

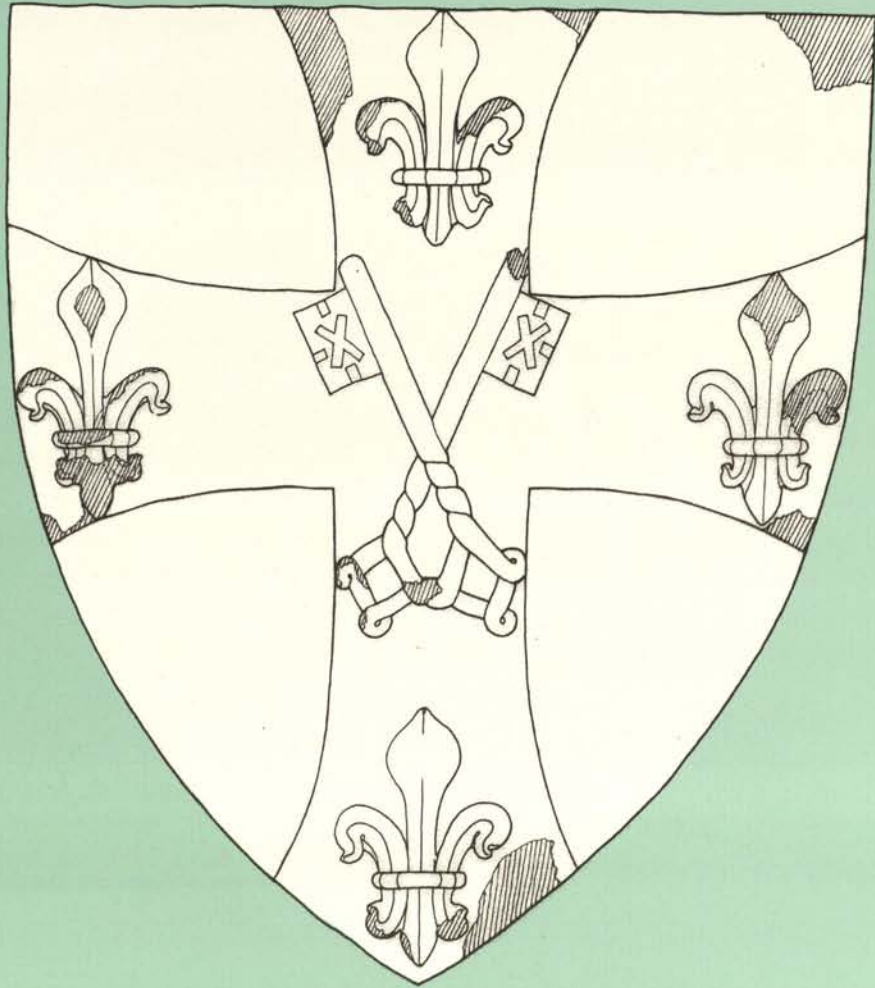
DIE BISCHOFSBURG
ZU PÉCS

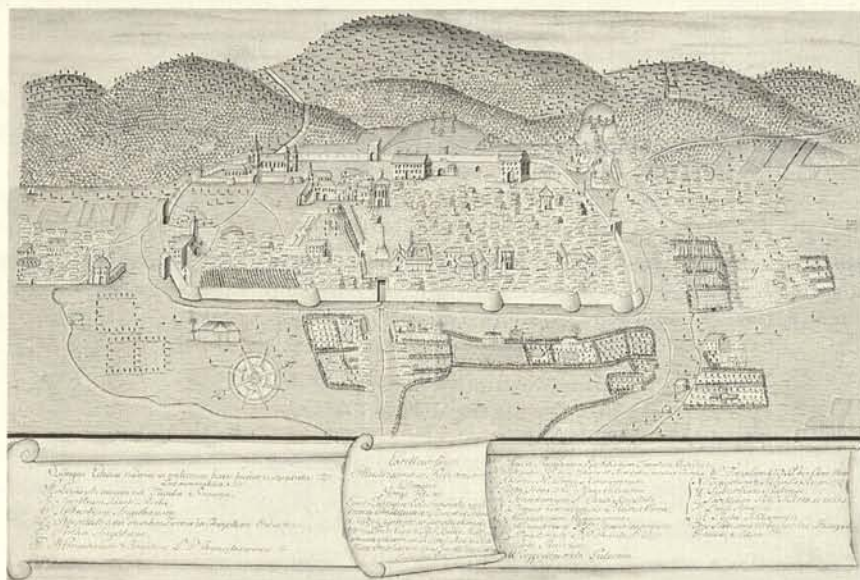
A PÉCSI
PÜSPÖKVÁR

ICOMOS • HEFTE DES DEUTSCHEN NATIONALKOMITEES XXII
ICOMOS • JOURNALS OF THE GERMAN NATIONAL COMMITTEE XXII
ICOMOS • CAHIERS DU COMITÉ NATIONAL ALLEMAND XXII

INTERNATIONAL COUNCIL ON MONUMENTS AND SITES
CONSEIL INTERNATIONAL DES MONUMENTS ET DES SITES
CONSEJO INTERNACIONAL DE MONUMENTOS Y SITIOS
МЕЖДУНАРОДНЫЙ СОВЕТ ПО ВОПРОСАМ ПАМЯТНИКОВ И ДОСТОПРИМЕЧАТЕЛЬНЫХ МЕСТ

DIE BISCHOFSBURG ZU PÉCS · ARCHÄOLOGIE UND BAUFORSCHUNG

PÉCS PÜSPÖKVÁR · RÉGÉSZET ÉS ÉPÜLETKUTATÁS

ICOMOS

DEUTSCHES NATIONALKOMITEE

Geschäftsbüro

Bayer. Landesamt für Denkmalpflege

Postfach 10 02 03 · 80376 München

Bibliothek

ICOMOS · HEFTE DES DEUTSCHEN NATIONALKOMITEES XXII
ICOMOS · JOURNALS OF THE GERMAN NATIONAL COMMITTEE XXII
ICOMOS · CAHIERS DU COMITÉ NATIONAL ALLEMAND XXII

ICOMOS, Hefte des Deutschen Nationalkomitees
Herausgegeben vom Nationalkomitee der Bundesrepublik Deutschland
Präsident Prof. Dr. Michael Petzet,
vom Nationalkomitee Ungarn
Präsident Dr. Tamás Fejérdy und
vom Ungarischen Landesamt für Denkmalpflege
Präsident Dr. Géza Entz

Geschäftsstelle:
Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege
Hofgraben 4
D-80539 München

Gedruckt mit freundlicher Unterstützung der Messerschmitt Stiftung, der Ungarischen Stiftung für Wissenschaftliche Forschung, der Stadt Fellbach, der Stadt Pécs sowie des Ungarischen Landesamtes für Denkmalpflege und der Stiftung Mittelalterliche Universität, Pécs

Redaktion: Kálmán Szijártó, Dr. Mária G. Sándor
Fachlektoren: Gergely Buzás, Dr. Friedrich Fuchs, Dr. Michael Kühenthal
Deutsche Sprachkorrektur: Dr. Judit Tamási
Redaktion der ICOMOS-Reihe: Dr. Florian Fiedler

ICOMOS, Nationalkomitee der Bundesrepublik Deutschland, 1999
Gesamtherstellung: Kálmán Szijártó, Graphiker, H-7632 Pécs, Varsány u. 4
Photos: Efstatia Galacanu (OMvH), Robert Hack (OMvH), Tamás Mihalik (OMvH)
Umschlagphotos: Károly Szelényi, Budapest Magyar Képek
Übersetzung: Gotlind B. Thurmman, H-1162 Budapest, Aulich u. 29
Druckerei: AKAPRINT GmbH, H-1115 Budapest, Bártfai u. 65

Autoren: Dr. Tamás Fejérdy, Architekt, Ungarisches Landesamt für Denkmalpflege, H-1014 Budapest I., Tánácsics M. u. 1 * Doz. Dr. Győző Gerő, Archäologe, H-1014 Budapest I., Tárnok u. 5 * Dr. Michael Kühenthal, Kunsthistoriker, Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, Hofgraben 4, D-80539 München * Dr. Mária G. Sándor, Archäologin, Ungarisches Landesamt für Denkmalpflege, H-1014 Budapest I., Tánácsics M. u. 1

Umschlagvorderseite: Pécs, Dóm
Umschlagrückseite: Pécs, Barbakane
Umschlaginnenseite: Wappen der mittelalterlichen Universität Pécs
Titelseite innen: Pécs im Jahre 1782

ICOMOS, Német Nemzeti Bizottságának Sorozata.
Kiadja a Német Szövetségi Köztársaság Nemzeti Bizottsága
Elnök Prof. Dr. Michael Petzet,
a Magyar Nemzeti Bizottság
Elnök: Dr. Fejérdy Tamás
az Országos Műemlékvédelmi Hivatal
Elnök: Dr. Entz Géza

Országos Műemlékvédelmi Hivatal
Budapest 1014. Tánácsics M. u. 1.

Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege
Hofgraben 4 D-80539 München

A kötet megjelenését támogatta a Messerschmitt Alapítvány, az Országos Tudományos Kutatási alap, Fellbach Város, Pécs Város, valamint az Országos Műemlékvédelmi Hivatal és a Középkori Egyetem Alapítvány, Pécs

Szerkesztés: Szijártó Kálmán, Dr. G. Sándor Mária
Szaklektorok: Buzás Gergely, Dr. Friedrich Fuchs, Dr. Michael Kühenthal
Nyelvi kontrollaktor: Dr. Tamási Judit
Sorozatszerkesztő: Dr. Florian Fiedler

ICOMOS Német Szövetségi Köztársaság Nemzeti Bizottsága, 1999.

Címlapterv és grafikai tervezés: Szijártó Kálmán, grafikus H-7632 Pécs, Varsány u. 4.

Fotók: Galacanu Efstatia (OMvH), Hack Róbert (OMvH), Mihalik Tamás (OMvH), Címlapfotók: Magyar Képek Szelényi Károly, Budapest
Fordítás: Gotlind B. Thurmman, H-1162 Budapest, Aulich u. 29.

Nyomda: AKAPRINT Nyomdaipari Kft., H-115 Budapest, Bártfai u. 65.

Szerzők:

Dr. Fejérdy Tamás építész, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, H-1014 Budapest, Tánácsics M.u. 1. * Doc. Dr. Gerő Győző régész, H-1014 Budapest, Tárnok u.5. * Dr. Michael Kühenthal művészettörténész, Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, Hofgraben 4, D-80539 München * Dr. G. Sándor Mária régész, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, H-1014 Budapest I., Tánácsics M. u.1.

Borító, előoldal: Pécs, Dóm

Borító, hátoldal: Pécs, Barbakán

Borító belső oldal: A középkori egyetem címere, Pécs

Belső címlap: Pécs 1782-ben.

Zu beziehen über / Megrendelhető: Ungarisches Landesamt für Denkmalpflege,
Országos Műemlékvédelmi Hivatal, H-1014 Budapest, Tánácsics Mihály utca 1.
Tel./Fax: 0036-1-375-2573, E-mail: OMVH11Elnok@mail.datanet.hu

ISBN 963 7143 82 3

INHALT / TARTALOM

VORWORT / <i>ELŐSZÓ</i>	4
MICHAEL KÜHLENTHAL DIE BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DER UNGARISCHEN UND DER BAYERISCHEN DENKMALPFLEGE <i>A MAGYAR–BAJOR MŰEMLÉKVÉDELMI KAPCSOLATOK</i>	6
MÁRIA G. SÁNDOR–GYÓZÓ GERŐ EINFÜHRUNG / <i>BEVEZETÉS</i>	12
MÁRIA G. SÁNDOR DIE BISCHOFSBURG ZU PÉCS – SIEDLUNGSGESCHICHTE UND BAUGESCHICHTE IM ÜBERBLICK <i>A PÉCSI PÜSPÖKVÁR – TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI ÉS ÉPÍTÉSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS</i>	15
MÁRIA G. SÁNDOR FORSCHUNGSGESCHICHTE <i>KUTATÁSTÖRTÉNET</i>	21
MÁRIA G. SÁNDOR DIE MITTELALTERLICHEN GEBÄUDE UND GEBÄUDERESTE DER BISCHOFSBURG ZU PÉCS <i>A PÉCSI PÜSPÖKVÁR KÖZÉPKORI ÉPÜLETEI ÉS ÉPÜLETMARADVÁNYAI</i>	25
GYÓZÓ GERŐ DAS BEFESTIGUNGSSYSTEM DER BURG IM MITTELALTER UND IN DER TÜRKENZEIT <i>A VÁR KÖZÉP- ÉS TÖRÖKKORI ERŐDRENDSZERE</i>	48
MÁRIA G. SÁNDOR DIE PLASTISCHEN UND ARCHITEKTONISCHEN FRAGMENTE DER MARIENKAPELLE <i>A MÁRIA KÁPOLNA KŐFARAGVÁNYAI</i>	61
TAMÁS FEJÉRDY DIE BISCHOFSBURG VON PÉCS UND DIE DENKMALPFLEGE <i>A PÉCSI PÜSPÖKVÁR ÉS A MŰEMLÉKVÉDELEM</i>	99
GYÓZÓ GERŐ SIEDLUNGSGESCHICHTE UND BAUGESCHICHTE DER BISCHÖFLICHEN BURG ZU SZÁSZVÁR <i>SZÁSZVÁR – A PÜSPÖKI VÁR TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE ÉS ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE</i>	109
ZUSAMMENFASSUNG / <i>ÖSSZEFOGLALÁS</i>	143
LITERATURVERZEICHNIS / <i>IRODALOMJEGYZÉK</i>	148
ABBILDUNGSNACHWEIS / <i>KÉPEK FORRÁSAI</i>	151

VORWORT

Nicht zum ersten Mal erscheint in der Reihe der vom Deutschen Nationalkomitee herausgegebenen ICOMOS-Hefte eine gemeinsam mit dem Ungarischen Nationalkomitee entstandene Publikation (vgl. das Heft Nr. VII über Fertőrákos). Das ist kein Zufall, würde doch allein die Aufzählung der reichen historischen Beziehungen beider Länder oder auch nur eine umfassende Darstellung der auf dem Gebiet der Denkmalpflege bestehenden Zusammenarbeit weit über den Rahmen dieses Vorworts hinausgehen. Die Themenwahl des vorliegenden Heftes kann ebenfalls nicht als Zufall betrachtet werden. Das Bistum Pécs (Fünfkirchen), in dessen mittelalterlicher Geschichte Bischöfe deutscher Abstammung eine bedeutende, ja entscheidende Rolle gespielt haben, dient als gutes Beispiel für die erwähnten historischen Beziehungen. Auch das Zustandekommen der von König Ludwig I. (dem Großen) bereits im Jahr 1367 gegründeten Universität ist mit dem Namen eines deutschen Prälaten, des aus dem rheinlandpfälzischen Bergzabern gebürtigen Bischofs Wilhelm, verbunden.

Die vorliegende Publikation gibt einen detaillierten Überblick über die Geschichte der Universität, über die Entdeckung und Freilegung der Reste des mehrere Jahrhunderte unter dem Boden verborgenen Universitätsgebäudes sowie die in vielerlei Hinsicht sogar als sensationell zu bezeichnenden Ergebnisse der im Gebiet der Pécs-er Bischofsburg durchgeführten archäologischen Grabungen und Forschungen. Ein bedeutender Teil dieser Forschungsergebnisse wird hier zum ersten Mal publiziert. Darüber hinaus sind bestimmte Aspekte der denkmalpflegerischen Praxis in Deutschland und Ungarn von Interesse, bei denen sich in vielen Punkten große Übereinstimmung zeigt, etwa in der Frage, wie man die Ergebnisse von Freilegungen konservieren und präsentieren soll. Dies gilt auch für die Ergebnisse der Forschungen von Pécs (und Szászvár), die in das Gebiet der »klassischen« Denkmalpflege fallen.

Die Zusammenarbeit zwischen den Institutionen der Denkmalpflege in unseren Ländern hat sich in den letzten Jahren immer intensiver und fruchtbarer gestaltet. In die Reihe der Ausstellungen und der dem Erfahrungsaus-

ELŐSZÓ

Nem ez az első alkalom, hogy a Német Nemzeti Bizottság által kiadott ICOMOS-Füzetek sorozatában egy a Magyar Nemzeti Bizottsággal közösen készített publikáció lát napvilágot (lásd a VII. sz. füzetet Fertőrákosról). Ez nem véletlen, hiszen már maguknak a két ország közötti gazdag történelmi kapcsolatoknak a felsorolása vagy a műemlékvédelem területén kialakult együttműködés átfogó bemutatása is messze túlnyúlna ennek az előszónak a keretein. Jelen füzet témaválasztása megintcsak nem tekinthető véletlennek. A pécsi (Fünfkirchen) püspökség, amelynek középkori történelmében német származású püspökök jelentős, sőt döntő szerepet játszottak, jó példával szolgál az említett történelmi kapcsolatokra. Még az I. (Nagy) Lajos király által már 1367-ben megalapított egyetem létrejötté is egy német prelátus, a rajna-pfalzi Bergzabernben született Vilmos püspök nevével hozható kapcsolatba.

Az itt következő publikáció részletes áttekintést nyújt az egyetem történetéről, a több évszázadon át a földben rejtőzködő egyetemépület felfedezéséről és feltárásáról, valamint a pécsi püspökvár területén folytatott régészeti ásatások és kutatások sok szempontból akár szenzációsnak is nevezhető eredményeiről. Ezeknek a kutatási eredményeknek egy jelentős része itt kerül először a nyilvánosság elé. Ezen túlmenően érdeklődésre tarthatnak számot a németországi, ill. magyarországi műemlékvédelmi gyakorlat bizonyos aspektusai, amelyek sok pontban nagyonis egyező vonásokat mutatnak, így például abban a kérdésben, hogy miként konzerváljuk és mutassuk be a feltárások eredményeit. Ez érvényes a pécsi (és a szászvári) kutatások eredményeire is, amelyek a „klasszikus” műemlékvédelem körébe tartoznak.

Az együttműködés országaink műemlékvédelmi intézményei között az utóbbi években egyre intenzívebbé és gyümölcsözőbbé vált. A kiállítások és a tapasztalatcserét szolgáló közös konferenciák sorába illeszkedik bele ez a füzet is. Ennek a közös publikációnak a gondolata a pécsi régészeti ásatások és épületkutatás eredményeit bemutató, 1995-ben Regensburgban rendezett kiállításra megy

tausch dienenden gemeinsamen Konferenzen fügt sich auch das vorliegende Heft ein. Der Gedanke zu dieser gemeinsamen Publikation geht auf die 1995 veranstaltete Regensburger Ausstellung mit den Ergebnissen der archäologischen Grabungen und der Bauforschung in Pécs zurück. Inzwischen konnten auch die ersten Instandsetzungs- und Wiederherstellungsarbeiten dokumentiert werden, und es war möglich, die Forschungsergebnisse noch differenzierter als in der Ausstellung darzulegen.

ICOMOS muß als internationales Fachgremium der Denkmalpflege eine aktive Rolle übernehmen, wenn es darum geht, die weltweite Zusammenarbeit zu organisieren oder die Leistungen einzelner Länder bei der Bewahrung des kulturellen Erbes herauszustellen. Das Deutsche Nationalkomitee von ICOMOS versucht hier, durch seine Serie von Publikationen beispielgebend zu wirken, darunter bereits einige gemeinsam mit anderen Nationalkomitees erarbeitete Hefte.

Die vorliegende Publikation ist ein weiteres Ergebnis unserer langjährigen Zusammenarbeit, die zu einem intensiven Erfahrungsaustausch auf unterschiedlichen Gebieten der Denkmalpflege geführt hat. Wir danken den Verfassern der Beiträge und allen an der Forschungsarbeit in Pécs Beteiligten. Unser besonderer Dank gilt dem Ungarischen und dem Bayerischen Landesamt für Denkmalpflege sowie der Messerschmitt Stiftung, die durch einen Zuschuß das Erscheinen des Bandes ermöglicht hat.

Michael Petzet
Präsident

Tamás Fejérdy
Präsident

Michael Petzet
elnök

Fejérdy Tamás
elnök

vissza. Időközben dokumentálni lehetett az első állagmegóvási és helyreállítási munkálatokat is, és lehetővé vált, hogy a kutatási eredményeket még differenciáltabban mutassuk be, mint a kiállításon.

Az ICOMOS-nak mint a műemlékvédelem nemzetközi szakmai grémiumának aktív szerepet kell vállalnia, amikor arról van szó, hogy egy a világot behálózó együttműködést kell megszervezni, vagy az egyes országoknak a kulturális örökség megőrzése terén nyújtott teljesítményét kell kimutatni. Az ICOMOS Német Nemzeti Bizottsága most azt kísérli meg, hogy a kiadványok egy sorozata révén, a sorozatban már néhány más nemzeti bizottsággal közösen kidolgozott füzetrel, példát szolgáltatson.

A mostani publikáció hosszú évek óta tartó együttműködésünk egyik újabb eredménye, azé az együttműködésé, amely intenzív tapasztalatcseréhez vezetett a műemlékvédelem különböző területein. Kérem, fogadják köszönetünket a tanulmányok szerzői és mindenki, aki közreműködött a pécsi kutatásokban. Külön köszönet illeti a magyar Országos Műemlékvédelmi Hivatalt és a Bajor Műemlékvédelmi Hivatalt, továbbá a Messerschmitt Alapítványt, amely támogatásával lehetővé tette e kötet megjelenését.

MICHAEL KÜHLENTHAL

DIE BEZIEHUNGEN ZWISCHEN DER UNGARISCHEN UND DER BAYERISCHEN DENKMALPFLEGE

A MAGYAR ÉS A BAJOR MŰEMLÉKVÉDELEM KAPCSOLATAI

Bayern und Ungarn verbindet keine gemeinsame Grenze, aber ein gemeinsames kulturelles Erbe, dessen Erhalt in beiden Ländern dieselben Probleme aufwirft. Viele Künstler, die sich im großen mitteleuropäischen Kulturraum bewegten, haben in beiden Ländern gleichermaßen gearbeitet, so daß auch die Kunstgeschichte enge Bezüge aufweist. Es ist daher ganz selbstverständlich, daß sich beide Länder in dem Bemühen um die Erhaltung ihres kulturellen Erbes treffen, Erfahrungen austauschen und voneinander lernen. In Bayern gibt es eine lange Tradition der Restaurierung, die sich in den letzten Jahrzehnten im internationalen Kontakt weiter entwickeln konnte, wodurch in der Zusammenarbeit zwischen Naturwissenschaft und Restaurierung ein reicher Erfahrungsschatz angesammelt wurde. Es gab positive als auch, aus heutiger Sicht, negative Resultate. Man ist im Umgang mit den Denkmälern vorsichtiger geworden, die Tendenz zur Erneuerung ist mehr und mehr von einer konservatorischen Haltung abgelöst worden. Eingriffe werden auf das notwendigste Maß beschränkt, um die Authentizität der Kunstwerke zu erhalten. Andererseits hat die ungehemmte Fortschrittsgläubigkeit vor allem in den Jahrzehnten nach dem Zweiten Weltkrieg oft zur Verwendung von Materialien geführt, die während eines bestimmten Zeitraums allgemein anerkannt waren, deren Auswirkungen sich auf die Dauer aber als nicht günstig herausgestellt haben und die auch wieder aufgegeben und durch neue und für die Kunstwerke schonendere Materialien und Verfahren ersetzt wurden. Der Wohlstand hat aber auch dazu geführt, daß zu viel und zu gründlich restauriert worden und damit auch zu viel an historischer Substanz unwiederbringlich verlorengegangen ist. Dies sind Erfahrungen, die nicht noch einmal gemacht werden müßten. In der Tatsache, daß die wirtschaftliche Situation in Ungarn eine schlechtere war, liegt, so eigentümlich es klingen mag, eine Chance der heutigen ungarischen Denkmalpflege. Sie kann, auf dem jetzigen Kenntnisstand aufbauend, sich ihres historischen Erbes annehmen und durch Erforschung und behutsamen Umgang mit den Denkmälern Kenntnisse gewinnen, die für die westlichen Länder fruchtbar und wichtig sind, weil sie demselben Kulturraum angehören, dort auf

Bajorországban és Magyarországon ugyan nincs közös határa, mégis összeköti őket a közös kulturális örökség, amelynek megőrzése mindkét országban ugyanolyan problémákat vet fel. Sok a nagy közép-európai kulturális régióban tevékenykedő művész egyaránt dolgozott mindkét országban, úgyhogy a művészet története is szoros kapcsolatokról tanúskodik. Ennélfogva egészen magától értetődő, hogy a két ország e kulturális örökség megőrzésére irányuló igyekezetében egymásra talál, kicseréli tapasztalatait, és tanul egymástól. Bajorországban a restaurálás nagy hagyományokkal dicsekedhet, s az utóbbi évtizedekben a nemzetközi kapcsolatokba ágyazva akadálytalanul fejlődhetett tovább. Ennek köszönhetően a természettudomány és a restaurálás együttműködése során a tapasztalatok gazdag tárháza halmozódott fel. Pozitív és negatív eredmények egyaránt adódtak. Óvatosabbak lettünk a műemlékekkel való bánásmód terén, a felújításukra irányuló tendenciát egyre inkább egy a hangsúlyt a megőrzésre helyező beállítottság váltotta fel. A beavatkozásokat manapság csupán a lehető legszükségesebb mértékre korlátozzuk annak érdekében, hogy megtartsuk a műalkotások eredeti mivoltát. Másfelől az akadálytalan előrehaladásba vetett hit mindenekelőtt a második világháborút követő évtizedekben gyakorta olyan anyagok felhasználásához vezetett, amelyek egy meghatározott időszakban általánosan elismertek voltak ugyan, de amelyeknek hatása az emlékek tartós fennmaradása szempontjából kedvezőtlennek bizonyult. Ezért idővel felhagytak használatukkal, és új, a műalkotásokat inkább kímélő eljárásokkal helyettesítették őket. A jólét ugyanakkor azt is eredményezte, hogy túl sokat és túl alaposan restauráltunk, s ezáltal túl sok minden ment visszahozhatatlanul veszendőbe a történeti emléktárból. Olyan tapasztalatok ezek, amelyeket nem kell hogy mások újjólag megszerezzenek. Bármilyen különösen hangzik is, de a mai magyar műemlékvédelem számára valamiféle esélyt jelent az a tény, hogy Magyarországon rosszabb volt a gazdasági helyzet. Az ország a jelenlegi ismeretállományra támaszkodva viselheti gondját történeti örökségének, és a műemlékek kutatása ill. a velük való körültekintő bánásmód révén olyan ismeretekre tehet szert, amelyek a nyugati országok számára is gyümölcsö-

Grund vergangener Restaurierungsphasen aber nicht mehr zu gewinnen sind.

1997 haben die engen Beziehungen zwischen dem Ungarischen und dem Bayerischen Landesamt für Denkmalpflege eine zehnjährige Tradition. Im Rahmen des Kulturabkommens zwischen Ungarn und Deutschland fand vom 15. – 20. November 1987 im ehemaligen Benediktinerkloster Seeon (Lkr. Traunstein/Oberbayern) ein Seminar zum Thema »Konservierung und Restaurierung von verputzten Mauerflächen« statt, das vom Institut für Auslandsbeziehungen in Zusammenarbeit mit dem Bayerischen Landesamt für Denkmalpflege, dem Landesinspektorat für Denkmalpflege Budapest und der Fachhochschule München organisiert wurde. Die Tagung bot einem kleinen Kreis ungarischer und bayerischer Kollegen die Möglichkeit des Erfahrungsaustauschs zu Fragen der Behandlung und Sanierung von verputzten und polychromierten Fassaden. Neben gemeinsamen Problemen und gemeinsamen Lösungsansätzen wurden auch unterschiedliche Auffassungen in der Art und Weise der Fassadenrestaurierung und der Präsentation historischer Befunde diskutiert. Die Beiträge des Symposiums wurden in Arbeitsheft 45 des Bayerischen Landesamts für Denkmalpflege »Konservierung und Restaurierung von verputzten Mauerflächen« 1990 mit freundlicher Unterstützung der Messerschmitt Stiftung publiziert. Das Zustandekommen dieser Tagung zeigte, daß die bestehenden Kulturabkommen eine erfolgreiche Plattform für Denkmalpflege sein können, weil sie Möglichkeiten für einen intensiven fachlichen Austausch bieten.

Im darauffolgenden Jahr 1988 wurde der Erfahrungsaustausch in einem Seminar über Stadtplanung und Altstadtsanierung fortgesetzt, zu dem das Ungarische Nationalkomitee von ICOMOS nach Schloß Ráckeve eingeladen hatte.

Eine Initiative von Vertretern der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria führte bald darauf im Jahr 1989 bayerische und ungarische Denkmalpfleger in der Arbeit an einer Projektstudie – der Untersuchung zum Dorf Fertőrákos im Komitat Győr-Sopron – zusammen, die durch das Deutsche Nationalkomitee von ICOMOS unterstützt worden ist. Fertőrákos am Südufer des Neusiedler Sees hatte sich für diese Projektstudie angeboten, weil die nahezu ungestörte Erhaltung der historischen Siedlung und ihre Einbindung in eine noch intakte bäuerliche Landschaft beeindruckend war. In Zusammenarbeit zwischen dem deutschen und dem ungarischen Nationalkomitee von ICOMOS, dem bayerischen und ungarischen Landesdenkmalamt, Vertretern der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria und der kommunalen Verwaltung wurde, aus der Einsicht, daß eine behutsame Instandsetzung und Nutzung der historischen Gebäude nur auf einer genauen Kenntnis der historischen Voraussetzungen und Zusammenhänge basieren kann, 1990 mit Untersuchungen zur Geschichte des Ortes, der dörflichen Strukturen, der historischen Bausubstanz, sowie der landschaftlichen und ökologischen Bezüge begonnen, deren Ergebnisse 1992 vom Deutschen Nationalkomitee in Zusammenarbeit mit der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria in deutscher und ungarischer Sprache veröffentlicht worden ist. Die erarbeiteten Resultate haben zur Formulierung von Grund-

zöke és fontosak, hiszen ugyanannak a kultúrkörnek az elemei, ám ott az elmúlt korszakokban végzett restaurálások alapján már nem lehet rájuk szert tenni.

1997-ben a magyar Országos Műemlékvédelmi Hivatal és a Bajor Tartományi Műemléki Hivatal közti szorosabb kapcsolatok már tízéves múltra tekinthetnek vissza. A magyar-német kulturális egyezmény keretében 1987. november 15–20. között Seeon egykori bencés kolostorában (Traunstein körzet, Felső-Bajorország) került megrendezésre »A vakolt falfelületek konzerválása és restaurálása« című szeminárium, amelyet a stuttgarti Külkapcsolatok Intézete a Bajor Tartományi Műemléki Hivatallal, a budapesti Országos Műemléki Felügyelőséggel és a müncheni szakirányú főiskolával közösen szervezett. A konferencia a magyar és bajor kollégák egy kis csoportjának kínálta a tapasztalatcsere lehetőségét a vakolt és színezett homlokzatokkal való bánásmód, ill. azok helyreállításának kérdéseiben. A közös problémák és a megoldásra irányuló közös kezdeményezések mellett vita tárgyát képezték a homlokzatrestaurálást és a feltárt történeti maradványok bemutatását illető különböző felfogások is. A szimpóziumon elhangzott előadásokat, hozzászólásokat 1990-ben a Bajor Tartományi Műemléki Hivatal 45. sorszámú füzetében »Konservierung und Restaurierung von verputzten Mauerflächen« címmel a Messerschmitt Alapítvány szíves támogatásának köszönhetően közzé is tettük. Az a tény, hogy ez a konferencia megrendezésre került, azt mutatja, hogy a megkötött kulturális egyezmények eredményekkel kecsegtető keretként szolgálhatnak a műemlékvédelem számára, mivel intenzív szakmai kapcsolattartásra nyújtanak lehetőséget.

A következő évben, 1988-ban a tapasztalatcserét egy a várostervezéssel és az óvárosok rekonstrukciójával foglalkozó szeminárium keretében folytattuk, amelynek házigazdája az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottsága volt a ráckevei kastélyban.

Az Alpok-Adria Munkaközösség képviselőinek egy kezdeményezése hamarosan, 1989-ben ismét összehozta a bajor és magyar műemlékeseket egy esettanulmány – a Győr-Sopron megyei Fertőrákos falu vizsgálata – munkálatai során, amelyet az ICOMOS Német Nemzeti Bizottsága támogatott. A Fertő-tó déli partján fekvő Fertőrákos szinte kínálta magát ezen esettanulmány elkészítéséhez, hiszen a csaknem épségben fennmaradt történeti település, valamint az a mód, ahogyan belesimul a még intakt paraszti környezetbe, mély benyomást tett ránk. Belátva, hogy a történeti épületek elővigyázatos helyreállítása és használata csak a történelmi előfeltételek és összefüggések pontos ismeretén alapulhat, az ICOMOS Német és Magyar Nemzeti Bizottsága, a bajor és a Magyar Műemlékvédelmi Hivatal, az Alpok-Adria Munkaközösség képviselői s végül a helyi önkormányzat közti együttműködés formájában 1990-ben kezdődtek meg a település történetére, a településszerkezetre, a történeti épületállományra, továbbá a mezőgazdasági és ökológiai vonatkozásokra irányuló vizsgálatok, amelyeknek eredményeit a Német Nemzeti Bizottság az Alpok-Adria Munkaközösséggel közösen 1992-ben németül és magyarul is közzétette. Az elért eredmények alapján alapelvek fogalmazódtak meg a település helyreállítására és a jövőbeni építészeti fejlesztésre vonatkozóan, amelyek vezérfonalul szolgálhatnak

sätzen zur Sanierung des Ortes und der künftigen baulichen Entwicklung geführt, die als Leitfaden für alle ähnlich gearteten Untersuchungen und Planungen gelten können. Im Anschluß an diese Projektstudie ist es schließlich noch gelungen, den seit langem leer stehenden und in seiner Bausubstanz zunehmend gefährdeten »Zollner-Hof, der von der Gemeinde erworben worden war, mit großzügiger Unterstützung durch die Messerschmitt Stiftung, in exemplarischer Weise zu restaurieren und einer Nutzung als Kulturzentrum und Gemeindehaus zuzuführen. Mit der Revitalisierung des Zollner-Hofes war die Hoffnung verbunden, daß von dieser denkmalgerechten Instandsetzung eine Signalwirkung für private Eigentümer ähnlicher Hofanlagen in Fertőrákos ausgehen möge und das gute Beispiel ermutigen und geplante Abbrüche verhindern helfen könnte.

Als Folge der von den Restaurierungswerkstätten des Bayerischen Landesamts für Denkmalpflege betreuten Restaurierung des Panoramas mit der Darstellung des Leidens Christi in Altötting ist der damit befaßte leitende Restaurator des Fachbereichs Gemälde und Skulpturen, Prof. Erwin Emmerling, 1991 in das Gutachtergremium zur Beratung der Gesamtkonservierung des Panoramas in ĩpusztaszer berufen worden. Die in regelmäßigen Abständen beratene und von einer polnischen Restauratorengruppe durchgeführte Restaurierung ist 1995 abgeschlossen und bei einer letzten Sitzung nach Ablauf der Gewährleistungsfrist abgenommen worden.

Seit 1992 hat sich die Zusammenarbeit der beiden Ämter auch auf restauratorischem Gebiet intensiviert. Im Sommer 1992 durfte sich der Unterzeichnete auf Einladung des Ungarischen Landesdenkmalamtes zwei Wochen in Ungarn aufhalten. Während dieses Aufenthaltes, der durch die wissenschaftliche Hauptabteilung des Ungarischen Landesdenkmalamtes vorbereitet wurde, konnten die Restaurierungswerkstätten des Landesdenkmalamtes, der Nationalgalerie und des Museums der Schönen Künste besucht, zahlreiche Besichtigungen ermöglicht und interessante Fachgespräche geführt werden. Mein Vortrag im Historischen Museum in Budapest über »Die Restaurierung des Regensburger Doms: Archäologie, Bauforschung, Befunduntersuchung« ist im Februar 1993 als Sonderdruck der Fachzeitschrift des Ungarischen Landesdenkmalamtes »Műemlékvédelmi Szemle« in ungarischer Sprache erschienen. Der Zweck des Vortrages und der Publikation war es weniger, den Regensburger Dom selbst, als vielmehr den methodischen Ansatz in der Verbindung und gegenseitigen Ergänzung der Ergebnisse von Archäologie, Archivforschung, Bauforschung und restauratorischer Befunduntersuchung bekanntzumachen, der in Regensburg in Zusammenarbeit zwischen dem Lehrstuhl für Denkmalpflege an der Universität Bamberg und dem Bayerischen Landesamt für Denkmalpflege erarbeitet und verwirklicht worden ist. Die von der Diözese Regensburg aus Anlaß des Abschlusses der Domrestaurierung gezeigte Ausstellung »Der Regensburger Dom – Ausgrabung, Restaurierung, Forschung« ist daraufhin, von der Bayerischen Staatskanzlei subventioniert, im April 1993 in der Ausstellung des Ungarischen Landesdenkmalamtes in Budapest gezeigt worden. Die Ausstel-

valamennyi hasonló jellegű vizsgálat és terv számára. Végezetül ehhez az esettanulmányhoz kapcsolódva sikerült még a hosszú ideje üresen álló és épületállományát tekintve egyre növekvő mértékben veszélyeztetett Zollnerportát, amelyet a község már korábban megvásárolt, a Messerschmitt Alapítvány nagyvonalú támogatásával példamutató módon restaurálni és művelődési központként, illetve községházaként hasznosítani. A Zollner-porta revitalizációjához annak reménye társult, hogy ez a műemléki szempontoknak megfelelő helyreállítás jelzésértékű lehet Fertőrákoson a hasonló porták magántulajdonosainak, a jó példa felbátoríthatja őket, és segíthet megakadályozni a tervezett épületbontásokat.

A Bajor Tartományi Műemléki Hivatal Restaurátor Osztályának egyik munkája a Krisztus kínszenvedését megőrkítő altöttingi körkép restaurálása volt. A restaurálás során szerzett tapasztalatok továbbadásának reményében az azt végző restaurátor, a festmények és szobrok szakterületén vezető munkatársnak számító Erwin Emmerling 1991-ben meghívást kapott az ópusztaszeri körkép restaurálása során tanácsadó szereppel bíró szakértői testületbe. A Feszty-körkép egy lengyel restaurátorcsoport által végzett és szakértői véleményekkel rendszeres időközönként megtámogatott restaurálása 1995-re fejeződött be, és azt a szakértői testület a teljesítési határidő lejártával utolsó ülésén átvette.

1992 óta a két hivatal együttműködése a restaurátori munkaterületen is intenzívebbé vált. E sorok írója 1992 nyarán az Országos Műemlékvédelmi Hivatal meghívásának köszönhetően két hetet Magyarországon tölthetett. Itt-tartózkodása során, amelyet az OMvH Tudományos Főosztálya készített elő, felkereshette a Hivatal, a Magyar Nemzeti Galéria és a Szépművészeti Múzeum restaurátorműhelyeit, meglátogathatott számos műemléket, és érdekes szakmai megbeszéléseket folytathatott. »A regensburgi dóm restaurálása: régészet, épületkutatás, a festésmaradványok vizsgálata« címmel a Budapesti Történeti Múzeumban tartott előadásom 1993 februárjában mint az Országos Műemlékvédelmi Hivatal szakfolyóiratának, a Műemlékvédelmi Szemlének egyik száma magyar nyelven jelent meg. Az előadásnak és a publikációnak nem annyira magának a regensburgi dómnak a bemutatása volt a célja, hanem sokkal inkább annak a módszertani kezdeményezésnek az ismertetése, amely a régészet, a levéltári kutatás, az épületkutatás és a feltárt leletek restaurátori módszerekkel végzett vizsgálatának összekapcsolására és egymással való kölcsönös kiegészítésére irányult, s amelyet Regensburgban dolgoztunk ki és valósítottunk meg a Bambergi Egyetem Műemlékvédelmi Tanszéke és a Bajor Tartományi Műemléki Hivatal közötti együttműködés során. Ugyanilyen meggondolásból mutattuk be a Bajor Kancellári Hivatal anyagi támogatásával a dóm restaurálása befejezésének alkalmából a regensburgi püspökség által megrendezett »A regensburgi dóm – Ásatás, restaurálás, kutatás« című kiállítást 1993 áprilisában Budapestben, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállítóhelyiségében. A kiállítást a magyar miniszterelnök feleségének, Budapest főpolgármesterének, továbbá a Bajor Oktatásügyi, Kulturális, Tudományügyi és Művészeti Minisztérium és a Regensburgi Egyházmegyei Múzeum

lung wurde in Anwesenheit der Gattin des Ungarischen Ministerpräsidenten, des Bürgermeisters der Stadt Budapest und Vertretern des Bayerischen Staatsministeriums für Unterricht, Kultur, Wissenschaft und Kunst sowie des Diözesanmuseums Regensburg von Staatssekretär Dr. Tamás Katona eröffnet. Herr Dr. Fuchs vom Diözesanmuseum Regensburg hat eine kurze Einführung in die Ausstellung gegeben und Frau Dr. Codreanu-Windauer vom Bayerischen Landesamt für Denkmalpflege einen Vortrag über die »Ausgrabungen im Regensburger Dom« gehalten. Vom 4. Juni bis 25. September ist die Ausstellung dann in Pécs gezeigt worden, wo sie durch Theodor Zenz, Konsul der Bundesrepublik Deutschland, in Anwesenheit des Vizepräsidenten der Generalversammlung des Komitats Baranya, Diözesanbischof Dr. Mayer und Herrn Dr. Reidel, Direktor des Diözesanmuseums in Regensburg, in Vertretung des Bischofs von Regensburg, eröffnet worden ist. Die Einführung hat wieder Herr Dr. Fuchs vom Diözesanmuseum Regensburg gegeben, während die Ehre des Festvortrages über das Thema der Ausstellung mir zugefallen war.

Seit 1992 gibt es auch eine Zusammenarbeit zwischen der Ungarischen Nationalgalerie und den Restaurierungswerkstätten des Bayerischen Landesamts für Denkmalpflege, die von Dr. Gyöngyi Török und Prof. Erwin Emmerling fachlich konzipiert und organisiert wird. Ziel dieser Zusammenarbeit ist vor allem die Infrarotuntersuchung der mittelalterlichen Tafelbilder und Retabel der Ungarischen Nationalgalerie. Die Restaurierungswerkstätten des Bayerischen Landesamts für Denkmalpflege haben inzwischen 60 Tafelgemälde mit ihrer Infrarot-Bildwandleranlage untersucht, und die vorhandenen Unterzeichnungen dokumentiert, die zu sehr guten und teilweise hoch interessanten Ergebnissen geführt haben. Die Aufnahmen dienen zwei groß angelegten ungarischen Vorhaben: dem Corpus der Flügelaltäre des mittelalterlichen Ungarn, einem Forschungsprojekt der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, sowie dem geplanten Katalog der gotischen Flügelaltäre der Ungarischen Nationalgalerie. Darüber hinaus wurden auch Infrarotuntersuchungen am großen Marienaltar der Kathedrale von Kaschau in der Slowakei durchgeführt. Die erarbeiteten Ergebnisse wurden teilweise schon vorab in ungarischen Fachzeitschriften publiziert. Diese intensive Zusammenarbeit bot Gelegenheit zu zahlreichen Kontakten zwischen den Restauratoren beider Länder, wobei auch mehrmals Beratungen und Besprechungen über die Restaurierung der Mariä Heimsuchungstafel des Meisters M.S., die von Prof. Menrath durchgeführt wurde, stattgefunden haben.

Auch auf dem Gebiet der Steinkonservierung ist es schon zu Kontakten gekommen. Frau Dr. Tóth von der Ungarischen Akademie der Wissenschaften ist mit einer Gruppe von Mittelalterarchäologen und Steinrestauratoren im März 1994 zu einem Informationsbesuch nach Bayern gekommen, wo vor allem in Regensburg, Nürnberg, Bamberg und in der Steinrestaurierungswerkstatt des Bayerischen Landesamts für Denkmalpflege in Schloß Seehof Arbeitsmethoden und erzielte Ergebnisse diskutiert worden sind. Im Juli desselben Jahres ist der

képviselőinek jelenlétében dr. Katona Tamás államtitkár nyitotta meg. A megnyitón dr. Friedrich Fuchs, a Regensburgi Egyházmegyei Múzeum munkatársa mondott rövid bevezetőt, továbbá dr. Silvia Codreanu-Windauer, a Bajor Tartományi Műemléki Hivatal régésze tartott előadást „Ásatások a regensburgi dómban” címmel. Ezt követően, június 4. és szeptember 25. között a kiállítás bemutatásra került Pécsen is, ahol Theodor Zenz, a Német Szövetségi Köztársaság konzulja nyitotta meg azt, a Baranya megyei közgyűlés alelnökének, dr. Mayer Mihály megyéspüspök úrnak, valamint dr. Hermann Reidelnek, a Regensburgi Egyházmegyei Múzeum igazgatójának – aki egyúttal a regensburgi püspököt is képviselte – jelenlétében. A bevezetőt ismét dr. Friedrich Fuchs tartotta a Regensburgi Egyházmegyei Múzeumtól, míg egy a kiállítás témáját tárgyaló ünnepi előadás megtartása nekem jutott megtiszteltetésül.

1992 óta együttműködés folyik a Magyar Nemzeti Galéria és a Bajor Tartományi Műemléki Hivatal Restaurátor Osztálya között is; ezt szakmailag dr. Török Gyöngyi és Erwin Emmerling restaurátor tervezi és szervezi. E közös munka célja mindenekelőtt a Magyar Nemzeti Galéria középkori táblaképeinek és szárnyasoltárainak infrakamerás vizsgálata. Az eltelt idő alatt a Bajor Tartományi Műemléki Hivatal Restaurátor Osztálya infrakamerájával 60 táblaképet vizsgált meg, és dokumentálta a rajtuk lévő alárajzolásokat; ezek feltárása igen jó és részben rendkívül érdekes eredményeket hozott. A felvételek két nagyszabású magyar elképzelés megvalósítását szolgálják: az egyik a középkori Magyarország szárnyasoltárainak korpusza, amely az Országos Tudományos Kutatási Alap kutatási programja, a másik a Magyar Nemzeti Galéria gótikus szárnyasoltárainak tervezett katalógusa. Ezen túlmenően infrakamerás vizsgálatokat végeztek a kassai székesegyház Szt. Erzsébet főoltárán is Szlovákiában. Az elért eredményeket részben már közzé is tették, főleg magyar szakfolyóiratokban. Ez az intenzív együttműködés számos kapcsolat kialakítására nyújtott lehetőséget a két ország restaurátorai között; emellett M.S. mester táblaképének, a Vizitációnak a restaurálása kapcsán is, amelyet Menrath professzor végzett, többször került sor szakmai tanácsadásra és megbeszélésekre.

A kőkonzerválás területén is jöttek már létre kapcsolatok. Dr. Tóth Melinda, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének munkatársa középkoros régészek és kőrestaurátorok egy csoportjával 1994 márciusában információszerezés céljából látogatást tett Bajorországban, ahol mindenekelőtt Regensburgban, Nürnbergben, Bambergben, valamint a Bajor Tartományi Műemléki Hivatal kőrestaurátor-műhelyében Seehof kastélyában vitatták meg a munkamódszereket és az elért eredményeket. Ugyanezen év júliusában az Országos Műemlékvédelmi Hivatal meghívására a kőrestaurálás szakterület vezető restaurátora utazott Seehof kastélyából Pécsre, hogy tanácsokat adjon a dóm környékén folytatott ásatások során előkerült, színes festésű gótikus szobrok és építészeti töredékek restaurálási lehetőségeit illetően. Ezt követően a jáki szobrokkal kapcsolatosan is folytatott egy szakmai megbeszélést a Bajorországot megjárt középkoros régészek és kőrestaurátorok jelenlétében a helyszínen.

leitende Restaurator des Fachbereichs Steinkonservierung aus Schloß Seehof auf Einladung des Ungarischen Landesdenkmalamtes nach Pécs gereist, um die Restaurierungsmöglichkeiten der bei den archäologischen Grabungen im Umfeld des Doms gefundenen farbig gefaßten gotischen Skulpturen und Architekturfragmente zu beraten. Im Anschluß daran wurde ein Fachgespräch auch vor den Skulpturen von Ják in Anwesenheit der Mittelalterarchäologen und Steinrestauratoren, die Bayern besucht hatten, durchgeführt.

Regelmäßige Kontakte bestehen auch im Bereich Metallrestaurierung und Metallrestaurierungsforschung. Mitarbeiter des Bayerischen Landesamts für Denkmalpflege referierten 1994 in Budapest bei einer Vortragsveranstaltung im Rahmen des EUREKA-Forschungsprojektes COPAL. Thema waren naturwissenschaftliche Untersuchungen an Bronzen in Bayern und Erfahrungen aus der Restaurierungspraxis. Die Kollegen aus Ungarn erläuterten ihrerseits vor Ort die schwierigen Arbeitsschritte an den zahlreichen Bronzen des Budapester Millenniumdenkmals. Auch an der 5. internationalen Konferenz über zerstörungsfreie Prüfmethode im September 1996 in Budapest haben bayerische Fachleute mit Beiträgen teilgenommen.

Eine andere und mehr verbreitete Möglichkeit, fachliche Kontakte zu pflegen und Erfahrungen auszutauschen, ist regelmäßiger Schriftentausch und Entsendung von Vertretern zu den jeweils veranstalteten Kolloquien und Tagungen. Das Ungarische Landesdenkmalamt erhält regelmäßig alle Publikationen des Bayerischen Landesamts für Denkmalpflege. Der Grund, warum der Schriftentausch in diesem Falle ein eher einseitiger ist, liegt lediglich in der Sprache begründet, denn viele ungarische Kollegen haben einen Zugang zur deutschen Sprache, während dies im umgekehrten Fall so gut wie gar nicht gegeben ist. Hinsichtlich der Teilnahmen an Tagungen gestalten sich diese Kontakte wesentlich leichter. Im Oktober 1992 war ein Vertreter der Restaurierungswerkstätten des Bayerischen Landesamts für Denkmalpflege zur Restauratoren-tagung anlässlich der Ausstellung »Restaurieren und Bewahren« in Budapest eingeladen. Andererseits werden deutsch sprechende ungarische Kollegen ebenfalls seit 1992 regelmäßig zu den von den Restaurierungswerkstätten des Bayerischen Landesamts für Denkmalpflege veranstalteten Fachkolloquien eingeladen. Diese Fachkolloquien dienen der Fortbildung bayerischer Restauratoren und der Vermittlung des neuesten Standes in ganz bestimmten speziellen fachgebieten. Die Einladung ungarischer Fachleute ist in diesem Fall mit der Erwartung verbunden, daß sie im eigenen Land über die Ergebnisse dieser Fachtagungen – die außerdem publiziert werden – berichten, um so den dort vermittelten Wissensstand auch breiteren ungarischen Fachkreisen zu vermitteln. Auch die Einladung ungarischer Kollegen zu den alle zwei Jahre stattfindenden Bayerischen Denkmalpflege-tagungen ist eine von beiden Seiten gern wahrgenommene Möglichkeit, in regelmäßigem Kontakt zu bleiben.

Seit 1992 ist die Kooperation zwischen Bayern und Ungarn auf dem Gebiet von Denkmalschutz und Denkmalpflege noch auf eine höhere staatliche Ebene gehoben worden, indem die seit 1991 tätige ständige Kommission

Rendszeres a kapcsolattartás a fémrestaurálás és a fémrestaurálás-kutatás területén is. A Bajor Tartományi Műemléki Hivatal munkatársai 1994-ben Budapesten tartottak referátumokat egy konferencián az EUREKA-program részét képező, COPAL nevű kutatási projektum keretében. Előadásuk témájául a bajorországi bronzokon végzett természettudományos vizsgálatokat és a restaurálás gyakorlatából merített tapasztalataikat választották. A magyar kollégák a helyszínen számoltak be a budapesti millenniumi emlékmű nagyszámú bronzszobra restaurálásának nehéz munkafázisairól. A roncsolásmentes vizsgálati módszerekről 1996 szeptemberében Budapesten rendezett 5. nemzetközi konferencián is tartottak előadásokat bajor szakemberek.

A szakmai kapcsolatok ápolásának és a tapasztalatok ki-cserélésének egy további és jobban elterjedt lehetőségként tartjuk számon a rendszeres kiadványcserét, valamint képviselőink delegálását a mindenkori konferenciákra, szakmai tanácskozásokra. A kontaktusnak ez a módja már hosszú évek óta fennáll a két ország között. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal rendszeresen megkapja a Bajor Tartományi Műemléki Hivatal valamennyi publikációját. Annak oka, hogy a kiadványcsere ebben az esetben inkább egyoldalúnak mondható, csupán a nyelvben keresendő, hiszen számos magyar kolléga tud németül, míg ez fordított esetben egyáltalán nem áll fenn. A konferenciákon való részvétel terén sokkal könnyebben kialakulnak ezek a kapcsolatok. 1992 októberében a Bajor Tartományi Műemléki Hivatal Restaurátor Osztályának egy képviselője meghívást kapott Budapestre a „Restaurálni és megőrizni” című kiállítás alkalmából rendezett restaurátorkonferenciára. Másrészt ugyancsak 1992-től rendszeresen hívunk meg németül beszélő magyar kollégákat a Bajor Tartományi Műemléki Hivatal Restaurátor Osztálya által rendezett szakmai tanácskozásokra. E szakmai megbeszélések a bajor restaurátorok továbbképzésére és az egy-egy jól körülhatárolt, speciális szakterületen elért legújabb eredmények közvetítésére szolgálnak. A magyar szakemberek meghívásához ez esetben egy olyan elvárás is fűződik, hogy azok számoljanak be hazájukban e szakmai konferenciák eredményeiről – amelyeket ezenkívül még publikálunk is – azzal a céllal, hogy az ott közzétett ismeretanyagot szélesebb magyar szakmai körök számára is közvetítsék. A magyar kollégáknak a két évente megrendezendő bajor műemléki konferenciára történő meghívása is egy olyan lehetőségnek tekinthető, amelyet mindkét fél szívesen ragad meg a rendszeres kapcsolatok fenntartásának érdekében.

1992-vel kezdődően a Bajorország és Magyarország között a műemlékvédelem terén folytatott kooperáció még egy magasabb állami szintre is emelkedett azáltal, hogy az 1991 óta tevékenykedő Bajor-Magyar Vegyes Bizottság a műemlékvédelmet is felvette illetékességi körébe. Ezt nagyon pozitív fejleménynek vélem, mivel általa a tisztán szakmai kapcsolatokon túlmenően állami részről is lehetővé vált a programok pénzügyi támogatása. Így a Bajor Oktatásügyi, Kulturális, Tudományügyi és Művészeti Minisztérium a Bajor Kancellári Hivatal forrásainak felhasználásával már hathatós anyagi támogatást nyújthatott a regensburgi dómról szóló kiállítás budapesti és pécsi bemutatásához csakúgy, mint „A pécsi püspökvár. Régészet és kutatás” című, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal

Bayern-Ungarn die Denkmalpflege in ihren Zuständigkeitsbereich aufgenommen hat. Dies war eine sehr positive Entwicklung, weil dadurch über die rein fachlichen Kontakte hinaus auch staatlicherseits eine finanzielle Förderung von Projekten möglich geworden ist. So konnte bereits die Durchführung der Ausstellung über den Regensburger Dom in Budapest und Pécs seitens des Bayerischen Staatsministeriums für Unterricht, Kultus, Wissenschaft und Kunst aus Mitteln der Bayerischen Staatskanzlei tatkräftig finanziell unterstützt werden, ebenso wie die von Mitgliedern des ungarischen Landesdenkmalamts erarbeitete Ausstellung über »Die Bischofsburg von Pécs. Archäologie und Forschung«, welche sozusagen als Antwort auf die Ausstellung über den Regensburger Dom in Budapest und Pécs im Juni 1995 in Regensburg gezeigt worden ist. Die Ausstellung wurde von den Leitern des Ungarischen und Bayerischen Landesamts für Denkmalpflege, Präsident Dr. Tamás Fejérdy und Prof. Dr. Michael Petzet, in Anwesenheit von Vertretern der Stadt Regensburg, des Bayerischen Staatsministeriums für Unterricht, Kultus, Wissenschaft und Kunst sowie der Bischöfe von Regensburg und Pécs eröffnet. Den Einführungsvortrag, der in dem vorliegenden Heft dank der Unterstützung der Messerschmitt Stiftung, des Ungarischen und Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS veröffentlicht wird, hielt Dr. Mária Sándor, die auch für den Inhalt der Ausstellung verantwortlich zeichnete.

Auf Antrag der ungarischen Vertreter in der Ständigen Kommission Bayern-Ungarn ist es nun auch gelungen, aus Mitteln der Bayerischen Staatskanzlei einen namhaften Zuschuß zur Instandsetzung des Schlosses Nádasdy in Nádasdladány zu leisten. Diese Bezuschussung ist nicht zuletzt auf Grund der fachlich kompetenten und umsichtigen Vorbereitung der Instandsetzungsarbeiten und der von ungarischer Seite bereits geleisteten Anstrengungen zur Rettung dieses Schlosses möglich gewesen. Die Bezuschussung wurde nicht nur gewährt, weil es sich bei Schloß Nádasdy um das vielleicht wertvollste Zeugnis des romantischen Schloßbaus in Ungarn handelt, sondern weil auch der zukünftigen Nutzung durch die Nádasdy-Akademie, welche Projekte, Fortbildung und Seminare im Bereich der bildenden Künste sowie des Umwelt- und Naturschutzes durchführt und Stipendien für Studienaufenthalte zur Verfügung stellt, entsprechend hohe Bedeutung beigemessen wurde.

Es bleibt abschließend nichts anderes zu wünschen übrig, als daß die bayerisch-ungarischen Beziehungen, die bisher so fruchtbar und gewinnbringend gewesen sind, auch in Zukunft so bleiben und weitergepflegt werden können.

munkatársai által rendezett kiállításához. Ez utóbbi mintegy válaszként a regensburgi dómról Budapesten és Pécsen bemutatott kiállításra 1995 júniusában volt látható Regensburgban. A kiállítást az Országos Műemlékvédelmi Hivatal elnöke, dr. Fejérdy Tamás, illetve a Bajor Tartományi Műemléki Hivatal elnöke, Prof. Dr. Michael Petzet nyitotta meg, Regensburg város, a Bajor Oktatásügyi, Kulturális, Tudományügyi és Művészeti Minisztérium, valamint Regensburg és Pécs püspöke képviselőinek jelenlétében. A bevezető előadást, amely a Messerschmitt Alapítványnak, továbbá az ICOMOS Magyar és Német Nemzeti Bizottságának köszönhetően jelen kötetben kerül közzétételre, dr. Sándor Mária tartotta, aki a kiállítás tartalmáért is felelt.

A Bajor-Magyar Vegyes Bizottság magyar tagjainak indítványára lehetőség nyílt arra is, hogy a Bajor Kancellári Hivatal forrásaiból jelentős hozzájárulás kerüljön folyósításra a nádasdladányi Nádasdy-kastély helyreállítására. Ez a támogatás nem utolsósorban a helyreállítási munkálatok szakmailag megfelelő és körültekintő előkészítése és a magyar félnek a kastély megmentése érdekében már eddig tett erőfeszítései alapján vált lehetővé. Nem csupán azért biztosítottuk, mert a Nádasdy-kastély esetében a magyarországi romantikus kastélyépítészet talán legértékesebb alkotásáról van szó, hanem azért is, mert hasonlóképp nagy jelentőséget tulajdonítottunk jövődöbéli hasznosításának is a Nádasdy Akadémia otthonaként, amely a képzőművészetek, valamint a környezet- és természetvédelem terén szervez projekteket, továbbképzéseket, szemináriumokat, és tanulmányutakhoz nyújt ösztöndíjakat.

Befejezésül nem marad más hátra számomra, mint azt kívánni, hogy a bajor-magyar kapcsolatok, amelyek eddig oly gyümölcsözőnek és hasznosnak bizonyultak, a jövőben is azok maradjanak, és zavartalanul tovább ápolhassuk őket.

MÁRIA G. SÁNDOR – GYÓZÓ GERŐ

EINFÜHRUNG

BEVEZETÉS

Die mehrjährige Freilegung der Pécs-er Bischofsburg sowie die Bauforschung und Grabungen in der Bischofsburg zu Szászvár haben bedeutende Ergebnisse erbracht, die das leider sehr spärliche schriftliche Quellenmaterial in hohem Maße ergänzen. Mit Hilfe der komplexen Forschungsmethode konnten wichtige kulturhistorische Erkenntnisse in bezug auf die mittelalterliche und türkenzeitliche Geschichte sowie die Kunst- und Architekturgeschichte des Bistums Pécs gewonnen werden.

Natürlich fanden auch in anderen mittelalterlichen Bischofsburgen der zehn von König Stephan dem Heiligen gegründeten Bistümer kleinere Freilegungen statt, zum Beispiel in Győr oder Veszprém. Unsere Forschungen aber richteten sich in erster Linie darauf, die in den Schriftquellen benannten, früher jedoch nicht genau identifizierten Gebäude freizulegen. Im Ergebnis dieser systematischen Forschungen kamen so bedeutende Bauten der Bischofsburg wie die Gebäudereste der ersten ungarischen Universität aus dem 14. Jahrhundert, die Ruinen der Goldenen Marienkapelle oder der Johannes dem Täufer geweihten romanischen Kapelle und nicht zuletzt die Reste des frühmittelalterlichen Bischofspalastes ans Licht.

Ein weiteres Ergebnis der Grabungen war der einzigartige gotische Skulpturenfund, der sich, wie im Laufe der Forschungen festgestellt wurde, teils aus Elementen des Grabmals des aus Deutschland stammenden Universitätsgründers, des Bischofs Wilhelm, teils aus Elementen der plastischen Innendekoration der Goldenen Marienkapelle zusammensetzt.

Die Forschungsergebnisse der Bischofsburg von Szászvár dienen unter anderem mit ergänzenden Angaben zur Geschichte und Kulturgeschichte der Pécs-er Bischofsburg. So bietet sich zum Beispiel eine Möglichkeit, aufgrund der in Szászvár gefundenen, mit Wappen geschmückten Ofenkacheln die Tätigkeit der ebenfalls aus Deutschland gebürtigen Bischöfe Alben in Pécs zu rekonstruieren. Das ist deshalb besonders wichtig, weil weder im Palast noch im Innenhof der Pécs-er Bischofsburg intensiv geforscht werden konnte, da diese Bestandteil der auch heute bewohnten Bischofsresidenz sind.

A pécsi püspökvár több éven át tartó feltárása, valamint az ugyancsak szászvári püspöki vár ásatása és épület kutatása olyan jelentős eredményeket hozott, amelyek a sajnálatosan gyér számú írott forrásanyagot nagymértékben kiegészítik. A pécsi egyházmegye középkori, valamint törökkori történetére, művészet és építészettörténetére vonatkozóan sikerült a komplex kutatási módszer segítségével megrajzolni annak kultúrtörténetét.

A Szent István király által alapított 10 püspökség közül természetesen más középkori püspökvárban is folytak kisebb feltárások, így – Győrben, Veszprémben – de kutatásaink Pécsen az írott forrásokban megnevezett, azonban korábban még pontosan nem azonosított épületek feltárására irányultak elsősorban. Ez a módszeres kutatás azt eredményezte, hogy napvilágra kerültek a püspökvár olyan jelentős épületei mint a XIV. századi első magyar egyetem épületének maradványa, az Aranyos Mária kápolna, a román kori Keresztelő Szt. János kápolna romjai és nem utolsósorban a kora középkori püspöki palota maradványai.

Az ásatások során került elő az a páratlan jelentőségű gótikus szoborlelet, – amely mint azt kutatásaink során megállapítottuk, részben az egyetemet alapító német származású Vilmos püspök sirmelékének részleteiből, – részben az Aranyos Mária kápolna belső szobrászati díszítésének elemeiből tevődik össze.

A szászvári püspöki vár kutatásának eredményei kiegészítő adatokat szolgáltatnak a pécsi püspökvár történetéhez és kultúrtörténetéhez. Így például lehetőség nyílik arra, hogy a Szászváron előkerült címeres kályhacsempék alapján rekonstruálhassuk az ugyancsak német származású Albeni családból származó püspökök pécsi tevékenységét is. Ez annál is fontosabb, mivel ilyen mélységű kutatást a pécsi püspökvárban sem a palotában sem a belső udvarban nem lehetett végezni, hiszen azok a ma is használt püspöki rezidencia részei.

Könyvünk születését megelőzően 1995-ben lehetőségünk nyílt a magyar-bajor műemlékvédelmi kapcsolatok

Vor dem Entstehen der Publikation hatten wir 1995 im Rahmen des Programms zur Zusammenarbeit zwischen den ungarischen und bayerischen Institutionen der Denkmalpflege Gelegenheit, unsere bisherigen Forschungsergebnisse vorzustellen. Eine große Hilfe bei der Veranstaltung dieser Ausstellung war uns neben dem Bayerischen Landesamt für Denkmalpflege das Regensburger Diözesanmuseum in der Person des Kunsthistorikers Herrn Dr. Friedrich Fuchs. Für ihre Mitwirkung möchten wir an dieser Stelle auch Frau Dr. Sylvia Codreanu-Windauer und Herrn Dr. Michael Kühenthal vom Bayerischen Landesamt für Denkmalpflege danken.

Ungarischerseits wurde die Ausstellung von den Archäologen Dr. Mária Sándor und Dr. Győző Gerő organisiert und fachlich betreut, die auch die Freilegungen leiteten. Für ihre künstlerische Gestaltung sorgte der Graphiker Kálmán Szijártó.

Die Eröffnung der Ausstellung »Die Bischofsburg von Pécs – Archäologie und Forschung« fand am 1. Juni 1995 im Regensburger Salzstadel statt. Eröffnungsansprachen hielten Manfred Müller, Bischof von Regensburg, Mihály Mayer, Diözesanbischof von Pécs, weiters Prof. Dr. Michael Petzet, Präsident des Bayerischen Landesamts für Denkmalpflege, Dr. Tamás Fejérdy, damaliger Präsident des Ungarischen Landesamts für Denkmalpflege, sowie Vertreter der Stadt Regensburg. Nach Regensburg wurde die Ausstellung vom 9. bis 31. Juli 1995 in der Öffingener König Christuskirche von Fellbach gezeigt, wo zur Eröffnung Friedrich Wilhelm Kiel, Oberbürgermeister der Stadt Fellbach, und Zsolt Páva, damaliger Bürgermeister der Stadt Pécs, das Wort ergriffen.

In Ungarn war die Ausstellung vom 15. Januar – 5. Februar 1996 im Haus der Künste in Pécs, Széchenyi tér 9, sowie vom 15. Februar – 17. März 1996 im Stadtmuseum von Paks, Deák Ferenc utca 2, zu sehen.

Unterstützt haben die Veranstaltung der Ausstellung das Landesamt für Denkmalpflege, Budapest, das Bayerische Landesamt für Denkmalpflege, München, die Stadt Regensburg, das Diözesanmuseum Regensburg, das Museum und Archiv der Stadt Fellbach sowie die Donauschwäbische Kulturstiftung, Stuttgart.

Anlässlich der Ausstellungseröffnung in Regensburg wurde von Prof. Dr. Michael Petzet angesichts des dort gezeigten umfangreichen und mannigfaltigen Materials sowie der Art und Weise seiner Präsentation angeregt, daß es nützlich wäre, dieses Material in Buchform zu publizieren. Um uns dabei behilflich zu sein, schlug er in seiner Funktion als Präsident des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS vor, die Arbeit in der Reihe ICOMOS-Hefte als gemeinsame deutsch-ungarische Publikation herauszugeben.

Das Buch beinhaltet nicht nur die Ergebnisse der komplexen Aufarbeitung der bei den Grabungen zum Vorschein gelangten architektonischen Fragmente und archäologischen Funde, sondern schildert in diesem Zusammenhang auch jenen Prozeß, der den Leser von der Freilegung über die denkmalgerechte Restaurierung bis hin zur Organisation der den Denkmalkomplex »in situ« präsentierenden Ausstellung führt.

Teil dessen bildet eine partielle, interpretierende Re-

programmjának keretében a kutatások addigi eredményeinek bemutatására. A kiállítás megrendezéséhez nagy segítséget nyújtott a Bajor Műemlékvédelmi Hivatalon kívül a regensburgi Diözesan Múzeum személy szerint Dr. Friedrich Fuchs művészettörténész. E helyen kell ugyancsak megköszönni Dr. Michael Kühenthal és Dr. Sylvia Codreanu-Windauer közreműködését a Bajor Műemlékvédelmi Hivatal részéről.

Magyar részről a kiállítás szakmai rendezői Dr. Sándor Mária, Dr. Gerő Győző, a feltárásokat vezető régészek voltak. Művészeti rendezője Szijártó Kálmán grafikus volt.

A »Die Bischofsburg von Pécs – Archaeologie und Forschung« c. kiállítás megnyitására 1995. június 1-én került sor Regensburgban, a Salzstadelban. Megnyitó beszédet mondtak Manfred Müller regensburgi, Mayer Mihály pécsi megyés püspökök, továbbá Prof. Dr. Mihály Petzet a Bajor Műemlékvédelmi Hivatal Elnöke és dr. Fejérdy Tamás az OMvH akkori elnöke. Ugyancsak beszédet mondott Regensburg város vezetése. Regensburg után a kiállítás Fellbachban az Öffingeni Krisztus Király templomban került bemutatásra, július 9–31. között. Ahol megnyitó beszédet mondott Friedrich Wilhelm Kiel Fellbach város főpolgármestere és Páva Zsolt Pécs akkori polgármestere.

A kiállítás magyarországi bemutatása: Pécs Művészetek Háza 1996. január 15. – február 5.

Paks Városi Múzeum 1996. február 15.- március 17.

A kiállítás megrendezését támogatták: Országos Műemlékvédelmi Hivatal – Budapest

Bajor Műemlékvédelmi Hivatal – München, Regensburg Város

Diözesan Museum – Regensburg,

Városi Múzeum és Levéltár – Fellbach,

Donauschwäbische Kulturstiftung – Stuttgart.

A regensbrugi kiállítás nyitása alkalmával, látva a kiállításon bemutatott gazdag és sokrégű anyagot és bemutatásának módszerét Prof. Dr. Michael Petzet vetette fel, hogy igen hasznos lenne ennek az anyagnak könyv formában történő megjelentetése, amelyhez segítségét is azonnal felajánlotta. Mint a Német ICOMOS Nemzeti Bizottságának elnöke lehetőséget adott arra, hogy a munka az ICOMOS Füzetek sorozatában – közös német magyar kiadványként – jelenhessen meg.

Könyvünk nemcsak a feltárások során előkerült építészeti maradványok és régészeti leletek komplex feldolgozásának eredményeit ismerteti, hanem ezzel összefüggésben bemutatja azt a folyamatot, amely a feltárástól a műemléki helyreállításon keresztül elvezeti az olvasót a műemléki együttesben »in situ« bemutatásra kerülő kiállításának megrendezéséig.

Ennek részét képezi a középkori egyetem maradványának értelmező részleges rekonstrukciója és annak modern védőépületben történő bemutatása; amely egyben a rendezendő »A középkori pécsi egyetem története és az Aranyos Mária egyetemi kápolna gótikus szobrai« c. kiállításnak ad otthont. A helyreállítás tervezőcsoportjának Schönerné Pusztai Ilona és Schöner László építészeknek, valamint Metzinger Ferenc statikusnak jó együttműködés-

konstruktion der Überreste der mittelalterlichen Universität, die ein moderner Schutzbau umgibt. Dieser Schutzbau wird gleichzeitig der geplanten Ausstellung unter dem Titel »Die Geschichte der mittelalterlichen Pécs-Universität und die gotischen Skulpturen der Universitätskapelle der Goldenen Maria« Platz bieten. In guter Zusammenarbeit gelang es dem Expertenteam unter Leitung des Architektenehepaars Ilona und László Schöner sowie des Statikers Ferenc Metzinger einen den speziellen Aufgaben angemessenen Wiederherstellungsplan auszuarbeiten, der die Ergebnisse und fachlichen Vorschläge der die Freilegungen leitenden Archäologen weitgehend berücksichtigt, der um Geschichtstreue und authentische Darstellung bemüht ist.

Nicht zuletzt möchten wir an dieser Stelle all jenen danken, die uns im Laufe unserer langjährigen Forschungsarbeit moralisch und auch materiell unterstützt haben. Unser Dank gilt als Institutionen dem Landesamt für Denkmalpflege, der Kommunalverwaltung der Stadt Pécs, der Stiftung Mittelalterliche Universität und dem Landesfonds für Wissenschaftliche Forschung. Zu besonderem Dank verpflichtet sind wir den wissenschaftlichen Leitern des Landesinspektorats für Denkmalpflege (später Landesamt für Denkmalpflege), Dr. Géza Entz (†) und Marianne H. Sallay. Dank schulden wir unseren Lektoren, dem Redakteur der Reihe, Dr. Florian Fiedler, und den Übersetzern für ihre aufopferungsvolle Arbeit, mit der sie zum Erscheinen des Bandes beigetragen haben. Unser besonderer Dank schließlich gebührt den Sponsoren, durch deren großzügige Unterstützung die Veröffentlichung der Ergebnisse unserer Arbeit möglich wurde.

vel, alkalmazkodva a speciális feladatokhoz sikerült egy olyan helyreállítási tervet kidolgozni, amely a legmesszebbmenően figyelembe vette a feltárást vezető régészek eredményeit, szakmai javaslatait, ezáltal is nagy mértékben törekedve a történeti hűségre, a hiteles bemutatásra.

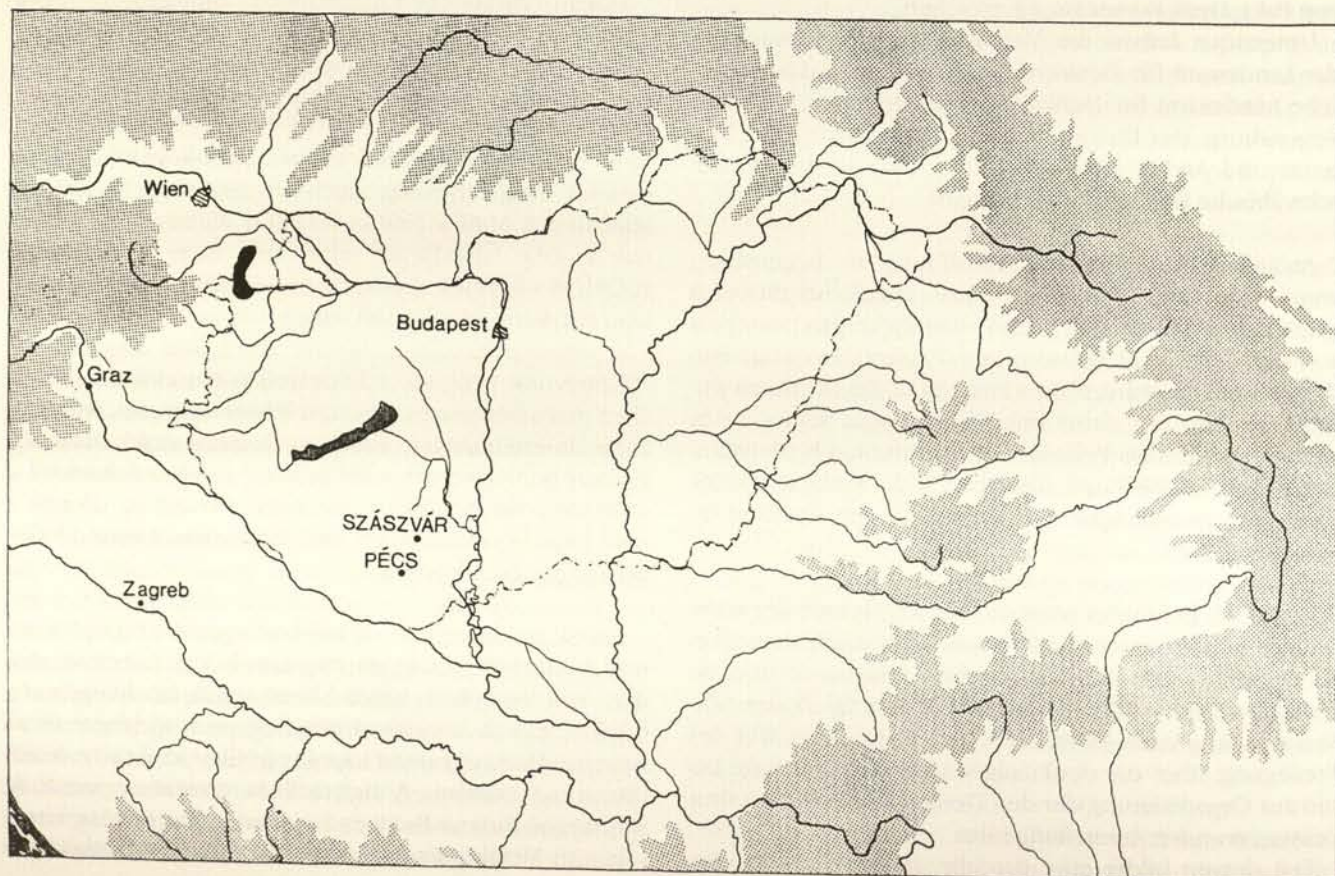
Végezetül, de nem utolsósorban szeretnénk köszönetet mondani mindazoknak akik hosszantartó kutatómunkánk során erkölcsileg és anyagilag segítettek munkánkat.

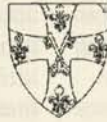
Intézményként az Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Pécs Város Önkormányzata, Középkori Egyetem Alapítvány emlitendő, valamint az Országos Tudományos Kutatási Alap.

Személy szerint külön is szeretnénk kiemelni néhai Dr. Entz Géza, és H. Sallay Mariannét az OMF (majd OMvH) Tudományos vezetőit. Köszönettel tartozunk még lektorainknak, sorozatszerkesztőnknek Dr. Flórián Fiedlernek és a könyv fordítójának áldozatos munkájukért, amellyel hozzájárultak a könyv megjelenéséhez.

Köszönettel tartozunk továbbá azoknak, akik e munkánk eredményének ismertté tételében nyújtottak támogatást: a könyv megjelenését támogató szponzoroknak.

Abb. 1. Karte von Ungarn
1. kép. Magyarország térképe

MARIA G. SÁNDOR

DIE BISCHOFSBURG ZU PÉCS – SIEDLUNGS- UND BAUGESCHICHTE IM ÜBERBLICK

A PÉCSI PÜSPÖKVÁR – TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI ÉS ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Pécs war zur Römerzeit und im Mittelalter eine der wichtigsten Städte Transdanubiens (Abb. 1). Sopianae – das römerzeitliche Pécs – entstand Anfang des 2. Jahrhunderts. Bereits im 2. Jahrhundert erhoben sich in seinem Gebiet große öffentliche Gebäude. Im Jahr 167 n. Chr., während der sarmatisch-markomannischen Kriege unter Kaiser Marcus Aurelius, wurde es zerstört, wenig später jedoch wieder aufgebaut. Anfang des 4. Jahrhunderts – wohl nachdem sie in den Rang einer Provinzhauptstadt erhoben worden war – entfaltete sich in der Stadt eine rege Bautätigkeit. Aufgrund der Bestattungen kann mit der Verbreitung des Christentums vom Beginn des 4. Jahrhunderts an gerechnet werden. Die frühchristlichen Gräberfelder des 4. Jahrhunderts reichten im Norden bis an das Gebiet des heutigen Doms. In ihnen gab es zahlreiche Grabkammern und -kapellen mit und ohne Wandmalereien. Die Einwohnerschaft der Stadt harnte bis zum ausgehenden 4. Jahrhundert bzw. beginnenden 5. Jahrhundert hier aus, obgleich zu dieser Zeit ein Teil der annonischen Bevölkerung nach Italien und auf die Balkanhalbinsel geflohen war und die Reliquien der Märtyrer mitgenommen hatte.

Aus der Zeit der Völkerwanderung sind nur schwache Anzeichen von Leben im Gebiet der Stadt zu finden. Mitte des 9. Jahrhunderts wurde die ehemals römische Siedlung in einer Schriftquelle unter dem Namen »Quinque Basilica«, im 10. Jahrhundert aber unter dem Namen »Quinque Ecclesiae« erwähnt, wovon sich der deutsche Name Fünfkirchen ableitet. Im Jahr 1009 gründete Stephan der Heilige hier ein Bistum. Das Stadtgebiet des römischen Sopianae und des späteren mittelalterlichen Quinqueecclesiae decken einander nur zum Teil. Die Bischofsburg von Pécs wurde an der Nordwestecke des frühchristlichen Friedhofs von Sopianae errichtet. Ein Teil der frühchristlichen Grabkapellen liegt im Gebiet der mittelalterlichen Bischofsburg (Abb. 2). Der römische bzw. frühchristliche Friedhof lag im nördlichen Teil der Stadt, großenteils im Gebiet der Bischofsburg, während sich die Siedlung selbst in Richtung Südost ausdehnte und im Süden über die Grenze der mittelalterlichen Stadt hinaus reichte. Aufgrund des Obengesagten ist zwar an-

Pécs a római és a középkorban a Dunántúl egyik legjelentősebb városa volt. (1.kép)

Sopianae – a római kori Pécs – a II. század elején létesült. Területén már a II. században nagy középületek emelkedtek. Marcus Aurelius császár idejében, Kr.u. 167-ben, a szarmata-marcoman háború idején elpusztult a város, de rövidesen újjáépült. A IV. század elején – bizonyára tartományi székhellyé emelése után – nagyarányú építő tevékenység folyt benne. A temetkezések alapján a IV. század elejétől feltételezhető a kereszténység elterjedése. A IV. századi ókeresztény temetők északon egészen a mai székesegyház területéig húzódtak, bennük számos festett és festetlen sírkamra és sírkápolna volt. A népesség a IV. század legvégén, az V. század elején is a helyén maradt, bár Pannónia lakosságának egy része ezidőben elmenekült Itáliába és a Balkán félszigetre, magukkal vive a mártírok ereklyéit is.

A város területén a népvándorlás korában az életnek csak gyér nyomai találhatók.

A IX. század közepén egy írott forrás Quinque Basilica, a X. században Quinque Ecclesiae néven említi az egykori római települést, amellyel teljesen összecseng Pécs német neve: Fünfkirchen. A 1009-ben Szent István püspökséget alapít itt. Az egykori Sopianae és a későbbi középkori Quinqueecclesiae területe csak részben fedte egymást. A pécsi püspökvár Sopianae ókeresztény temetőjének északnyugati sarkára települt. Az ókeresztény temetőkápolnák egy része a középkori püspökvár területén található (2. kép). A római, illetve az ókeresztény temető a város északi részében, jórészt a püspökvár területén volt, maga a település viszont délkelet felé húzódott és délebbre nyúlt, mint a középkori város határa. Noha a fentiek alapján feltételezhető, hogy Pécs az ókortól többnyire lakott volt, szabályos kontinuitásról még így sem beszélhetünk.

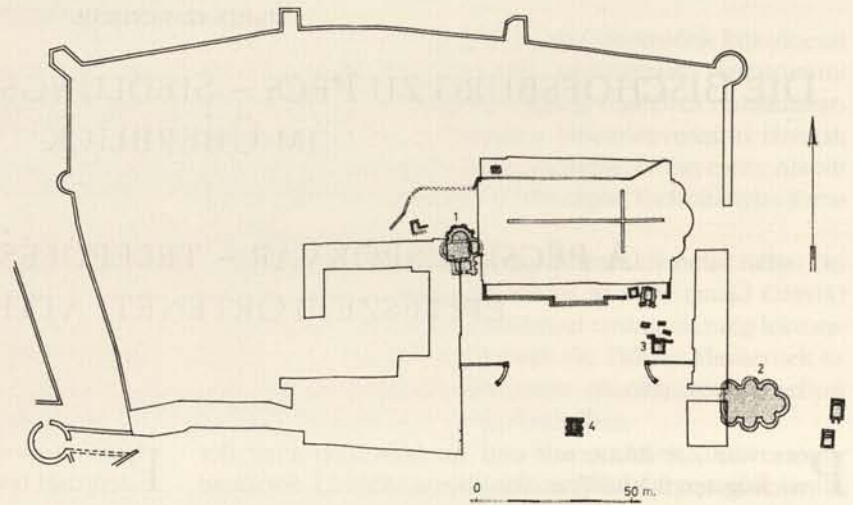
A püspökvár területén több keresztény sírkamra került elő. Ezek közül a székesegyház délkeleti tornyánál találtak meg 1780-ban a „Péter és Pál” sírkamrát, amelyet falfestmények ékesítenek. Az északi falat Péter és Pál apostol

zunehmen, daß Pécs seit dem Altertum überwiegend besiedelt war, von Kontinuität kann aber dennoch nicht gesprochen werden.

Im Gebiet der Bischofsburg kamen mehrere christliche

álló alakja díszíti a közepén lévő Krisztus-monogram felé fordulva. A sírkamra nevét ezen ábrázolás alapján kapta. Ettől délre került elő egy másik sírkamra, amelynek falát festett korsó és pohár díszíti. Ez is a temetkezésre szolgáló alsó kamrából és a fölötte lévő kápolnából állt.

Abb. 2. Frühchristliche Grabdenkmäler im Gebiet der Bischofsburg: 1. Cella trichora, 2. Cella septichora, 3. Grabkammer Peter und Pauls, 4. sog. Grabkammer mit Krug
2. kép. Ókeresztény síremlékek a Püspökvár területén. 1. Cella trichora, 2. cella septichora, 3. Péter és Pál sírkamra, 4. „Korsós” sírkamra

Grabkammern ans Licht. Bereits 1780 wurde am Südostturm des Doms die mit Wandmalereien geschmückte »Peter und Pauls«-Grabkammer entdeckt. Ihre nördliche Wand zieren stehende Gestalten der Apostel Peter und Paul, die sich dem in der Mitte befindlichen Christus-Monogramm zuwenden. Nach dieser Darstellung erhielt sie ihren Namen. Südlich davon fand man eine andere Grabkammer, deren Wand ein gemalter Krug und ein Becher zieren. Auch sie bestand aus der zur Bestattung dienenden unteren Kammer und der darüber befindlichen Kapelle.

Im Laufe der Jahre konnten am Domplatz noch die Reste mehrerer Grabkammern freigelegt werden. Kurz erwähnt werden sollten auch zwei andere bemerkenswerte Grabbauten. Am Westrand des Friedhofsgeländes kam im Gebiet zwischen Dom und Bischofspalast eine Dreikonchenkapelle, die Cella trichora, zum Vorschein. Die Wände der Cella bedecken zwei Schichten mit Wandmalereien. Dieser Bau entstand in den letzten Jahrzehnten des 4. Jahrhunderts. Die zweite Periode der Wandgemälde stammt aus wesentlich späterer Zeit als das eigentliche Gebäude. Nach Meinung einzelner Forscher hat die Cella trichora das frühe Mittelalter erlebt und wurde im 11.-12. Jahrhundert zum zweitenmal ausgemalt. In der Nähe des Doms, noch innerhalb der Burg, befindet sich eine andere Grabkapelle, die Cella septichora. Die Kapelle selbst besteht aus einem Mittelraum mit polygonalem Grundriß, der dem Eingang gegenüber liegenden Apsis sowie jeweils drei Seitenkonchen. Diesen Grabbau hatte man größtenteils in den Jahren 1938 bis 1939 freigelegt, später aber wieder zugeschüttet. In dem Gebiet, das sich nördlich vom Dom bis zur mittelalterlichen Burgmauer erstreckt, kamen keine römischen oder frühchristlichen Gräber und auch keine Überreste aus der Römerzeit zum Vorschein.

Das mittelalterliche Pécs - die heutige Innenstadt - war eine von Mauern umgebene Stadt mit regelmäßigem

A Dóm téren az évek során még több sírkamra maradványa került elő. Két jelentős sírépítményről kell még röviden említést tennünk. A temetői terület nyugati szélén, a székesegyház és a püspöki palota közötti területen került elő a háromkaréjos temetői kápolna, a cella trichora. A cella falait két rétegű falfestmény borítja. Ez az építmény a IV. század utolsó évtizedeiben készült. A falfestmények második periódusa lényegesen későbbi, mint maga az épület. Egyes kutatók véleménye szerint a cella trichora megérte a korai középkort, és másodszori kifestése a XI-XII. században történt. A székesegyház közelében még a váron belül van a hétkaréjos temetői kápolna, a cella septichora. Maga a kápolna sokszög alaprajzú középtérből, a bejárattal szemben fekvő apszisból és három-három oldalkaréból áll. Ezt a sírépítményt nagyrészt 1938-39-ben tárták fel, de visszatemették. A székesegyháztól északra, a középkori várfalig terjedő területen római vagy ókeresztény sírok, illetve római kori maradványok nem kerültek elő.

A középkori Pécs - a mai belváros - szabályos alaprajzú fallal körülvett város volt, északnyugati sarkában a püspökvárral. A városról és várról a legkorábbi térképet 1687-ből ismerjük, Joseph de Haüy császári hadmérnök készítette közvetlenül Pécs töröktől történő visszafoglalása után (3. kép).

Pécs Szent István király korában (1001-1038) az első tíz magyar püspökség egyike volt. A XI-XII. századi településmagot az 1009-ben Szent Péter tiszteletére alapított püspökség jelenti a székesegyházzal és a hozzátartozó épületekkel. Míg eddig a püspökvár XII. századi épületeiből csak a székesegyházat ismertük, amely a magyar románkori építészet egyik legjelentősebb emléke, addig a püspökvár további románkori épületeire csak az oklevelek alapján, illetve a Képes Krónika egyik elbeszéléséből következtethetünk. A krónika a székesegyház 1067-es egészével kapcsolatban kiemeli, hogy a vele összekapcsolt a paloták és egyéb épületek egyszerre borultak lángba. „Az egész egyházat mind a palotákat és a többi épületeket

Grundriß. An ihrer Nordwestecke stand die Bischofsburg. Der früheste bekannte Stadtplan von Stadt und Burg stammt aus dem Jahr 1687. Er wurde von dem kaiserlichen Kriegingenieur Joseph de Haüy angefertigt, unmittelbar nachdem man Pécs von den Türken zurückerobert hatte (Abb. 3).

Im Zeitalter König Stephans des Heiligen (1001–1038) gehörte Pécs zu den zehn ersten ungarischen Bistümern. Den Siedlungskern des 11. bis 12. Jahrhunderts bildet das 1009 zu Ehren des Apostels Peter gegründete Bistum mit dem Dom und den dazugehörigen Gebäuden. Bislang war unter den Bauten des 12. Jahrhunderts lediglich der Dom – eines der bedeutendsten Denkmäler der romanischen Baukunst in Ungarn – bekannt, während man sich hinsichtlich der übrigen romanischen Bauten der Bischofsburg auf Hinweise in Urkunden bzw. eine Schilderung in der Bilderchronik (einem ungarischen Geschichtswerk) stützen mußte. Die Chronik hebt im Zusammenhang mit dem Dombbrand des Jahres 1067 hervor, daß alle ihm angeschlossenen Paläste und sonstigen Gebäude gleichzeitig in Brand gerieten. »Die ganze Kirche wie auch die Paläste und die übrigen Gebäude mit allem, was dazu gehörte, hat diese furchtbare Feuersbrunst verschlungen.« Neben dem Dom erwähnen Urkunden aus dem Jahr 1217 erstmals die Johannes dem Täufer geweihte Kapelle des Kollegiatstiftes in der Burg. Auch der 1687 von Haüy angefertigte Stadtplan markiert den Standort der Kapelle, und im Situationsplan Hermanns von 1754 sind ihre Überreste im Grundriß ebenfalls eingezeichnet. Im Laufe des Mittelalters wurde die Kapelle mehrfach umgebaut, und so blieb sie bis zum Ende der Türkenherrschaft erhalten. Ihre Reste und Bauperioden konnten bei der Ausgrabung geklärt werden.

Nach dem Mongolensturm (1241–1242) errichtete man in Pécs eine steinerne Kirchenburg, die den Schutz des Doms, des Bischofpalastes und der dazugehörigen Bauten gewährleisten sollte. Die vermuteten Reste der frühen Wehranlage kamen im Zuge der Grabungen bei der Barbakane, und zwar im Teil unter dem sogenannten »Gelenk«, zum Vorschein. Unsere Kenntnisse in bezug auf die frühe Burgmauer werden durch die Ergebnisse der neuesten Grabungen in ein anderes Licht gerückt. Südwestlich des Doms erhebt sich seit dem 14. Jahrhundert der Bischofspalast, dessen Südfassade sich auf die innere Burgmauer stützt. In der mit Mauern und Bastionen befestigten Burg, im Gebiet unmittelbar hinter dem Dom, stand die aus Urkunden schon früher bekannte Kapelle der Goldenen Maria, die 1355 Bischof Nikolaus von Poroszló-Meszmély gegründet hatte. Ihr Standort und Grundriß konnten bei den in jüngster Vergangenheit durchgeführten Grabungen geklärt werden. Im Zuge der Freilegung der Kapelle kam auch ein bedeutsamer Fund gotischer Skulpturen ans Licht, die im 14. Jahrhundert, zum Teil gleichzeitig mit dem Bau der Kapelle, entstanden sind.

Im ehemaligen bischöflichen Obstgarten, südlich der inneren Burgmauer und in unmittelbarer Nähe zur Marienkapelle, brachte die Grabung die Reste des Gebäudes der 1367 gegründeten ersten ungarischen Universität zutage.

és mind azt, ami hozzátartozott e szörnű tűzvész mindent elemésztett”.

A székesegyházon kívül az oklevelek – 1217-ben említették először a Keresztelő Szent János társaskáptalan kápolnáját a várban. A kápolna helyét Haüy 1687-ben készült térképe is jelzi, valamint Hermann 1754. évi helyszínrajzán is megtaláljuk maradványainak alaprajzi jelölését. A középkor folyamán a kápolnát többször átépítették, és az fennmaradt a török hódoltság végéig. Maradványait és építési korszakait az ásatás tisztázta.

A tatárjárás (1241–1242) után egyházi kővár épült Pécsen, melynek célja a székesegyház, a püspöki palota, valamint az ezekhez tartozó épületek védelmének biztosítása volt. Feltételezhetően a korai védelmi rendszernek maradványai kerültek elő a barbakanán ún. „nyaktagja” alatti részben az ásatások során. A korai várfalra vonatkozó korábbi ismereteinket a legújabb ásatások eredményei más megvilágításba helyezik. A székesegyháztól délnyugatra a XIV. századtól a püspöki palota áll. A déli homlokzata a belső várfalon ül. A fallal és bástyákkal megerősített várban közvetlen a székesegyház mögötti területen az oklevelekből már korábban ismert Aranyos Mária kápolna található, amelyet Poroszlói Neszmélyi Miklós püspök 1355-ben alapított. Helyét és alaprajzát a közelmúltban végzett ásatások határozták meg. A kápolna feltárása során került elő a magyar gotikus szobrászat egyik igen jelentős együttese, amely a XIV. században készült, részben a kápolna építésével egyidőben.

Az Aranyos Mária kápolna közvetlen közelében, a belső várfaltól délre, az egykori püspöki gyümölcsös kertben

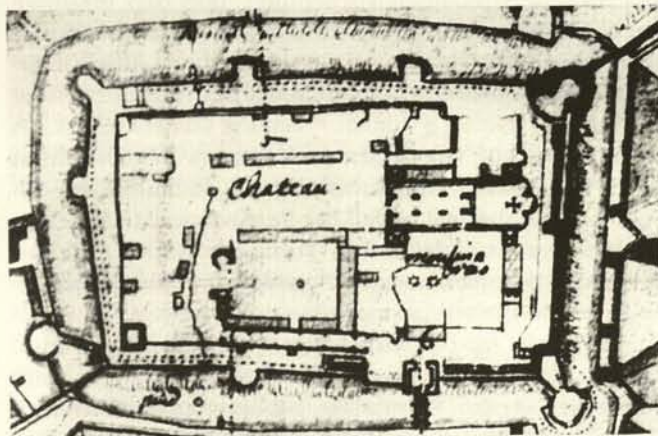

Abb. 3. Joseph de Haüy, Stadtplan von Pécs, 1687
3. kép. Joseph de Haüy Pécsről készített térképe, 1687

tárta fel az ásatás az 1367-ben alapított első magyar egyetem épületének maradványait. Alapítója Anjou Nagy Lajos király, javadalmazója és fenntartója Vilmos pécsi püspök, aki Rajna-pfalzi származású volt. A feltárt épületmaradványoknak az egyetemmel történt azonosítása a régészeti és a történeti forrásanyag egybevetésének eredménye volt.

Az egyetem, az Aranyos Mária kápolna, illetve a fal-szoros feltárása során korábbi, román kori épületmaradvá-

Ihr Gründer war König Ludwig I. von Anjou, finanziert und verwaltet wurde sie von dem Pécs-er Bischof Wilhelm, der rheinland-pfälzischer Abstammung war. Durch einen Vergleich der archäologischen Befunde und des historischen Quellenmaterials ist es uns gelungen, die freigelegten Gebäudereste mit der Universität zu identifizieren.

Bei den Freilegungen der Universität, der Goldenen Marienkapelle und des Zwingers kamen Reste früherer romanischer Bauten zum Vorschein, die auf eine Bebauung des Gebietes im 11. bis 13. Jahrhundert hindeuten. Im Laufe des 15. Jahrhunderts saßen auf dem Bischofsstuhl in Pécs wiederum hohe Geistliche deutscher Abstammung. Die Familie von Alben stammte aus Sulzbach. Johannes von Alben gelangte 1408 auf den Pécs-er Bischofsstuhl und übernahm nach dem Tod seines Onkels Eberhard die Diözese Agram. In den Jahren 1421–1444 war sein Bruder Heinrich Bischof von Pécs. Johannes stand als Großkanzler im Dienst König Sigismunds von Luxemburg (1387–1437). Ein Teil der gotischen Umbauten am Bischofspalast darf wahrscheinlich ihm zugeschrieben werden. Er ließ im Jahr 1428 auch die St. Moritzkapelle am Dom errichten.

Großangelegte Bauarbeiten in der Bischofsburg fanden nach Bischof Heinrich von Alben erst wieder unter dem Episkopat des einer Wiener Bürgerfamilie entstammenden Sigismund Ernusz (1473–1505) statt. An seinen Namen knüpft man die Erneuerung der Befestigungsanlagen und Burgmauern. Zu dieser Zeit entstand die an der südwestlichen Ecke der Burg befindliche Barbakane. Im Auftrag des Bischofs wurde der südliche Torturm der Burg erbaut, wo sein Wappen aus dem Jahr 1498 angebracht war. Auch im Bischofspalast ließ er bedeutende spätgotische Umbauten vornehmen, und den urkundlichen Angaben zufolge erhielt der Dom damals ein Gewölbe spätgotischen Stils. 1505 setzte man Bischof Ernusz in der Goldenen Marienkapelle bei.

Unter Bischof Georg Szatmári kam es in den Jahren 1505–1521 erneut zu beträchtlichen Umbauten am Bischofspalast, diesmal im Stil der Renaissance. 1506 ließ er senkrecht zum südöstlichen Turm der Kathedrale und ebenfalls im Renaissancestil die als Bibliothek und Kapelle dienende »Aedes Sacmariae« errichten. Beim Abriß dieses Bauwerks im 18. Jahrhundert stieß man auf die frühchristliche Peter und Pauls-Grabkammer. Von den beim Abriß der »Aedes Sacmariae« geborgenen Renaissancesteinmetzarbeiten blieb leider nur ein Teil erhalten. Das Besondere an ihnen ist, daß sie zwar aus dem ersten Viertel des 16. Jahrhunderts stammen, aber dennoch an den Quattrocento-Stil erinnern. Dies ist übrigens ein typisches Merkmal aller Renaissanceplastiken im Komitat Baranya. Den Grundriß des Gebäudes zeigt auch der Stadtplan von Haüy aus dem Jahr 1687. Eine um 1690 entstandene Federzeichnung von Pécs stellt das Gebäude einstöckig dar.

Aus dem Folgezeitraum bis zur türkischen Eroberung liegen keine Kenntnisse über irgendeine Bautätigkeit in der Bischofsburg vor. Das Universitätsgebäude bestand zwar nach wie vor, fungiert jedoch bis zur türkischen Besetzung schon als »scuola maioris ecclesiae«.

nyok kerültek elő, melyek a terület XI–XIII. századi beépítettségére utalnak. A XV. század folyamán újra német származású főpapokat találunk a pécsi püspöki székekben. Az Albeni család Sulzbachból származott. Albeni János 1408-ban vette át a püspöki széket, majd nagybátyja, Eberhard halála után ő kapta meg a zágrábi püspökséget. 1421–1444 között Henrik nevű öccse volt a pécsi püspök. János Luxemburgi Zsigmond király (1387–1437) főkanclárja volt. Feltételezhető, hogy a püspöki palota gótikus átépítésének egy része az ő nevéhez fűződik. Ő építette a székesegyházhoz a Szent Móric kápolnát is 1428-ban.

Albeni Henrik püspök után csak a bécsi polgári családból származó Ernusz Zsigmond (1473–1505) püspöksége alatt folytak nagyarányú építkezések a püspökvárban. Nevéhez fűződik a vár erődítményeinek és falainak újjáépítése. Ekkor épült a vár délnyugati sarkában levő barbakán. Felépítette a vár déli kaputornyát, amelyen 1498-ból származó címere volt. A püspöki palotában jelentős későgótikus átépítéseket végeztetett. A székesegyházat az okleveles adatok szerint későgótikus stílusban beboltoztatta. 1505-ben az Aranyos Mária kápolnában temették el.

Szatmári György püspök 1505–1521 között jelentős átépítéseket végeztetett a püspöki palotán reneszánsz stílusban. A székesegyház délkeleti tornyára merőlegesen 1506-ban felépíttette ugyancsak reneszánsz stílusban a könyvtár és kápolna céljára szolgáló »Aedes Sacmariae«-t. Ezt az épületet a XVIII. században elbontották, és ekkor találták meg az ókeresztény Péter és Pál sírkamrát. Az »Aedes Sacmariae« épületének elbontásából származó reneszánsz kőfaragványoknak sajnos csak egy része maradt meg. Jellegzetességük, hogy a XVI. század első negyedében készültek, de a quattrocentó idéz stílusban. Ez egyébként jellemző a baranyai reneszánsz kőfaragványokra. Az épület alaprajzát Haüy 1687. évi térképe is jelöli. Egy 1690 körül készült, Pécs-et ábrázoló tollrajz tanúsága szerint az épület emeletes volt.

Szatmári György püspökségét követően a püspökvárban a török hódoltságig nincs tudomásunk építkezésekről. Az egyetem épülete fennáll, de már mint »scola maioris ecclesiae« működik a török foglalásig.

Pécs-et a törökök 1543-ban elfoglalták, ekkor a püspök is elmenekült. A török uralom alatt is jelentős szerepet játszó várost, amely 1601-ben, III. Mohamed szultán idejében szandzsákbégi székhely lett, 1686-ig töretlenül birtokukban tartott.

A várat annak fokozott biztonsága érdekében a törökök már nem sokkal a foglalást követően kijavították és megerősítették, jelentős összeget fordítva e munkákra. Épületeit birtokba véve elsőként a székesegyházat alakították át dzsámivá, és a várost elfoglaló Szulejmán szultánról nevezték el. Az altemplomból a katonaság raktára lett. Az egyetem egykori épülete a török katonaság szálláshelyévé vált. Erről részletes leírást közöl Evlia Cselebi török világutazó, aki 1660–1666 között többször járt Pécsen. A várról és a városról, annak török alatti életéről szemléletesen számolt be. Az egyetem épületének helyére vonatkozóan az egyetlen írott forrásnak kell tekinteni leírását: »Főisko-

Als die Türken 1543 Pécs eroberten, floh auch der Bischof. Die Stadt spielt auch während der Türkenherrschaft eine nicht unbedeutende Rolle. 1601 machte Sultan Mohammed III. sie zum Sitz des Sandschakbey, und bis zu ihrer Befreiung im Jahr 1686 blieb sie ununterbrochen in türkischem Besitz.

Um ihre Sicherheit zu erhöhen, gingen die Türken bald nach der Eroberung mit großem Kostenaufwand daran, die Burg auszubessern und zu befestigen. Zum Zeichen der Inbesitznahme wurde als erstes die Kathedrale in eine Dschami umgewandelt und nach dem Eroberer der Stadt, Suleiman Sultan, benannt. Die Unterkirche diente fortan als Militärarsenal. Im Gebäude der ehemaligen Universität brachte man türkisches Militär unter. Eine ausführliche Beschreibung dazu gab der türkische Weltreisende Ewlia Tschelebi, der zwischen 1660 und 1666 öfters in Pécs weilte. Anschaulich schilderte er Burg und Stadt sowie deren Leben unter den türkischen Machthabern. Was den Standort des Universitätsgebäudes anbelangt, ist sein Bericht als einzige Schriftquelle anzusehen. »Seine Hochschulen [Medresse]. Die Ausleger des Korans und die Ulemas haben fünf Schulen. Unter anderem die alte, wissenschaftliche Hochschule des göttlichen Eflatun [Platon] in der inneren Burg [hier spricht Ewlia Tschelebi von der alten Pécs-Universität], die siebzig burgartige Räume mit fürstlichem Gewölbe hat [...] In früherer Zeit wohnten in dieser Hochschule mehrere Studenten aus Ost und West, die ihr Wissen, wie von ihren Meistern gesehen, in allen besonderen und wundervollen Wissenschaften vervollkommneten, gegenwärtig jedoch bewohnt diese Zimmerchen die Burgbesatzung und vergnügt sich mit den Einwohnern.«

Die Gräber der in der Nähe des Universitätsgebäudes stehenden Kapelle der Goldenen Maria wurden verwüstet und geplündert, ihr Skulpturenschmuck zertrümmert und die Kapelle selbst niedergeissen. Im Verlauf eines Winterfeldzuges 1664 nahm der ungarische Magnat und kroatische Ban Nikolaus Zrínyi mit seinen Soldaten Pécs vorübergehend ein und steckte es in Brand. Die Burg ließ er an der Nordseite unterminieren und sprengen. Das Gebäude der mittelalterlichen Universität wurde infolge der Sprengung zerstört, doch die Burg konnte Zrínyi nicht erobern. Daraufhin verließ er mit seinen Truppen die Stadt.

Die Türken schütteten die Ruinen der Universität zu und legten an dieser Stelle zwecks Verbesserung des Schutzes der Burg eine Kanonenterrasse an. Auch die eingestürzte nördliche Burgmauer führten sie wieder auf, befestigten die Ostmauer der Burg, und setzten das durch die Sprengung stark beschädigte kleine Rondell im Nordosten instand. 1686 war das Jahr der Rückeroberung Budas, und danach gelang es Ludwig von Baden (dem sog. Türkenlouis) mit seinen Truppen, die Türken auch aus Pécs zu vertreiben. Bei den Kämpfen wurde ein Großteil der Gebäude beschädigt oder zerstört.

Der Wiederaufbau begann schon Ende des 17. Jahrhunderts, doch erst im Laufe des 18. Jahrhunderts beschleunigte sich dessen Tempo. Nach der Rückkehr des

lái (medresze). A Korán magyarázóknak és ulémaknak öt iskolájuk van. Többi között az isteni Eflatunnak (Plátó) a belső várban lévő régi, tudományos főiskolája (Ewlia itt a régi pécsi egyetemről beszél), melynek hetven fejedelmi boltozatú és várszerű szobája van. ... A korábbi időben ebben a főiskolában keletről és nyugatról több tanuló lakott, kik az összes különös és csodálatos tudományokat, mestereiktől látván a tudományokat tökéletesítették, jelenleg azonban e szobácskákban várkatonaság lakik s a lakosokkal szórakozik.”

Az egyetem épületének közelében álló Aranyos Mária kápolna sírjait feldúlták és kirabolták, szobraikat összetörték, épületét pedig lerombolták. Az 1664. évi téli hadjárat során Zrínyi Miklós magyar főúr és horvát bán katonáival átmenetileg elfoglalta és felgyújtotta a várost, a várat pedig az északi oldalán aláaknázták és felrobbantotta. A középkori egyetem épületét a robbanás rombadöntötte, de Zrínyi a várat nem tudta elfoglalni. Csapataival ezután elhagyta Pécsét.

A törökök az egyetem romjait feltöltötték, és annak helyén a vár fokozott védelme érdekében ágyupadot alakítottak ki. Újjáépítették a ledőlő északi várfalat, megerősítették a vár keleti falát, és kijavították a robbanás következtében erősen megrongálódott északkeleti kis körbástyát. Buda 1686-os visszafoglalását követően, Badeni Lajos (az ún. Türkenlouis) csapatai Pécsét is visszafoglalták a törököktől. A harcok során az épületek jelentős része megrongálódott illetve elpusztult.

Az újjáépítés már a XVII. század végén megkezdődött, de annak üteme csak a XVIII. század folyamán gyorsult fel. A vár elpusztult épületeinek helyreállítása is megindult a püspök visszatérte után. Az újjáépítés során a Keresztelő Szent János társaskáptalan kápolnájának romos épülete nem került helyreállításra. Romjainak felhasználásával épült fel helyén 1780-ban, barokk stílusban az udvarmesteri ház ma is álló épülete, valamint a püspöki magtár. Az egyetem és az Aranyos Mária kápolna feltöltésével kialakított teraszon püspöki gyümölcsöskertet létesítettek.

Ebben az időben alakult ki a város és Magyarország egyik legszebb tere, a Dóm tér. A székesegyházhoz délkeletről csatlakozó Szatmári püspök által épített „Aedes Sacmariae” XVIII. századi elbontása után, attól keletre épült a középkori várfalra támaszkodó káptalani levéltár és várplébánia épülete, amelyet Giuseppe Antonio Sartory saccoi építésznek tulajdonítanak. A klasszicizáló későbarokk épület a teret keletről zárja le. Igen jól harmonizál az ugyancsak barokk stílusban helyreállított püspöki palotával. Ebben az időben jórészt megszűnt a püspökvár erődítmény jellege. Az átépítés a századforduló után a déli középkori kapu elbontásával fejeződött be. A székesegyház Schmidt Frigyes (1881–92) féle restaurálása után alakult ki a Dóm tér mai arculata (4. kép).

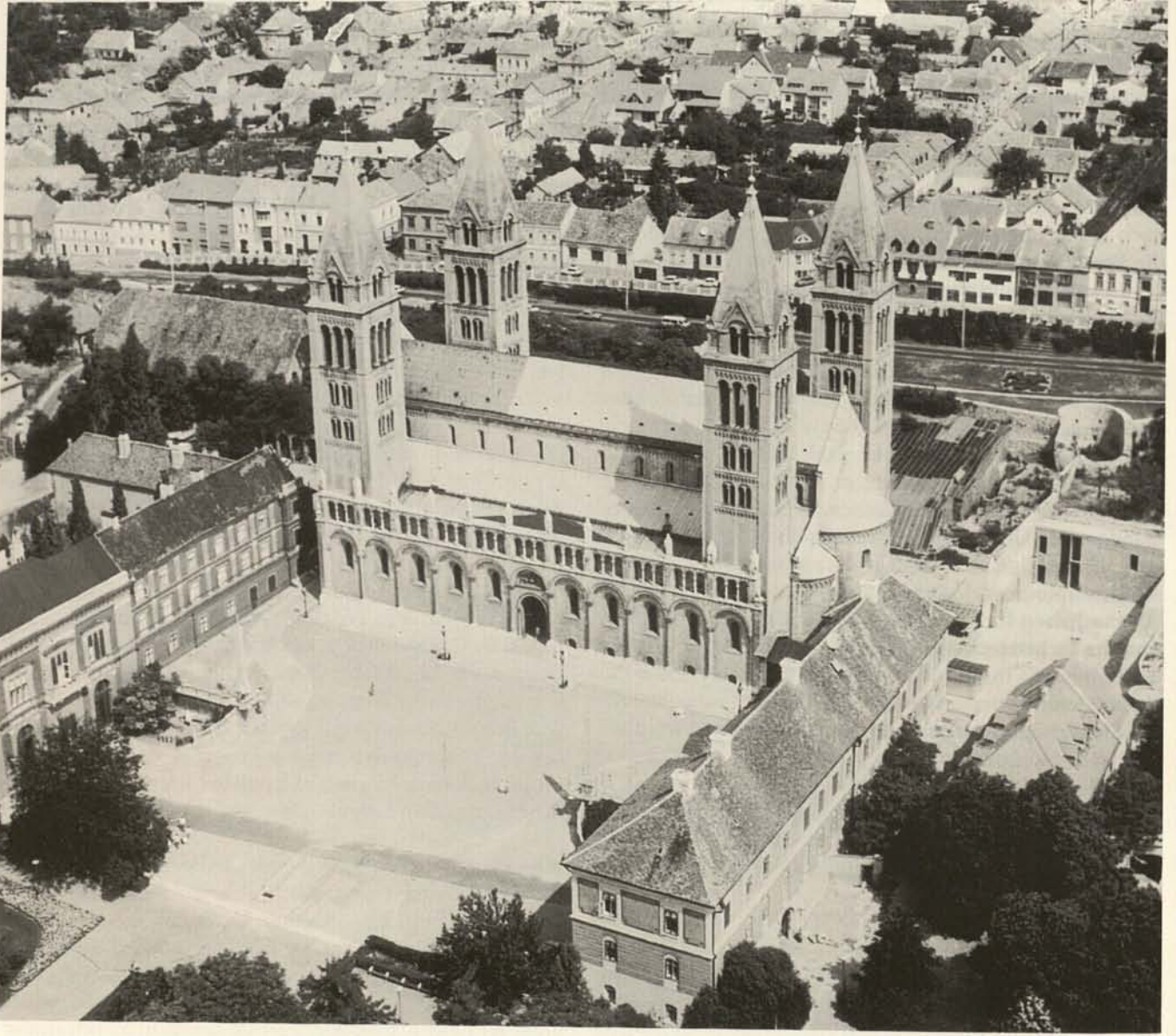

Abb. 4. Domplatz, Luftbildaufnahme

4. kép. A Dóm tér, légifelvétel

Bischofs nahm man auch in der Burg die Wiederherstellung der zerstörten Bauten in Angriff. Das verfallene Gebäude der Johannes dem Täufer geweihten Kapelle des Kollegiatsstifts wurde im Zuge des Neuaufbaus nicht wiederhergestellt. Unter Verwendung der Ruinen errichtete man 1780 an dieser Stelle im Barockstil das auch heute noch stehende Gebäude des bischöflichen Verwalters, das sog. Hofmeisterhaus, sowie den bischöflichen Kornspeicher. Auf der durch Verfüllen der Ruinen des Universitätsgebäudes und der Goldenen Marienkapelle geschaffenen Terrasse legte man den bischöflichen Obstgarten an.

In diesen Jahren entstand auch der Domplatz, der zu den schönsten Plätzen der Stadt, ja selbst in Ungarn gezählt wird. Südöstlich der im Südosten an den Dom an-

schließenden, unter Bischof Szatmári erbauten und im 18. Jahrhundert abgerissenen »Aedes Sacmariae« wurde das auf die mittelalterliche Burgmauer gestützte Gebäude des Domkapitelarchivs und der Burgpfarre errichtet, welches man dem aus Sacco stammenden Architekten Giuseppe Antonio Sartory zuschreibt. Der Bau im Stil des klassizierenden Spätbarock schließt den Domplatz von Osten her ab und bildet zugleich mit dem ebenfalls im Barockstil restaurierten Bischofspalast ein harmonisches Ensemble. Zu jener Zeit verlor die Bischofsburg sehr viel von ihrem Festungscharakter, und mit dem Abriß des mittelalterlichen Südtors wurde nach der Jahrhundertwende der Umbau vollendet. Nach Abschluß der nach den Plänen von Frigyes Schmidt durchgeführten Restaurierung des Doms (1881-1892) erlangte der Domplatz sein heutiges Aussehen (Abb. 4).

MÁRIA G. SANDOR

FORSCHUNGSGESCHICHTE

KUTATÁSTÖRTÉNET

Ende der dreißiger Jahre unseres Jahrhunderts plante die Stadt Pécs erstmals, die an der Südwestecke der Bischofsburg befindliche Barbakane sowie die Ringmauer freizulegen. An den Außenseiten der Burgmauern hatte man Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts kleine ebenerdige Häuser erbaut, die diese an der Nordseite völlig verdeckten. Auch die Barbakane war von solchen Häusern umgeben. Obwohl Ende der dreißiger Jahre noch keine Möglichkeit zur Freilegung der Burgmauern bestand, geriet der Vorsatz dennoch nicht in Vergessenheit.

Mitte der sechziger Jahre beschloß der Magistrat von Pécs, im Interesse der Neugestaltung des Stadtbildes, einen Teil der Burg und der Stadtmauer von der Bebauung zu befreien. Die Realisierung des Vorhabens war umso dringender, als man nördlich der Burg den Bau einer Straße mit Ost-West-Verlauf plante. Seit der Fertigstellung der Straße bietet sich von dieser Seite ein schöner Ausblick auf die Bischofsburg. Die eigentlichen Forschungen begannen 1967 im Rahmen der Zusammenarbeit zwischen dem Landesinspektorat für Denkmalpflege und dem Magistrat der Stadt Pécs. Als erstes wurden die Arbeiten an der Barbakane, am südlichen Zwinger und am Burggraben – wo sich nach dessen Verfüllung der bischöfliche Park befand –, und in der Folgezeit dann am westlichen Burggraben sowie an der Burgmauer in Angriff genommen. Zur Forschung der nördlichen Burgmauer bot sich erst nach dem Abriß der Häuser Gelegenheit. Parallel zu den Abrißarbeiten nahm man archäologische Beobachtungen und Bauforschungen vor. Die Forschung konzentrierte sich zuerst auf die äußeren Burgmauern und teilweise auf die Stadtmauern, was zahlreiche neue Erkenntnisse im Hinblick auf die Geschichte der Stadt mit sich brachte. Gleichzeitig wurden nach Plänen der Architekten des Landesinspektorats für Denkmalpflege und mit Unterstützung der Stadt Pécs die Barbakane und die Burgmauern wiederhergestellt. Die Forschung und Instandsetzung der Ostmauer der Bischofsburg erfolgte erst in jüngster Zeit. Unterdessen setzte man an mehreren Stellen der Stadt die Forschung und Wiederherstellung der Stadtmauern fort.

Az 1930-as évek végén Pécs városa tervbe vette a püspökvár délnyugati sarkában levő barbakán és a várfalak kiszabadítását. A várfalak külső oldalaihoz a várárokban a XIX. század végén és a XX. század elején kis földszintes épületeket ragasztottak, amelyek az északi oldalon teljesen eltakarták a várfalat.

A barbakán ugyancsak kis házakkal volt körülvéve. A várfalak kiszabadítására ugyan nem volt meg a lehetőség a 30-as évek végén, a szándék azonban mégsem merült feledésbe.

Az 1960-as évek közepén Pécs Város Tanácsa elhatározta, hogy városrendezési célból a vár és városfalak egy részét kiszabadítja a hozzáragasztott házak beépítéséből. A terv megvalósítása annál is sürgetőbb volt, mert egy keletnyugati utat akartak a vártól északra építeni. Ez az út el is készült, és szép rálátást biztosít a püspökvárra. Az Országos Műemléki Felügyelőség egy Pécs Város Tanácsával közös program keretében 1967-ben kezdte meg a munkát. Elsőként a barbakán, a déli falsoros a várárok – amely feltöltését követően püspöki park volt –, a továbbiak során a nyugati várárok és várfal kutatására került sor. Az északi várfal kutatására csak a bontások után volt lehetőség. Ezek a bontások műemléki és régészeti megfigyelések mellett folytak. Először a külső várfalak és részben a városfalak kutatása történt meg, ami a vár és a város történetére vonatkozóan több új eredménnyel szolgált. Ezzel egyidejűleg az Országos Műemléki Felügyelőség építészeinek tervei alapján, Pécs város támogatásával a barbakán és a várfalak helyreállítását végezték. A püspökvár keleti várfalának kutatása és helyreállítása a legutóbbi időben történt meg. A városfalak kutatása és helyreállítása e közben több helyen folyt a városban.

1978-ban megkezdődött az ásás a püspökvár belső területén az északi várfal és a székesegyház közötti szakaszon. Ez a terület a pécsi püspökség tulajdona volt, így annak jóindulatú hozzájárulásával indulhatott meg a feltárás. Később Pécs Város Tanácsa megvásárolta a területet, amely a XVIII. századtól kezdve püspöki gyümölcsöskert volt.

Az ásást a székesegyháztól északra, a mintegy hat mé-

1978 begannen die Ausgrabungen im Inneren der Bischofsburg, und zwar im Bereich zwischen nördlicher Burgmauer und Dom. Dieses Gebiet war das Eigentum der Diözese Pécs, so daß die Freilegung hier nur mit deren wohlwollender Zustimmung ihren Anfang nehmen konnte. Später erwarb der Magistrat der Stadt Pécs das seit Anfang des 18. Jahrhunderts als bischöflicher Obstgarten dienende Gelände.

In diesem nördlich des Doms - in etwa sechs Meter Höhe - gelegenen Obstgarten eröffneten wir die Grabung. Hier aber nahm die Freilegung eine unerwartete Wende, da sich in der sechs Meter messenden Aufschüttung die Überreste eines großen gotischen Gebäudes abzeichneten. Das war deshalb umso interessanter, als auf dem die Burg darstellenden Stadtplan Haüys von 1687 (Abb. 3) die innere Burgmauer an dieser Stelle abbricht und keinerlei Bauwerk markiert ist. Dieses unbebaute Gelände bzw. unbegründete Fehlen der Burgmauer hatte die Stadtgeschichtsforschung auch früher schon beschäftigt, da die Forscher annahmen, daß der von Haüy 1687, also ein Jahr nach der Rückeroberung, angefertigte Stadtplan den mittelalterlichen und türkenzeitlichen Zustand restlos widerspiegelte. Deshalb dachte man nicht daran, daß im Mittelalter in diesem Gebiet ein Gebäude bzw. mehrere Bauten gestanden haben könnten.

Demnach wurden hier bei der Grabung solche Bauten aufgedeckt, die noch vor der Rückeroberung von den Türken im Jahr 1686 zerstört worden und unter die Erde gelangt waren. Es ist also verständlich, daß der Kriegsingenieur Haüy sie nicht mehr sehen konnte.

Das Gebäude ist etwa 30 m lang, 10 m breit, und die größte Höhe der freigelegten Reste beträgt mehr als 4 m. Der große Saal in der Mitte des Erdgeschosses, die dem Saal von Osten und Westen angeschlossenen kleineren Räume sowie der sich an der Nordseite über die ganze Länge des Gebäudes erstreckende Innengang ließen bereits im Laufe der Grabungen den Rückschluß zu, daß dieser Bau Gemeinschaftszwecken gedient haben dürfte. Aufgrund eines analysierenden Vergleichs der historischen Quellen, der früheren Forschungen zur Universitätsgeschichte und der freigelegten Überreste bzw. archäologischen Beobachtungen ist es nach längerer Forschung gelungen, die ursprüngliche Funktion des Bauwerkes eindeutig zu bestimmen: Es war das Gebäude der 1367 gegründeten ersten ungarischen Universität. Unter dem Universitätsgebäude des 14. Jahrhunderts kamen die Reste eines früheren, aus dem 12.-13. Jahrhundert stammenden romanischen Bauwerkes zum Vorschein.

Die im nördlichen Teil des Gartens in westlicher Richtung fortgesetzten Forschungen erbrachten neue, wichtige Ergebnisse. Hier kam im Zuge der Freilegung eine große gotische Kapelle mit polygonal abschließendem Chor ans Licht. Wie aus Urkunden und anderen Quellen schon seit längerem bekannt war, stand in der Burg an der nördlichen Seite des Doms die Kapelle der Goldenen Maria, welche laut Zeugnis der Quellenangaben 1355 gegründet wurde. Auch die frühere Literatur der Stadtgeschichtsforschung hatte sich bereits mit Vermutungen über ihren Standort beschäftigt und versucht, die Kapelle

ter magasságban fekvő gyümölcsös kertben kezdtük meg. Itt a feltárás váratlan fordulathoz érkezett, mert a hatméteres feltöltésből egy nagyméretű gótikus épület maradványai bontakoztak ki. Ez annál is érdekesebb volt, mert Haüy 1687-es, a várat ábrázoló térképén (3. kép) ezen a helyen a belső várfal megszakad, és a térképész semmiféle építményt nem jelöl. Ez a beépítetlen terület, illetve a várfal indokolatlan hiánya a korábbi helytörténeti kutatás számára is mindig megoldatlan kérdést jelentett. Annál is inkább, mivel Haüy 1687-ben, egy évvel a visszafoglalás után készült térképéről az volt a kutatók felfogása, hogy az a teljes középkori és törökkori állapotot rögzíti. Ezért nem gondoltak arra, hogy e területen a középkorban épület, illetve épületek állhattak.

Itt tehát olyan építményeket tárt fel az ásátás, amelyek még a töröktől 1686-ban történt visszafoglalás előtt pusztultak el és kerültek föld alá. Így érthető, hogy azok Haüy hadmérnök számára már nem voltak láthatók.

Az épület hossza mintegy 30 méter, szélessége 10 méter, a feltárt maradványok legnagyobb magassága több, mint 4 méter. A földszinti középső nagyterem és a kelet-ről és nyugatról a teremhez csatlakozó kisebb helyiségek, valamint az északi oldalon az épület teljes hosszában húzódó belső folyosó már az ásátás során is arra engedett következtetni, hogy ez az épület valamilyen közösségi célra szolgált. A történeti források, a korábbi egyetemtörténeti kutatások, valamint a feltárt maradványok és a régészeti megfigyelések adatainak elemző egybevetése alapján hosszabb kutatás eredményeként sikerült az épület eredeti rendeltetését egyértelműen meghatározni: ez volt az 1367-ben alapított első magyar egyetem épülete. Az egyetem XIV. századi épülete alatt egy korábbi románkori, XII-XIII. századi épület maradványait tárta fel az ásátás.

Az északi kertben nyugati irányban tovább folytatott kutatás újabb jelentős eredményeket hozott. Ennek során előkerült itt egy nagyméretű, sokszög szentélyzáródású gótikus kápolna. Az oklevelekből és más forrásokból ismert volt már korábban, hogy a várban a székesegyház északi oldalánál állt az Aranyos Mária kápolna, amelyet az okleveles adatok tanúsága szerint 1355-ben alapítottak. A kápolna helyének vélelmezésével ugyancsak a korábbi helytörténeti irodalom foglalkozott. A helytörténeti kutatás részben Haüy 1687. évi térképére támaszkodva, másrészt Hermann 1754-ben készült helyszínrajza alapján kísérlete meg a kápolna lokalizálását. E térképeken egy észak-déli irányú fal figyelhető meg a székesegyház északkeleti tornyához kapcsolódva. E fal valószínűs funkcióját és korát csak az ásátás határozta meg.

A kápolna feltárása valószínűs szenzációval szolgált. Az oltár előtti falazott sírból a XIV. századból származó, részben festett szobrok torzói, valamint a kápolnát díszítő gótikus architektonikus faragványok kerültek elő. A szoborlelet jelentősége túlnő Pécs határain, minthogy az egész magyar művészettörténet számára is kimagasló fontosságú.

A szobrok és más faragott töredékek a földből történt kiemelésük után szakavatott restaurátor kezébe kerültek, ennek köszönhetően sikerült megőrizni polikrómiájukat.

zum Teil aufgrund des Stadtplans von Haüy aus dem Jahr 1687, zum Teil anhand des Situationsplans Hermanns von 1754 zu lokalisieren. Auf diesen Plänen ist eine Nord-Süd verlaufende, an den nordöstlichen Turm des Doms angrenzende Mauer zu beobachten. Die tatsächliche Funktion dieser Mauer und ihr Alter konnten erst bei der Grabung bestimmt werden.

Die Freilegung der Kapelle aber war eine wirkliche Sensation. In einem gemauerten Grab vor dem Altar kamen aus dem 14. Jahrhundert stammende, teilweise bemalte Skulpturentorsi und architektonische Steinmetzarbeiten gotischen Stils zum Vorschein, die einst die Kapelle geschmückt hatten. Dieser Skulpturenfund deutet in seinem Wesen über die Grenzen der Stadt Pécs hinaus, denn hier handelt es sich um Werke, die für die ganze ungarische Kunstgeschichte von herausragender Bedeutung sind. Nachdem die Skulpturen und anderen bearbeiteten Fragmente aus der Erde geborgen waren, wurden sie in die Hände eines fachkundigen Restaurators gegeben, dem es zu verdanken ist, daß sie ihre Polychromie bewahrt haben.

Im Anschluß setzten wir die Grabungen bzw. Bauforschung bis zur Nordwestecke der Burg fort, wo wir das auch heute noch stehende Haus des bischöflichen Verwalters aus dem 18. Jahrhundert, das sog. Hofmeisterhaus, untersuchten. Der Stadt- bzw. Situationsplan, den Haüy 1687 bzw. Hermann im Jahr 1754 angefertigt hatte, zeigt eine einschiffige Kirche mit im großen und ganzen polygonal abschließendem Chor, die sich senkrecht zur westlichen Burgmauer erhebt (Abb. 3, 5). Schon die frühere Stadtgeschichtsforschung nahm an, daß an der Stelle des Hofmeisterhauses in der Burg die Johannes dem Täufer geweihte Kapelle des Kollegiatsstiftes gestanden haben dürfte. Wie sich im Zuge der Freilegung und archäologischen Forschung herausstellte, hatte man das Haus des bischöflichen Verwalters im 18. Jahrhunderts tatsächlich unter Verwendung der Ruinen der Kapelle erbaut. Außerdem wurden durch die Grabung der Grundriß und die Bauperioden der Kapelle geklärt.

Somit konnten drei bedeutende Bauten der mittelalterlichen Bischofsburg von Pécs in topographischer Hinsicht identifiziert sowie deren Grundriß und Funktion geklärt werden: Das Gebäude der 1367 gegründeten, ersten ungarischen Universität, die Kapelle der Goldenen Maria und die Johannes dem Täufer geweihte Kapelle des Kollegiatsstifts. Aus der Sicht der ungarischen Kulturgeschichte ist jedes der Gebäude von besonderem Wert. Und auch die hier zum Vorschein gelangten gotischen Skulpturen nehmen unter den Denkmälern der mittelalterlichen ungarländischen Bildhauerkunst einen herausragenden Platz ein. So ist die Bischofsburg zu Pécs unter den frühen ungarischen Bischofsburgen diejenige, von der dank Ausgrabungen die meisten ihrer untergegangenen mittelalterlichen Bauten bekannt sind.

Das letzte Kapitel dieser Publikation behandelt eine außerhalb ihrer Residenz gelegene Burg der Pécs-er Bischöfe, die Burg von Szászvár, deren Geschichte infolge der gleichen Besitzverhältnisse eng mit der Geschichte des Bistums Pécs verbunden ist.

Az ásatás, illetve az épületkutatás tovább folytatódott egészen a vár északnyugati sarkáig, ahol a ma is álló, a XVIII. századból származó volt udvarmesteri házat vizsgáltuk meg. Haüy 1687-es térképe, valamint Hermann 1754-es helyszínrajza a nyugati várfalra merőlegesen elhelyezkedő, egyhajós nagyjából sokszög szentélyzáródású templomot ábrázol. (3,5. kép) A korábbi helytörténeti kutatás is feltételezte, hogy az udvarmesteri ház helyén állhatott a várbeli Keresztelő Szent János társaskáptalan kápolnája. Az ásatás és épületrégészeti kutatás bebizonyította, hogy a XVIII. századi udvarmesteri ház valóban a kápolna romjainak felhasználásával épült. Az ásatás pontosította továbbá a kápolna alaprajzát és építészeti korszakait.

Sikerült a pécsi középkori püspökvár három jelentős épületét topográfiaileg azonosítani, alaprajzukat és rendeltetésüket tisztázni. Ezek: az 1367-ben alapított első magyar egyetem épülete, az Aranyos Mária kápolna és a Keresztelő Szent János társaskáptalan kápolnája. A magyar kultúrtörténet szempontjából az egyes épületek külön-külön is jelentős értéket képviselnek. Az itt előkerült gótikus szobrok a középkori magyar szobrászat kiemelkedő emlékei közé tartoznak. A pécsi püspökvár a korai magyar püspökvárak közül egyike azoknak, amelyeknek elpusztult középkori épületei a feltárás eredményeként a legnagyobb számban ismertek.

Jelen publikáció utolsó fejezete a pécsi püspökök egyik székhelyen kívüli várát, Szászvárt ismerteti, amelynek története szorosan kapcsolódik a mindenkor azonos tulajdonosok révén a pécsi püspökség történetéhez.

Az ásatások költségeit legnagyobbbrészt az Országos Műemlékvédelmi Hivatal viselte. A munkákat támogatta Pécs Város Önkormányzata, valamint a szászvári polgármesteri hivatal. Mindkét munkát korábban a Baranya Megyei Tanács és a Mecseki Szénbányák Vállalat segítette. A munkák adminisztratív lebonyolítását a pécsi Janus Pannonius Múzeum végezte.

A középkori egyetem és a püspökvár feltárt épületeinek helyreállítását kívánja elősegíteni a Középkori Egyetem Alapítvány, amelyet Pécs Város Önkormányzata alapított.

A középkori egyetem épületében a helyreállítás után „A pécsi középkori egyetem története és az egyetemi Aranyos Mária kápolna gótikus szobrai” című kiállítás lenne megrendezve, az Aranyos Mária kápolna pedig romkertként, mint szabadtéri múzeum kerülne bemutatásra. A Keresztelő Szent János kápolna épülete ugyancsak múzeumi célt szolgálna. A szászvári vár helyreállított épületében kulturális célú intézmény kapna helyet.

Den größten Teil der Grabungskosten trug das Ungarische Landesdenkmalamt. Unterstützt wurden die Arbeiten vom Magistrat der Stadt Pécs sowie dem Bürgermeisteramt der Gemeinde Szászvár. Materielle Hilfe kam auch vom Rat des Komitats Baranya und vom Kohlebergwerksunternehmen des Mecsek-Gebirges. Die administrative Abwicklung der Arbeiten übernahm das Janus-Pannonius-Museum Pécs.

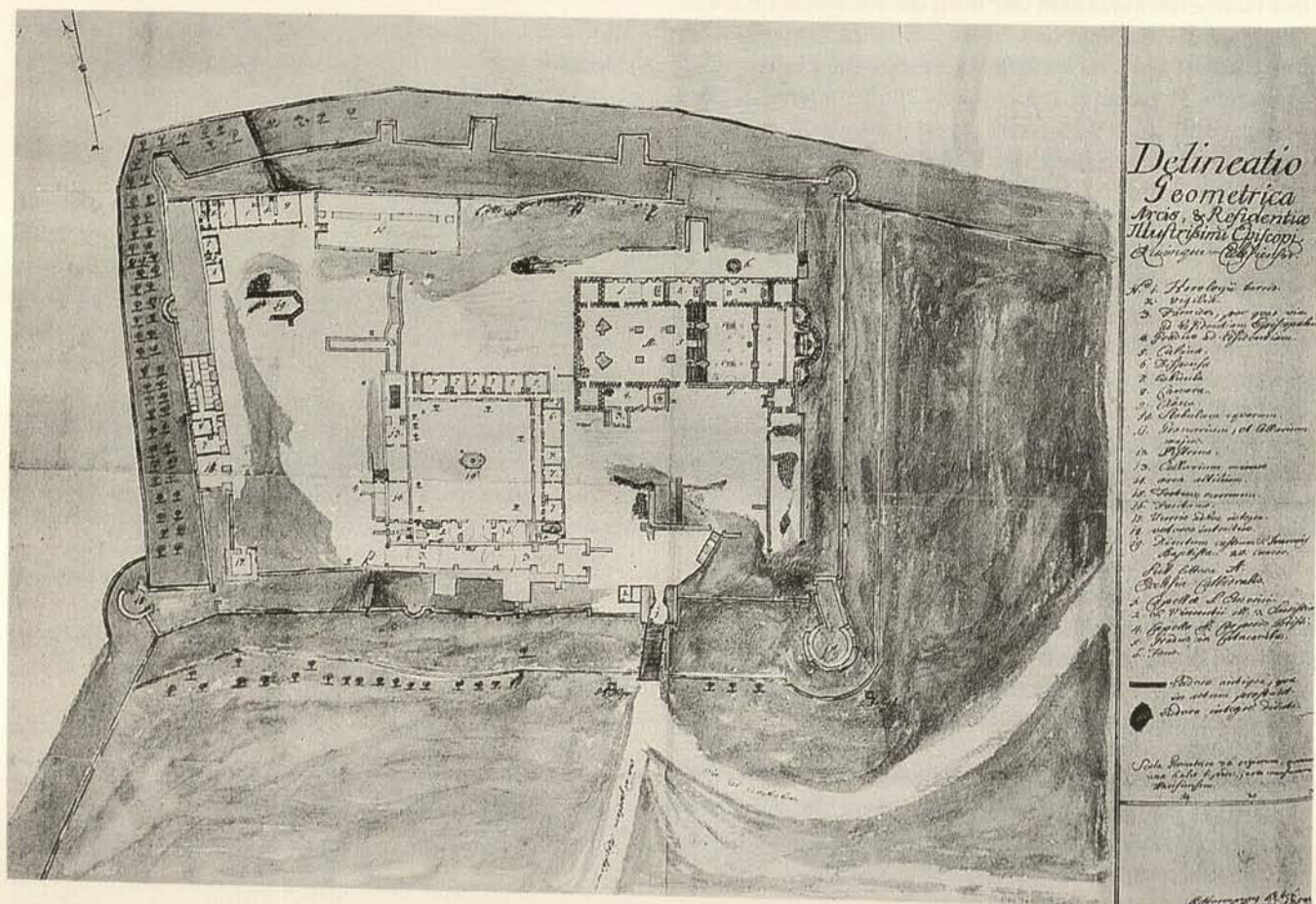
Mit dem Ziel, die Wiederherstellung der freigelegten Gebäude der mittelalterlichen Universität und der Bischofsburg zu fördern, wurde vom Magistrat der Stadt Pécs die Stiftung »Mittelalterliche Universität« ins Leben gerufen.

Im Gebäude der mittelalterlichen Universität würde nach der Restaurierung eine Ausstellung Platz finden, welche »Die Geschichte der mittelalterlichen Pécs-Universität und die gotischen Skulpturen der Universitätskapelle der Goldenen Maria« vorstellt. Die Marienkapelle soll als Ruinengarten, d. h. als Freilichtmuseum eingerichtet werden, und auch im Falle der Johanneskapelle ist die Nutzung des Gebäudes zu Museumszwecken vorgesehen. Ebenso plant man, im wiederhergestellten Gebäude der Burg von Szászvár, eine kulturelle Institution unterzubringen.

Abb. 5. Hermannng, Situationsplan der Pécs-er Burg, 1754

5. kép. Hermannng: A pécsi vár helyszínrajza, 1754

MÁRIA G. SÁNDOR

DIE MITTELALTERLICHEN GEBÄUDE UND GEBÄUDERESTE DER BISCHOFSBURG ZU PÉCS

A PÉCSI PÜSPÖKVÁR KÖZÉPKORI ÉPÜLETEI ÉS ÉPÜLETMARADVÁNYAI

DER DOM

In den achtziger Jahren des 19. Jahrhunderts, während der Wiederherstellungs- und fast zu seiner Neuerrichtung führenden Arbeiten am mittelalterlichen Pécs-er Dom (Abb. 6) stellte es sich heraus, daß der romanische Gebäudeschmuck unvergleichlich reich gewesen war. In der Türkenzeit war er allerdings stark beschädigt worden. Im Barock kamen die unter der Chortreppe eingebauten Steindenkmäler in sehr fragmentiertem Zustand ans Licht. Beim Neubau in den Jahren 1881–1891 ersetzte man die an ihrer ursprünglichen Stelle gefundenen Steinmetzarbeiten aus dem 12. Jahrhundert durch neoromanische Rekonstruktionen. Die fragmentiert erhalten gebliebenen Originalwerke kamen ins Museum.

Die Hauptkirche des 1009 gegründeten Bistums wurde im Gebiet des frühchristlichen Friedhofs erbaut. Bereits die Literatur des 18. Jahrhunderts hat sich mit der Entstehungsgeschichte des Doms beschäftigt und seinen römischen Ursprung angenommen.

Der als zuverlässig geltenden Überlieferung der Chroniken zufolge entstand die erste Kirche in der Zeit zwischen 1038–1041 bzw. 1044–1046. Bei einem Brand im Jahr 1064 wurde sie beschädigt und Ende des 11. Jahrhunderts begann man mit ihrem Wiederaufbau. Diese zweite Kirche romanischen Stils war eine Pfeilerbasilika mit einer weiträumigen Krypta (dem unversehrtesten mittelalterlichen Detail der heute stehenden Kirche) unter dem erhöhten, dreiapsidalen Chor und je zwei an den Mauern der Seitenschiffe errichteten Türmen. Um 1100 erbaute man die Unterkirche und setzte im Laufe des 12. Jahrhunderts die Arbeiten an Chor und Mittelschiff fort, die in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts beendet waren. Am Westteil der Kirche, an der Fassade und den Türmen, wurde jedoch noch zu Beginn des 13. Jahrhunderts gebaut.

Wie die neuesten kunsthistorischen Forschungen – von Melinda Tóth durchgeführt – zeigen, gibt es unter den skulptierten Steinen des Doms keine Werke des 11. Jahrhunderts. Die bedeutendste Arbeit schufen Bildhauer und Steinmetzen wohl zwischen 1140 und 1180.

A SZÉKESEGYHÁZ

Az 1880-as években, a középkori eredetű (6. kép) pécsi székesegyház helyreállításának a csaknem teljes újjáépítéshez vezető munkái során fény derült arra, hogy a templom román stílusú faragványos díszítése páratlanul gazdag volt. A török időkben mindazonáltal jelentősen megsérült, s a barokk korban a szentélylépcső alatt beépített kőszobrászati emlékek igen töredékes formában kerültek elő. Az 1881–1891 közötti újjáépítéskor az eredeti helyükön talált XII. századi faragványokat neoromán rekonstrukciókkal pótolták. A töredékes eredeti alkotások múzeumba kerültek.

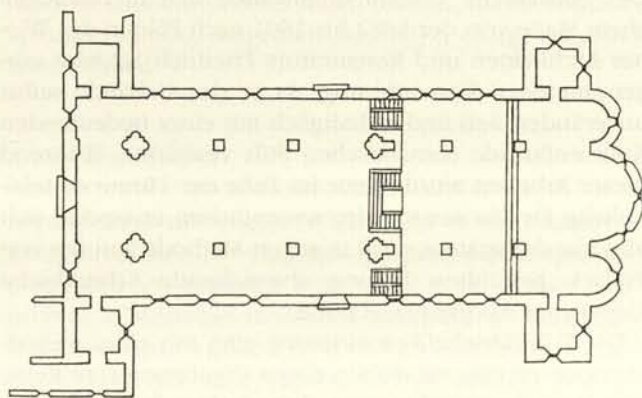

Abb. 6. Grundrißrekonstruktion des mittelalterlichen Doms
6. kép. A székesegyház középkori alaprajzának rekonstrukciója.

Az 1009-ben alapított püspökség főtemplomát az ókeresztény temető területére építették.

A székesegyház kialakulásának történetével már a XVIII. századi irodalom is foglalkozott, s azt római eredetűnek vélte.

Az első templom a megbízhatónak ítélt krónikás hagyomány szerint 1038–1041, ill. 1044–1046 között épült. Az 1064-es tűzvész következtében megromlásodott és a XI. század végén elkezdték az újjáépítését. Ez a második román stílusú székesegyház pilléres bazilika volt, három apszisos emelt szentélye alatt igen tágas altemplommal

Der dem Kreuz Christi geweihte Altar – die frühere Fachliteratur nannte ihn Volksaltar – war die Hauptzierde der Kirche. Der italienische Ursprung seines Stils ist in Parma oder Mailand zu suchen.

Eine Reihe von Reliefs am nördlichen und südlichen Zugang zur Krypta bildet die zweite Gruppe bedeutender Bildwerke. Diese Arbeiten dürften im dritten Viertel des 12. Jahrhunderts entstanden sein. Der Stil einer Gruppe der Reliefs stammt nach Ansicht der Forschung aus der Rhone-Gegend in Mittelfrankreich. Auch im Vergleich zu anderen Kirchen Ungarns oder Mitteleuropas war der Pécs-er Dom also außergewöhnlich reich mit Steinmetzarbeiten romanischen Stils geschmückt.

Die Entwicklung des Doms blieb jedoch auch im 12.–13. Jahrhundert nicht stehen. Im Süden und Norden wurden Kapellen angebaut. Die ursprünglich mit einer Holzdecke versehene Kirche erhielt zu Beginn des 16. Jahrhunderts ein gotisches Gewölbe. Zur Zeit der Renaissance erfolgte kein Umbau, doch im Auftrag des Bischofs Georg Szatmári (1521–1524) entstand eines der schönsten Renaissance-Pastophorien Ungarns. Das Sakramentshäuschen aus rotem Marmor stammt von der Hand florentinischer Meister, die in Esztergom (Gran) tätig waren.

Während der Türkenherrschaft wurde der Dom zu einer Dschami, benannt nach Suleiman Sultan. Die Unterkirche diente als Arsenal. 1631 ließen die Türken den südwestlichen Turm reparieren.

Im 19. Jahrhundert begann die Restaurierung bzw. der Umbau der Kirche, zunächst im romantischen Stil nach den 1807 bis 1830 von Mihály Pollack gefertigten Plänen. Der Pollacksche Umbau unterschied sich in beträchtlichem Maße von der 1882 bis 1891 nach Plänen des Wiener Architekten und Restaurators Friedrich Schmidt vorgenommenen Restaurierung, da er das Gebäude selbst unverändert ließ und es lediglich mit einer bedeutenden Kulissenfassade romantischen Stils verstärkte. Während dieser Arbeiten wurden nur im Falle der Türme mittelalterliche Details zerstört. Im wesentlichen erstreckte sich also nur der spätere, auch in seiner Methode von der von Pollack gewählten Lösung abweichende Schmidtsche Umbau auf das ganze Gebäude.

Die Schmidtsche Restaurierung ging mit einer weitreichenden Freilegung einher, deren Ergebnisse eine Reihe von Aufnahmezeichnungen festgehalten hat. Und von den zum Vorschein gelangten Freskenfragmenten entstanden farbige Aquarellkopien. Dies sind die wichtigsten Quellen der Baugeschichte des Doms. Den reichen romanischen Skulpturenschmuck aus den beiden Zugängen zur Krypta nahm man ab und ersetzte ihn durch »stylgerechte« Kopien. Die im Laufe der Arbeiten sehr exakt geführten Bautagebücher, »Baujournales«, haben sich erhalten und dienen seither als nützliche Quellen.

Der heutige Dom (Abb. 7) ist eine dreischiffige Basilika mit einer Plattendecke, einer Reihe Kapellen, einem erhöhten, mit drei halbrunden Apsiden abschließenden Chor und einer fünfschiffigen Krypta.

Abb. 7. Gegenwärtiger Zustand des Doms
7. kép. A székesegyház jelenlegi állapota

(a ma álló templom legépebb középkori készlete) és a mellékhajók falához épített két toronypárral. Az altemplom 1100 körül épült, majd a XII. században folytatódott a szentély és a főhajó építése, ami a század második felében fejeződött be. A templom nyugati részén, a homlokzaton és a tornyokon azonban még a XIII. század elején is dolgoztak.

A legújabb művészettörténeti feldolgozás szerint – amelyet Tóth Melinda végez – a székesegyházi faragványok között nincsen XI. századi alkotás. A legjelentősebb szobrászati-kőfaragó munkák 1140–1180 között készülhettek.

A Krisztus keresztyének szentelt oltár – amelyet a korábbi szakirodalom népoltárnak nevezett – volt a templom fő ékessége. Stílusának itáliai eredetét Pármában vagy Milánóban kell keresni.

A másik igen jelentős faragványcsoport a románkori székesegyház északi és déli altemplomi lejáróit díszítő domborműsorozat. Ezek a munkák a XII. század harmadik negyedében készülhettek. A domborművek egy csoportjának stíluseredetét Közép-Franciaországhoz, a Rhône-vidékhez kapcsolja a kutatás. A pécsi dóm román stílusú faragványai hazai és közép-európai viszonylatban is páratlanul gazdagok.

A székesegyház fejlődése nem állt meg a XII–XIII. században. Délen és északon kápolnákat építettek hozzá. Az eredetileg famennyezzettel épült templomot a XVI. század

DER BISCHOFSPALAST

An der Südwestseite der Bischofsburg, die Hauptfassade dem Domplatz zugewandt, steht der Bischofspalast, dessen Grundrißform ein »U« beschreibt. Die Südfassade des Palastes ist auf die innere Burgmauer gestützt. Allerdings reichte die Bebauung dieses Traktes im Mittelalter nicht bis zum südwestlichen Eckturm (Abb. 8), wie auch der Stadtplan Haüys von 1687 und die um 1690 entstandene Federzeichnung von der Burg deutlich erkennen lassen (Abb. 9). Mit dem Palast möchten wir uns an dieser Stelle nur kurz beschäftigen. Die Baugeschichte des Palastes kann aufgrund der Quellen des 18. Jahrhunderts, der Veduten und Rettungsgrabungen im wesentlichen skizziert werden. Kleinere Fundbergungen – zu denen sich immer Gelegenheit bot – brachten keine romanischen Details des Palastes ans Licht. Im Gegenteil, von den am Domplatz in der Nähe des Bischofspalastes entdeckten romanischen Mauerresten stellte sich heraus, daß sie nicht zu einem früheren Bischofspalast romanischen Stils gehört haben können. Diese Mauerreste lassen eher auf eine Kapelle schließen, die früher hier gestanden hat. Infolge dessen kamen wir zu der Annahme, daß es sich bei den im Gebiet zwischen der Nordseite des Doms und der

Abb. 8. Mittelalterlicher Südwestturm des Bischofspalastes mit der anschließenden Befestigung, gegenwärtiger Zustand
8. kép. A püspöki palota D-i középkori tornya a hozzákapcsolódó erődítéssel, jelenlegi állapot

Burgmauer freigelegten romanischen Gebäudedetails um die Überreste eines frühe. Bischofspalastes handeln dürfte. Bestätigt wird dies von einer Angabe der Bilderchronik, die über den Brand des Doms und der umlie-

erste években gótikus stílusban beboltozták. A reneszánsz idejében nem történt átépítés, ám Szatmári György (1521–24) püspök megrendelésére elkészült Magyarország legszebb reneszánsz pasztofóriumainak egyike. A vörösmárványból faragott szentségház Esztergomban dolgozó firenzei mesterek munkája volt. A török hódoltság alatt Szulejmán szultán dzsámija volt a katedrális az alttemplom pedig raktár. 1631-ben a törökök a délnyugati tornyát kijavították.

A XIX. században megkezdődött a restaurálás, illetve átépítés, először Pollack Mihály 1807–1830 között készült tervei szerint romantikus stílusban. A Pollák féle átépítés jelentős mértékben különbözött, a Friedrich Schmidt bécsi építész és restaurátor tervei alapján 1882 és 1891 között elvégzett restaurálástól, mert magát az épületet meghagyta, és csupán egy igen jelentős romantikus stílusú kulisszahomlokzattal erősítette meg. Csak a tornyok esetében pusztított el középkori részleteket. Lényegében tehát csak a későbbi, a Pollack által választott megoldástól módszerében is eltérő Schmidt féle átépítés terjedt ki az egész épületre.

A Schmidt féle restaurálás nagyarányú feltárással járt együtt, amelynek eredményeit felmérési rajzsorozat örökítette meg, az előkerült freskótöredékekről pedig színes aquarellmások készültek. Mindezek a székesegyház építéstörténetének legfontosabb forrásai. A két alttemplomi lejáró gazdag románkori faragványait kibontották, és „stylszerű” másolatokkal pótolták.

A munka során igen pontos vezetett építési naplók, „Baujournál”-ok fennmaradtak és hasznos forrással szolgálnak. A mai székesegyház (7. kép) háromhajós, kápolnasoros, síkmennyezettel fedett bazilika, három félköríves apszissal záródó, megemelt szentéllyel és egy öthajós alttemplommal.

A PÜSPÖKI PALOTA

A püspökvár délnyugati oldalán áll, a főhomlokzatával a Dóm térre néző „U” alaprajzú püspöki palota épülete. A palota déli homlokzata a belső várfalon ül. A palota e traktusának a beépítése azonban a középkorban nem terjedt ki a délnyugati saroktoronyig (8. kép), amint ezt jól szemlélteti Haüy 1687-es térképe és a várról 1690 körül készült tollrajz is (9. kép).

Abb. 9. Westlicher Teil der Innenstadt von Pécs mit der Bischofsburg, um 1690
9. kép. Pécs belvárosának Ny-i része a Püspökvárral, 1690 körül

genden Paläste im Jahr 1064 berichtet. Aufgrund der Grabungsbeobachtungen nehmen wir an, daß es Mitte des 14. Jahrhunderts in der Bischofsburg zu topographischen Veränderungen kam, wobei der Bischofspalast an die gegenwärtige Stelle gelangte. Noch heute kann man im Dachraum des südöstlichen Turms des Palastes das Detail einer Gewölberippe »in situ« sehen. Dies ist ein Überrest jenes gotischen Erkers, der ursprünglich vom Obergeschoß des südöstlichen Eckturms des Palastes auf die Stadt blickte.

Der nördliche Trakt dürfte ebenerdig, der östliche Trakt eingeschossig gewesen sein. Auch der Abschnitt des Südflügels über dem Eingang hatte ein Obergeschoß, das über einen am Westende des Traktes anschließenden Treppenaufgang zu erreichen war. Teile dieses offenen Treppenaufgangs konnten freigelegt werden, ebenso wie mehrere gotische Fenster mit Steinrahmen. Doch um die einzelnen gotischen Bauperioden zu unterscheiden, verfügen wir gegenwärtig noch nicht über ausreichende Kenntnisse.

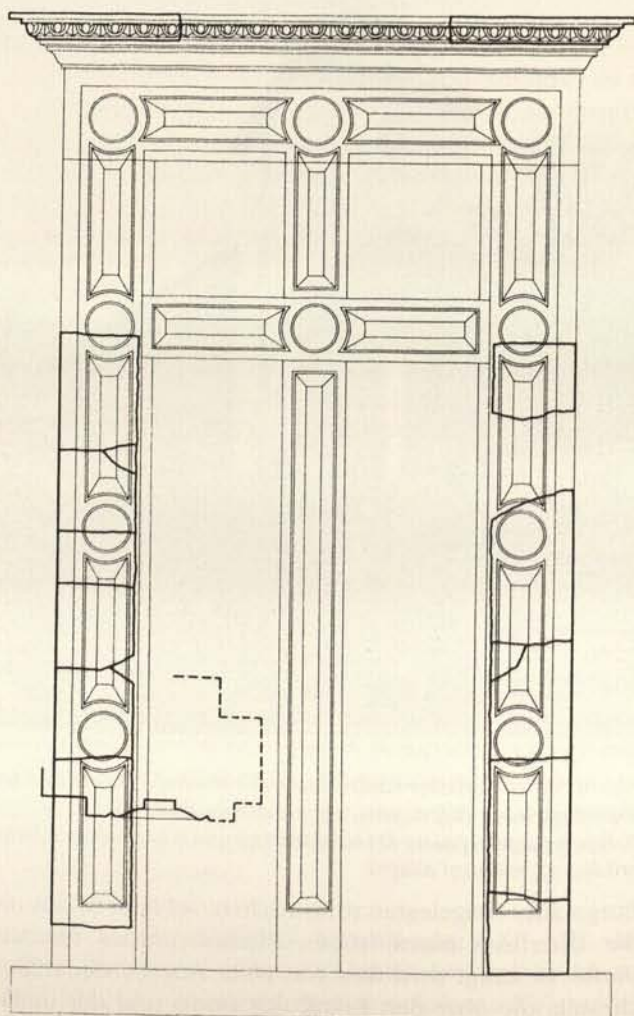
Die Fenstereinfassungen im Renaissancestil an der Südfassade des Palastes, deren Bruchstücke bei der Bauforschung zum Vorschein kamen, schreibt man einem Umbau unter Bischof Georg Szatmári zu. Über den Zustand des Bischofspalastes im Zeitalter der Renaissance wissen wir anhand dieser Fragmente nur soviel, daß seine Südfassade große Kreuzstock-Renaissancefenster geschmückt haben müssen. Dieser Typ der Fensterumfassung ist charakteristisch für die Pécs-er Renaissancearchitektur (Abb. 10). Einer Quelle des 18. Jahrhunderts zufolge befand sich an der Stelle des heutigen Treppenhauses des Bischofspalastes eine ebenfalls im Stil der Renaissance geschmückte Kapelle.

Das bedeutendste, an den Namen des Bischofs Georg Szatmári gebundene Bauvorhaben in der Bischofsburg war die in den Quellen des 18. Jahrhunderts erwähnte »Aedes Sacmariae«. Der vor dem südöstlichen Turm des Doms über rechteckigem Grundriß errichtete Bau ist sowohl auf dem Stadtplan Häüys von 1687 als auch der um 1690 entstandenen Federzeichnung (Abb. 9) und dem Situationsplan Hermanns gut zu erkennen. Die Darstellung um 1690 zeigt ihn als eingeschossigen Bau. Über seine Funktion sagen die Quellen nichts aus. Diesbezüglich muß also die frühere Annahme akzeptiert werden, wonach er als Bibliothek und Kapelle gedient hat. Damit vereinte er im Grunde jene Funktionen, die in Gran die Bibliothek von Erzbischof Johannes Vitéz und die Kapelle von Erzbischof Thomas Bakócz versahen. Mit der Tätigkeit des Bischofs Szatmári als Literaturmäzen zumindest läßt sich der Bibliothekbau leicht in Einklang bringen. Das Gebäude ist als Komplex dieser Art das einzige in der ungarischen Renaissancearchitektur. Leider wurde der Palast, der laut zeitgenössischer Beschreibungen etwa 40 m lang war, 1781 abgerissen. Was an Steinmetzarbeiten nach dem Abriß erhalten blieb, zeugt vom hohen Niveau des Renaissancebauvorhabens. Ihnen kommt im Hinblick auf die ungarische Renaissanceplastik besondere Bedeutung zu, weil sie nicht von der Ausstrahlung des matthiaszeitlichen Ofner Renaissancestils, sondern vom handwerklichen Können dalmatinischer Meister künden. Die

A palotával e helyen csak röviden kívánunk foglalkozni. A palota építéstörténetét jórészt a XVIII. századi források, a veduták és a leletmentések alapján tudjuk megrajzolni. A kisebb leletmentések – amelyekre mindig volt lehetőség – a palota románkori részleteit nem hozták napvilágra. Sőt azok a románkori falmaradványok, amelyek a Dóm téren a püspöki palota közelében előkerültek, nem tartozhattak egy korábbi románkori püspöki palotához. E falmaradványok inkább egy itt állott korábbi kápolnára engednek következtetni. Ennek nyomán arra a feltételezésre jutottunk, hogy a székesegyház északi oldala és a várfal közötti területen feltárt románkori épületmaradványok egy korai püspöki palota maradványai lehettek. Ezt támasztja alá a Képes Krónikából származó adat, amely a székesegyház és a körülötte lévő paloták 1064-ben történt égését írja le. Az ásatási megfigyelések alapján feltételezzük, hogy a XIV. század közepén a püspökvárban egy topográfiai átrendeződés történt, és a püspöki palota ekkor kerül jelenlegi helyére. A palota délkeleti tornyának padlásterében ma is »in situ« meglévő boltozati bordarészlet látható. Ez annak a gótikus zárterkélynek a maradványa, amely a palota délkeleti saroktornyának emeletéről nyílt és a városra nézett.

Az északi szárny földszintes, a keleti szárny emeletes le-

Abb. 10. Rekonstruktionszeichnung eines Renaissance-Kreuzstockfensters von der Südfassade des Bischofspalastes
10. kép. Reneszánsz keresztosztós ablak rekonstrukciós rajza a püspöki palota D-i homlokzatáról

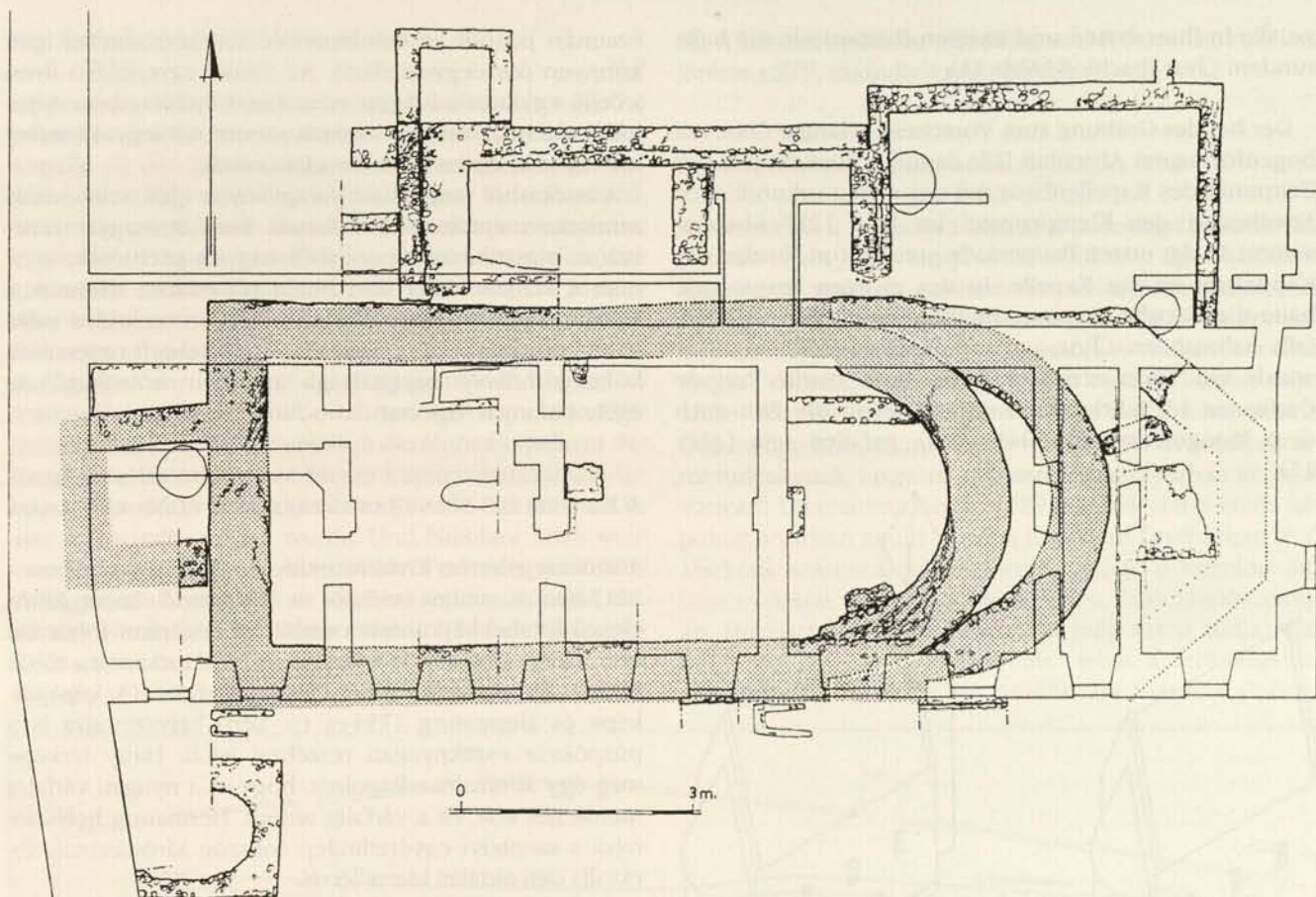

Abb. 11. Grundriß der Johanneskapelle nach ihrer Freilegung

Spuren des Wirkens der von Bischof Georg Szatmári gegründeten Renaissance-Steinmetzwerkstatt lassen sich in der ganzen Region Baranya verfolgen.

DIE JOHANNESKAPELLE DES KOLLEGIATSTIFTS

Außer dem Dom erwähnen die Urkunden des 13. Jahrhunderts – erstmals im Jahr 1217 – in der Burg die Johannes dem Täufer geweihte Kapelle des Kollegiatsstifts. Das Gebäude wurde im Laufe des Mittelalters mehrmals umgebaut und blieb bis zum Ende der Türkenherrschaft bestehen. Der Stadtplan Joseph de Haüys (Abb. 3) von 1687 wie auch der Situationsplan von Hermannng aus dem Jahr 1754 (Abb. 5) zeigen den Bau im nordwestlichen Teil der Bischofsburg. Auf dem Stadtplan Haüys war die Kapelle noch so dargestellt, daß sie senkrecht zur westlichen Burgmauer stand und an die Burgmauer grenzte. Die Darstellung Hermannngs gibt den Chor eindeutig mit polygonalem Abschluß und an der Südseite mit einem Strebefeiler wieder.

Schon von der früheren Stadtgeschichtsforschung wurde angenommen, daß die Ruinen der Kapelle unter dem – 1780 erbauten – Haus des bischöflichen Verwalters, des sog. Hofmeisterhauses, liegen dürften. Wie sich bei der Freilegung und Bauforschung erwies, hatte man das Barockgebäude des 18. Jahrhunderts tatsächlich auf den Fundamenten der Kapelle und unter Zweitverwendung von deren behauenen Steinen errichtet. Im Zuge der Erforschung des Gebäudes kam längs seiner Achse eine 23,5 m lange und 10,5 m breite romanische Kapelle zuta-

11. kép. A Keresztelő Szt. János kápolna alaprajza a feltárás után

hetett. A déli szárny a bejárat feletti szakaszon ugyancsak emeletes volt. Emeleti szintjére a traktus nyugati végéhez csatlakozó lépcsőfeljárón lehetett feljutni. Ennek a nyitott lépcsőfeljártnak részleteit a kutatás feltárta. Az épületen több gótikus kőkeretes ablaknyílás is előkerült. Jelenlegi ismereteink alapján a gótikus építkezések egyes korszakait szétválasztani nem tudjuk.

Szatmári György püspök nevéhez fűződik az az átépítés, amelynek eredményeként a palota déli homlokzatán nagyméretű reneszánsz ablakkeretek készültek. Ezeknek töredékei kerültek elő a falkutatás során. Természetesen a püspöki palota reneszánsz kori állapotáról csak annyit tudhatunk ezen töredékek alapján, hogy nagyméretű reneszánsz keresztosztós ablakok díszíthették a palota déli homlokzatát. Ez az ablakkeret-típus jellemző a pécsi reneszánsz építészetre (10. kép). Egy XVIII. századi forrás szerint a püspöki palota mai lépcsőháza helyén egy kápolna volt, amely ugyancsak reneszánsz stílusban volt díszítve.

Szatmári püspök legjelentősebb építkezése, a püspök-várban a XVIII. századi forrásokban említett „Aeades Sacmariae”, Haüy 1687-es térképén, az 1690 körül készült tollrajzon (9. kép), valamint Hermannng helyszínrajzán is jól felismerhető. Mindezek jól mutatják a székesegyház délkeleti tornya elé épített, téglalapalaprajzú épületet. Az 1690 körüli ábrázolás szerint emeletes volt. Funkciójára a források nem utalnak. Rendeltetését illetően el kell fogadnunk azt a korábbi feltevést, hogy könyvtár és kápolna volt. Tulajdonképpen egyesítette azokat a funkciókat, amelyeket Esztergomban Vitéz János érsek könyvtára és Bakócz Tamás érsek kápolnája látott el. A könyvtárépítés

ge, die in ihrer ersten und zweiten Bauperiode mit halbrundem Chor abschloß (Abb. 11).

Der bei der Grabung zum Vorschein gelangte Chor mit bogenförmigem Abschluß läßt darauf schließen, daß der Zeitpunkt des Kapellenbaus mit der ersten urkundlichen Erwähnung der Kleinpropstei im Jahr 1217 übereinstimmt. In der ersten Bauperiode grenzte von Norden der Kapitelsaal an die Kapelle. In der zweiten Bauperiode hatte die Kapelle einen geringfügig vergrößerten, ebenfalls halbrunden Chor, und an ihrem westlichen Ende wurde ein Turm errichtet. Auch diese zweite Periode dürfte ins 13. Jahrhundert, vermutlich in die Zeit nach dem Mongolensturm (1241–1242), gefallen sein (Abb. 12).

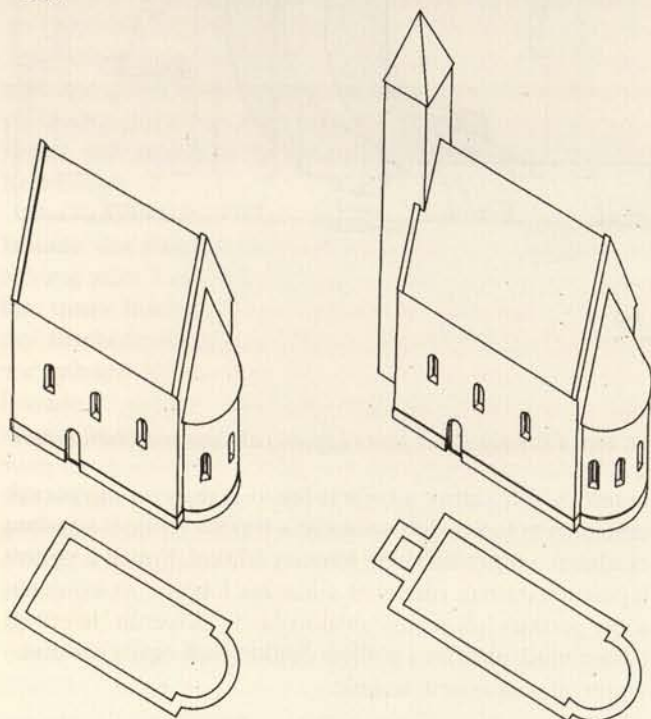

Abb. 12. Skizze der Massenrekonstruktion der beiden ersten Bauperioden der Johanniskapelle
12. kép. A Keresztelő Szt. János kápolna első két építési korszakának tömegrekonstrukciós vázlata

Der Situationsplan des Jahres 1754 von Hermannng stellt die Ruinen der Kapelle mit polygonaler Apsis dar. Bei der Grabung stießen wir nur auf einige Details des aus den drei Seiten eines Achtecks entwickelten Chores, da dieser beim Bau des 1780 errichteten Gebäudes unterging. Auf einem kleinen Abschnitt aber waren die herausgenommenen Mauern noch zu beobachten. In der dritten Bauperiode entstand östlich des romanischen Kapitelsaales am Chor der Kirche eine geräumige Sakristei. Der gotische Umbau der Kapelle läßt sich vermutlich mit den großangelegten Bauarbeiten in der Bischofsburg in Zusammenhang bringen, die in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts stattfanden. Auch die sekundär verwendeten Steine des barocken Gebäudes stammen zum Großteil aus dem 14. Jahrhundert.

Szatmári püspök irodalompartoló tevékenységével igen könnyen összeegyeztethető. Az épület egyedülálló ilyen jellegű együttes a magyar reneszánsz építészetben. A palotát, amely a korabeli leírások szerint mintegy 40 méter hosszú volt, sajnos 1781-ben elbontották.

A bontásból megmaradt faragványok igen színvonalas reneszánsz építkezésre vallanak. Ezek a magyar reneszánsz plasztika szempontjából nagyon jelentősek, mert nem a Mátyás király kori budai reneszánsz stílusnak a kisugárzására, hanem dalmát mesterek munkájára vallanak. A Szatmári György püspök által létesített reneszánsz kőfaragóműhely munkássága nyomon következő az egész baranyai régióban.

A KERESZTELŐ SZENT JÁNOS TÁRSASKAPTALAN KÁPOLNÁJA

A székesegyházon kívül az oklevelek a XIII. században – 1217-ben – említik először a Keresztelő Szent János társaskáptalan kápolnáját a várban. A középkor folyamán az épületet többször átépítették, és az fennmaradt a török hódoltság végéig. Joseph de Haüy 1687. évi (3. kép) térképe és Hermannng 1754-es (5. kép) helyszínrajza is a püspökvár északnyugati részében jelöli. Haüy térképe még úgy ábrázolta a kápolnát, hogy az a nyugati várfalra merőleges volt, és a várfalig terjedt. Hermannng helyszínrajza a szentélyt egyértelműen sokszög záródásának ábrázolja déli oldalán támpillérrel.

A korábbi helytörténeti kutatás már feltételezte, hogy az 1780-ban épült udvarmesteri ház alatt lehetnek a kápolna romjai. Az ásátás és az épületrégészeti kutatás bebizonyította, hogy a XVIII. századi barokk épület valóban a kápolna alapjaira és faragott köveinek másodlagos felhasználásával épült.

Kutatása során tengelyével megegyezően egy 23,5 m hosszúságú, 10,5 m széles román kori kápolna került elő, amely az első és második építési korszakában félköríves szentélyzáródású volt (11. kép).

Az ásátás során előkerült íves záródású szentély arra enged következtetni, hogy a kápolna építésének ideje megegyezik a kisprépostság 1217. évi első okleveles említésével. Az első építési korszakban a kápolnához északról a káptalanterem csatlakozott. A második építési korszakban kismértékben megnagyobbított és ugyancsak félköríves szentélye volt a kápolnának, valamint nyugati végéhez torony épült. A második periódus ugyancsak a XIII. században épülhetett feltételezhetően a tatárjárás (1241–42) után (12. kép).

Az 1754-es Hermannng féle helyszínrajz a kápolna romja it sokszögű szentélyzáródással ábrázolja. Az ásátás a nyolcszög három oldalával záródó szentély csekély részletét találta meg, mert az 1780-ban épített épület ezt elrombolta, kiszedett falai egy darabon még megfigyelhetőek voltak. A harmadik építési periódusban a román kori káptalanteremtől keletre nagyobb méretű sekrestyét csatoltak a templom szentélyéhez. A kápolna gótikus átépítése feltételezhetően a püspökvár XIV. század második felében történő nagyarányú építkezéseivel hozható összefüggés-

Urkunden erwähnen außer der vorab behandelten Kirche Johannes des Täuflers noch eine weitere mittelalterliche Kapelle in der Bischofsburg. Den Quellen zufolge war dies die 1355 von Bischof Nikolaus von Poroszló-Neszmély gegründete Kapelle der »Goldenen Jungfrau«. Unter den Ungarn betreffenden Dokumenten des Vatikanischen Archivs finden sich ab 1401 mehrere Urkunden, in denen man die Marienkapelle mit dem Attribut Deaurata, d.h. »Goldene«, versah und die davon berichten, daß sie »in castro«, d.h. in der Burg gestanden hat. Ein im Vatikanischen Archiv aufbewahrtes, aus dem Jahr 1389 datierendes Schriftstück erwähnt die Marienkapelle in der Burg. Eine im Archiv des Pécs-er Kapitels befindliche Urkunde von 1503 besagt, daß die Kapelle »ad latus ecclesiae cathedralis« erbaut wurde. Und Nikolaus Oláh weiß von ihr sogar, wie er in seinem Werk mit dem Titel »Hungari« schreibt, daß sie »ad latus septemtrionale«, also an der Nordseite des Doms, stand. Nikolaus Oláh, der Sekretär bei Bischof Georg Szatmári war, erinnert sich der Kapelle wie folgt: »Die bischöfliche Residenz in Pécs er-

be. A barokk épületbe másodlagosan felhasznált kövek is jórészt a XIV. századból származnak.

AZ ARANYOS MÁRIA KÁPOLNA

Az oklevelek a püspökvárban az előzőekben említett Keresztelő Szent János templomán kívül még egy középkori kápolnáról tesznek említést. Ez a források szerint az »Aranyos Szűz« kápolnája volt, amelyet 1355-ben Poroszlói Neszmélyi Miklós püspök alapított. A Vatikáni Levéltár magyar vonatkozású okiratai között 1401-től kezdve több olyan oklevelet találunk, amelyekben a Mária kápolnát a Deaurata, tehát »Aranyos« jelzővel illették, és amelyek arról tudósítanak, hogy az »in castro«, azaz a várban állott. A Vatikáni Levéltárban őrzött 1389-ben kelt irat a Mária kápolnát a várban említi. A pécsi Káptalani Levéltárban lévő 1503-ból származó oklevél említi, hogy a kápolna »ad latus ecclesiae cathedralis« volt építve. Oláh Miklós amint azt Hungaria című művében írja még azt is tudja róla, hogy »ad latus septemtrionale« tehát a székesegyház északi oldalánál van. Oláh Miklós, aki Szatmári György

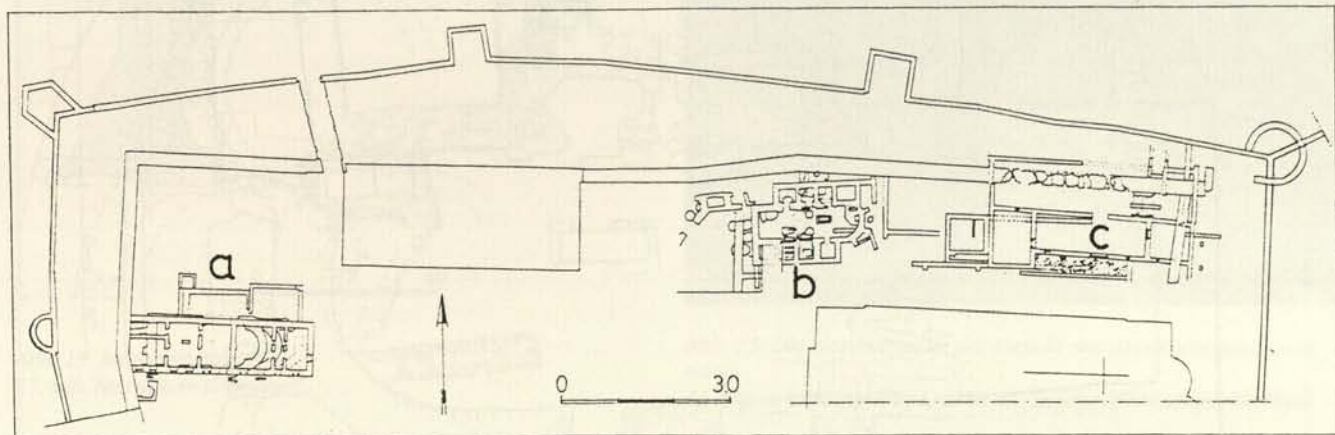

Abb. 13. Übersichtsplan der Grabung: a. Kapelle Johannes des Täuflers, b. Goldene Marienkapelle, c. Universität

13. kép. Az ásatás áttekintő térképe: a. Keresztelő Szt. János kápolna, b. Mária kápolna, c. egyetem

streckt sich am Fuße des von mächtigen Eichen bestandenen Mecsekberges. Ihr Dom ist ein wirklich glanzvolles und stolzes Bauwerk. In der nördlich davon gelegenen Kapelle der Jungfrau kann man das Grab von Bischof Nikolaus, des Vorbildes der Bischöfe, sehen. Unterhalb der Burg breitet sich die herrliche Stadt aus, hier wohnen die Kanoniker und Geistlichen.« In der schon erwähnten Quelle aus dem Jahr 1503 wird von acht Altären in der Kapelle berichtet.

Die frühere Stadtgeschichtsforschung hat versucht, die in den mittelalterlichen Urkunden und Quellen des 18. Jahrhunderts häufig erwähnte Kapelle, der man eine wirklich große Bedeutung beimaß, an mehreren Stellen nördlich des Doms zu lokalisieren: Ende der siebziger Jahre unseres Jahrhunderts begannen archäologische Forschungen nördlich des Doms, in dem von der nördlichen und östlichen Burgmauer begrenzten Gebiet, im ehemaligen bischöflichen Obstgarten (Abb. 13). Wie bekannt, handelt es sich bei der von Haüy 1687 angefertigten Aufnahme um die früheste Karte der Burg und der

püspök titkára volt, az alábbiakban emlékezik meg róla: »Pécs püspöki székhely, a terebélyes tölgyekkel borította Mecsek hegy tövével terül el, székesegyháza valóban fényes és büszke építmény, az ettől északra fekvő Szűz Mária kápolnában Miklós püspöknek, a püspökök mintaképének sírja látható. A vár alatt terül el a gyönyörű város, itt laknak a kanonokok és a lelkészek.« A már említett 1503-ból származó forrás a kápolna nyolc oltáráról tesz említést.

A korábbi helytörténetírás a székesegyháztól északra több helyre is próbálta lokalizálni a középkori oklevelekben és a XVIII. századi forrásokban sokat emlegetett kápolnát, amelynek igen nagy jelentőséget tulajdonítottak. Az 1970-es évek végén a székesegyháztól északra, az északi és keleti várfal által határolt területen, a volt püspöki gyümölcsöskertben régészeti feltárások kezdődtek (13. kép). Mint ismeretes, Haüy 1687-ben készült felmérése a várról és a városról Pécs legkorábbi térképe. Ezen a térképen az északi »kertben« épületmaradványok, illetve azok alaprajzai nincsenek jelezve, ami arra enged követ-

Stadt Pécs. Auf diesem Stadtplan sind im nördlichen »Garten« keinerlei Gebäudereste bzw. deren Grundrisse markiert, was den Schluß zuläßt, daß hier nach der Rückeroberung von den Türken nichts mehr von einem mittelalterlichen Gebäude oder dessen Überresten zu sehen war. Deshalb kam dem Umstand, daß in diesem Gebiet mit systematischen Grabungen begonnen werden konnte, so große Bedeutung zu. Der Grundriß und die genaue Stelle der Kapelle wurden durch die archäologische Freilegung geklärt. Ihr geosteter Chor weist einen Drei-Achtel-Abschluß auf, an der Süd- und Nordseite liegt eine Reihe Nebenkapellen. Die Sakristei schließt sich im Osten den nördlichen Seitenkapellen an (Abb. 14). Ihr Grundriß zeigt starke Formverwandtschaft mit den Grundrissen der Kirchen der im 16. Jahrhundert erbauten Paulinerklöster von Tüskevár und Csatka. Auch bei diesen gibt es zu bei-

keztetni, hogy a töröktől történt visszafoglalás után itt középkori épület vagy annak maradványa már nem volt látható. Ezért volt nagy jelentősége, hogy ezen a területen tervszerű ásások indulhattak. A kápolna alaprajzát és pontos helyét a régészeti feltárás tisztázta. Az épület keletelt szentélye a nyolcszög három oldalával záródik, déli és északi oldalához mellékkápolnák sorakoznak. Az északi kápolnasorhoz a keleti oldalon csatlakozik a sekrestye (14. kép). Alaprajza igen nagy formai rokonságot mutat a túskevári és a csatkaí XIV. századi pálos kolostortemplomok alaprajzával. Ezeknél is a hajó két oldalán sorakoznak az oldalkápolnák, két falpillér között. A különbség az Aranyos Mária kápolna, valamint az említett két templom alaprajza között, hogy az Aranyos Mária kápolna szentélye kevésbé nyújtott, mint a túskevári és csatkaí szentélyek. Különös figyelmet érdemel, hogy a

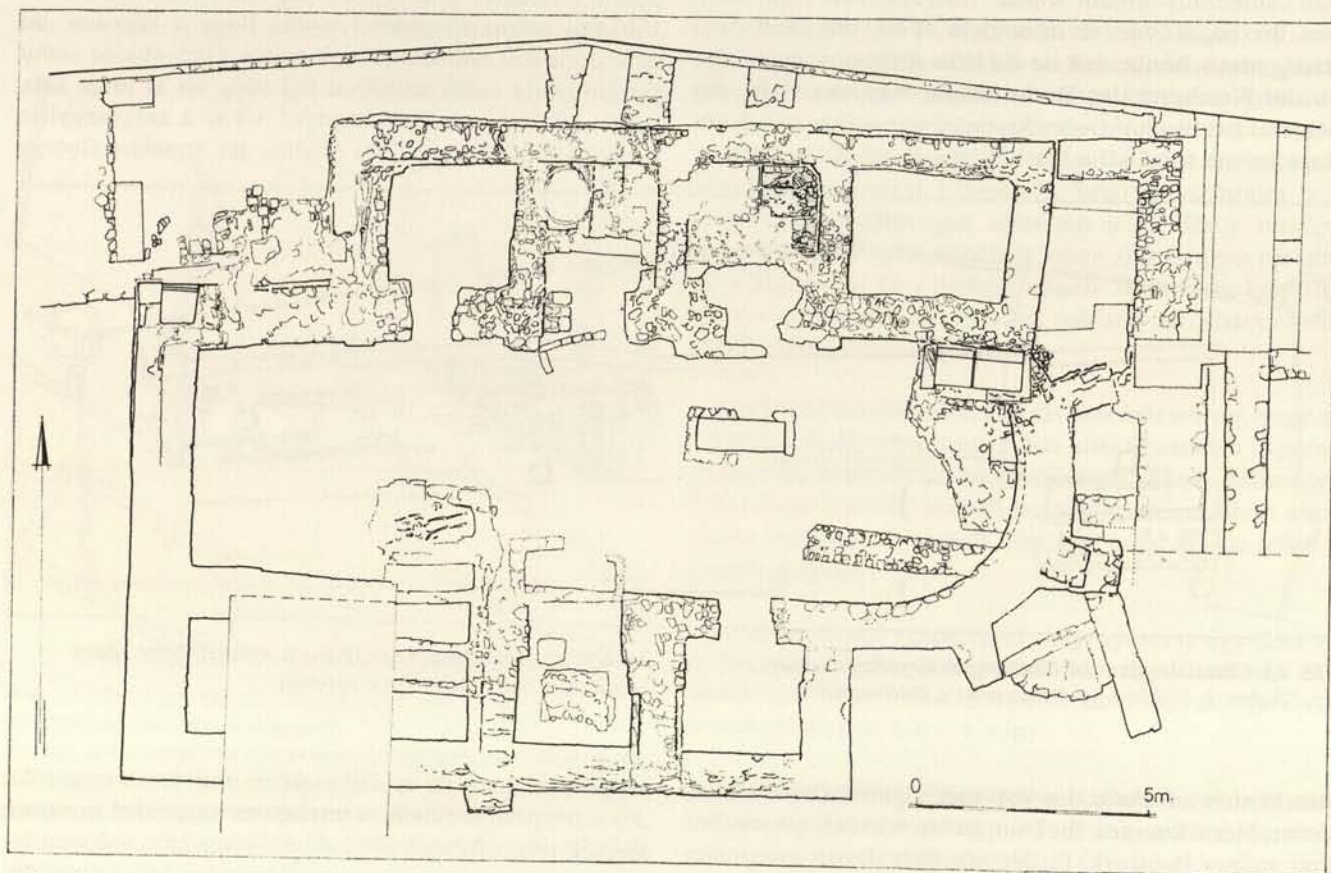

Abb. 14. Grundriß der Kapelle der Goldenen Maria nach ihrer Freilegung 14. kép. Az Aranyos Mária kápolna alaprajza feltárás után

den Seiten des Schiffes, zwischen zwei Mauerpfeilern, eine Reihe Nebenkapellen. Im Unterschied zu den Kirchen von Tüskevár und Csatka hat der Chor der Marienkapelle jedoch einen weniger länglichen Grundriß. Besondere Beachtung verdient, daß die in der Baukunst der Bettelorden charakteristische Schlichtheit in der Architektur einer Bischofsresidenz erscheint. Diese für die Pauliner typische architektonische Lösung kann man nicht als zufällig ansehen, hatte sich der einzige von Ungarn gegründete Mönchsorden doch auf dem Pécser Jakobsberg angesiedelt.

Der Eingang zu unserer Kapelle war an der Westseite. Ihre Südseite hatte man mit einem Strebepfeiler verstärkt. An der Nordseite befanden sich keine Strebepfeiler. Der

koldulórendi építészeti jellemző egyszerűsége megjelenik egy püspöki székhely építészetében. A pálosokra jellemző ezen építészeti megoldást nem tekinthetjük véletlennek, hiszen az egyetlen magyar szerzetesrend a pécsi Jakabhegyen telepedett meg. Kápolnánk bejárata a nyugati oldalon volt. Déli oldalát falpillér erősíti. Az északi oldalhoz támpillérek nem épültek. Alaprajza asszimmetrikus. A feltárt kápolnának nagyrészt járósínt alatti alapfalai maradtak meg, és csak néhány helyen figyelhető meg a felmenő fal kisebb-nagyobb szakasza. E tekintetben talán a legjelentősebb részlete az északnyugati sarok, ahol „in situ” megmaradt a lábazati párkány egy tagja. A kővel és téglával vegyesen falazott kápolnának ezt a sarkát kváder armírozás erősíti (15. kép). A lábazati párkány kölemeze váltakozó félkörös és horony, valamint negyedkör-

Grundriß der Kapelle ist asymmetrisch. Erhalten blieben davon größtenteils die unter dem Fußbodenniveau liegenden Grundmauern, und nur an einigen Stellen kann ein kleinerer oder größerer Abschnitt der aufgehenden Mauern beobachtet werden. Das vielleicht wichtigste Detail in dieser Hinsicht ist die nordwestliche Ecke, wo ein Gesimglied des Sockels »in situ« zum Vorschein kam. Diese Ecke der gemischt aus Steinen und Ziegeln aufgeführten Kapelle hatte man durch eine Quaderarmierung verstärkt (Abb. 15). Die qualitativ gut ausgearbeitete Steinplatte des Sockelgesimses gliedert ein abwechselnd halbrundes und kehlenförmiges bzw. viertelbogiges Profil (Abb. 16). Weitere Details der aufgehenden Mauern blieben an der Westfassade sowie an den nördlichen Seitenkapellen erhalten. In der Ostkapelle der nördlichen Kapellenreihe markiert der in sehr schlechtem Zustand

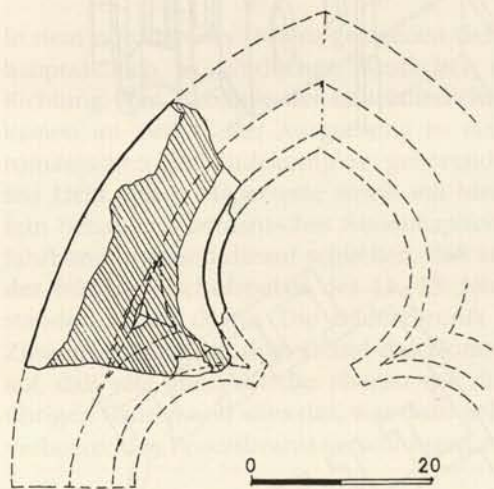

Abb. 17. Maßwerkfragment
17. kép. Mérnöves töredék

vorgefundene mittelalterliche Fußbodenbelag deren mittelalterliches Niveau. Im Chor des 20 m langen Kapellenbaus wurden die Fundamentreste eines großen Altares freigelegt, an dessen Nordseite wir auf ein aus Quadern gemauertes, am Boden mit Steinplatten ausgelegtes Grab stießen. Dieses gemauerte Grab war gleichzeitig mit dem Bau der Kirche, und zwar für deren Gründer, Bischof Nikolaus, angelegt worden.

Wie sich im Zuge der Grabung herausstellte und schon aus den Urkunden bekannt war, wurde diese Kapelle auch als Begräbnisstätte benutzt. Im Schiff kam an einer besonders hervorgehobenen Stelle ein gemauertes Grab ans Licht, bei dem es sich vermutlich um das Grab des Universitätsgründers Bischof Wilhelm handelte. Mehrere aneinander gereihete Gräber legten wir dann noch an der Südseite des Schiffs und in der angeschlossenen Seitenkapelle frei. Ungeachtet dessen, daß die Mauern der Kapelle stark verfallen waren, gingen wir dennoch aufgrund einiger bei der Grabung zum Vorschein gelangter – zur Kapelle gehörender – architektonischer Fragmente (Abb. 17) und in Kenntnis des Grundrisses an die hypothetische Rekonstruktion der Kapelle (Abb. 18). Die aus dem im Schiff befindlichen, freistehenden Grab geborgenen Architektur- und Skulpturenfragmente ermöglichen auch den Versuch einer hypothetischen Rekonstruktion der

ives profillal tagolt és kvalitásosan kidolgozott (16. kép). A felmenő fal további részletei a nyugati homlokzaton, valamint az északi kápolnasoron maradtak meg. Az északi kápolnasor keleti kápolnájában igen rossz állapotban előkerült középkori padlóburkolat jelzi annak középkori szintjét. A 20 méter hosszúságú épület szentélyében egy nagyméretű oltáralapozás maradványát tártuk fel, amelynek északi oldalához kvaderekből falazott, alján kőlapokkal burkolt sír csatlakozik. Ez a falazott sír a templom építésével egyidejűleg épült, az alapító Miklós püspök számára.

Mint az ásás során kitűnt, és az oklevelekből is ismert volt, a kápolnát temetkezőhelyül is használták. A hajóban egy szabadonálló, kiemelt helyen lévő falazott sír került elő, amely feltételezhetően az egyetemalapító Vilmos

Abb. 15. Die Nordwestecke der Kapelle mit dem Sockelgesims »in situ«
15. kép. A kápolna ÉNy-i sarka az »in situ« lábazati párkánnyal

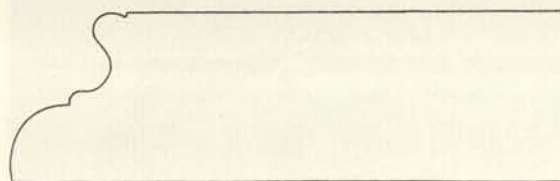

Abb. 16. Profilzeichnung des Sockelgesimses
16. kép. A lábazati párkány profilrajza

püspöké volt. Több egymáshoz csatlakozó sírt tártunk fel továbbá a hajó déli oldalában és a hozzácsatlakozó oldal-kápolnában. Annak ellenére, hogy a kápolna falai igen nagymértékben elpusztultak, az ásás során előkerült néhány – a kápolnához tartozó – építészeti töredék (17. kép), valamint az alaprajz ismerete alapján megkíséreltük a kápolna elméleti rekonstrukcióját (18. kép). A szabadonálló sírből előkerült építészeti és szobortöredékek lehetővé teszik, hogy a kápolnabelső architektúráját elméleti szinten ugyancsak megkíséreljük rekonstruálni (19. kép). A szoborlelet részletes leírását és elemzését a későbbiekben önálló fejezetben tárgyaljuk.

A kápolna alapítása Poroszlói Neszmélyi Miklós nevé-

Innenarchitektur der Kapelle (Abb. 19). Der detaillierten Beschreibung und Analyse des Skulpturenfundes ist ein gesondertes Kapitel gewidmet.

Die Gründung der Kapelle geht auf Nikolaus von Poroszló-Neszmély zurück, der von 1346 bis zu seinem Tode 1360 Bischof von Pécs war. Über die einzelnen Bauperioden der Kapelle, die bis zur Eroberung der Stadt Pécs durch die Türken im Jahr 1543 bestand, ist uns nichts bekannt. Doch wissen wir, daß man auch den Universitätsgründer, Wilhelm Bischof von Pécs (1361–1374), in dieser Kapelle bestattete. Wie Parallelen im Ausland vermuten lassen, diente sie nach der Gründung der Universität auch als Universitätskapelle. Die 1348 gegründete Prager Universität – Karolinum genannt – hatte im 14. Jahrhundert ebenfalls eine prächtig ausgeschmückte Kapelle, die sich allerdings im Universitätsgebäude befand. Dagegen war die Kapelle der mittelalterlichen Heidelberger Universität ein separat stehendes Gebäude.

Die einzelnen Perioden der Innendekoration der Goldenen Marienkapelle können anhand des im Grab zum Vorschein gelangten Fundes nachgewiesen werden. Der letzten urkundlichen Erwähnung zufolge wurde im Jahr 1504 auch Bischof Sigismund Ernuszt, der die Burg wieder aufbauen ließ, in dieser Kapelle bestattet. Außer den zahlreichen Denkmälern der gotischen Plastik, die in der im Schiff freigelegten Grabgrube ans Licht kamen, fand man dort auch eine Renaissance-Grabplatte aus rotem Marmor, die in die ersten Jahrzehnte des 16. Jahrhunderts zu datieren ist. Sie beweist, daß in der Kapelle damals noch Bestattungen vorgenommen wurden.

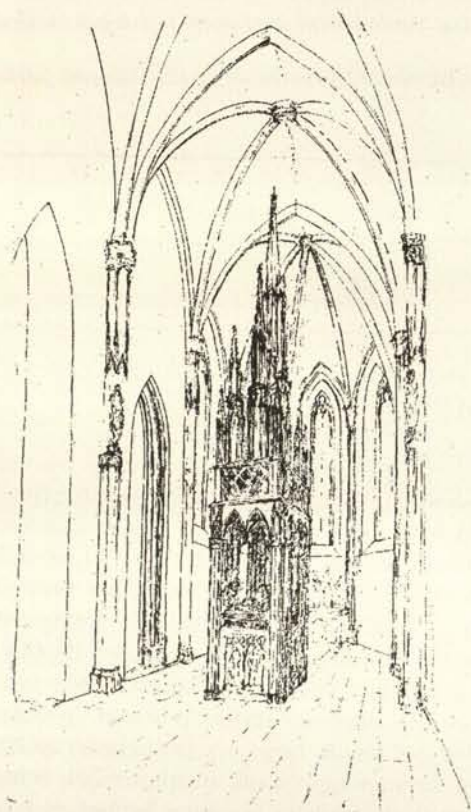

Abb. 19. Rekonstruktion des Innenraumes der Kapelle
19. kép. A kápolnabelső rekonstrukciója

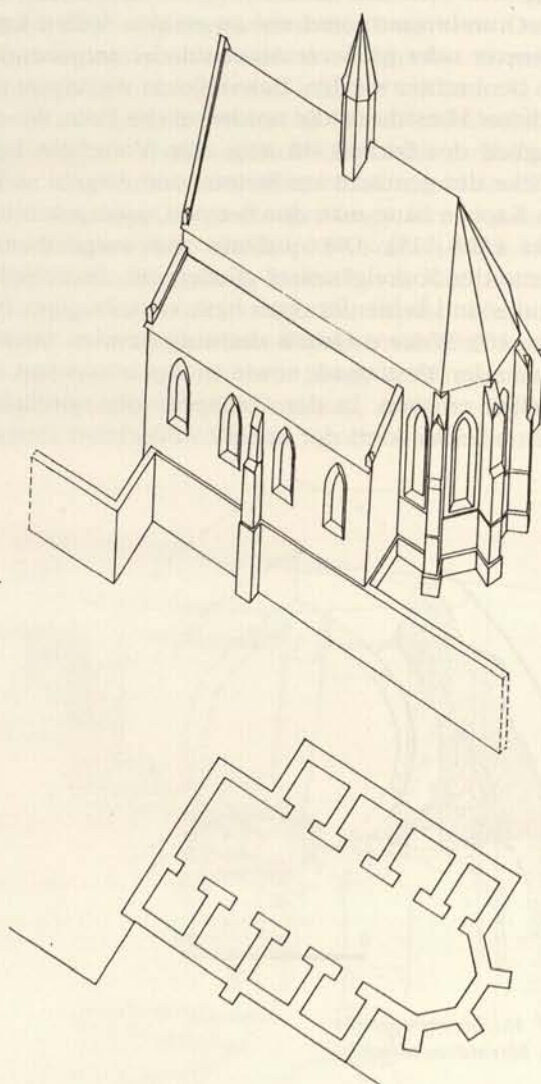

Abb. 18. Hypothetische Rekonstruktion des Kapellengebäudes
18. kép. A kápolna épületének elméleti rekonstrukciója

hez fűződik, aki 1346-tól haláláig, 1360-ig volt pécsi püspök. 1543-ig, Pécsnek a töröktől történő elfoglalásáig működő kápolna egyes építési korszakait nem ismerjük. Azonban tudomásunk van arról, hogy az egyetemalapító Vilmos pécsi püspök (1361–1374) is e kápolnában volt eltemetve. A kápolna az egyetem alapítását követően egyetemi kápolnaként is szolgált, amint erre külföldi párhuzamok is utalnak. Az 1348-ban alapított prágai egyetemnek – az ún. Karolinum-nak – a XIV. században ugyancsak pompásan díszített kápolnájában, de ott magában az épületben volt. A heidelbergi középkori egyetem kápolnája különálló épület volt. Az Aranyos Mária kápolna díszítésére vonatkozóan a sírból előkerült lelet alapján az egyes periódusok elkülöníthetők. Az utolsó okleveles adat szerint 1504-ben – a várat újjáépítő – Ernuszt Zsigmond püspököt is e kápolnában temették el. A hajóban feltárt sírgödörből a nagyszámú gótikus szobrászati emléken kívül egy reneszánsz vörösmárvány sírfedlap is előkerült, amely a XVI. század első évtizedeire datálható. Ez bizonyítéka annak, hogy ekkor még temettek a kápolnában.

Nachdem die Türken Pécs 1543 erobert hatten, wurden die Gräber der Kapelle geplündert. Man zertrümmerte die Innendekoration und den Skulpturenschmuck und füllte mit einem Teil der Trümmer das erwähnte Grab auf. Der Beweis dafür ist das Fragment einer am Boden der Grabgrube gefundenen, typisch türkischen, grünglasierten Fußschüssel. In der Kapelle und deren unmittelbarer Umgebung wurden mehrere türkische Abfallgruben angelegt. Aufgrund der hier zum Vorschein gelangten türkischen Keramik lassen sie sich in das dritte Viertel des 16. Jahrhunderts datieren. Nach Auffüllung der Ruinen der Kapelle legte man dann im 18. Jahrhundert in diesem Gebiet den bischöflichen Obstgarten an.

DER ROMANISCHE BISCHOFSPALAST

In dem nördlich des Domes gelegenen Gebiet (Abb. 20), hauptsächlich in nördlicher, westlicher und östlicher Richtung vom Gebäude der mittelalterlichen Universität, kamen im Verlauf der Ausgrabung zu einem größeren romanischen Gebäudekomplex gehörende Mauerreste ans Licht. Diese Mauerreste sowie ein hier gefundenes, fein behauenes romanisches Säulenkapitell aus dem 12. Jahrhundert lassen darauf schließen, daß an dieser Stelle der frühere Bischofspalast des 11.-13. Jahrhunderts gestanden haben dürfte. Die Bilderchronik zeichnete im Zusammenhang mit dem Brand des Doms im Jahr 1064 auf, daß »die ganze Kirche ebenso wie die Paläste und übrigen Bauten und alles das, was dazu gehörte, von der verheerenden Feuersbrunst verschlungen wurden«.

Am bedeutendsten unter den in ihren Zusammenhängen noch nicht restlos geklärten Gebäudeteilen ist der Raum mit quadratischem Grundriß, an dessen Südeingang das romanische Säulenkapitell gefunden wurde (Abb. 21). Wie sich anhand der Stratigraphie und der archäologischen Beobachtungen feststellen ließ, hatte man die abgebrannten Gebäude nach der Feuersbrunst wieder aufgebaut. Die bislang freigelegten Reste bieten Grund zu der Annahme, daß es sich um einen nördlich bis zur Linie der gegenwärtigen äußeren Burgmauer reichenden Gebäudekomplex handelte. Bei den Forschungen der vergangenen Jahre kamen mehrere kleinere Details zum Vorschein, mit deren Hilfe sich der Grundriß des einst hier stehenden Gebäudekomplexes abzeichnen beginnt (Abb. 20).

Die Ostmauer des an der Westseite der Universität gelegenen Raumes mit einem fast regelmäßigen quadratischen Grundriß setzt sich unter der Westmauer des Universitätsgebäudes (Abb. 22) in nördlicher Richtung über das Universitätsgebäude hinaus fort, und verläuft dort, sich nach Osten wendend, parallel zur nördlichen Fassadenmauer der Universität.

Beim Bau des westlichen Raumes der Universität hatte man jene von Ost nach West verlaufende Mauer abgerissen, die ursprünglich an die Nordostecke des Raumes mit quadratischem Grundriß grenzte und deren Überreste unter dem mittelalterlichen Niveau der Magna Aula noch heute vorhanden sind. Das Fundament der südlichen Abschlußmauer des erwähnten Raumes bildet die östliche

Pécs 1543. évi török foglalását követően a kápolna sírjait kirabolták. Belső díszítéseit és szobraikat összetörték, és annak egy részével az említett sírgödört betöltötték. Ezt bizonyítja a sírgödör alján talált jellegzetes török zöldmáz talpastál töredéke. A kápolnában és annak közvetlen környékén több török verem került elő. Az innen származó török kerámia a XVI. század harmadik negyedére datálható. A kápolna romjait feltöltötték és a XVIII. századtól püspöki gyümölcsös kert lett a területen.

A ROMÁNKORI PÜSPÖKI PALOTA

A székesegyháztól északra húzódó területen (20. kép) elsősorban a középkori egyetem épületétől északra és nyugatra, valamint keleti irányban egy nagyobb román kori épületegyütteshez tartozó falmaradványok kerültek elő az ásás során. Ezek a falmaradványok, valamint az itt talált finoman faragott román kori oszlopfő a XII. századból arra engednek következtetni, hogy e helyen állhatott a korábbi, XI-XIII. századi püspöki palota. A Képes Krónika a székesegyház 1064. évi égésével kapcsolatban azt írja, hogy „Az egész egyházat, mind a palotákat és a többi épületeket és mind azt, ami hozzátartozott a szörnyű tűzvész mindent elemészttet.”

Az összefüggéseiben még teljesen nem tisztázott épületterészetek közül a legjelentősebb az a négyzet alaprajzú helyiség, amelynek déli bejáratánál a román kori oszlopfő előkerült (21. kép). Amint az a stratigráfiából és a régészeti megfigyelések alapján megállapítható volt, a leégett épületeket a tűzvész után újjáépítették. Az eddig feltárt maradványok egy olyan nagyobb épületkomplexumra en-

Abb. 21. Säulenkapitell aus dem romanischen Palast, 12. Jahrhundert

21. kép. Oszlopfő a román kori palotából, XII. század

gednek következtetni, amely a jelenlegi északi külső várfal vonaláig terjedt. Az utóbbi évek kutatásai során több

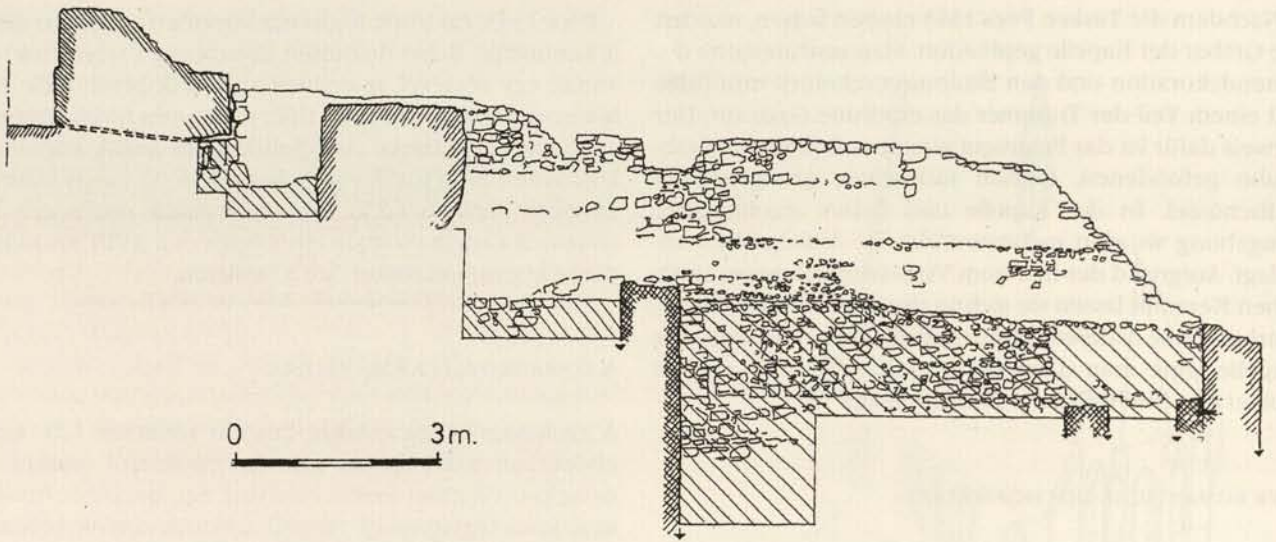

Abb. 22. Ansicht der Westmauer der Universität und des romanischen Raumes

22. kép. Az egyetem Ny-i fala és a románkori helyiség nézete

olyan kisebb részlet került elő, amelynek segítségével az itt állott épületegyüttesnek az alaprajza kezd kirajzolódni (20. kép).

Az egyetem nyugati oldalánál álló majdnem szabályos négyzet alaprajzú helyiség keleti fala az egyetem épületének nyugati fala alatt (22. kép) tovább folytatódik északi irányban túl az egyetem épületén, ahol keleti irányba fordul, és párhuzamosan halad az egyetem északi homlokzati falával.

Az egyetem nyugati helyiségének építése során elbontták azt a kelet-nyugati irányú falat, amely eredetileg a négyzet alaprajzú helyiség ÉK-i sarkához csatlakozott, és amelynek maradványai a nagyterem középkori szintje alatt ma is megvannak. Az említett helyiség D-i zárófalának alapozása a négyzet alaprajzú románkori helyiség D-i falának K-i folytatását képezi. Az egyetem épületétől keletre feltárt falak (23-24. kép) jelentik ennek az épületnek a lezárását. Sajnos a részletesebb belső térkialakítást nem sikerült tisztázni, de a meglévő maradványok alapján megállapítható volt, hogy az legalább is részben kisebb

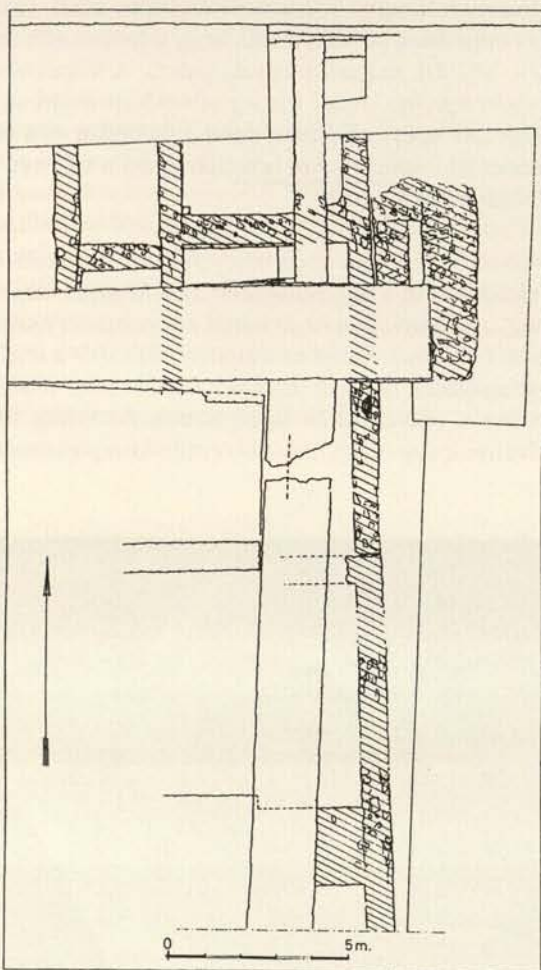

Abb. 23. Südlich vom Universitätsgebäude freigelegte romanische Gebäudereste

23. kép. Az egyetem épületétől D-re feltárt románkori épületmaradványok

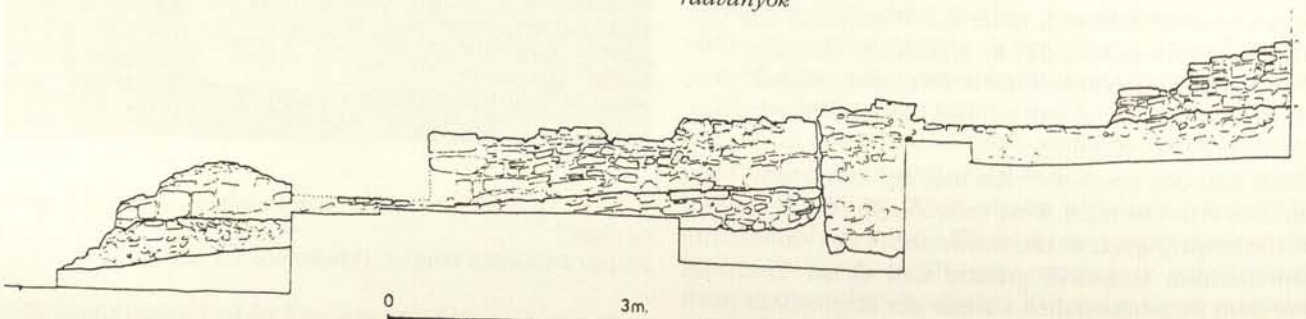

Abb. 24. Ansicht der Ostmauer des romanischen Gebäudes
24. kép. A románkori épület K-i falának nézete

Fortsetzung der Südmauer des romanischen Raumes mit quadratischem Grundriß. Die östlich des Universitätsgebäudes aufgedeckten Mauern (Abb. 23-24) stellen den Abschluß dieses Gebäudes dar. Leider ist es nicht gelungen, die innere Raumeinteilung genauer zu klären. Doch aufgrund der vorhandenen Überreste konnte festgestellt werden, daß der Bau zumindest teilweise aus kleineren Räumen bestand. Im Norden schloß den Gebäudekomplex die frühe Burgmauer ab, auf deren Resten, und ihrem Verlauf folgend, die noch heute stehende spätmittelalterliche Burgmauer errichtet wurde.

Die Ergebnisse unserer Untersuchungen im Zusammenhang mit den bislang behandelten romanischen Gebäuderesten lassen sich wie folgt zusammenfassen: Am nordöstlichen Ende der Bischofsburg, nördlich des Doms, stand ein großer Gebäudekomplex aus dem 12.-13. Jahrhundert mit einem über quadratischem Grundriß errichteten Raum an seinem Westende. Sein Eingang befand sich an der Südseite. Rechts vom Eingang lag ein schmaler Gang, vermutlich der Treppenaufgang. Auf der Schwelle des »in situ« freigelegten Einganges zu dem Raum kam ein großes, mit Akanthusblättern und Palmetenfries geschmücktes Säulenkapitell hoher Qualität zum Vorschein, bei dem es sich mit großer Wahrscheinlichkeit um das Kapitell der das Gewölbe dieses Raumes tragenden Mittelsäule gehandelt haben dürfte. Dieses Säulenkapitell weicht in seinem Stil von den aus dem 12. Jahrhundert stammenden Kapitellen des Doms ab. Seine nächst-

Abb. 25. Romanisches Relieffragment
25. kép. Románkori domborműtöredék

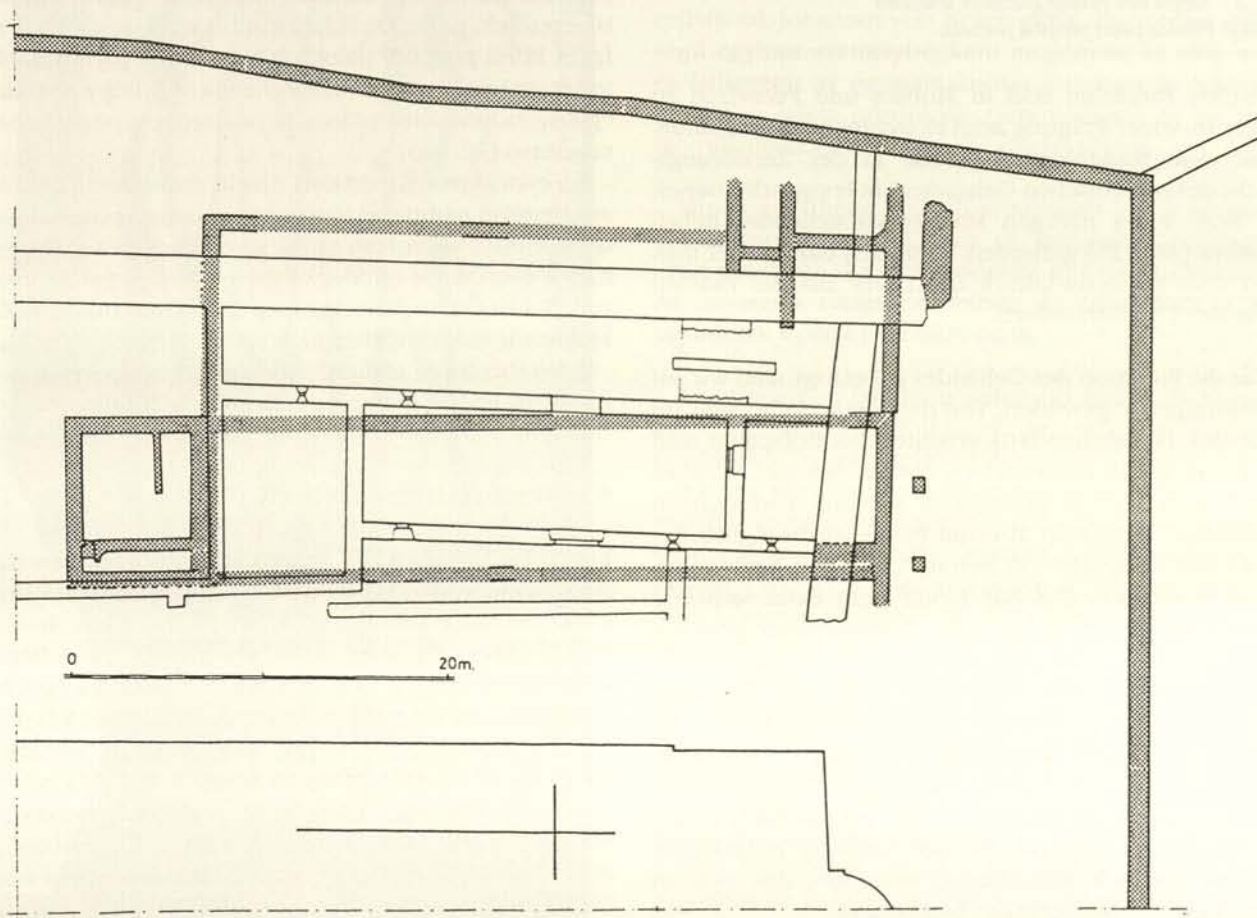

Abb. 26. Grundriß des romanischen Bischofspalastes, hypothetische Rekonstruktion
26. kép. A románkori püspöki palota alaprajzának elméleti rekonstrukciója

Abb. 27. Siegel des Pécs-er Bischofs Wilhelm
27. kép. Vilmos pécsi püspök pecsétje

liegenden Parallelen sind in Mohács und Pécsvárad zu finden. In seiner Prägung zeigt es byzantinischen Einfluß. Außer dem Säulenkapitell wurde in der Zerstörungsschicht des romanischen Gebäudes ein feingeschnittenes, den Kopf eines bärtigen Mannes darstellendes Relief-fragment (Abb. 25) gefunden. Parallelen dazu findet man unter dem Figurenschmuck des Doms aus der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts.

Was die Funktion des Gebäudes anbelangt, sind wir auf Vermutungen angewiesen. Von dem heute stehenden, im Laufe des 14. Jahrhunderts erbauten Bischofspalast sind überhaupt keine romanischen Details bekannt, obwohl früher auch hier in geringerem Umfang Forschungen stattfanden. Zieht man also die Parallelen bezüglich der frühen Bischofspaläste in Betracht, darf mit Recht angenommen werden, daß das hinter dem Dom stehende Bauwerk der frühmittelalterliche Bischofspalast gewesen sein könnte (Abb. 26). Der arpadenzeitliche Erzbischofspalast in Gran sowie zahlreiche polnische Analogien deuten darauf hin, daß die Bischofspaläste im 11.-13. Jahrhundert nahezu ausnahmslos nördlich vom Dom, zumindest jedoch in dessen unmittelbarer Nähe standen. Ihr Grundriß bildete im allgemeinen ein schmales, längliches Rechteck. Auch die bei der Grabung freigelegten romanischen Steinmetzarbeiten beweisen, daß sich an dieser Stelle ein bedeutender Bau befand.

méretű helyiségekből állott. Északról az épületkomplexumot a korai várfal zárta le, amelynek nyomvonalát követi a jelenleg is álló későközépkori várfal, amelyet annak maradványaira alapoztak.

Az eddigiekben ismertetett románkori épületmaradványokkal kapcsolatban vizsgálódásunk eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze: A püspökvár északkeleti végében, a székesegyháztól északra egy nagyméretű XII-XIII. századi épületkomplexum állott, nyugati végében egy négyzet alaprajzú helyiséggel. Bejárata D-ről nyitott, a bejáratnál jobbra pedig keskeny folyosó húzódott, amely feltehetően lépcsőfeljáró volt. A helyiség „in situ” bejáratának küszöbén előkerült akantusz levelekkel és palmettasorral díszített igen kvalitásos nagyméretű oszlopfő minden valószínűség szerint a helyiség boltozatát tartó középoszlop fejezete lehetett. Ez az oszlopfő stílusában eltér a székesegyház XII. sz.-i fejezeteitől. Párhuzamát Mohácson és Pécsváradon találjuk legközelebb. Jelleében bizáncias hatást mutat.

Az oszlopfőn kívül egy finoman faragott (25. kép) szakállas férfifejet ábrázoló domborműtöredék került elő a románkori épület pusztulási rétegeiből. Párhuzamait a székesegyház XII. század második felének figurális díszítései között találjuk.

Az épület rendeltetésére vonatkozóan feltételezésekre vagyunk utalva. A ma álló és a XIV. század folyamán épült püspöki palotából románkori részletek egyáltalán nem ismeretesek, pedig korábban kisebb kutatások folytak ott. Így a korai püspöki palotákra vonatkozó párhuzamokat tekintetbe véve joggal tételezhetjük fel, hogy a székesegyház mögött álló épület a koraközépkori püspöki palota lehetett (26. kép).

Az esztergomi Árpád-kori érseki palota, valamint számos lengyel párhuzam is arra mutat, hogy a püspöki paloták a XI-XIII. században szinte kivétel nélkül a székesegyháztól északra, de mindenképpen a székesegyházak közvetlen közelében helyezkedtek el. Alaprajzuk általában keskeny hosszanti téglalap.

A feltárás során előkerült románkori faragványok is bizonyítják, hogy e helyen egy jelentős épület állott.

A KÖZÉPKORI EGYETEM ÉPÜLETE

Közép-Európában a XIV. század közepe az egyetemalapítások ideje volt. 1348-ban IV. Károly császár Prágában, 1364-ben Nagy Kázmér király Krakkóban, 1365-ben IV. Rudolf herceg Bécsben, 1367-ben pedig I. Lajos Pécsen alapít egyetemet. V. Orbán pápa 1367. szeptember 1-én Viterbóban jóváhagyta a pécsi egyetem alapítási kérelmét. A pécsi egyetem volt az első magyarországi intézmény egyetemi szintű tanulmányokra. Míg a fent felsorolt három középeurópai egyetem az uralkodók székhelyén létesült, az első magyar egyetem nem a fővárosban, hanem attól távolabb, egy délmagyarországi püspöki városban. Ebből is látszik, hogy a javaslattevő a Rajna-pfalzi származású (bergzaberni) Vilmos pécsi püspök, (27. kép) aki királyi alkancellár volt. Mint Prágában járt diplomata jó kapcsolatban volt IV. Károly cseh királlyal és annak kan-

Die Mitte des 14. Jahrhunderts war in Mitteleuropa die Zeit der Universitätsgründungen. Kaiser Karl IV. gründete 1348 in Prag, König Kasimir der Große 1364 in Krakau, Herzog Rudolf IV. 1365 in Wien und König Ludwig I. von Anjou 1367 in Pécs eine Universität. Am 1. September 1367 gab Papst Urban V. in Viterbo dem Antrag zur Gründung einer Universität in Pécs statt. Die Pécs-er Einrichtung war die erste in Ungarn, die ein Studium auf Universitätsebene ermöglichte. Während aber die drei oben erwähnten mitteleuropäischen Universitäten in den Residenzstädten der Herrscher gegründet wurden, entstand die erste ungarische Universität nicht in der Hauptstadt des Landes, sondern an einem entfernter gelegenen

Abb. 28. Grabstein des Bischofs Bálint Alsáni
28. kép. Alsáni Bálint püspök sírköve

Abb. 29. Wappenstein des Bischofs Wilhelm aus dem Universitätsgebäude
29. kép. Vilmos püspök címerköve az egyetem épületéből

cellárával, Johannes von Neumarkttal. Egyetemes műveltségű egyházi személyiségként megértette az idők szavát és felismerte az egyetemalapítás fontosságát. Adottságai alapján a pécsi püspökvár (templommal és palotával) igen alkalmas volt az egyetem elhelyezésére.

Mínthogy Vilmos püspök sugalmazta a hely kiválasztását, magára kellett vállalnia az intézmény fenntartását, ezzel nyerhette el a királyi döntést és a pápai jóváhagyást. Az egyetemi vizsgák vezetését és elfogadását a pápa ugyancsak a pécsi püspökre bízta.

Az egyetemen (studium generale) kánon és római jogot, valamint filozófiát oktattak, de a teológiai fakultást V. Orbán pápa nem engedélyezte.

A karok szervezetének tekintetében az intézmény a bolognai egyetem modellje szerint létesült. Az egyetem egyetlen ismert jogászprofesszora Galvano di Bologna Pécsen 1370–72 között működött. A forrásokból tudjuk, hogy bőséges javadalmakkal volt ellátva.

Pécs alkalmassága mellett szólt, hogy a szomszédos déli területek vonzáskörzetének központja volt. Innen lehetett a déli végeken túl fenyegető bogumil eretnység ellen eszmei küzdelmet folytatni. Ezért érthető a pápaság ellenérzése az itt létesítendő teológiai karral szemben. Az eddig ismert adatok arra mutatnak, hogy az egyetemnek szoros kapcsolatai voltak a püspökkel, aki az egyetem irányítója és fenntartója volt, valamint a városban letelepült domonkosrendiekkel, akik a hit megerősítéséről gondoskodtak. Vilmos püspök (1361–1374) halála után Alsáni Bálint (1374–1408) püspök egyetem vezetéséről

Bischofssitz in Südungarn. Auch daran zeigt sich, daß die Initiative von dem aus dem rheinland-pfälzischen Bergzabern stammenden Pécs-er Bischof Wilhelm ausging (Abb. 27), der zugleich Vizekanzler des Königs war. Er hatte als Diplomat in Prag gewirkt und pflegte sowohl zum böhmischen König Karl IV. wie auch zu dessen Kanzler Johannes von Neumarkt gute Kontakte. Als universell gebildeter Kleriker verstand er die Zeichen der Zeit und hielt es für wichtig, eine Universität zu gründen. Aufgrund der Gegebenheiten war die Bischofsburg von Pécs (mit Kirche und Palast) durchaus als Standort der Universität geeignet. Da der Vorschlag zur Wahl des Standortes von Bischof Wilhelm kam, mußte er demzufolge auch die Verwaltung der Einrichtung übernehmen, um die günstige Entscheidung des Königs und die Genehmigung des Papstes zu erlangen. Daneben betraute der Papst den Pécs-er Bischof auch mit der Leitung und Anerkennung der Universitätsprüfungen.

An der Universität (*studium generale*) wurden kanonisches und römisches Recht sowie Philosophie gelehrt, die Bildung einer theologischen Fakultät aber hatte Papst Urban V. nicht gestattet. Bei der Organisation der Fakultä-

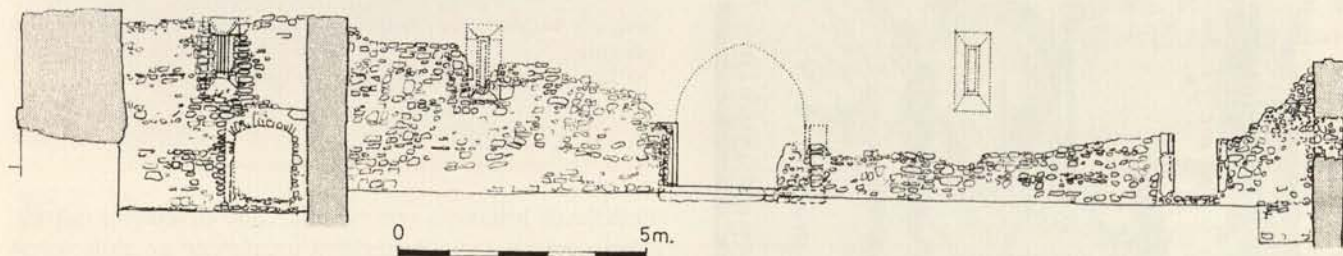

Abb. 31. Südmauer der Universität, Innenansicht

ten folgte die Einrichtung dem Modell der Universität Bologna. Der einzige bekannte Rechtsprofessor der Universität, Galvano di Bologna, unterrichtete zwischen 1370 und 1372 in Pécs. Aus den Quellen geht hervor, daß er mit reichen Kommenden versorgt war.

Für die Eignung von Pécs sprach außerdem, daß es im Zentrum des Einzugsbereichs der benachbarten südlichen Gebiete lag. Von hier aus bestand die Möglichkeit, den geistigen Kampf gegen das von den Südgrenzen her drohende bogumilische Ketzertum zu führen. Verständlicherweise widerstrebte es deshalb auch dem Heiligen Stuhl, hier eine theologische Fakultät zu gründen. Die bislang bekannten Angaben deuten darauf hin, daß die Universität enge Beziehungen zum Bischof, der ihr Leiter und Unterhalter war, sowie zu den in der Stadt angesiedelten Dominikanern pflegte, welche für die Festigung des Glaubens sorgten. Nach Bischof Wilhelms (1361-1374) Tod übernahm, wie wir wissen, in den Jahren 1376 bzw. 1386-89 Bischof Valentin von Alsán (1374-1408) die Leitung der Universität. Er selber war Sachkundiger des Kirchenrechtes. Auf seinem Grabstein (Abb. 28) ist bezeichnenderweise ein Buch als Symbol der Wissenschaft zu sehen. Im ausgehenden 14. Jahrhundert begann der Niedergang der Lehrinrichtung, und zum Ende des Jahrhunderts hörte sie auf, als Universität zu bestehen. Bis zur türkischen Eroberung 1543 war im Gebäude der Uni-

tudunk 1376, 1386-89-ból. Ő maga kánonjogász volt. Jellemző, hogy sírkövén (28. kép) könyv van mint a tudomány szimbóluma. A XIV. század végén megindult az egyetem hanyatlása és a század végére, mint egyetem megszűnik működni. Ezután 1543-ig, a török foglalásig „*scola maioris ecclesiae*”- székesegyházi iskola - működik az egyetem épületében.

Az egyetem épületének pontos helye azonban csak ásatással volt meghatározható. A feltárt épület rendeltetését igazolja az alapítóra utaló és az ott előkerült címer, amely a „*magna aulában*” volt elhelyezve (29. kép). Az egyetem épületének a helye az egyetemtörténeti kutatást az 1900-as évektől kezdődően foglalkoztatta. A kutatók Evlia Cselebi török történetíró leírása alapján az egyetem épületét közvetlen a székesegyház közelében feltételezik. Evlia Cselebi az alábbiakat írja: „Többi között az isteni Eflatunnak (Platón) a belső várban lévő régi, tudományos főiskolája... A korábbi időben ebben a főiskolában keletről és nyugatról több tanuló lakott... jelenleg azonban e szobácskákban várkatonaság lakik, s a lakosokkal szórakozik...” Itt a régi pécsi egyetemről szól Evlia. E feltevést a későbbi helytörténetírás részben kétségbevetta.

31. kép. Az egyetem D-i falának belső nézete

Az első magyar egyetem 600 éves jubileuma kapcsán fellendülő egyetemtörténeti kutatás azonban újraértékelve Evlia Cselebi közlését az egyetem épületét továbbra is a püspökvárba helyezte. Klaniczay Tibor irodalomtörténész 1974-ben megjelent tanulmánya az egyetemi oktatást a székesegyház körüli épületek valamelyikében feltételezi. Tanulmánya továbbá kiemeli Vilmos püspök szerepét az egyetem alapításával kapcsolatban, és személyében látja az első magyar egyetem igazi létrehozóját. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül Székely György történész tanulmányát a pécsi és az óbudai egyetemek alapítására vonatkozóan. E tanulmányban mutat rá arra, hogy a pécsi egyetem elhelyezése, - legalábbis kezdetben - az 1364-ben alapított krakkói egyetemmel volt párhuzamba hozható. Egy 1367-ben keltezett teológiai-filozófiai kódex bejegyzése szerint ugyanis Nagy Kázmér lengyel király mint alapító és tényleges fenntartó az egyetem működésének első időszakában saját várában adott neki helyet.

A pécsi egyetem a domonkos rend mellett elsősorban a püspökkel, mint egyetemi kancellárral állt szoros kapcsolatban. Így méginkább egyértelmű, hogy az egyetem nem a domonkosok kolostora mellett, hanem a püspökvárban volt.

Az egyetem megszűnésének, ill. káptalani iskolává történő átalakításának kérdésével szorosan összefügg a pécsi egyetem elhelyezésének a problémája. A székesegyházról

versität dann die Domschule, »scola maioris ecclesiae«, untergebracht.

Der genaue Standort des Universitätsgebäudes allerdings konnte erst bei einer Ausgrabung ermittelt werden. Die Funktion des freigelegten Gebäudes bestätigte sich mit dem darin zum Vorschein gelangten Wappen, das auf den Gründer hinweist und in der »magna aula« angebracht war (Abb. 29). Die Lage des Universitätsgebäudes war eine Frage, mit der sich die Universitätsgeschichtsforschung schon seit 1900 beschäftigte. Gestützt auf die Beschreibung des türkischen Geschichtsschreibers Ewlia Tschelebi nahmen die Forscher an, daß es in unmittelbarer Nähe des Doms lag. Von der späteren Stadtgeschichtsschreibung wurde diese Annahme teilweise in Zweifel gezogen.

Die Universitätsgeschichtsforschung, die in Verbindung mit dem 600jährigen Jubiläum der ersten ungarischen Universität einen Aufschwung erlebte, bewertete den Bericht Ewlia Tschelebis jedoch neu und setzte das Universitätsgebäude weiterhin in die Bischofsburg. Der Literaturhistoriker Tibor Klaniczay ging in seiner 1974 erschienenen Studie davon aus, daß der Universitätsunterricht in einem der Gebäude beim Dom stattgefunden haben muß. Weiters hob er die Rolle Bischof Wilhelms hervor und sah in seiner Person den wirklichen Initiator der ersten ungarischen Universitätsgründung. Auch die Studie des Historikers György Székely darf bezüglich der Gründung der Universitäten in Pécs und Óbuda (Altofén) nicht außer acht gelassen werden. In diesem Aufsatz verweist er darauf, daß der Standort der Pécs-Universität – zumindest anfänglich – mit dem der 1364 gegründeten Krakauer Universität vergleichbar war. Denn einer Eintragung in einem aus dem Jahr 1367 stammenden theologisch-philosophischen Kodex zufolge hatte ihr der polnische König Kasimir der Große, als Gründer und tatsächlicher Unterhalter, in der ersten Zeit der Universität in seiner eigenen Burg Platz eingeräumt. Die Tatsache, daß die Pécs-Universität neben den Dominikanern vor allem mit dem Bischof, als Kanzler der Universität, eng kooperierte, macht es noch eindeutiger, daß sie nicht neben dem Dominikanerkloster, sondern in der Bischofsburg stand.

Die Frage der Schließung bzw. der Umformung der Pécs-Universität zur Domkapitelschule hängt eng mit dem Problem ihres Standortes zusammen. Daß es sich bei den nördlich vom Dom freigelegten mittelalterlichen Gebäuderesten um die Universität handelt, beweist auch, daß ihre Funktion, zumindest als scola maioris, Schule des Domkapitels, bis zur türkischen Eroberung 1543 beibehalten wurde. Die Türken benutzten das Gebäude dann bis zu dessen Untergang im Jahr 1664. Das Gebiet südlich des Doms, wo nach Meinung Ede Petrovichs, Archivar des Domkapitels, neben der schon bestehenden romanischen Kapelle im Jahr 1506 die »Aedes Sacmariae«, der Renaissancepalast des Bischofs Georg Szatmári, erbaut worden war, konnte demzufolge als Standort der Universität nicht in Frage kommen. Und westlich bzw. südwestlich vom Dom stand im 14. Jahrhundert der Bischofspalast.

Mit der Erforschung des Areals begannen wir nördlich

Abb. 30. Detail der Südfassade des Universitätsgebäudes während der Freilegung

30. kép. Az egyetem épületének D-i homlokzati részlete feltárás közben

északra feltárt középkori épületmaradványoknak az egyetemes történeti azonosítását bizonyítja az is, hogy az »scola maioris«-ként székesegyházi iskolaként – 1543-ig, a török foglalásig működik. Ettől kezdve az épületet a törökök annak 1664-ben bekövetkezett pusztulásáig használták. Így tehát az egyetem helyének szempontjából nem jöhetett számításba a székesegyháztól délre eső terület, ahol Petrovich Ede káptalani levéltáros véleménye szerint 1506-ban a már korábban itt állott román kori kápolnához csatlakozva az »Aedes Sacmariae« épült, Szatmári György püspök reneszánsz palotája. A székesegyháztól nyugatra,

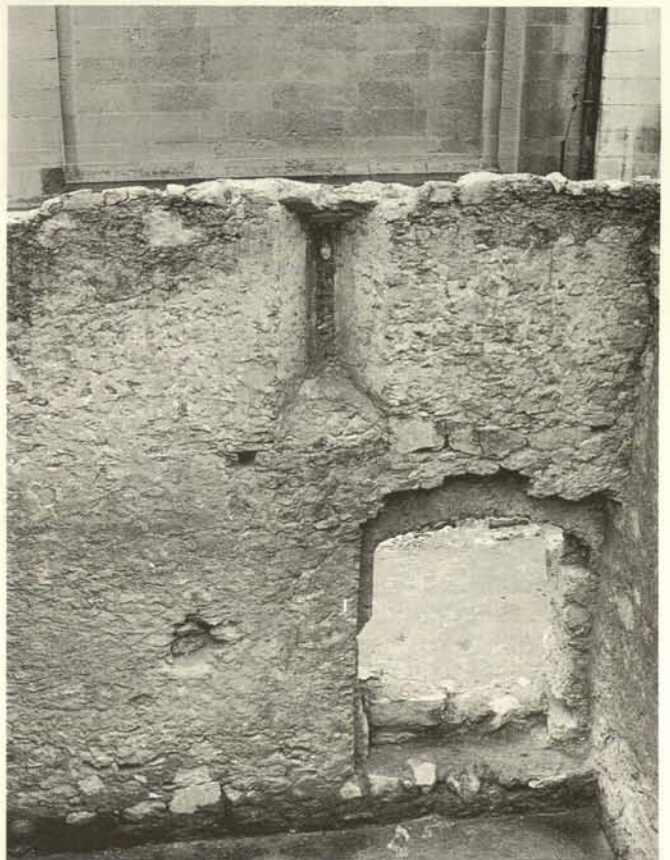

Abb. 32. Innenansicht der Südmauer des östlichen kleinen Saales

32. kép. A K-i kisterem D-i falának belső nézete

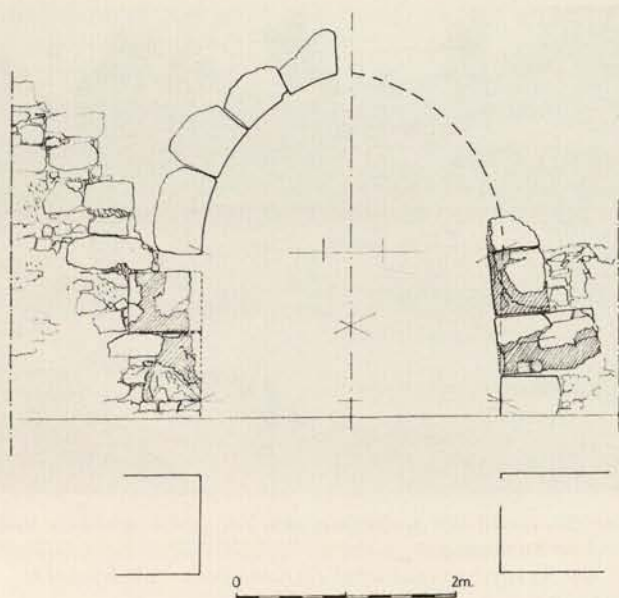

Abb. 33. Durchgang zwischen dem großen Saal und dem Gang 33. kép. Átjáró a nagyterem és a folyosó között

vom Dom, in der östlichen Hälfte der Burg – dort, wo auf dem Stadtplan Joseph de Haüy's ein weißer Fleck zu sehen ist und wo die nördliche Innenmauer der Burg abbricht. In den parallel von Nord nach Süd gezogenen Forschungsgräben kamen Mauern beträchtlicher Stärke ans Licht, die den Rückschluß gestatteten, daß es sich um Reste eines größeren, bedeutenden Bauwerkes handelte. Unter der rund sechs Meter dicken Aufschüttung liegen Teile eines großen Raumes, dessen Auffüllung die Zusammensetzung der Zerstörungsschicht des Gebäudes gut veranschaulicht. Wie sich im folgenden herausstellte, war dieser 19 m lange Raum die »magna aula« der Universität. Nach und nach kam unter der Erdabschrägung auch die dem Dom zugewandte Südfassade des Gebäudes zum Vorschein, deren Mauer man beim Anlegen der Böschung allerdings weitgehend abgerissen hatte (Abb. 30). Einzelne Details blieben dennoch erhalten, wie beispielsweise der auf der Mittelachse des Gebäudes befindliche zugemauerte Eingang und das Pflaster des zu diesem führenden mittelalterlichen Hofes, der Rest eines die Südfassade gliedernden, schießschartenförmigen Fensters aus dem 14. Jahrhundert, die südliche Eingangstür eines kleineren Raumes, der sich von Osten an die »magna aula« anschloß, sowie der Rest seines Fensters mit Steinrahmen, das der oben erwähnten Fensteröffnung ähnelt (Abb. 31, 32). Aus der »magna aula« führte an der Nordseite ein geräumiger Durchgang in den drei Meter breiten Korridor, der die gesamte Länge des Gebäudes einnahm. Der Durchgang war ursprünglich mit großen Quadersteinen überwölbt, von denen am Grabungsort zahlreiche Stücke geborgen wurden. Mit ihrer Hilfe konnte der Gurtbogen des Durchgangs zeichnerisch rekonstruiert werden (Abb. 33). Ein kurzer Abschnitt im östlichen Teil des Korridors trug ebenfalls Gewölbe, deren Kämpfer nachträglich in die bereits bestehenden Mauern eingesetzt worden waren (Abb. 34). Das später abgesunkene Gewölbe stützte man mit Hilfe einer Mauer (Abb. 35).

Abb. 34. Ostabschnitt des nördlichen Ganges 34. kép. Az É-i folyosó K-i szakasza

illette délnyugatra a XIV. században pedig a püspöki palota állott.

A székesegyháztól északra a vár keleti felében – azon a területen, ahol Joseph de Haüy térképe egy fehér foltot jelöl, és az északi belső várfal megszakad, a párhuzamosan húzott É-D-i kutatóárkokban jelentős vastagságú falak kerültek elő, melyek egy nagyobb méretű, jelentős építmény maradványaira engedtek következtetni. A mintegy 6 méter vastagságú feltöltés alól egy nagyméretű helyiség részlete került elő, amelynek betöltése jól szemlélteti az épület pusztulási rétegének összetételét. Mint a további feltárás során kiderült, ez 19 méter hosszú terem volt az egyetem épületének »magna aulája«. Az épület – székesegyházra néző – D-i homlokzata is kibontakozott a földrézsű alól, amelynek falát azonban a földrézsű kialakítása során jelentős mértékben visszabontották (30. kép). Ennek ellenére megmaradtak olyan részletek, mint az épület középtengelyében lévő elfalazott bejárat és az ahhoz vezető középkori udvar kövezete a déli homlokzatot áttörő lőrés alakú XIV. századi ablak maradványa, a »magna aulához« keletről csatlakozó kisebb helyiség déli bejáratí ajtaja és az előbbiekben említett ablaknyíláshoz hasonló ablakának kökeretes maradványa (31, 32. kép). A »magna aulából« az É-i oldalon egy nagyméretű átjárónyílás vezetett az épület teljes hosszát végigkísérő, 3 méter széles folyosóra. Az átjáró eredetileg nagyméretű quaderekkel volt átboltozva, amelynek számos darabja került elő az ásás során a helyszínről. Ennek alapján volt elkészíthető az átjáró hevederívének rajzi rekonstrukciója (33. kép). A

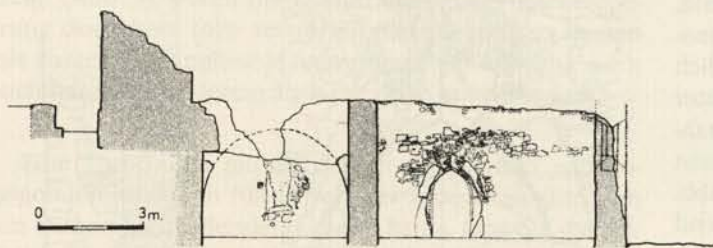

Abb. 35. Nord-Süd-Schnitt durch das Gebäude
35. kép. Az épület É-D-i metszete

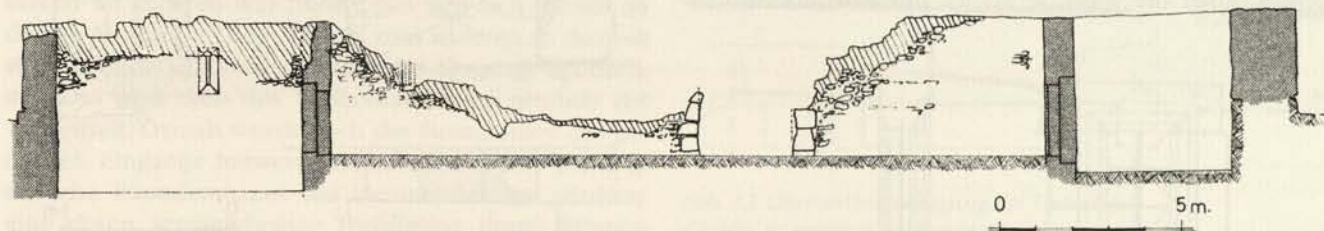
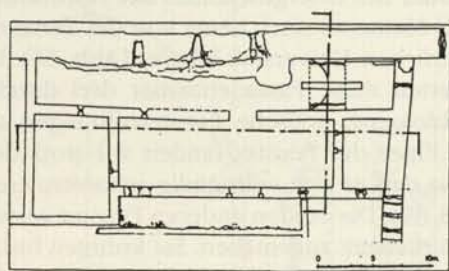

Abb. 36. Schnitt und Ansicht in ostwestlicher Richtung

36. kép. K-NY-i irányú metszet és nézet

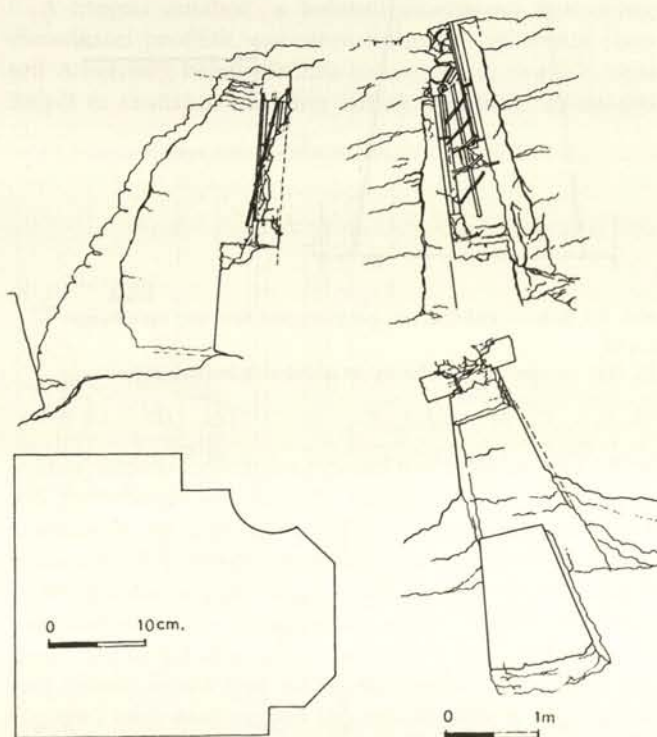
Beim Aufdecken des Korridors legten wir die Reste einer zusammenhängenden, eingestürzten Mauer frei, die über das Fußbodenniveau des Korridors verstreut war. Die Ursache für das Herabstürzen dieser Mauerblöcke war eine starke Explosion, die sich im Januar des Jahres 1664 ereignete, als der kroatische Ban Miklós Zrínyi versuchte, die Burg zurückzuerobern. So gewaltig ist diese Explosion gewesen, daß sie die mehr als zwei Meter star-

folyosó keleti részének egy kis szakasza boltzott volt amelynek vállait utólagosan vágták be a már álló falakba. (34. kép). A később megrogyott boltzatot pedig fallal támasztották alá (35. kép).

A folyosó feltárása során összefüggő, leomlott fal maradványát tártuk fel, amely a folyosó járószintjére borult.

Abb. 37. Das gesprengte Fenster im Obergeschoß der Nordfassade
37. kép. Az É-i homlokzat berobbantott emeleti ablaka

Abb. 38. Detailzeichnung des Fensters im Obergeschoß der Nordfassade
38. kép. Az É-i homlokzat emeleti ablakának részletrajza

Ezek a faltömbök egy nagyerejű robbanás következtében omlottak le, amely 1664. januárjában következett be, amikor Zrínyi Miklós horvát bán megkísérelte visszafoglalni a

ke Mauer des Obergeschosses der Nordfassade herabriß, die als Memento noch heute von der Zerstörung der mittelalterlichen Universität kündigt (Abb. 36). Ursprünglich gliederten diese Fassadenmauer drei durch Eisengitter verschlossene, gotische Fensteröffnungen mit Steinrahmen. Eines der Fenster fanden wir trotz der Explosion vor, so daß es sich vollständig rekonstruieren ließ (Abb. 37, 38, 39). Die beiden anderen Fenster wurden während der Türkenzeit zugemauert. Sie konnten bislang aus statischen Gründen nicht freigelegt werden. In der Westmauer des Korridors fand sich ein kleines Detail eines Oberlichtes. Auch die südliche Mauer des Korridors durch-

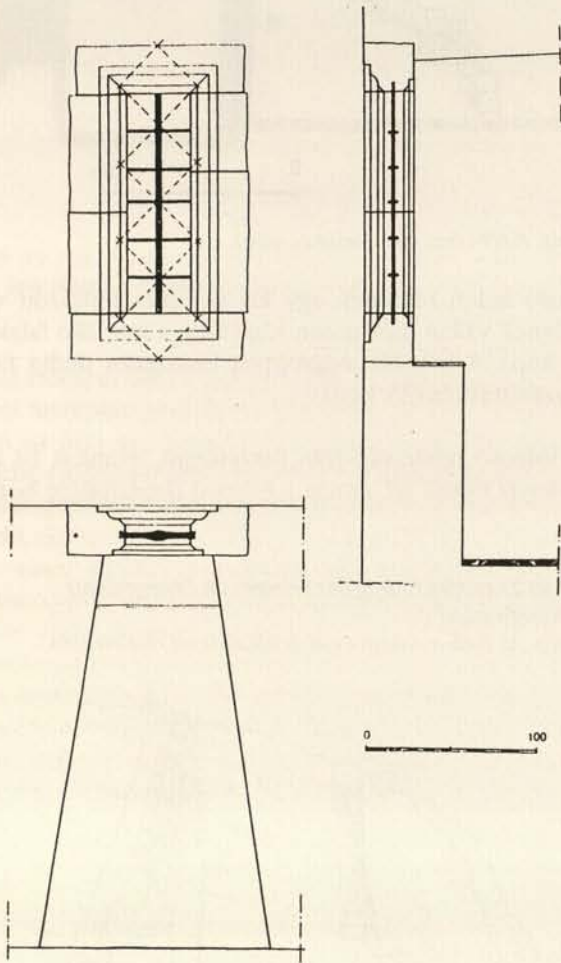

Abb. 39. Rekonstruktion des gesprengten Fensters im Obergeschoß
39. kép. Az emeleti berobbantott ablak rekonstrukciója

brach zum großen Saal hin ein schmales Schießschartenfenster mit Trichterlaibung. In völlig unversehrtem Zustand blieb das Fenster mit Trichterlaibung am westlichen Ende der Südmauer des Korridors erhalten. Es spendete einem von Westen an die »magna aul« anschließenden größeren Raum – dem ursprünglich zweiten Saal der Universität – Licht. In der auf romanischen Fundamenten errichteten Westmauer dieses zweiten Saales kamen Details einiger Konsolen der das Erdgeschoß vom Obergeschoß trennenden Plattendecke zum Vorschein. Der Raum wurde im Laufe des 18. Jahrhunderts überwölbt und Kalk für die Bauarbeiten in der Bischofsburg darin gelagert. Wie der Situationsplan Hermanns von 1754

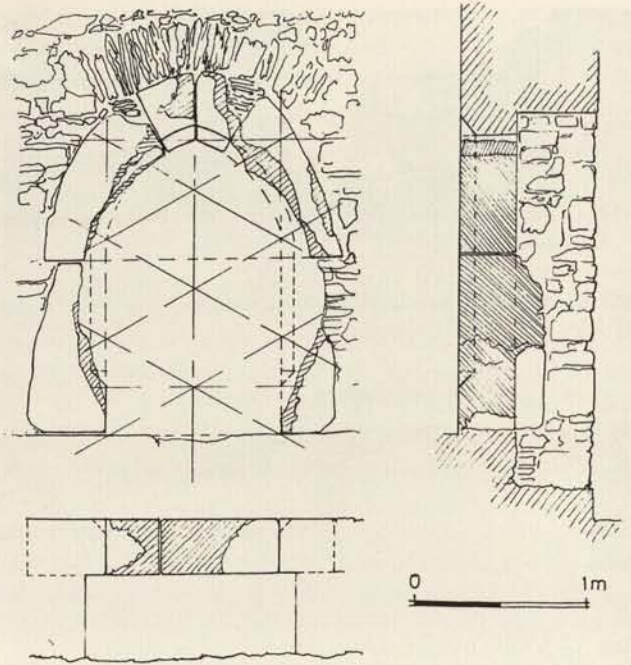

Abb. 40. Aufnahmezeichnung der Tür mit Steinrahmen
40. kép. A kőkeretes ajtó felmérési rajza

várat. A robbanás olyan nagyerejű volt, hogy bedöntötte az épület északi emeleti homlokzatának több mint két méter vastagságú falát, amely ma is mementóként őrzi a középkori egyetem pusztulását (36. kép).

Ezt a homlokzati falat eredetileg három gótikus, kőkeretes, vasráccsal elzárt nyílású ablak törte át, melyeknek egyike megmaradt a robbanás ellenére is, s az teljes mértékben rekonstruálható volt (37, 38, 39. kép). A másik két ablaknyílást a török időben elfalazták. Kibontásukra mindeddig statikai okokból nem kerülhetett sor. A folyosó NY-i falában egy felülvilágító ablak kis részlete került elő. A folyosó déli fala ugyancsak tölcsérbélletes keskeny

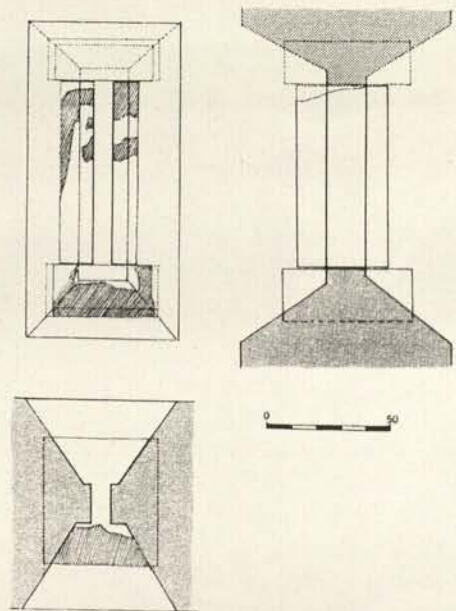

Abb. 41. Aufnahmezeichnungen des gotischen Fensters im kleinen Saal
41. kép. A kisterem gótikus ablakának felmérési rajzai

zeigt (Abb. 5), waren die Ruinen der bei der Rückeroberung des Jahres 1686 zerstörten mittelalterlichen Bauten als zusammenhanglose Mauerreste damals teilweise noch sichtbar, unter anderem auch der oben erwähnte Saal.

Eine Türöffnung mit abgekantet profiliertem, spitzbogigem Steinrahmen führte von der »magna aula« in den im Osten anschließenden kleinen Raum. Obwohl die östliche Abschlußmauer des Raumes nicht mehr stand, konnten wir bestimmen, wo genau sie verlief und sich anschloß. Das ursprüngliche mittelalterliche Fußbodenniveau im Inneren war höher; dies ließ sich einmal an dessen Abdruck an den Mauern, zum anderen an dem »in situ« gefundenen Schwellenstein des Eingangs beobachten. Das Absenken des Fußbodenniveaus geschah zur Türkenzeit. Damals wurde auch der Steinrahmen des gotischen Eingangs teilweise abgemeißelt (Abb. 40). Die südliche Fassadenmauer des kleinen Raumes gliederte eine kleine, segmentbogige Türöffnung, deren Rahmen fehlte (Abb. 32). Auf der Mittelachse dieser Mauer fanden wir eine steingerahmte Fensteröffnung mit Trichterlaibung, die im Inneren nahezu unbeschädigt erhalten, je-

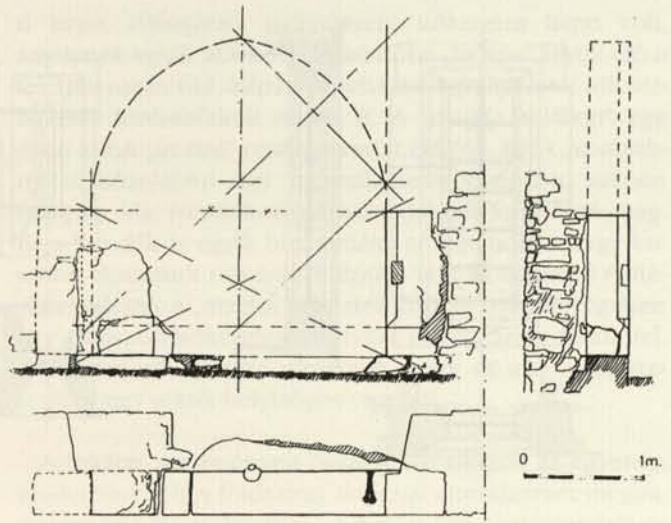

Abb. 42. Überrest vom Eingang der Universität
42. kép. Az egyetem bejáratának maradványa

lörésablakklak volt áttörve, a nagyterem felé. Teljesen ép állapotban maradt meg a folyosó déli falának NY-i végében levő tölcserbélletes ablak, amely a »magna aulához« nyugatról csatlakozó nagyobb terem világította meg, amely eredetileg az egyetem második terme volt. Ezt a földszinti terem a XVIII. század folyamán beboltozták, és azt a püspökvárban folyó építkezések méasztárolójaként használták. Az 1686-os visszafoglalás során elpusztult középkori épületek romjai összefüggéstelen falmaradványokként még részben láthatók voltak - miként az említett teremé is -, amint ezt Hermann 1754-es helyszínrajza feltünteti (5. kép).

„A magna aulából“ a keletről csatlakozó kisterembe élszedéssel profilált, csúcsíves kókeretes ajtónyílás vezetett. A helyiség keleti zárófala elpusztult, de annak pontos helyét és csatlakozását meg tudtuk határozni. Az eredeti

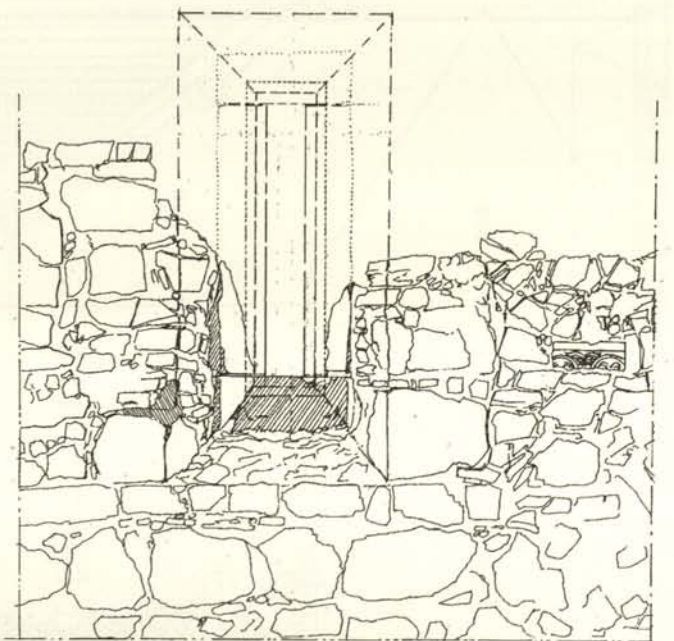

Abb. 43. Detail des südlichen Fensters der »magna aula«
43. kép. A »magna aula« D-i ablakának részlete

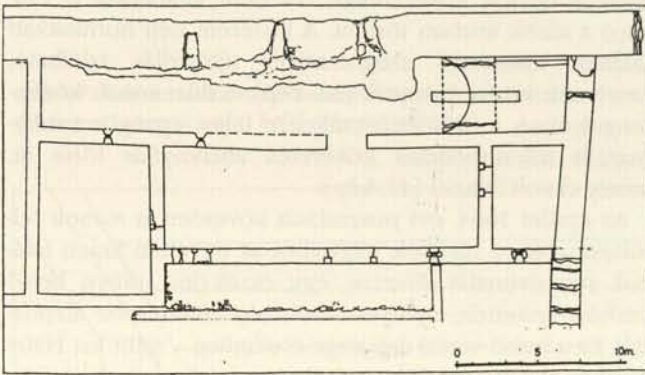

Abb. 44. Grundriß der Universität nach der Freilegung
44. kép. Az egyetem feltárás utáni alaprajza

doch zugemauert war (Abb. 41).

Nach dem Untergang des Gebäudes im Jahr 1664 hatten die Türken die Ruinen verfüllt und, im großen und ganzen dem Verlauf der Ostmauer der Universität folgend, eine von Noren nach Süden ausgerichtete innere Burgmauer erbaut, deren Fundament sie in die Verfüllung gelegt hatten. Das Südende dieser inneren Burgmauer stieß - wie auch der Stadtplan Haüys von 1687 zeigt - ursprünglich an den Dom.

Zusammenfassend kann man sagen, daß sich die an der Südfassade zum Vorschein gelangten baulichen Details gut dazu eignen, eine Vorstellung von der Erdgeschoßfassade des Bauwerkes zu geben. Von dem Eingang, einem großen, steingerahmten Tor, wurde einer der Rahmensteine und die Schwelle »in situ« freigelegt (Abb. 42). Im Erdgeschoß gliederten die Fassade Schießschartenfenster mit Trichterlaibung. In der »magna aula« fand man eines dieser Fenster »in situ« vor (Abb. 43). Nahe der Fensteröffnung entdeckten wir ein schön geformtes, kleines romanisches Gesimsstück, das man sekundär eingebaut hatte. Dieses Fragment ist ein weiterer Beweis dafür, daß sich hier zum Zeitpunkt des Universitätsbaus ein romani-

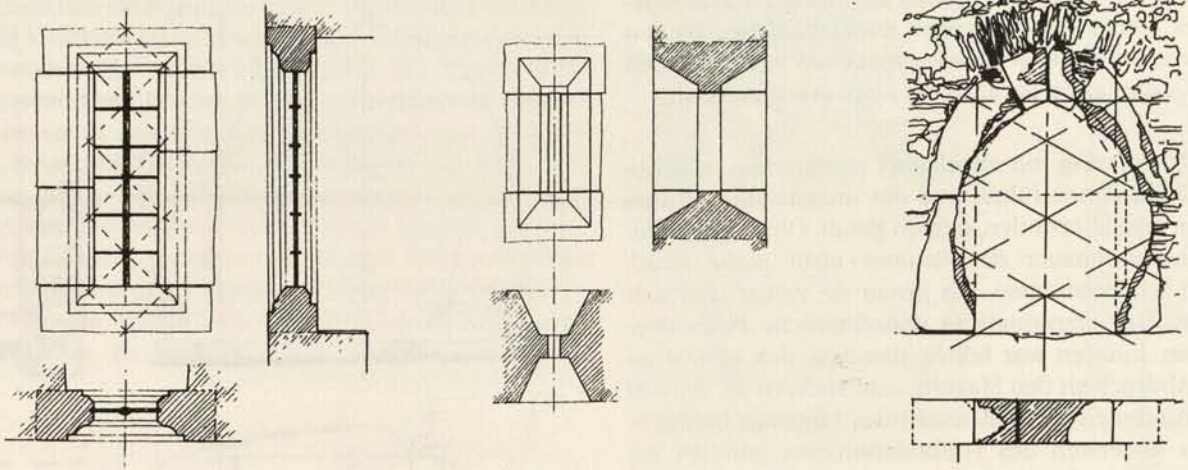

Abb. 45. Kunstformen des Gebäudes aus dem 14. Jahrhundert

45. kép. Az épület XIV. századi műformái

sches Vorgängergebäude befand. Am westlichen Ende der Südmauer der »magna aul«a wurden die Reste einer zugemauerten Türöffnung mit Steinrahmen freigelegt, wobei die Anbringung des Steinrahmens darauf hindeutete, daß die Tür vom großen Saal in einen angrenzenden Raum geführt hat. Beim Zusammenstellen der Grabungsergebnisse ergab sich dann die Grundrißanordnung für das ganze Erdgeschoß des Universitätsgebäudes. Demnach bestand das Bauwerk aus einem großen Saal, aus dem man in einen 35 m langen, schmalen Korridor gelangen konnte, sowie aus je einem im Osten und Westen an den großen Saal grenzenden Raum. Wie bereits erwähnt, war der Bau eingeschossig. Durch die »in situ« zum Vorschein gelangten baulichen Details (Abb. 45) sowie die - zum Gebäude gehörenden - Steinmetzarbeiten des Fundmaterials wurde eine wissenschaftliche Rekonstruktion sowohl der Fassade (Abb. 46) als auch des Innenraumes - insbesondere der »magna aula« - möglich (Abb. 47), die als authentisch gelten darf.

belső középkori járószint magasabban volt - amint annak nyoma a falakon megfigyelhető volt - valamint jelezte azt a bejárat „in situ” küszöbköve is. A szint lesüllyesztése és a gótikus bejárat kőkeretének részbeni lefaragása is (40. kép) a török korban történt. A kisterem déli homlokzati falában kisméretű szegmentíves ajtónyílás található, amelynek kerete hiányzik (32. kép). E falat annak közep-tengelyében a belsőben csaknem teljes épségben megmaradt tölcserbélletes kőkeretes ablaknyílás törte át, amely el volt falazva (41. kép).

Az épület 1664. évi pusztulását követően, a romok feltöltése után, a törökök nagyjából az egyetem keleti falának nyomvonalát követve, egy észak-déli irányú belső várfalat építettek, amelyet a helyiség feltöltésébe alapoztak. Ez a belső várfal déli vége eredetileg - mint azt Haüy 1687-es térképe is jelöli - a székesegyházhoz csatlakozott.

Összegezve a déli főhomlokzaton előkerült műrészleteket abból jól kirajzolódik az épület földszinti homlokza-

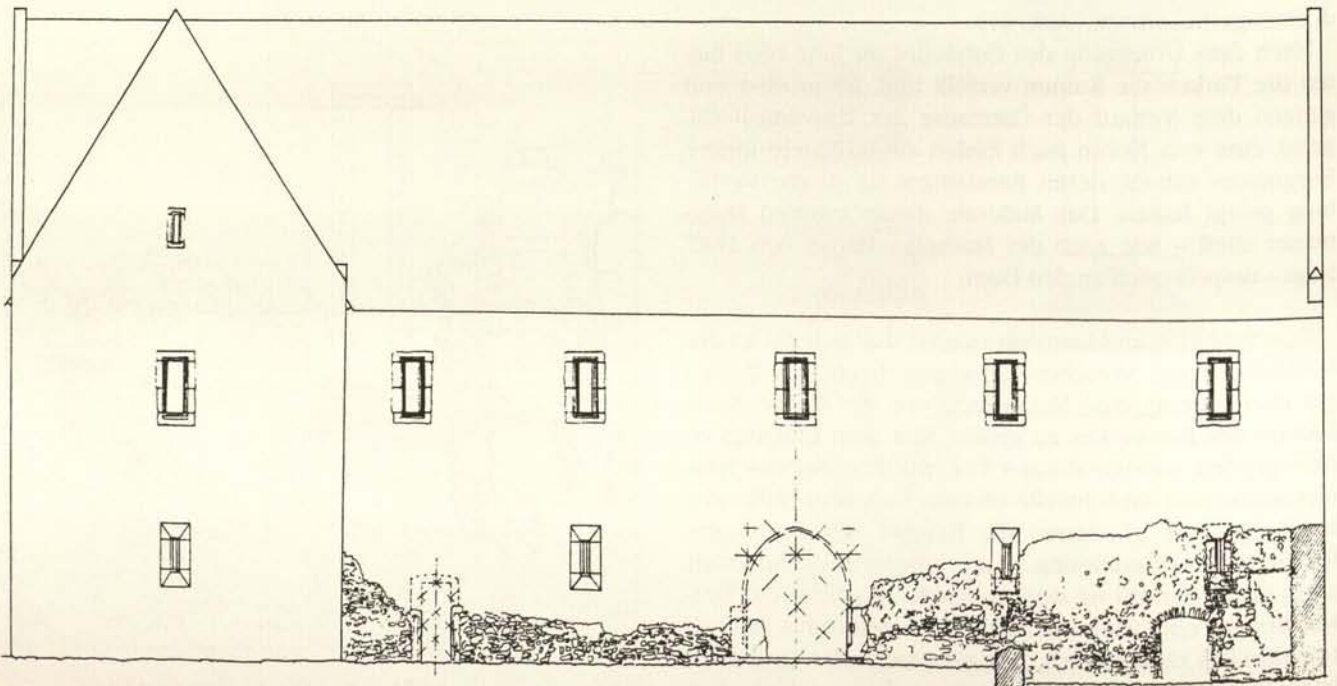

Abb. 46. Fassadenrekonstruktion des Universitätsgebäudes

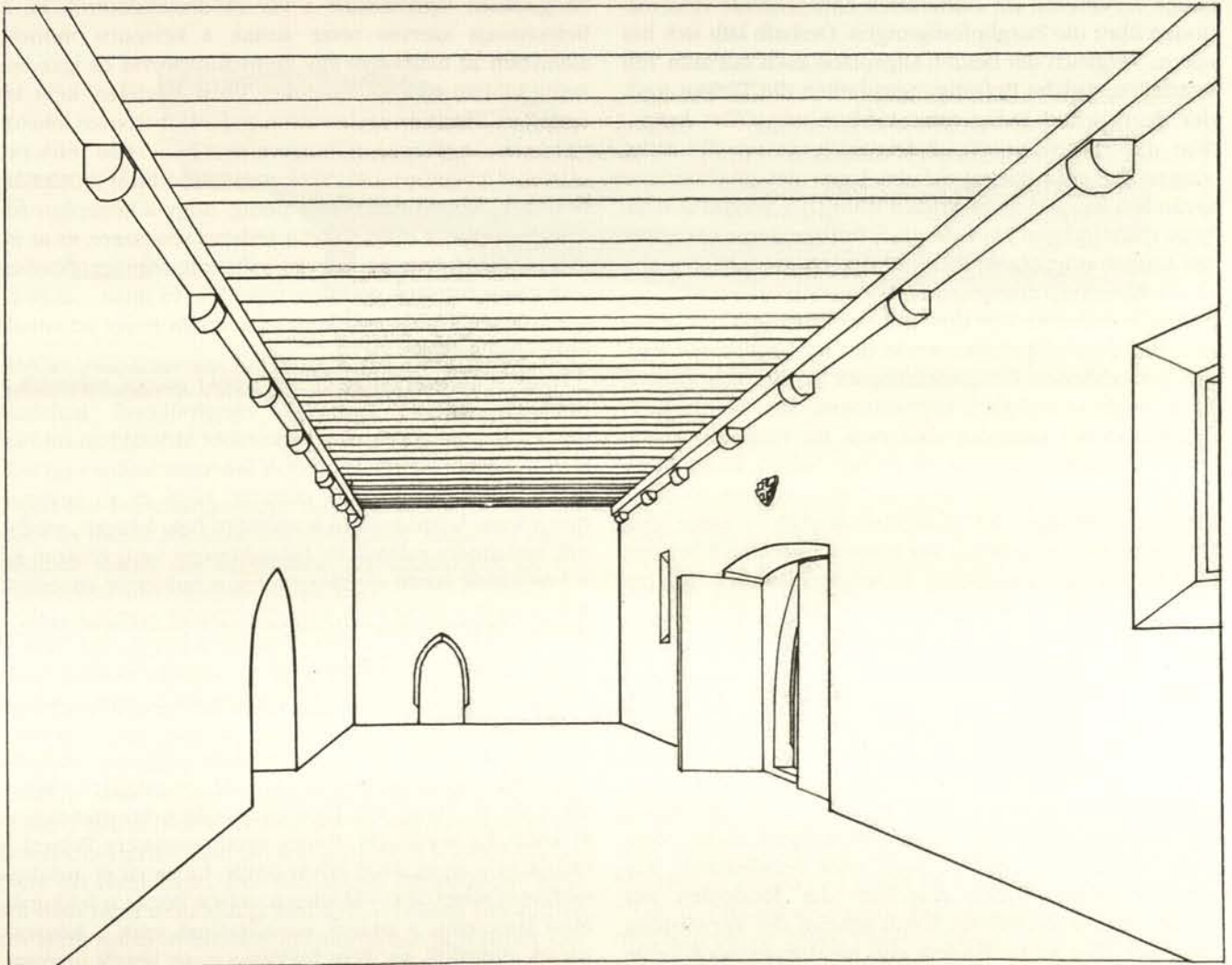
46. kép. Az egyetem épületének homlokzati rekonstrukciója

ti képe. Főbejárata nagyméretű kőkeretes kapu volt, amelynek egyik szárköve és küszöbe „in situ” került elő a feltárás során (42. kép). A földszinti homlokzatot tölcseréltetett lőrésablakok törték át. A „magna aulában” egy ilyen ablak „in situ” részlete került elő (43. kép). Az ablaknyílás közelében egy másodlagosan beépített, szépen faragott, kis, románkori párkánytöredék figyelhető meg. Ez a töredék is egyik bizonyítéka annak, hogy itt egy korábbi, elpusztult románkori épület volt az egyetem építésének idején. A „magna aula” déli falának nyugati végében egy elfalazott kőkeretes ajtónyílás maradványát tártuk fel, a kőkeret elhelyezése arra utalt, hogy az ajtó a nagyteremből egy másik helyiségbe vezetett.

A feltárás eredményeit összegezve sikerült az egyetem épületének teljes földszinti alaprajzi elrendezését meghatározni (44. kép). Eszerint az épület egy nagyteremből és egy abból nyíló 30 méteres, keskeny folyosóból, valamint egy-egy a nagyteremhez keletről és nyugatról csatlakozó helyiségből állott. Mint már említettük az épület egyemeletes volt. Az előkerült „in situ” műformák (45. kép), valamint a leletanyagból előkerült – az épülethez tartozó – faragott kőanyag lehetővé teszi a belső tér – elsősorban a „magna aula” – hitelt érdemlő tudományos rekonstrukcióját (46, 47. kép).

Abb. 47. Rekonstruktion des Innenraumes der »magna aula«
47. kép. A „magna aula” belső rekonstrukciója

GYŐZŐ GERŐ

DAS BEFESTIGUNGSSYSTEM DER BURG IM MITTELALTER UND IN DER TÜRKENZEIT

A VÁR KÖZÉP ÉS TÖRÖKKORI ERŐDRENDSZERE

Unsere früheste und zugleich authentische Quelle zu den Befestigungen der Bischofsburg ist der schon so oft zitierte Stadtplan von Haüy (Abb. 3). Leider gibt keine der wenigen noch älteren Darstellungen – in erster Linie Veduten – die Burg auch nur annähernd getreu wieder. Das gleiche gilt für einen handgezeichneten Lageplan über die Belagerung Pécs' im Jahr 1664. Auch er stellt Burg und Stadt lediglich schematisch dar, bietet also nur einige annähernd als authentisch anzusehende Informationen über die Burgbefestigungen. Deshalb läßt sich bei einem Vergleich der beiden Lagepläne auch nur zum Teil feststellen, welche Befestigungsarbeiten die Türken nach der Zrínyi'schen Belagerung 1664 durchgeführt haben. Wie das mittelalterliche Befestigungssystem der Burg ausgesehen und wie es sich im Laufe der Jahrhunderte verändert hat, auf diese Fragen können – wegen des nahezu vollständigen Mangels an Schriftquellen – vor allem die Ausgrabungsergebnisse und die lokalen Forschungen eine schlüssige Antwort geben.

Was in frühester Zeit dem mit der Erbauung des Doms und des Bischofspalastes sowie der dazugehörigen Bauten entstandenen Gebäudekomplex Schutz bot, diesbezüglich gibt es lediglich Vermutungen. Sehr wahrscheinlich war dieser Komplex aber auch zur Früharpadenzeit schon ein befestigter Ort, zu dessen Schutz Holzbefestigungen gedient haben mögen. Diese gingen später – vermutlich infolge des Mongolenüberfalls – unter, und Überreste davon konnten wir bislang leider auch bei den Grabungen nicht entdecken. Es scheint, als hätte man bei den im Laufe späterer Jahrhunderte durchgeführten Befestigungs- und damit einhergehenden Erdarbeiten selbst ihre Spuren beseitigt.

Nach dem Mongolensturm der Jahre 1241–1242 bzw. als Folge der damit verbundenen Erfahrungen begann in Ungarn eine neue Epoche des Burgenbaus und des verstärkten Ausbaus der Wehranlagen. So kam es nach dem Abzug der Mongolen in Pécs zum Bau einer steinernen Kirchenburg. Das war umso gerechtfertigter, als die Mongolen im Winter 1241/42 auch Pécs verwüsteten. Wie bekannt, konnten den Angriffen der Mongolen nur Steinburgen widerstehen. Somit scheint die Verwüstung der Stadt Pécs zu bestätigen, daß sie damals noch keine

A püspökvár erődrendszerét bemutató legkorábbi és egyben hiteles ábrázolásunk a már oly sokszor idézett Haüy-féle térkép (3. kép). Sajnos a néhány még ennél is korábbi ábrázolás – elsősorban veduták – egyike sem adja még megközelítőleg sem a vár hű ábrázolását. Pécs 1664. évi ostromának kéziratos helyszínrajza is csak szemmatikus ábrázolásnak tekinthető a vár és a város esetében egyaránt, s csak megközelítőleg nyújt némi hitelesnek elfogadható tájékoztatást a vár erődrendszeréről. Ez a helyszínrajz szerves része annak a kéziratos műnek, amelyben az ostromról egy szemtanú „Rövid és igaz beszámoló”-ban tudósít. Szerzője „Pécsi Névtelen”-ként ismert. Így e két rajz egybevetése csak részben teszi lehetővé annak megállapítását, hogy vajon a Zrínyi-féle 1664. évi ostromot követően a törökök milyen erődítési munkákat végeztek. Arra vonatkozóan pedig, hogy a középkor folyamán a várnak milyen volt a védelmi rendszere, és az az évszázadok folyamán hogyan változott, legnagyobb részt – az írásos források csaknem teljes hiánya miatt – csak az ásatások és a helyszíni kutatások eredményei adhatnak érdemleges választ.

Hogy a székesegyház és a püspöki palota, valamint a hozzájuk tartozó épületek megépültével kialakult épületegyüttes védelmét a legkorábbi időszakban mi biztosította, arra vonatkozóan csak feltételezésekre vagyunk utalva. Nagyon valószínű azonban, hogy ez az együttes már a kora Árpád-korban is erődített hely lehetett, amelynek védelmére valamilyen faerődítmény szolgálhatott. Ez a későbbiek során – valószínűleg a tatárjárás következményeként – elpusztult, és maradványait sajnos mindeddig az ásatások sem tudták napvilágra hozni. Úgy látszik, hogy a későbbi évszázadok során végzett erődítési munkák és az ezekkel kapcsolatos földmunkák még nyomait is eltüntették.

A magyarországi várépítészetnek és a fokozott védelmi rendszer megépítésének az 1241–42. évi tatárjárást követően, illetve annak ezirányú tapasztalatai következtében új korszaka kezdődött. Ennek eredményeként Pécsset a tatárjárás után egyházi kővár épült. Ez annál is indokoltabb volt, mivel 1241–42 telén a tatárok Pécsset is feldúlták. Mint ismeretes, a tatárok támadásainak csak a kővárak tudtak ellenállni, így Pécs feldúlása is azt látszik igazolni,

Burg im eigentlichen Sinne hatte. Aufgrund dessen ist anzunehmen, daß die den Sakralbauten Schutz gewährenden Holzbefestigungen gerade den mongolischen Zerstörungen zum Opfer gefallen sind, und daß man an ihrer Stelle kurz nach dem Abzug der Mongolen eine Steinburg errichtet hat. Ihre Entstehungszeit kann in das letzte Jahrzehnt der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts, spätestens aber an den Anfang der fünfziger Jahre gesetzt werden.

Diese frühe Burg erhob sich über quadratischem Grundriß. Das Burggebiet umgab als Einfriedung eine einfache Mauer, damals noch ohne Bastionen oder Türme. Vor Beginn der Grabungen besaßen wir keine näheren Kenntnisse über diese frühe Burg, und auch im Anfangsstadium der Freilegungen kamen lediglich einige kleinere Mauerdetails zum Vorschein, die man aufgrund der Stratigraphie ins 13. Jahrhundert datieren konnte.

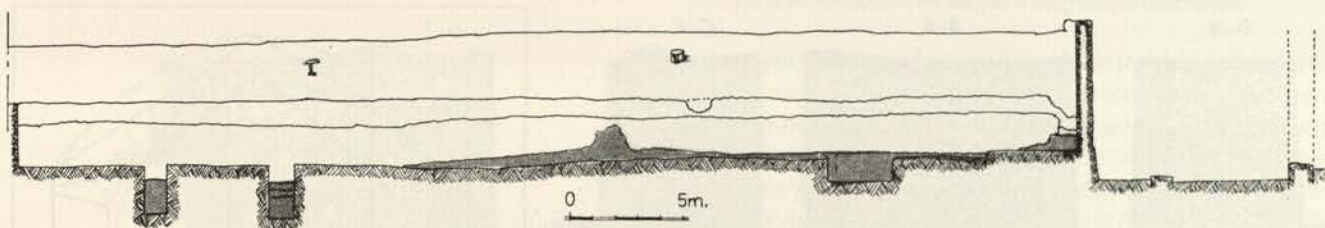

Abb. 48. Ostabschnitt der nördlichen Burgmauer mit einem Rest der romanischen und der darüber aufgeführten Burgmauer des 14. Jahrhunderts 48. kép. Az É-i várfal K-i szakasza a románkori várfal maradványával és a ráépült XVII. századi várfallal

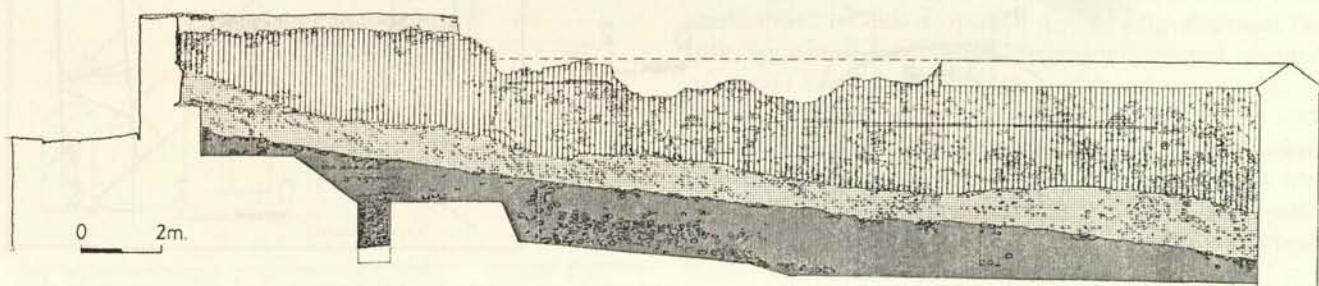

Abb. 49. Ansicht der östlichen Burgmauer mit den mittelalterlichen und türkenzeitlichen Mauerabschnitten 49. kép. A K-i várfal nézete a középkori és a török falszakaszokkal

Doch die Forschungen der vergangenen Jahre lieferten auch in dieser Hinsicht wertvolle neue Angaben, hauptsächlich durch die Ergebnisse der Grabungen an der nördlichen und östlichen Burgmauer.

Insbesondere im Ostabschnitt der gegenwärtigen nördlichen Außenmauer (Abb. 48) sowie an der östlichen Burgmauer stellte sich im Zuge der weitergehenden Freilegungen heraus, daß unter den heutigen äußeren Burgmauern - und zwar als deren Fundamente - Reste einer frühen Burgmauer verlaufen (Abb. 49). In den zwei genannten Abschnitten folgen die gegenwärtigen Burgmauern nämlich dem Verlauf der frühen Ringmauer, auf deren Überresten man sie wie auf einem stabilen Fundament errichtet hatte. Der Bau dieser Burgmauern kann mit dem nach dem Mongolensturm erfolgten Neuaufbau der Burg selbst in Zusammenhang gebracht werden. Die

hogy Pécsnek ekkor még ilyen értelemben vára nem volt. Mindezek alapján feltételezhető, hogy az egyházi épületek védelmét biztosító faerődítmény épp a tatárok pusztítása következtében semmisült meg, és ennek helyébe épült a kővár rövidebb a tatárok elvonulása után. Keletkezésének idejét így a XIII. század első felének utolsó évtizedére, de legkésőbb az ötvenes évek legelejére, a tatárjárás utánra tehetjük.

Ez a korai vár négyszög alaprajzú volt. Területét egyszerű fal övezte, mintegy kerítőfalként, amelyet ekkor még bástyák vagy tornyok nem erősítettek. Erről a korai várról azonban az ásások megelőzően közelebbi ismereteink nem voltak, és azok kezdeti szakaszában is csupán kisebb falrészletek kerültek elő, amelyek korát a stratigráfia alapján a XIII. századra lehetett meghatározni. Az utóbbi néhány év kutatásai azonban e tekintetben is jelentős új ada-

tokkal szolgáltak főleg az északi és keleti várfal ásásának eredményei alapján.

Különösen a jelenlegi északi külső várfal keleti szakaszán (48. kép), valamint a keleti várfalnál végzett nagyobb arányú feltárások során derült ki, hogy a ma álló külső várfalak alatt - annak alapjaként - húzódik a korai várfal maradványa (49. kép). A jelenlegi várfalak ugyanis az említett két szakaszon mindenütt a korai várfal nyomvonalát követik, és azokat a korábbi maradványaira mint szilárd alapra építették rá. Ezeknek a várfalaknak az építését kapcsolatba hozhatjuk magának a várnak a tatárjárást követő újjáépítésével. Falvastagságuk mindössze 1 m, és mint az az északkeleti sarokcsatlakozás feltárása során kiderült, az északi és a keleti fal kissé szabálytalan derékszögben csatlakozik egymáshoz, és ebben a korszakban még semmilyen egyéb védelmi létesítmény - torony vagy

Stärke der Mauern betrug nur 1 m. Wie sich bei der Freilegung des nordöstlichen Eckanschlusses zeigte, stießen die nördliche und östliche Mauer in einem etwas unregelmäßigen rechten Winkel aufeinander und waren zu dieser Zeit noch nicht durch weitere Befestigungswerke – Türme oder Bastionen – verstärkt. Das bestätigte sich auch bei den Forschungen in der westlichen Bastion sowie in der nordwestlichen Eckbastion. Unter dem inneren Niveau der Westbastion, die zu ihrer Bauzeit einen regelmäßigen viereckigen Grundriß hatte, wurde ein zusammenhängender Abschnitt der frühen Burgmauer aufgedeckt (Abb. 50). In der nordwestlichen Eckbastion mit fünfeckigem Grundriß – die in ihrer ersten Bauperiode anscheinend eine Rundbastion war – fanden wir, ähnlich wie in der nordöstlichen, den rechtwinkligen Eckanschluß der westlichen und nördlichen Burgmauer (Abb. 51, 52). All diese Details sind deutliche Beweise dafür, daß

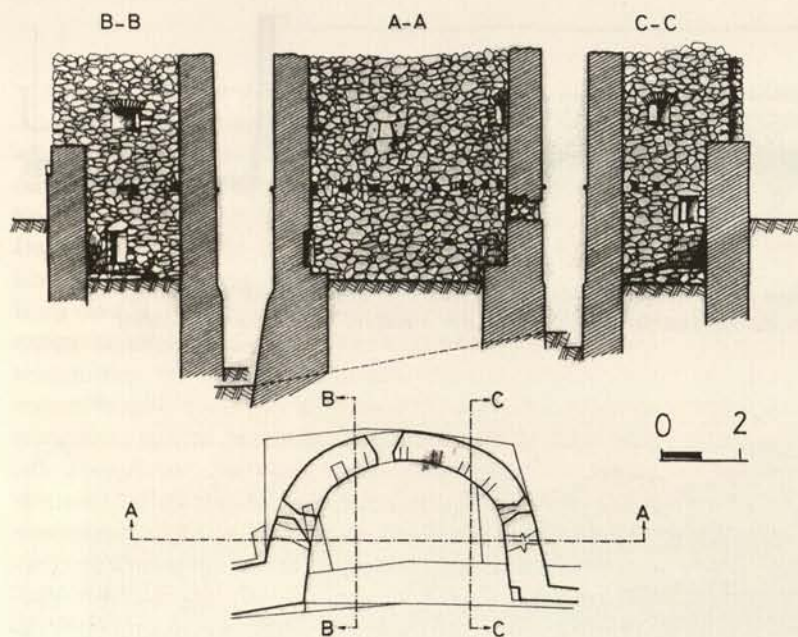

Abb. 50. Grundriß und Schnitt der ursprünglich viereckigen mittelalterlichen Bastion der westlichen Burgmauer

50. kép. A Ny-i várfal eredetileg négyszög alaprajzú középkori bástyájának alap- és metszetrajza

die erste Steinburg des 13. Jahrhunderts zunächst nur von einer einfachen Mauer ohne Bastionen und Türme umgeben war. Vielleicht grenzte schon damals auch die Stadtmauer an die nordöstliche Ecke der Burgmauer.

Einige kleinere Abschnitte der frühen nördlichen Burgmauer hatten wir bis zu den Fundamenten freigelegt. Bei der Untersuchung der Details schien ihre Innenfläche um einige Grad von der Senkrechte abzuweichen, so, als hätte sie gleichzeitig als Strebemauer fungiert. Es ist aber auch nicht auszuschließen, daß sich in diesen Abschnitten nicht die ursprüngliche Bauweise widerspiegelt, sondern eventuell die von der Sprengung im Jahr 1664 verursachte Neigung der Burgmauer in Richtung Burggraben. Eindeutig kann diese Frage jedoch erst nach der Freilegung eines größeren, vom Zentrum der Sprengung weiter entfernten Abschnitts der nördlichen Außenmauer entschieden werden.

Den südlichen Abschluß der über quadratischem

bástya – nem erősítette őket. Ugyanezt igazolják a nyugati bástyában, valamint az északnyugati sarokbástyában végzett kutatásaink is. Az építése idején szabályos négyszög alaprajzú nyugati bástya belső szintje alatt a korai várfal összefüggő szakaszát tártuk fel (50. kép). Az ötszög alaprajzú északnyugati sarokbástyában – amely első építési periódusában úgy tűnik, hogy körbástya volt – pedig megtaláltuk – az északkeletihez hasonlóan – a nyugati és északi várfalak derékszöveget alkotó sarokcsatlakozását (51, 52. kép). Mindezek ékes bizonyítékai annak, hogy a XIII. századi első kővár még bástyák és tornyok nélkül épült, egyszeres kerítőfal volt csupán. Talán már ebben az időben csatlakozhatott a városfal is az északkeleti sarkához a várfalnak.

A korai északi várfal kisebb szakaszokon az alapozás mélységéig feltárt részleteit vizsgálva úgy tűnik, hogy annak belső falsíkja néhány fokkal eltér a függőlegestől,

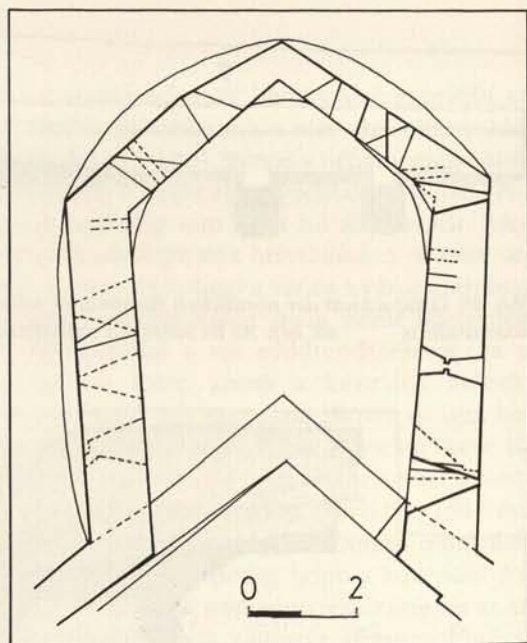

Abb. 51. Grundriß der nordwestlichen Eckbastion der Burgmauer

51. kép. A várfal ÉNy-i sarokbástyájának alaprajza

mintha támfal szerepe is lett volna. De az sem kizárt, hogy ez nem az eredeti építési-módot tükrözi, hanem az esetleg az 1664. évi berobbanás következtében történő megdőlése a várfalnak a várárok irányában az adott szakaszokon. Ezt a kérdést azonban csak az északi külső várfal további a robbantás helyétől távolabbi, nagyobb szakaszának a feltárása döntheti el egyértelműen. A négyszög alaprajzú korai vár déli lezárását illetően a legszerényebbek az ismereteink, és legnagyobbbrészt csak feltételezésekre vagyunk utalva. Minden valószínűség szerint azonban itt is csak egy egyszerű kerítőfal, erre utal egy ilyen jellegű, ezen a déli részen előkerült kisebb várfalszakasz. A déli várfalat már ebben az időben is a városba vezető kapu törhette át – feltételezhetően azon a helyen, ahol annak későbbi kaputornya is épült.

A várfalak alapozása természetszerűleg a váron belüli terépszempontokhoz igazodott mindenkor, annál is inkább, mivel a vár eredetileg is egy észak-déli lejtésű terepre épült.

Grundriß erbauten frühen Burg betreffend sind unsere Kenntnisse am geringsten und sie stützen sich größtenteils auf Vermutungen. Doch aller Wahrscheinlichkeit nach gab es auch hier nur eine einfache Einfriedungsmauer, worauf ein kleinerer Mauerabschnitt dieser Art hindeutet, der im Südabschnitt zum Vorschein kam. Schon zu jener Zeit dürfte es an der südlichen Burgmauer auch ein Tor gegeben haben, das in die Stadt führte, und zwar vermutlich an der Stelle, wo später ein Torturm errichtet wurde.

Die Fundamente der Burgmauern waren naturgemäß den jeweiligen Geländebeziehungen innerhalb der Burg angepaßt; dies umso mehr, als die Burg auf einem von Nord nach Süd abfallenden Gelände erbaut worden war.

Der weitere Ausbau der Wehranlagen durch Türme und Bastionen dürfte im Laufe des 14. Jahrhunderts erfolgt sein. In der zweiten Hälfte dieses Jahrhunderts kam es

Abb. 53. Die nördliche Burgmauer mit den quadratischen Bastionen nach der Wiederherstellung
53. kép. A helyreállított É-i várfal a négyszögű bástyákkal

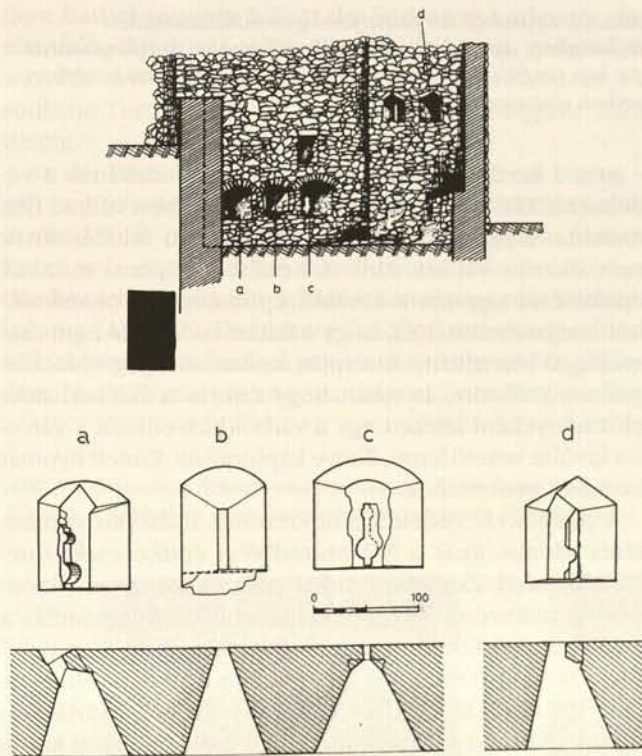

Abb. 52. Schnitt und Schießschartentypen der nordwestlichen Eckbastei
52. kép. Az ÉNy-i sarokbástya metszete és lőréstípusai

nämlich innerhalb der Bischofsburg zu einer großräumigen Umgestaltung, in deren Verlauf die Kapelle der Goldenen Maria und auf den Ruinen des ehemaligen romanischen Bischofspalastes bzw. im Gebiet der zum Teil abgerissenen Ruinen das Gebäude der ersten ungarischen Universität, schließlich südwestlich vom Dom der gotische Bischofspalast entstanden. Diese großangelegte Bautätigkeit zog natürlich auch die Erneuerung sämtlicher Burgbefestigungen bzw. deren Modernisierung nach sich. Damals wurden die Bastionen mit viereckigem Grundriß, wie zum Beispiel der nur teilweise erhalten gebliebene westliche Basteiturm, sowie die beiden die nördliche Burgmauer verstärkenden – sogar in ihren Maßen fast identischen –, ursprünglich auf zwei Etagen von schlüssellochförmigen Schießscharten durchbrochenen

A püspökvár védelmi rendszerének további kiépítésére, annak tornyokkal és bástyákkal történő megerősítésére minden bizonnyal a XIV. század folyamán kerülhetett sor. Ugyanis e század második felében a váron belül egy nagyarányú átrendeződés ment végbe, amelynek során épült az Aranyos Mária kápolna, a volt románkori püspöki palota mellett, illetve részben elbontott romjai területén pedig az első magyar egyetem épülete, valamint a székesegyháztól délnyugatra a gótikus püspöki palota. Ez a nagyarányú építkezés természetesen maga után vonta a vár egész erőrendszerének a megújítását, illetve korszerűsítését is. Ekkor épültek a négyszög alaprajzú bástyák, így a csak részleteiben megmaradt nyugati, valamint az északi várfalat erősítő két – méreteiben is csaknem azonos – bástyatorony, amelyeket később kulcslyuk alakú lőrésekkel törtek át két szinten (53. kép). Ez utóbbiakat a későbbi századok folyamán többször is átépítették, lőréseiket elfalazták vagy átalakították. Műemléki helyreállításuk során eredeti lőréseiket feltárták és részben helyreállították. Sajnos azonban belső feltárásukra eddig még nem került sor, illetve nem volt lehetőség. Ennek során azonban valószínűleg tisztázható lesz a bástyák lőréseinek rendszere. A nyugati bástya homlokzatán feltárt kulcslyuk alakú lőrés azonban már annak XV. századi átépítését jelzi. Ez a lőréstípus egyébként ebben az időben eléggé általánosan elterjedt volt, a várban máshol is megtaláljuk.

Az északnyugati sarokbástya – amint azt a feltárás igazolta – eredetileg nyújtott patkó alakú volt és jelenlegi ötszögű alaprajzát a későbbi átépítés során nyerte.

A vár északkeleti sarkát a többi bástya építésével egyidejűleg egy legyező alakú bástyával erősítették meg, amelynek egyik vége a XIII. századi várfalhoz, a másik szárnya pedig a XIII. századi várfal sarkától kiinduló északi városfalhoz csatlakozott (54. kép). E XIV. századi sarokvédmű nyugati végében a feltárás során egyetlen elfalazott lőrécszonkot, illetve annak nyomát lehetett megfigyelni.

A vár déli oldalán lévő és a városba vezető négyszög alaprajzú kaputorony korábbi formájában valószínűleg már a XIII. századi kővár építése során megépült. A kutatások hiánya miatt azonban csak feltételezhető, hogy e nagy építőtevékenység során ezt is nagyobb mértékben megújították vagy pedig legalábbis revonálták.

Basteitürme errichtet (Abb. 53). Die beiden letztgenannten baute man in den späteren Jahrhunderten mehrmals um, mauerte die Schießscharten zu oder veränderte sie. Bei der Wiederherstellung wurden die originalen Schießscharten freigelegt und teilweise restauriert. Zu Freilegungen im Innenbereich kam es bisher leider noch nicht. Später wird sich damit vermutlich auch das System der Schießscharten dieser Bastionen klären lassen. Eine an der Fassade der Westbastion freigelegte schlüssellochförmige Schießscharte deutet bereits jetzt auf deren Umbau im 15. Jahrhundert. Dieser Schießschartentyp war zu dieser Zeit ziemlich weit verbreitet und ist in der Burg auch anderswo zu finden.

Die nordwestliche Eckbastion war - wie auch die Grabung bestätigt hat - ursprünglich nicht halbrund, sondern eher gestreckt hufeisenförmig. Den jetzigen fünfeckigen Grundriß erlangte sie im Laufe eines späteren Umbaus.

Gleichzeitig mit dem Bau dieser Bastionen wurde die nordöstliche Ecke der Burg durch eine fächerförmige Bastion befestigt. Ein Ende stieß dabei an die Burgmauer des 13. Jahrhunderts an, während das andere an die von der Ecke der Burgmauer des 13. Jahrhunderts ausgehende nördliche Stadtmauer anschloß (Abb. 54). Am Westen dieser Eckbefestigung aus dem 14. Jahrhundert konnten wir bei den Freilegungen lediglich ein zugemauertes Schießschartendetail bzw. dessen Spur beobachten.

Den an der Südseite zur Stadt führenden Torturm mit quadratischem Grundriß hatte man in seiner früheren Form zusammen mit der Steinburg wahrscheinlich schon im 13. Jahrhundert errichtet. Daß dieser Turm im Rahmen der erwähnten Umgestaltung ebenfalls in größerem Stil modernisiert oder zumindest renoviert wurde, können wir mangels Forschungen lediglich vermuten. Auch die Frage, welche Art von Außenwerken in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts den Schutz der südwestlichen Burgecke gewährleistete, muß selbst nach den hier durchgeführten intensiven Grabungen unbeantwortet bleiben. Die Arbeiten an den späteren Wehranlagen hatten nämlich die früheren Bauten so stark in Mitleidenschaft gezogen, daß aufgrund der wenigen freigelegten und nicht einmal zusammenhängenden Reste heute keine näheren Aussagen mehr möglich sind. Wahrscheinlich ist aber, daß es als Vorgängerbau der hier noch heute stehenden Barbakane ein von der Burg direkt aus der Stadt hinausführendes Tor bzw. einen Torturm gegeben haben muß, dessen Spuren wir jedoch nicht finden konnten.

Ende des 15. Jahrhunderts ging man erneut daran, den Schutz der Bischofsburg zu verbessern, d. h. die Wehranlagen zu modernisieren, diesmal im Auftrag des Pécs'er Bischofs Sigismund Ernuszt. »Die bedeutendsten unter seinen Bauten waren ohne Zweifel die neugebauten Festungsanlagen und Mauern der Pécs'er Burg.« So berichtet der Humanist und Geschichtsschreiber Bonfini, der um 1495 auch den im Jahr 1491 erfolgten Besuch Pál Kinizsis in der Burg zu Pécs beschrieb. Auf Ernuszt geht auch der Bau der Barbakane zurück, d. h. des südwestlichen Torturmes (Abb. 55). Diesen Torturm mit kreisförmigem Grundriß verband ein sogenanntes »Gelenk« mit der Burg selbst und mit dem inneren Tor (Abb. 56). Das Gelenk und das innere Tor wurden im Zuge der Ausgrabungen zum Vorschein gebracht.

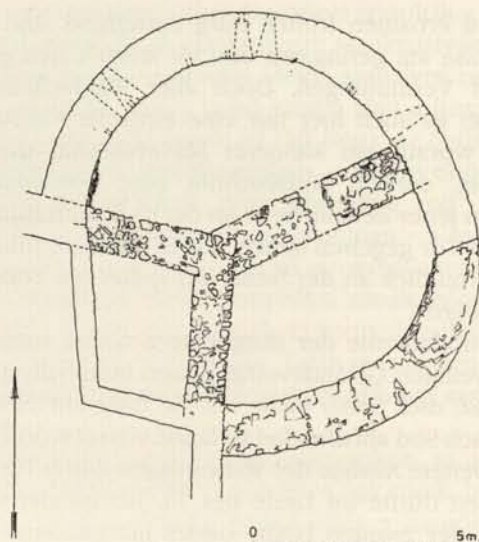
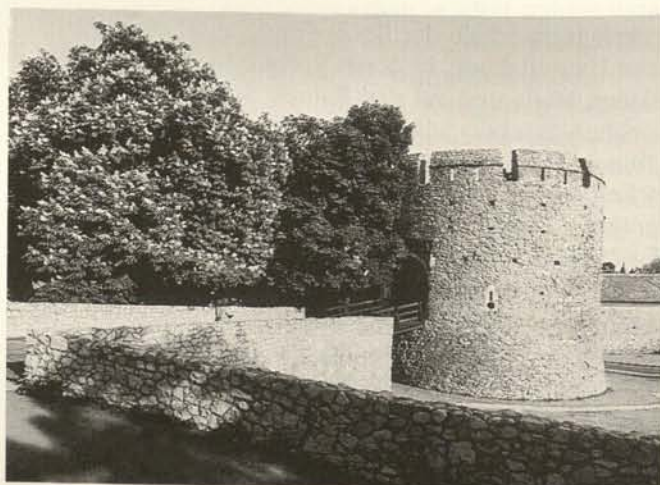

Abb. 54. Grundriß der fächerförmigen mittelalterlichen Befestigung, die in der nordöstlichen Eckbastion freigelegt wurde
54. kép. Az ÉK-i sarokbástyában feltárt legyező alakú középkori védmű alaprajza

Arra a kérdésre, hogy a vár délnyugati sarkának a védelmét a XIV. század második felében milyen védmű biztosította, még az itt folytatott nagyarányú feltárásoknak sem sikerült választ adni. A későbbi erősítési munkák építkezései ugyanis a korábbi építményeket olymértékben megsemmisítették, hogy a feltárt csekély és nem összefüggő maradványok alapján az ma már meg nem állapítható. Valószínű azonban, hogy a ma is itt álló barbakán előzményeként létezett egy a várból közvetlenül a városon kívülre vezető kapu, illetve kaputorony. Ennek nyomát azonban nem találtuk.

A püspökvár védelmi rendszerének újabb korszerűsítését jelentik azok a XV. század végi építkezések, amelyek Ernuszt Zsigmond pécsi püspök nevéhez fűződnek. »Építkezései közül kétségtelenül legjelentősebb a pécsi vár erősítményeinek és falainak újjáépítése volt.« Erről tudósít bennünket Bonfini humanista történétíró, aki 1495 körül leírja Kinizsi Pál 1491. évi pécsi várlátogatását is. Ernuszt nevéhez fűződik a vár délnyugati kapu-

Abb. 55. Ansicht der restaurierten Barbakane
55. kép. A helyreállított barbakán lát képe

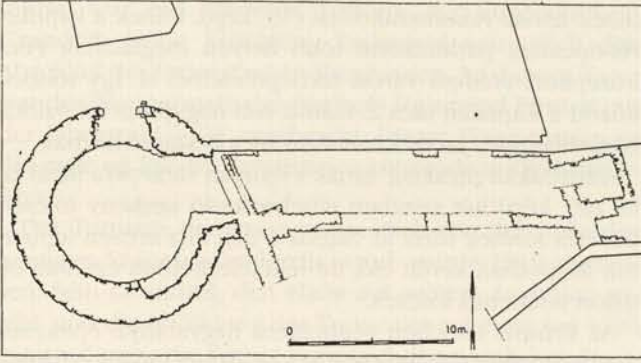

Abb. 56. Grundriß der Barbakane mit dem freigelegten Gelenk
56. kép. A barbakán alaprajza a feltárt nyaktaggal

Ernusz war vor allem daran gelegen, den südlichen Teil der Burg besser zu befestigen. Er ließ die das südwestliche Burgtor schützende Barbakane sowie eine andere Barbakane zum Schutz der Südostecke erbauen, die ebenfalls durch ein »Gelenk« mit der Burg verbunden war. Für den Schutz an der Südseite sorgte außerdem der südliche Torturm, der als Zugang von der Burg zur Stadt diente.

An der Barbakane - deren Mauerdicke 140 cm betrug - gab es einen umlaufenden Wehrgang, den man über eine in der Mauer eingelassene Treppe erreichte. Die Mauerkrone war durch Zinnen bewährt und jede der Zinnen durchbrach jeweils ein Schießschartenpaar mit Trichterlaibung (Abb. 57). Das untere Geschoß war durch schlüssellochförmige Schießscharten mit Steingewölbe gegliedert. Nach Norden führte von hier ein rundbogiges Tor

tornyának, a barbakánnak az építése is (55. kép). A kör alaprajzú kaputornyot ún. „nyaktag” köti össze magával a várral és a belső kapuval. A nyaktag és a belső kapu maradványai a feltárás eredményeként kerültek napvilágra (56. kép).

Ernusz mindenképp a vár déli részét igyekezett megerősíteni. Ennek során épült meg a vár délnyugati kapuját védő barbakán, valamint ahhoz hasonlóan a délkeleti sarok védelmére egy sarokkronella, amelyet szintén „nyaktag” kötött össze a várral. Ugyancsak a déli rész védelmét biztosította a déli kaputorny, amely a várból a városba vezetett.

A barbakánon - amelynek falvastagsága 140 cm - gyilkjáró fut körbe, amelyre egy a falba épült lépcsőfeljárt vezet. Falának tetején a pártázatos védőoromzat minden tagját egy-egy tölcserbélletes lőréspár töri át (57. kép). Falát az alsó szinten kulcslyuk alakú kőboltozatos lőrések tagolják. Északra néző és a városon kívülre vezető kapuja egyszerű élszedéssel külső ívén hengertaggal díszített kőkeretes, félköríves záródású felvonóhidas kapu. A felvonóhid északi végével egy kettős fallal megerősített feljáróhoz csatlakozik, amelynek egyik fala egyben a nyugati várórok, másik fala pedig a barbakánt övező szárazárok - contrascarpája - ellenlejtője. Keletre néző - a „nyaktagba” vezető - bejárata nyitott.

A „nyaktag”-ot keleti végén kettős farkasveremmel megerősített, felvonóhidas kapu zárta le. Ez is élszedéssel díszített, félköríves záródású kőkeretes kapu, mint a barbakán északi kijárat kapuja. A barbakán „nyaktagjának” feltárása (58. kép.) során előkerültek a kapunak, valamint felvonóhídjának „in situ” maradványai, amelyek lehetővé

Abb. 57. Grundriß, Schnitt und Ansicht der Barbakane und ihre Schießschartentypen
57. kép. A barbakán alát- metszet- és nézeti rajza és lőréstípusai

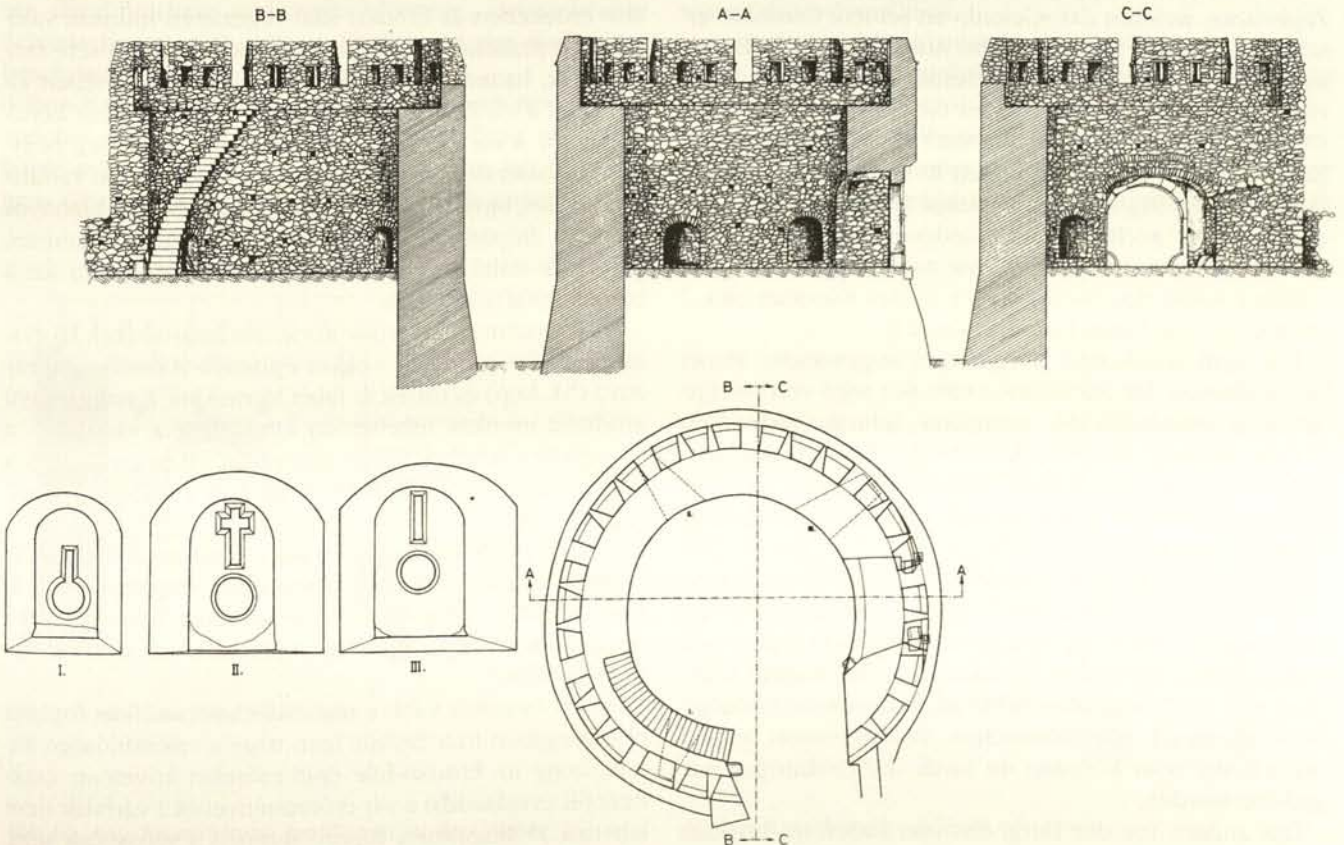

Abb. 58. Freigelegte Überreste der Barbakane mit dem Gelenk und dessen Osttor

58. kép. A barbakánnak és nyaktagjának, valamint a nyaktag K-i kapujának feltárt maradványa

mit einem einfach abgefaßten Steinrahmen und Zugbrücke aus der Stadt. Die Zugbrücke grenzte mit ihrem Nordende an einen durch eine doppelte Mauer verstärkten Ausgang, wobei eine der Mauern gleichzeitig die Contrascarpa, d.h. den Gegenabhang, des westlichen Burggrabens, die andere hingegen die Contrascarpa des die Barbakane umgebenden Trockengrabens bildete. Der in das »Gelenk« führende Eingang im Osten war offen.

Das durch eine doppelte Wolfsgrube gesicherte Tor mit Zugbrücke, welches das »Gelenk« an seinem Ostende verschloß, hatte wie das nördliche Ausgangstor der Barbakane einen mit Abkantung verzierten, rundbogigen Steinrahmen. Bei der Freilegung des Gelenks der Barbakane (Abb. 58) kamen »in situ« Überreste des Tores und seiner Zugbrücke ans Licht, die dessen Rekonstruktion ermöglichen (Abb. 59). Parallelen dieses Steinrahmentyps begegnet man auch an verschiedenen mittelalterlichen Wohnhäusern der Stadt Pécs, wie zum Beispiel dem ehemaligen Palast des Großpropstes in der Káptalan utca 2 oder dem Haus Janus Pannonius utca 8.

Die dem westlichen Burggraben zugewandte Mauer des »Gelenks« der Barbakane (Abb. 60) wird von zweigeschossig angeordneten, schmalen Schießscharten mit Trichterlaibung durchbrochen. Leider kam die südliche Mauer in stark verfallenem Zustand ans Licht. Es ist jedoch anzunehmen, daß sich auch auf dieser Seite Schießscharten befanden.

Im Ergebnis der von Ernuszt veranlaßten großangelegten Umbauten erlangten die spätmittelalterlichen Wehranlagen der Burg damals im wesentlichen ihre endgültige Form. So konnte sie auch Haüy auf seinem Stadtplan von 1687 festhalten (Abb. 3). Bedeutende Einzelabschnitte dieser mittelalterlichen Befestigungen stehen noch heute oder konnten im Laufe der Grabungen aufgedeckt werden.

Das andere Tor der Burg, das von Süden in die Stadt

tették annak rekonstrukcióját (59. kép). Ennek a kapukeret-típusnak párhuzamaait több helyen megtaláljuk Pécs középkori eredetű városi lakóépületeinél is. Így többek között a Káptalan utca 2. számú volt nagypréposti palotában, valamint a Janus Pannonius utca 8. számú házban.

A barbakán »nyaktag«-jának a nyugati várárookra néző falát (60. kép) két szintben elhelyezkedő keskeny tölcserbélletes lőrésök törik át. Sajnos a déli fala erősen lepusztult állapotban került elő, de feltételezhetően ezen az oldalon is lehettek lőrésök.

Az Ernuszt idejében végbement nagyarányú építkezés eredményeként lényegében ekkor alakult ki végső formájában a vár későközépkori védelmi rendszere. Tulajdonképpen ezt sikerült megörökítenie Haüynek 1687. évi térképén (3. kép). E középkori erődrendszer jelentős része ma is áll, egyes részletei pedig az ásátások során kerültek elő.

A vár másik kapuja, amely a városba vezetett, délről nyílt. Négyzet alaprajzú, nagyobb méretű kaputorony volt, amelynek megépítése valószínűleg már az Ernuszt-féle várépítkezések befejezését jelentette. Ezen a tornyon volt elhelyezve Ernuszt Zsigmond püspök 1498-as évszámot viselő cimere (61. kép), amely az első reneszánsz stílusban készült emlékünkből Pécssett.

A kaputornyot – amely a mai Szepessy-szobortól kissé északnyugatra állott – 1819-ben bontották le. Haüy térképén szereplő alaprajza és a pécsi várat és a város nyugati részét ábrázoló 1690 körül készült tollrajzon látható képe (9. kép) nagyjából egyezik Evlia Cselebi török utazó és történetíró róla szóló leírásával.

A kaputorony előtt széles árok húzódott, amelyen át fahíd vezetett. Mivel azonban ezen a helyen sem most, sem pedig korábban nem voltak régészeti feltárások, előzményekről nincsen tudomásunk.

A vár védelmének fokozott megerősítése és korszerűsítése érdekében az Ernuszt által végeztetett munkák valószínűleg nemcsak a vár déli részének megerősítésére szorítottak, hanem egy egységes koncepció keretében kiterjedtek a vár egész védelmi rendszerére is. Ekkor kerülhetett sor a vár nyugati oldalán állott – eredetileg négy-szögű – bástyatorony (50. kép), valamint az északi várfalat erősítő, két ugyancsak négyzet alaprajzú bástya bizonyos mértékű átépítésére is. Ez utóbbi kettő falait kőkeretes, kulcslyuk alakú lőrésök törtek át, hasonlóan, mint azt a barbakánál is láthattuk.

A vár északnyugati sarkát korábban lezáró kerek bástyatornyot – kis rondellát – ekkor építették át ötszög alaprajzúvá (51. kép) és törtek át falait lőrészekkel. E nagyarányú erődítési munkák feltehetően kiterjedtek a várfalak – a kötőgátak – rendbetételére, valamint a vár tartozékainak a megújítására, illetve azok kijavítására és a várárok kitisztására is.

A pécsi püspökvárnak az Ernuszt Zsigmond által a XV. század végén történt nagyarányú átépítése és új védművekkel való megerősítése úgy tűnik, hogy az utolsó ilyen mértékű védelmi jellegű építkezés volt a török hódoltság előtt.

Pécsset és annak várát a török 1543. július 20-án foglalta el lényegében harc nélkül. Igen nagy a valószínűsége annak, hogy az Ernuszt-féle építkezéseket követően csaknem fél évszázaddal a vár erődítményei és a várfalak nem lehettek jó állapotban, hasonlóképpen a városfalak sem.

führte, war ein größerer Torturm mit quadratischem Grundriß. Seine Errichtung bedeutete vermutlich den Abschluß der Ernuszt'schen Burgbauten. An diesem Turm war der Wappenstein des Bischofs Sigismund Ernuszt mit der Jahreszahl 1498 angebracht. Dieser Wappenstein ist das erste im Stil der Renaissance entstandene Denkmal in Pécs.

Der Torturm, der etwas norwestlich von der Stelle des heutigen Szepessy-Denkmal stand, wurde 1819 abgerissen. Sein Grundriß, den Haüy auf seinem Stadtplan angibt, und die Abbildung des Torturmes auf einer um 1690 entstandenen, die Pécs'er Burg und den westlichen Stadtteil darstellenden Federzeichnung stimmen im großen und ganzen mit der Turmbeschreibung des türkischen Geschichtsschreibers und Weltreisenden Ewlia Tschelibi überein.

Vor dem Torturm verlief ein breiter Graben und darüber führte eine Holzbrücke. Wahrscheinlich ist, daß an dieser Stelle auch früher schon ein unmittelbar in die Stadt führender Torbau stand, den Ernuszt vielleicht nur umbauen ließ. Oder aber, was ebenfalls nicht auszuschließen ist, er hat ihn an der Stelle eines früheren völlig neu errichten lassen. Da hier jedoch weder jetzt noch früher archäologische Freilegungen stattfanden, ist uns von einem Vorgängerbau nichts bekannt.

Im Interesse der Modernisierung und des verstärkten Schutzes der Burg beschränkten sich die von Ernuszt angeregten Befestigungsarbeiten vermutlich nicht nur auf den südlichen Teil, sondern umfaßten im Rahmen einer einheitlichen Konzeption das ganze System der Wehranlagen. Zur selben Zeit wurden wohl auch der ursprünglich quadratische Basteiturm (Abb. 50), der an der Westseite der Burg stand, sowie die beiden die nördliche Burgmauer verstärkenden, ebenfalls quadratischen Bastionen geringfügig umgebaut. Die Mauern letztgenannter durchbrachen schlüsselochförmige, steingerahmte Schießscharten, wie wir sie ähnlich an der Barbakane beschrieben haben.

Den halbrunden Basteiturm - die kleinen Rondelle -, welcher früher die Nordwestecke der Burg abschloß, baute man zu dieser Zeit zu einer Bastion mit fünfeckigem Grundriß um (Abb. 51), und versah seine Mauern

Abb. 59. Barbakane mit dem restaurierten Gelenk und dessen Osttor
59. kép. A barbakán a helyreállított nyaktaggal és annak K-i kapujával

Erre enged ugyanis következtetni Ferdinánd királynak egy 1528. évi rendelete, amely szerint Pécs város polgárainak 12 évi adómentességet ígért abban az esetben, ha a város falait helyreállítják.

A törökök a birtokbavétel után elsőként igyekeztek a vár biztonságának érdekében a várfalakat és a bástyákat kijavítani, tekintettel azok rossz állapotára. A törököknek a várban végzett építkezéseire vonatkozóan sajnos másfél százados uralmuk ellenére nagyon kevés az írott adat és így elsősorban a régészeti feltárások eredményei szol-

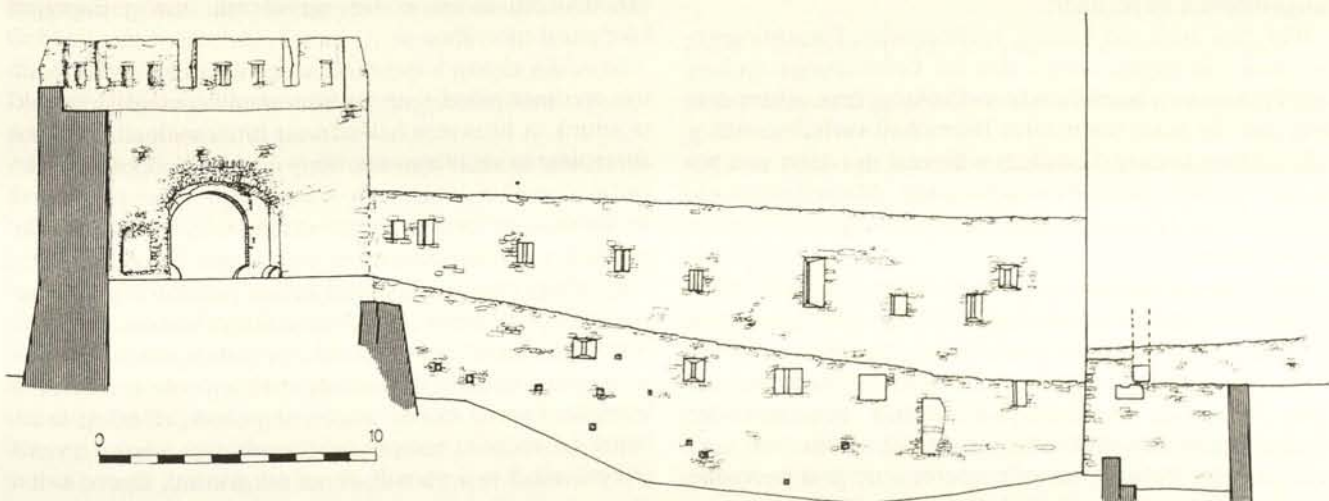

Abb. 60. Ansichtszeichnung der Westmauer des Gelenks

60. kép. A nyaktag Ny-i falának nézetrajza

mit Schießscharten. Im Rahmen dieser großangelegten Befestigungsarbeiten wurden darüber hinaus sicher auch die Burgmauern (Wehrmauern) in Ordnung gebracht, sonstige zur Burg gehörende Bauten modernisiert bzw. renoviert und der Burggraben gesäubert.

Die Ende des 15. Jahrhunderts von Sigismund Ernusz durchgeführten großzügigen Umbauten in der Pécs-Bischofsburg, zu welchen auch die Errichtung neuer Außenwerke gehörte, waren, so scheint es, im mittelalterlichen Ungarn die letzten Befestigungsarbeiten dieses Umfangs vor der türkischen Eroberung.

Pécs und seine Burg wurden am 20. Juli 1543 von den Türken im wesentlichen kampflos eingenommen. Man darf annehmen, daß die Befestigungen der Burg und die Burgmauern ähnlich wie die Stadtmauern fast ein halbes Jahrhundert nach den Ernusz'schen Umbauten in keinem guten Zustand gewesen sind. Dies ist aus einer Verordnung König Ferdinands aus dem Jahr 1528 zu schließen, worin er den Bürgern der Stadt Pécs 12 Jahre lang Steuerfreiheit für den Fall versprochen hatte, daß sie die Stadtmauern instandsetzen.

Die Türken waren nach Inbesitznahme der Burg im Interesse ihrer eigenen Sicherheit als erstes bestrebt, die schadhafte Burgmauern und Bastionen auszubessern. Leider gibt es in bezug auf die türkische Bautätigkeit in der Burg, trotz 150jähriger Türkenherrschaft, nur sehr wenige Schriftquellen, so daß in erster Linie die Ergebnisse der archäologischen Freilegungen darüber Auskunft geben können. Nach diesen Quellen geurteilt hatten die Türken in der Tat sehr angestrengt an den Befestigungsanlagen gebaut und in diesem Zusammenhang auch die Burggebäude instandgesetzt. Wie allgemein bekannt, überprüften die Türken ihre Burgen regelmäßig und ordneten nach Bedarf entsprechende Reparaturen und Renovierungen an.

Um die Mitte des 16. Jahrhunderts wendeten gemäß der Defter (türkische Steueraufnahmen) bedeutende Summen für die Ausbesserung der Pécs-Burg und ihrer Bauten auf. Einer Angabe des Jahres 1560 zufolge wurden das Zeughaus und andere Gebäude in Ordnung gebracht. Und ebenso ist infolge der häufig stattfindenden Kontrollen auch in Pécs mit nahezu regelmäßigen Instandhaltungsarbeiten zu rechnen.

Wie dies auch die bislang vorliegenden Forschungsergebnisse bestätigen, waren also die Befestigungsarbeiten der Türken von beträchtlichem Umfang, ungeachtet dessen, daß die Stadt unter ihrer Herrschaft verhältnismäßig ruhig leben konnte. Lediglich während des 1664 von Nikolaus Zrínyi geführten sogenannten »Winterfeldzuges« nahmen sowohl die Stadt als auch die Burg nennenswerten Schaden.

Ein Augenzeuge der zrínyischen Belagerung des Jahres 1664, der sogenannte »Namenlose von Pécs«, hat den Hergang aufgeschrieben und seiner Beschreibung auch einen handgezeichneten Lageplan von der Stadt und der Burg beigelegt. Letztgenannter enthält bezüglich der Wehranlagen der Bischofsburg im Zeitraum vor und während der Belagerung sehr interessante und wertvolle Angaben. Obwohl der Grundriß der Burg ziemlich ungenau ist und daher bei weitem nicht als authentisch angesehen werden kann, ist es dennoch bemerkenswert, daß

gälnak adatokkal. Ezekből kiderült, hogy bizony a törökök jelentős építőtevékenységet folytattak a vár megerősítése érdekében, és épületeinek karbantartásával is ezt a célt igyekeztek szolgálni. Köztudomású, hogy rendszeres várvizsgálatokat tartottak, amelynek eredményeként elrendelték azok javítását és rendbetételét.

A XVI. század dereka táján a defterek tanúsága szerint jelentős összeget fordítottak a pécsi vár és épületeinek kijavítására. Egy 1560-ból származó adat szerint a fegyvertárat és más épületeket javították. A gyakorta tartott várvizsgálatok következtében pedig szinte rendszeres karbantartó munkával kell számolnunk Pécsset is.

Mint azt már az eddigi kutatás is igazolta, a török erődítési munkák igen számottevőek voltak, annak ellenére, hogy uralmuk alatt a város viszonylagos nyugalomban élt. Egyedül a Zrínyi Miklós vezette 1664. évi ún. »téli hadjárat« alkalmával szenvedett a város és maga a vár is jelentősebb pusztulást.

Pécs 1664. évi Zrínyi-féle ostromát szemtanúként elbeszélő »Pécsi Névtelen« leírásához egy kéziratos helyszínrajzot mellékel a városról és a várról, amely utóbbi részlet igen érdekes és értékes adatokkal szolgál a püspökvár védelmi rendszeréről az ostrom alatti, illetve az azt megelőző időre vonatkozóan. Bár a vár alaprajza eléggé pontatlan, és így korántsem tekinthető autentikusnak, mégis figyelemreméltó, hogy a tényleges tájolás szerinti keleti oldalon a külső várfal vonalában az alaprajz cölöpsort jelöl, mert ezen a helyen a kőfal megszakad, illetve teljesen hiányzik. Ugyanilyen cölöpfalat jelöl az északi várárok keleti végében is, ahol magát a várárkot zárták el teljes szélességében, illetve osztották meg azt ily módon.

Az 1664-es helyszínrajznak másik ugyancsak figyelmet érdemlő részlete a belső védelmi rendszer megléte – a belső várfal teljessége és összefüggő zártsága, amely viszont Haüy térképén már – mint ismeretes – az északi oldal keleti végénél megszakad, illetve hiányzik. Ez a helyszínrajz egyébként teljesen megegyezik Lucas Schnitzernek (Könyv és metszet kiadó) az Ortelius művében megjelent, Pécsről készült madártávlati ábrázolásával – ez utóbbinál azonban a belső várfal tulajdonképpen csak a keleti oldalon figyelhető meg egyértelműen. Ugyanakkor mindkét ábrázoláson a keleti belső várfal északkeleti sarkán egy ötszög alaprajzú kis bástya látható. Hasonló ez a várfal északnyugati sarkát lezáró, ugyancsak ötszög alaprajzú középkori bástyához.

Az eddig elmondottakat összevetve a püspökvári ásatások eredményeivel igen figyelemreméltó megállapításokra jutunk. A kéziratos helyszínrajz hitelesnek elfogadható ábrázolása is azt bizonyítja, hogy a középkori keleti külső várfal – amelynek egy nagy összefüggő szakaszát feltárta az ásatás – az ostrom következtében oly mértékben lepusztult, vagy már az ostrom előtt olyan állapotban volt, hogy ideiglenesen cölöpfallal kellett pótolni. Ennek a helyén cölöpfal helyett az 1664. évi Zrínyi-féle ostromot követő nagyarányú helyreállítási munkák során a fokozott védelem érdekében kőfalat építettek a törökök, amelyet a középkori várfal maradványára alapoztak, előzőleg azonban a fal mögötti terepet feltöltötték (49. kép). Ugyanis érthető módon a várnak ez az északkeleti, illetve keleti része szenvedett a legtöbbet és sérült meg a legnagyobb mértékben az északi várfal e szakaszának aláaknázása és a középkori egyetem épületének – abban az időben a török

der Zeichner – der tatsächlichen Orientierung entsprechend – an der Ostseite auf der Linie der äußeren Burgmauer eine Pfostenreihe markierte, weil nämlich an dieser Stelle die Steinmauer abbricht bzw. vollständig fehlt. Auch am Ostende des nördlichen Burggrabens, wo dieser in seiner ganzen Breite abgeriegelt und dadurch abgeteilt wurde, verzeichnet er eine solche Pfostenmauer.

Ein zweites bemerkenswertes Detail des Lageplans aus dem Jahr 1664 belegt das Vorhandensein der Innenwerke, d. h. die Vollständigkeit und Geschlossenheit der inneren Burgmauer, welche hingegen auf dem Stadtplan von Haüy – wie bekannt – schon am östlichen Ende der Nordseite abbricht bzw. fehlt. Dieser Lageplan stimmt im übrigen vollständig mit der von Lucas Schnitzer angefertigten und im Ortelius (Herausgeber von Büchern und Radierungen) erschienenen Vogelperspektive-Darstellung von Pécs überein. Im Gegensatz zu erstgenanntem ist auf der Draufsicht die Burgmauer eigentlich nur an der Ostseite eindeutig zu identifizieren. Auf beiden Darstellungen wiederum kann man an der Nordostecke der östlichen Innenmauer eine kleine Bastion mit fünfeckigem Grundriß sehen. Sie ähnelt der die Nordwestecke der Burgmauer abschließenden mittelalterlichen Bastion, die ebenfalls einen fünfeckigen Grundriß aufweist.

Vergleicht man das bisher Gesagte mit den Ergebnissen der Grabungen in der Bischofsburg, dann führt das zu bemerkenswerten Feststellungen. Wie der als authentisch anzusehende Lageplan aus jener Handschrift des »Namenlosen von Pécs« zeigt, war die aus dem Mittelalter stammende östliche Außenmauer der Burg – von der ein großer, zusammenhängender Abschnitt freigelegt werden konnte – infolge der Belagerung dermaßen beschädigt oder befand sich schon vorher in einem solchen Zustand, daß sie vorübergehend durch eine Pfostenmauer ersetzt werden mußte. Anstelle dieser Pfostenmauer – um die Verteidigung zu verstärken – bauten die Türken im Zuge der großräumigen Wiederherstellungsarbeiten nach der zrinyschen Belagerung von 1664 eine Steinmauer, deren Fundament auf den Resten der mittelalterlichen Burgmauer ruhte. Zuvor füllten sie aber noch das Gelände hinter der Mauer auf (Abb. 49). Verständlicherweise erlitt der nordöstliche bzw. östliche Teil der Burg den größten Schaden, als dieser Abschnitt der nördlichen Burgmauer von den Belagerern unterminiert und das Gebäude der mittelalterlichen Universität – zu jener Zeit das Quartier der türkischen Soldaten – gesprengt wurde. Die aufgedeckten Reste und damit verbundenen Beobachtungen liefern dafür gute Beweise.

Hier soll auch der etwa 40 m lange östliche Abschnitt der nördlichen Außenmauer erwähnt werden. Diesen bauten die Türken im Laufe der oben erwähnten Wiederherstellungsarbeiten ebenfalls neu, und zwar so, daß sie nach dem Verfüllen der Universitätsruinen das Fundament der neuen Burgmauer dem Verlauf der alten folgend sowohl in diese Auffüllung als auch zugleich auf die Mauerkrone der mittelalterlichen Burgmauer verlegten. Um auch im folgenden Abschnitt der nördlichen äußeren Burgmauer die einzelnen Bauperioden in ähnlicher Weise trennen zu können, bedurfte es in diesem Teil weiterer Freilegungen.

Die kleine, zweigeschossige Rundbastion (Abb. 54) am Eckanschluß der nördlichen und östlichen Burgmauer

katonák szállásának -a felrobbantása következményeként. Mindezeket jól bizonyítják a feltárt maradványok és az azokkal kapcsolatos megfigyelések.

Itt kell megemlítenünk az északi külső várfalnak mintegy 40 m hosszú keleti szakaszát, amelyet a törökök e helyreállítási munkák során építettek újjá, oly módon, hogy az egyetem romjainak feltöltését követően a várfalat e feltöltésbe és ugyanakkor a középkori várfal nyomvonalát követve itt is annak falkoronájára alapozták. Ahhoz azonban, hogy az északi külső várfal további szakaszának egyes építési periódusai az előzőekhez hasonlóan szétválaszthatóak legyenek további feltárássra lenne szükség ezen a részen.

Ugyancsak az 1664-es ostromot követő újjáépítés során

Abb. 61. Wappenstein des Sigismund Ernusz von dem südlichen Torturm, 1498

61. kép. Ernusz Zsigmond címerköve a Di kaputoronyról, 1498

épült az északi és a keleti várfal sarokcsatlakozásánál álló kétszintes kis körbástya (54. kép), amelyet keskeny nyílású, kőhasábokkal keretezett lőrés törnek át két szintben (62. kép).

Török eredetű építmény a nyugati külső várfal déli szakaszát erősítő félkörös bástyatorony is, amelyet az ott állott négyszög alaprajzú középkori bástya maradványaira építettek (50. kép). A bástyát – amelynek homlokzatán kőből faragott, félkör keresztmetszetű, keskeny övpárkány fut körbe – felső szintjén (63. kép) téglaboltozatos lőrés törnek át.

A vár déli védművei, valamint magának a várfalnak ezen szakasza a későbbi bontások és a területrendezés következtében jórészt elpusztultak, illetve maradványaik rész

entstand ebenfalls im Zuge des Wiederaufbaus nach der Belagerung von 1664. Sie wird in beiden Geschossen von schmalen, steingerahmten Schießscharten durchbrochen (Abb. 62). Und auch der den Südabschnitt der westlichen Außenmauer schützende halbrunde Basteiurm, der sich über den Resten einer mittelalterlichen Bastion mit quadratischem Grundriß erhebt, ist türkischen Ursprungs (Abb. 50). Die Fassade wird durch ein schmales, umlaufendes Rundprofil-Gurtgesims aus Werkstein sowie durch Schießscharten mit Ziegelgewölbe im Obergeschoß gegliedert (Abb. 63).

Die Befestigungswerke an der Südseite der Burg sowie der betreffende Abschnitt der Ringmauer wurden später zum Großteil abgerissen oder infolge von Geländeplanierungen zerstört. Ein Teil ihrer Überreste liegt unter dem heutigen Bodenniveau. Dies bezieht sich in erster Linie auf den Bereich jenseits von der Ostfassade des Bischofspalastes, also das Gebiet des heutigen Domplatzes. Der vor der Südfront des Bischofspalastes verlaufende südliche Abschnitt der Burgmauer wird von einer kleinen und niedrigen, halbrunden Bastion unterteilt. Nach bisherigem Forschungsstand ist auch sie türkischen Ursprungs. Haüy hatte diese Bastion in seinem Stadtplan markiert (Abb. 3). Auf der um 1690 entstandenen Federzeichnung (Abb. 9) ist ihre Fernansicht anschaulich dargestellt.

Bevor wir uns den inneren Burgmauern und der Frage ihrer Chronologie zuwenden, sei noch erwähnt, daß die Türken gleichzeitig mit den 1664 - kurz nach dem Abzug der Truppen Zrínyis und auf Anweisung von Gürdschi Mehmed Pascha - begonnenen Wiederherstellungsarbeiten auch auf eine gewisse Modernisierung der Burgbefestigungen bedacht waren. Vermutlich in dieser Absicht wurden im Gebiet nördlich des Domes Zwinger - sogenannte Bölme - errichtet. Diese Nord-Süd verlaufenden und somit das erwähnte Gebiet von Ost nach West in Sektoren einteilenden Mauern sind auf dem Stadtplan von Haüy gut zu sehen (Abb. 3). Eine Interpretation wurde jedoch erst anhand der freigelegten Mauerreste möglich.

Im Zuge der Grabung gelang es, zwei der in paralleler Nordsüdausrichtung verlaufenden, einen Zwingerabschnitt begrenzenden türkischen Mauern aufzudecken. Erstens eine etwa 2 m dicke Mauer am Ostende des be-

ben a mai felszín alatt húzódnak. Vonatkozik ez elsősorban a püspöki palota keleti homlokzatától induló részre, a mai Dóm tér területére. A püspöki palota déli homlokzata előtt húzódó déli várfalszakaszt alacsony és kisméretű félkörös bástya osztja meg, amelyet a kutatás eredményei alapján ugyancsak török eredetűnek kell tartanunk. E bástyát Haüy térképe (3. kép) is jelöli, távlati képét pedig az 1690 körüli tollrajz (9. kép) szemléletesen ábrázolja.

Mielőtt még a belső várfalak és azok kronológiájának kérdésére rátérnék, meg kell említeni, hogy az 1664. évi - Zrínyi csapatainak elvonulását követően rövidesen sorra kerülő és Gürdzsi Mehmed pasa rendeletére megkezdett - nagyarányú helyreállítási munkákkal egyidejűleg törekedtek a törökök az erődrendszer bizonyos mértékű korszerűsítésére is. Valószínűleg ennek érdekében a várnak a székesegyháztól északra eső területén falszorosokat - úgynevezett bölméket - alakítottak ki. Haüy térképén jól megfigyelhetők ezek az észak-déli irányú falak, amelyek a már említett területet kelet-nyugati irányban szakaszokra osztják (3. kép). Rájuk vonatkozóan azonban elsősorban az ásátások során feltárt falmaradványok adtak magyarázatot.

Az ásátás során két ilyen falszorost elválasztó - egymással párhuzamos - észak-déli irányú török falat sikerült feltárni. Az egyik egy a terület keleti végén - a keleti várfallal csaknem párhuzamosan futó, mintegy 2 m vastagságú fal, amelyet a berobbantott egyetem részben már feltöltött romjaiba alapoztak bele. Ez utóbbi megfigyelés is amellet szól, hogy ez a fal az 1664-es építkezések során készült.

A másik - ezzel párhuzamos - ugyancsak észak-déli irányú török fal a középkori egyetem és az Aranyos Mária kápolna területét zárta le nyugatról. Az Aranyos Mária kápolna nyugati homlokzata előtt, attól mintegy 1,20-1,50 m távolságban húzódott és átlagos szélessége 1,70-2 m között volt. Mindkét bölmefal az északi belső várfaltól indult. A nyugati a mai püspöki palota északkeleti sarkához csatlakozik a jelenlegi szint alatt. A keleti bölmefal délen a székesegyházhoz csatlakozott. A falak alapozása az erősen lejtő terepviszonyokhoz alkalmazkodott, és lépcsős kiképzésű volt.

Ami a belső várfalat illeti, az Haüy térképén már egész másként jelenik meg, mint az 1664. évi ostromot ábrázoló

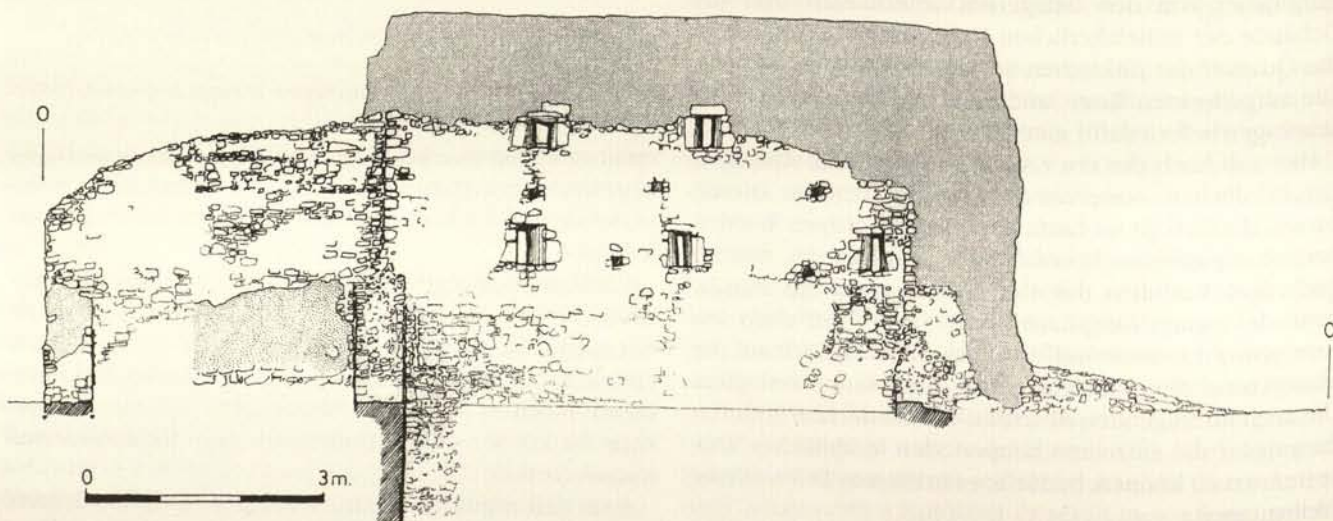

Abb. 62. Nordöstlicher türkischer Basteiurm

62. kép. Az ÉK-i török bástyatorony

sagten Gebiets, welche annähernd parallel zur östlichen Burgmauer verlief. Ihr Fundament war in die teilweise schon verfüllten Ruinen der gesprengten Universität eingebettet. Auch dies ist ein Indiz dafür, daß die Mauer im Zusammenhang mit den Bauarbeiten des Jahres 1664 errichtet wurde.

Parallel dazu, und ebenfalls in Nordsüdausrichtung, schloß die zweite Mauer von Westen her das Gebiet der mittelalterlichen Universität und der Marienkapelle ab. Sie verlief im Abstand von etwa 1,20–1,50 cm vor der Westfassade der Marienkapelle und war durchschnittlich 1,70–2 m breit. Beide Bölmemauern gingen von der nördlichen Innenmauer der Burg aus. Die westliche stößt unter dem heutigen Bodenniveau an die Nordostecke des jetzigen Bischofspalastes, während die östliche im Süden an den Dom grenzte. Dem stark abschüssigen Gelände Rechnung tragend, waren ihre Fundamente stufenartig angelegt.

Was die Innenmauer der Burg anbelangt, erscheint diese im Stadtplan von Haüy bereits ganz anders als auf dem Lageplan von der Belagerung im Jahr 1664. Die Darstellung von Haüy zeigt – wie schon erwähnt – sehr deutlich, daß die nördliche Innenmauer im Ostabschnitt fehlt bzw. abbricht und auch nicht an die östliche Innenmauer stößt. Außerdem fehlt darauf der kleine Basteiturm mit fünfeckigem Grundriß. Wie gleichfalls schon erwähnt, konnte diese östliche Innenmauer der Burg, die auf dem Stadtplan von Haüy zwischen der nach Osten verlängerten Flucht der nördlichen Innenmauer und dem Dom markiert ist, bei der Grabung gänzlich freigelegt werden. Dabei ergaben sich zweifelsfreie Hinweise, daß es sich um eine nach der Belagerung des Jahres 1664 errichtete türkische Burgmauer handelt.

Die nördliche Innenmauer der Burg steht noch heute in voller Länge, den etwa 40 m langen fehlenden Abschnitt ausgenommen. Das gleiche trifft auf die westliche Innenmauer zu, welcher sich die nördliche im rechten Winkel anschließt. Zur Erforschung dieser inneren Burgmauern bot sich bislang nur wenig oder gar keine Gelegenheit, so daß eine nähere Bestimmung ihres Alters oder ihrer einzelnen Bauperioden nicht möglich ist. Die nördliche Mauer wurde mit einem mehrfachen Mantel umgeben und die westliche tiefgreifend umgebaut, da man hier schon im Laufe des 18. Jahrhunderts und auch später auf einem größeren Abschnitt Zwingerbauten errichtete. Das gleiche gilt übrigens auch für den Westabschnitt der Südseite, wo man im 18. und 19. Jahrhundert Anbauten vornahm. Ungeachtet all dieser Maßnahmen darf das innere Befestigungssystem der Burg dennoch als mittelalterlich gelten. Es bestand in dieser Form bereits im 15. Jahrhundert.

In östlicher Fluchtlinie der Südostecke des heutigen Bischofspalastes, also südlich vom Dom, ist auf dem Stadtplan von Haüy keine innere Burgmauer mehr eingetragen. In westlicher Richtung hingegen hat Haüy eine innere Südmauer der Burg gekennzeichnet. Vom viereckigen Südwestturm aus, an den auch die innere Westmauer stößt, verläuft sie in Fortsetzung der Südfassade des Bischofspalastes. Sie blieb erhalten und ist heute als Teil der Südfassade des Palastkomplexes sichtbar. Diese innere Burgmauer setzte sich ursprünglich sicher nach Osten hin fort, und auf ihr errichtete man die noch heute stehende

helszínrajzon. A Haüy-nél ábrázolt északi belső várfal – amint azt már korábban említettük – a keleti szakaszon hiányzik, illetve megszakad, és nem csatlakozik a keleti belső várfalhoz, hiányzik az ötszög alaprajzú kis bástyatorony is. Arra is utaltunk már, hogy a keleti belső várfalat, amelyet Haüy térképe az északi belső várfal keleti meghosszabbított vonala és a székesegyház között jelöl, teljes egészében feltárta az ásatás, és megállapította, hogy az az 1664. évi ostrom után épült török várfal.

Az északi belső várfal a mintegy 40 m-es hiányzó szakasz kivételével teljes hosszában áll ma is. Ugyanezt mondhatjuk el a nyugati belső várfalról is, amelyhez az északi derékszögben csatlakozik. E belső várfalak kutatására mindeddig egyáltalán nem vagy csak igen kismér-

Abb. 63. Halbrunde türkische Bastei im Westen
63. kép. A Ny-i török félkörös bástya

tékben kerülhetett sor, így azoknak sem közelebbi kor-meghatározása, még kevésbé egyes építési korszakaiknak szétválasztása nem lehetséges. Az északi várfal többszörösen köpenyezett, a nyugati pedig jelentős mértékben átépített, mivel már a XVIII. század folyamán, majd a későbbiekben is a falszorost egy nagyobb szakaszon beépítették. Ez vonatkozik egyébként a déli oldal nyugati szakaszára is, amelyhez hozzáépítések történtek a XVIII–XIX. század folyamán. Mindezek ellenére azonban a várnak ily módon kialakított belső védelmi rendszerét középkori eredetűnek kell tartanunk.

Az északi várfal keleti szakaszának kutatása jelentős eredményeket hozott több szempontból is. Ennek során került elő a XIII. századi várfal egy összefüggő nagy szakasza, amelyet alapként felhasználva épült meg a ma is élő törökkori várfal e része. Az ásatás bebizonyította, hogy a románkori püspöki palota egyértelműen a külső várfalig terjedt és azzal szoros kapcsolatban volt. Megkockáztat-

Südfassade des mittelalterlichen Bischofspalastes. Doch angesichts der Tatsache, daß auch in diesem Gebiet bisher keine archäologischen Forschungen in bezug auf die Burgmauern stattfanden, mangelt es uns in dieser Frage leider an näheren Kenntnissen.

Im Zuge der Erforschung der Burgbefestigungen konnte weiterhin festgestellt werden, daß die Türken einen Großteil der früheren, im Mittelalter entstandenen Wehranlagen erhalten und diese teilweise umgebaut, in gewisser Hinsicht modernisiert bzw. durch neue Bastionen und Mauern verstärkt hatten. Ein Beispiel dafür ist die auf den mittelalterlichen Fundamenten errichtete halbrunde Westbastion mit Schießscharten, ein anderes der Umbau der fünfeckigen Bastion an der Nordwestecke, wo die Türken eine zusätzliche Reihe Schießscharten einbauten.

Doch ungeachtet der umfangreichen türkischen Umbauten hat das Befestigungssystem der Bischofsburg zur Zeit der Türkenherrschaft seinen mittelalterlichen Charakter im wesentlichen bewahrt.

Nach der Rückeroberung von den Türken im Jahr 1686 lebte das Befestigungssystem der Burg weiter, verlor aber im Laufe des 18. Jahrhunderts seine frühere Rolle mehr und mehr. Obgleich es beim »Raizensturm« des Jahres 1704 seinen Zweck durchaus noch erfüllte. Ende des 18. Jahrhunderts wurde Pécs königliche Freistadt, was auch für die Befestigungen einen Wendepunkt bedeutete. Der heutige Domplatz bildete sich heraus, und im Laufe des 19. Jahrhunderts kam es dann zu einer großräumigen Umgestaltung, welcher mit Ausnahme der Südwest-Barbakane leider alles, d.h. sowohl der südliche Torturm wie auch die östliche Barbakane, zum Opfer fiel. Abgesehen davon blieb jedoch der Burgcharakter der Bischofsburg ebenso wie ein großer Teil ihrer Wehranlagen bis zum heutigen Tag erhalten.

Seit die Burgmauern und Bastionen restauriert und von den im 19. und 20. Jahrhundert dort errichteten Anbauten befreit wurden, gehört die Bischofsburg zu den bedeutendsten Denkmalensembles Ungarns.

hatjuk azt a véleményt is, hogy az épület északi fala magán a várfalon ülhetett, amint annak példái is ismeretesekek. Nem kétséges tehát, hogy a pécsi püspökvár esetében a külső várfal a legkorábbi, ami szinte egyedülálló, mivel a későbbi századokban a várak megnagyobbítása esetén mindig a belső mag a régebbi és nem a külső várfal. A legkorábbi erősítés maradványának így mindenképpen a külső várfalat kell tekintenünk.

A XIV. század közepén a várban történő nagyarányú átrendeződés idején a románkori palota már romos, illetve az részben már lebontásra került. A belső várfal megépítésére viszont csak Vilmos püspök idejében került sor az egyetem építésével egyidejűleg. Viszont a Miklós püspök alapította Aranyos Mária kápolna még a belső várfal elkészülte előtt épülhetett, mivel annak a várfal építése idején már álló épülete miatt a belső várfal vonala megtörik.

A mai püspöki palota délkeleti sarkának vonalától keletre – a székesegyháztól délre – Haüy térképe belső várfalat már nem jelöl. Csupán a déli oldalon, annak nyugati szakaszán, a négyszög alaprajzú délnyugati toronytól – amelyhez a nyugati belső várfal is csatlakozik – kiindulva a palota déli homlokzatához csatlakozóan tüntet fel egy belső várfalszakaszt. Ez a belső várfal ma is megvan, és látható is a palotaegyüttes déli homlokzatának részeként. Eredetileg minden bizonnyal tovább folytatódott keleti irányban, és a középkori püspöki palota ma is álló déli homlokzata erre épült rá. Tekintve azonban hogy ezen a területen sem folytak a várfalakkal kapcsolatos régészeti feltárások, erre vonatkozóan közelebbi ismereteink nincsenek.

A vár erődrendszerének kutatása során az is megállapítást nyert, hogy a törökök nagyrészt megtartották a korábbi – középkori eredetű – védelmi rendszert, de azt részben átépítették, bizonyos tekintetben korszerűsítették, újabb bástyákkal és falakkal erősítve meg. Példa erre a középkori alapokra épült nyugati félkörös lőréses bástya, illetve az északnyugati ötszögű sarokbástya átépítése, utóbbit a törökök újabb lőréssorral erősítették meg.

A püspökvár törökkori védelmi rendszere mindezek ellenére lényegében megőrizte középkori jellegét azt a törökök jelentősebb építkezései sem változtatták meg.

Az 1686-os visszafoglalást követően a vár védelmi rendszere tovább élt, de ez a szerepe egyre inkább csökkent a XVIII. század folyamán, bár az 1704. évi rác dűlás kapcsán ez még nem mondható el. Pécs szabad királyi várossá válása a XVIII. század végén e tekintetben is fordulópontot jelentett. A mai Dóm tér kialakulása, a XIX. század folyamán történt nagyobb arányú rendezése során azonban a délnyugati barbakán kivételével minden, azaz a déli kaputorony és a keleti barbakán, áldozatul esett, ám ettől eltekintve a püspökvár vár jellege és védműveinek nagy része napjainkig megmaradt.

A XIX–XX. század folyamán hozzájuk ragasztott épületek lebontásával kiszabadított várfalak és bástyák helyreállítását követően ma a püspökvár Magyarország egyik legszébb műemléki együttese.

MÁRIA G. SÁNDOR

DIE PLASTISCHEN UND ARCHITEKTONISCHEN FRAGMENTE DER MARIENKAPELLE

A MÁRIA KÁPOLNA KŐFARAGVÁNYAI

DIE FUNDUMSTÄNDE

Während die Ausgrabung des teilweise schon freigelegten mittelalterlichen Universitätsgebäudes am

A FARAGVÁNYOK ELŐKERÜLÉSE

Az északi kert ásatása során a vár keleti végében megtalált és részben már feltárt középkori egyetem tovább-

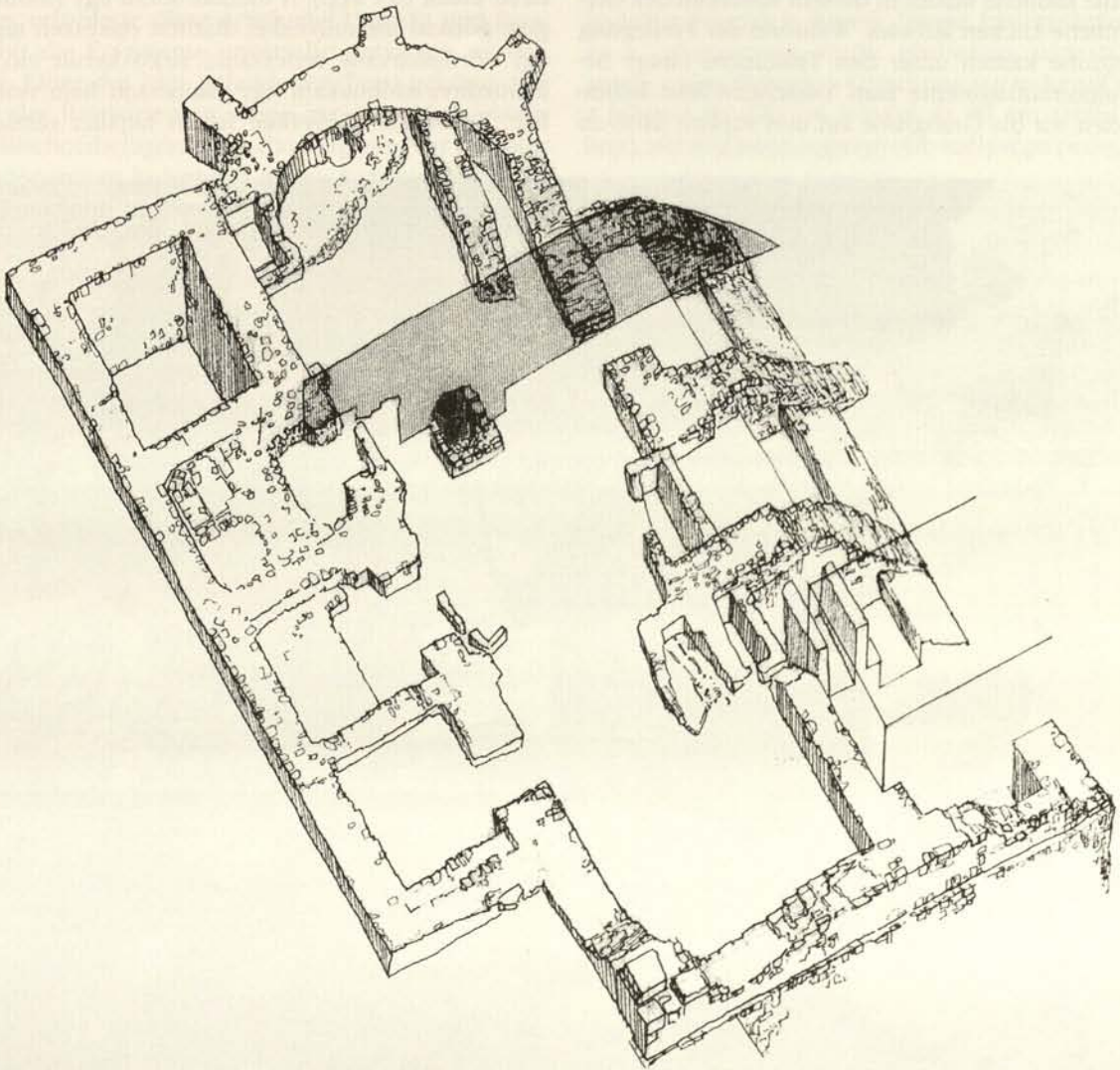

Abb. 64. Axonometrischer Grundriß der Goldenen Marienkappelle und Schnitt des den Skulpturenfund bergenden Forschungsgrabens
64. kép. Az Aranyos Mária kápolna axonometrikus alaprajza és a szoborieletet rejtő kutatóárok metszete

östlichen Ende der Burg weiterging, dehnten wir unsere Forschungen im nördlichen Garten gleichzeitig auf das Gelände westlich der Universität aus. Dabei war es unser Ziel, weiter nach jenen mittelalterlichen Bauten zu forschen, die aus den Schriftquellen zwar bekannt, jedoch von den Türken noch vor der Rückeroberung zerstört wurden und nahezu spurlos verschwunden sind. Deshalb zogen wir westlich von der Universität, wie schon bei den früheren Forschungen, einen in nordsüdlicher Richtung verlaufenden Forschungsgraben, um das Gebiet zu sondieren. Im mittleren Grabenbereich stießen wir unter dem Humus auf eine Trümmerschicht, in der wir einige kleinere skulptierte Fragmente fanden. In etwa 150 cm Tiefe vom Oberflächenniveau des Gartens erschienen dann zwei rechtwinklig zum Graben verlaufende, parallele Mauern. Die aus formlosen Steinen verlegte nördliche Mauer hatte eine regelmäßige Innenflucht, dagegen war ein größerer Abschnitt der südlichen Mauer zerstört. Die freigelegten Überreste legten die Vermutung nahe, daß es sich hier um ein gemauertes Grab handeln mußte. In Anbetracht dessen setzten wir die Grabung fort und begannen vorsichtig, die Mauerreste bzw. das vermutete Grab freizulegen (Abb. 64). Beim Säubern der Mauern stellte sich heraus, daß die Mauerkrone teilweise abgerissen war und daß die südliche Mauer in diesem Abschnitt des Grabens ziemliche Lücken aufwies. Während der Freilegung der Grabgrube kamen unter den Trümmern einige bemalte Skulpturenfragmente zum Vorschein. Sehr behutsam deckten wir die Grabgrube auf und stießen darin zu

bi feltárásával egyidejűleg kutatásainkat kiterjesztettük az épülettől nyugatra levő területre. Célunk ezzel az volt, hogy tovább kutassuk azokat az elpusztult középkori épületeket, amelyek az írott forrásokból ismertek voltak, de még a töröktől való visszafoglalás előtt elpusztultak, szinte nyomtalanul eltűntek. Ezért az egyetemtől nyugatra egy észak-déli irányú kutatóárokot húztunk, mint korábbi kutatásaink során is tettük, hogy így megszondázzuk a területet. Az ároknak a közepe táján a humusz alatt épülettörmelékes réteg került elő. E rétegben néhány kisebb faragott töredék került felszínre, továbbá a kert felszínétől mintegy 150 cm mélységben az árokra merőlegesen húzódó két párhuzamos fal mutatkozott. A szabálytalan kövekből rakott É-i falnak szabályos belső síkja volt. A déli fal egy nagyobb szakaszon roncsolt volt. Az előkerült maradványok arra engedtek következtetni, hogy itt egy falazott sír került elő. Ezt figyelembe véve folytattuk az ásást és óvatosan kezdtük feltárni a falmaradványokat és a feltételezett sírt (64. kép). A falak letisztítása közben kiderült, hogy a falkorona részben szabálytalanul visszabontott, a déli fal pedig eléggé hiányos az ároknak ezen a szakaszán. A sírgödör feltárása során a törmelékből festett szobortöredékek kerültek elő. Nagy óvatossággal bontva a sírt abban a legnagyobb meglepetésünkre egy szobortemető tárult elénk (65. kép). A tisztítás során egy finoman faragott, gótikus mérművekkal díszített építészeti tagozat és egy vörösmárvány reneszánsz sírkő került elő, melyet elmozdítva előbukkant egy aranyozott hajú női szoborfeje. Közvetlen környékén festett falpillér részlete és –

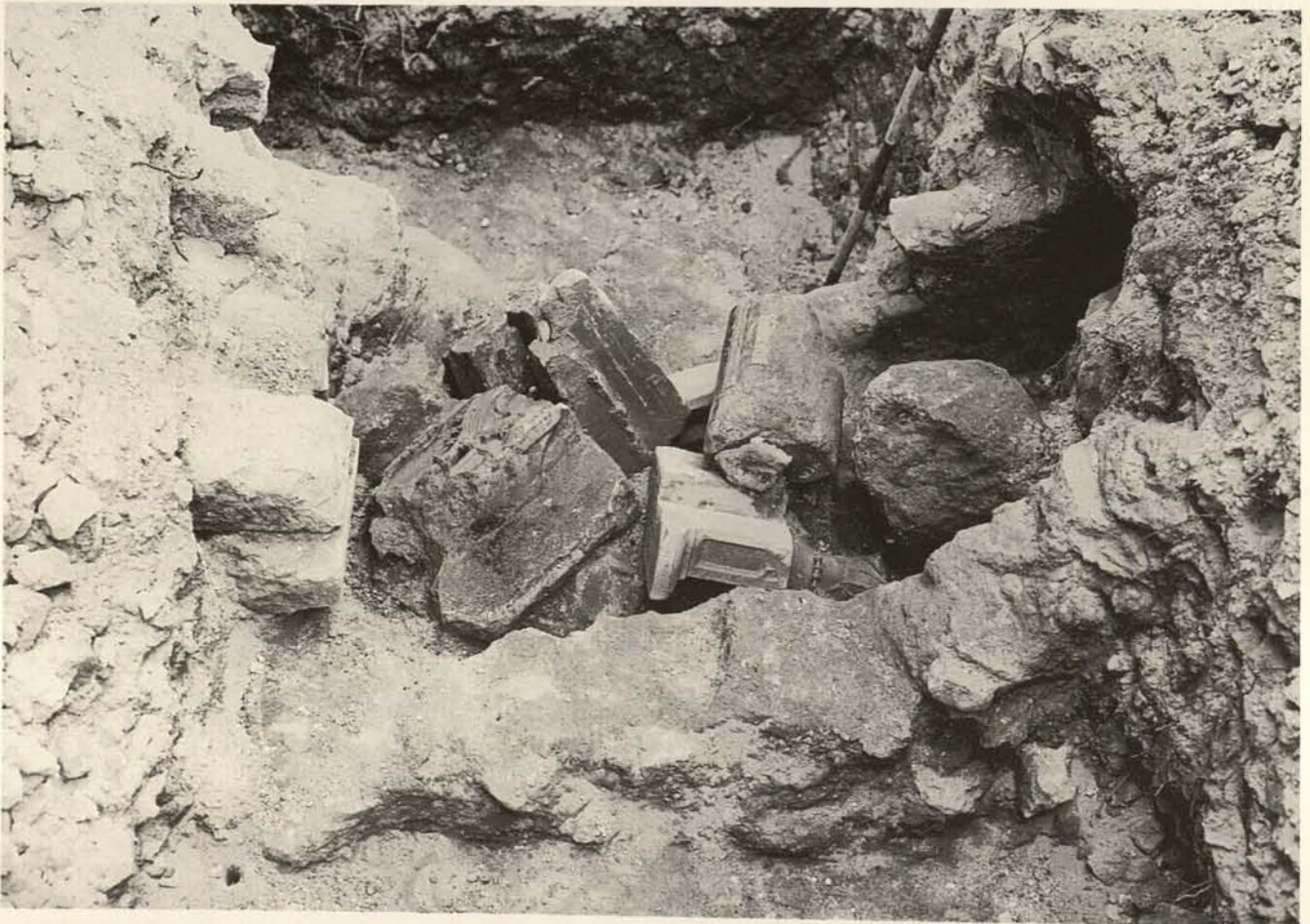

Abb. 65. Sog. Skulpturenfriedhof während der Freilegung

65. kép. A „szobortemető” feltárás közben

unserer größten Überraschung auf einen Skulpturenfriedhof (Abb. 65). Das anschließende Säubern brachte ein fein bearbeitetes, mit gotischen Maßwerken geschmücktes Architekturglied bzw. eine Renaissancegrabplatte aus rotem Marmor zutage. Als man diesen anhob, erschien der Kopf einer Frauenskulptur mit vergoldetem Haar, und in seiner unmittelbaren Umgebung fanden wir ein Bruchstück von einem bemalten Mauerpfeiler. Bei näherer Betrachtung der aus dem Grab geborgenen Funde zeigte sich, daß von hier auch ein zwei Propheten darstellendes Reliefgesims von sehr hoher künstlerischer Qualität zum Vorschein gelangt war. Als glücklicher Umstand darf gelten, daß der Schutt bzw. die sich mit der Zeit in Schlamm verwandelnde Erde nicht alle im Grab »bestatteten« Steinfragmente bedeckte, sondern darunter kleinere luftleere Räume gelassen hatten, wodurch die Bemalung des Kopftorsos der Heiligen mit vergoldetem Haar sowie die beiden Prophetenbildwerke annähernd 450 Jahre in gutem Zustand erhalten blieben. Im Zuge der Freilegung war zu beobachten, daß sich das gemauerte Grab in westlicher Richtung fortsetzt und daß es noch mehr Fragmente birgt. Nach der sorgsamten Entnahme der am Ostende des Grabes zum Vorschein gelangten Stücke gingen wir daran, auch die übrigen Funde freizulegen. Da das Grab eine relativ dicke Trümmerschicht bedeckte, erforderte diese Arbeit viel Umsicht und Sorgfalt, damit die Fragmente unversehrt geborgen werden konnten. Einer der hier gefundenen Torsi gehörte, wie sich bei der Restaurierung zeigte, zu einem fast lebensgroßen Bischofsheiligen. Auch das Fragment der Skulptur eines sogenannten knieenden Engels kam hier ans Licht, dessen Bemalung größtenteils sehr gut erhalten war. Lediglich auf der Seite, mit der die Figur im Schlamm gelegen hatte, fehlte die Bemalung. Die vollständige Freilegung brachte schließlich Gewißheit, daß die Skulpturen und Steinmetzarbeiten – im Anschluß an die Einnahme der Stadt im Jahr 1543 – von den Türken zertrümmert und zum Auffüllen der geplünderten Gräber verwendet worden waren. Einen glänzenden Beweis dafür lieferte das Fragment einer grünglasierten, typisch türkischen Fußschale, welches beim Säubern der Grabgrube zum Vorschein kam. Das gemauerte Grab hatte eine Länge von 220 cm, eine Breite von 80 cm (Abb. 66), und die größte Tiefe der Seitenwände betrug 160 cm.

Die im Forschungsgraben aufgedeckte gemauerte Grabgrube sowie die daraus geborgenen Steinmetzarbeiten wiesen eindeutig darauf hin, daß wir uns im Inneren einer Kapelle befanden. Dies war aller Wahrscheinlichkeit nach die aus den Quellen bekannte, 1355 von Bischof Nikolaus von Poroszló-Neszmely gegründete Kapelle der »Goldenen Maria«. Außer den weiter oben bereits genannten Urkunden und außer Miklós Oláh erwähnt auch eine im Archiv des Pécs-er Domkapitels verwahrte, aus dem Jahr 1503 datierende Urkunde die Marienkapelle als »ad latus ecclesiae Cathedralis«.

DIE ARCHITEKTONISCHEN STEINFRAGMENTE DER KAPELLE

Im Verlaufe der Freilegung der Kapelle kam eine große Anzahl architektonischer Steinfragmente zutage. Dabei

mint az a sírból kiemelve kiderül – egy igen magas művészi kvalitású, két prófétát ábrázoló domborműves párkány is napvilágra került. Szerencsésnek mondható, hogy a sírban eltemetett faragványok nem mindegyikét borította törmelék, illetve föld – amely az idők folyamán leiszapolódott – hanem abban maradtak kisebb légüres terek is. Ezek óvták az aranyozott hajú női szent fejének torzóját, jól megtartva annak festését, valamint a két prófétaábrázolást közel négyszázötven évig. A feltárás során kiderült, hogy a falazott sír egyrészt folytatódik nyugati irányba, másrészt további faragványokat rejt. A sír keleti végében előkerült faragványok gondos kiemelését követően megkezdték a még ott rejtőzők feltárását. A viszonylag vastag törmelék réteggel fedett sírban a munkát igen nagy körültekintéssel és óvatossággal kellett végezni, hogy a faragványok sértetlenül kiemelhetők legyenek. Az innen előkerült torzók egyike, mint az a restaurálás során kiderült egy csaknem életnagyságú püspökszent maradványa volt. De ugyanitt került elő a festését nagyrészt igen jól megőrző ún. térdeplő angyal szobrának töredéke csupán egyik felén hiányzott teljesen a festés, mivel ezzel az oldalával feküdt az iszapban. Végül is a szobrok teljes feltárása után az is kiderült, hogy a szobrokat és a faragványokat a törökök döntötték le és töltötték be velük a kirabolt sírokat az 1543 évi foglalást követően. Ennek fényes bizonyosságául szolgált az a jellegzetesen török zöldmázos talpastál-töredék, amely a sírgödörnek a kitisztítása során került elő. Maga a falazott sír 220 cm hosszú és 80 cm széles volt (66. kép), oldalfalainak legnagyobb mélysége pedig 160 cm.

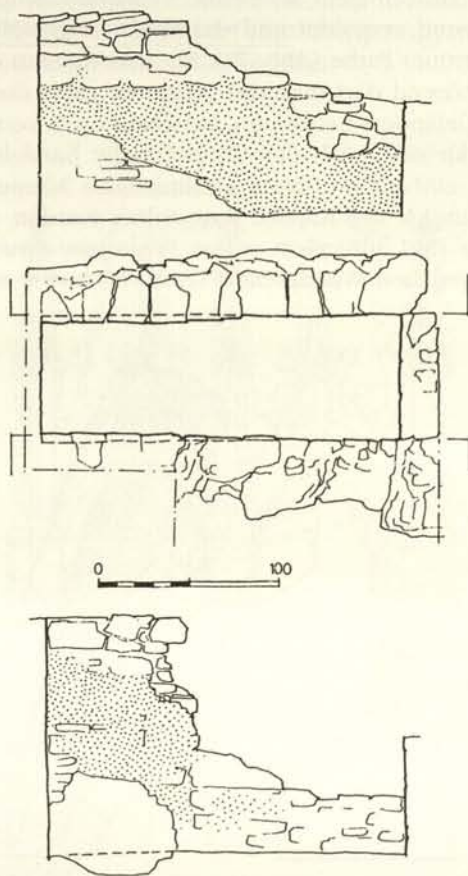

Abb. 66. Grundriß, Schnitt und Ansichtszeichnung der freigelegten Grabgrube
66. kép. A feltárt sírgödör alap-, metszet- és nézeti rajza

handelte es sich teilweise um bauliche Konstruktionselemente, aber auch um Teile der Innendekoration der Kapelle. Nicht unmittelbar zur inneren Dekoration der Kapelle gehören die Fragmente bzw. architektonischen Elemente vom Grabdenkmal Bischof Wilhelms. Diese Mannigfaltigkeit begründet es, das Material in gesonderten Gruppen zu behandeln.

Am zweckmäßigsten ist es vielleicht, als erstes auf die architektonischen Elemente des Kapellenbaus einzugehen. Wir möchten das Material hier nicht im Detail aufzählen, sondern nur einige typische Stücke herausgreifen, die wegen ihrer Kunstformen altersbestimmend sind. Erwähnung verdient darunter in erster Linie eine Gewölberippe mit Birnstab, an der noch Spuren roter Bemalung zu sehen sind (Abb. 67). Ein anderes dieser Stücke ist das reich profilierte Bogenfragment, das zum Portal der Kapelle gehört haben mag (Abb. 68). Darüber hinaus kamen zahlreiche kleinere, zu den gotischen Fenstern der Kapelle gehörende Maßwerkfragmente zum Vorschein, die darauf deuten, daß dies durch Sprossen geteilte Fenster waren.

Bei der Freilegung der südlichen Nebenkapelle fand man jenes große, bemalte Baldachinteil (Abb. 69), das auf eine reiche Innendekoration der Kapelle schließen läßt. Dieses Stück ziert dreipaßförmiges Maßwerk und an den Ecken befanden sich ursprünglich Hängekonsolen mit Rosetten. Eine andere, kleinere Gruppe bilden die aus dem Grabfund stammenden, die Kapelle einst schmückenden, polychrom bemalten Baldachine, deren Farben sich sehr gut erhalten haben. Die Oberfläche des größten, mit dreipaßförmigem Maßwerk verzierten Stückes ist überwiegend vergoldet und das Baldachingewölbe von bläulichgrüner Farbe (Abb. 70). Als zum Inneren der Kapelle gehörend darf man das Fragment eines durchbrochenen Geländers betrachten, bei dem es sich vermutlich um ein kleines Stück der Chorschranke handelt. Auch mehrere einfach profilierte Gesimsstücke können dem Innenschmuck der Kapelle zugeordnet werden. Erwähnenswert sind außerdem einige Fragmente eines polychrom bemalten Wandpfeilers (Abb. 71) sowie ein klei-

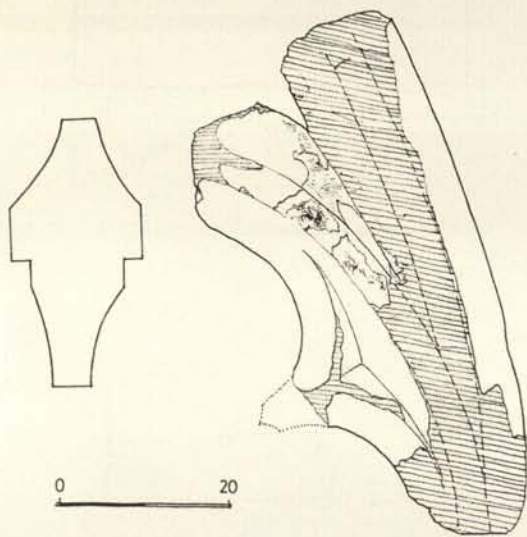

Abb. 68. Rahmenfragment eines Maßwerkfensters
68. kép. Mérműves ablakkeret töredéke

A kutatóárokban feltárt falazott sírgödör és az abból előkerült faragványok egyértelművé tették, hogy egy kápolna belső terében vagyunk. Ez a kápolna minden bizonnyal a forrásokból ismert „Aranyos Szűz” kápolnája, amelyet Poroszlói-Neszmélyi Miklós püspök alapított 1355-ben. A már korábban említett okleveleken, valamint Oláh Miklóson kívül a pécsi Káptalani Levéltár is őriz egy 1503-as keltezésű oklevelet, amely „ad latus ecclesiae Cathedralis” említi az Aranyos Mária kápolnát.

A KÁPOLNA ÉPÍTÉSZETI TÖREDÉKEI

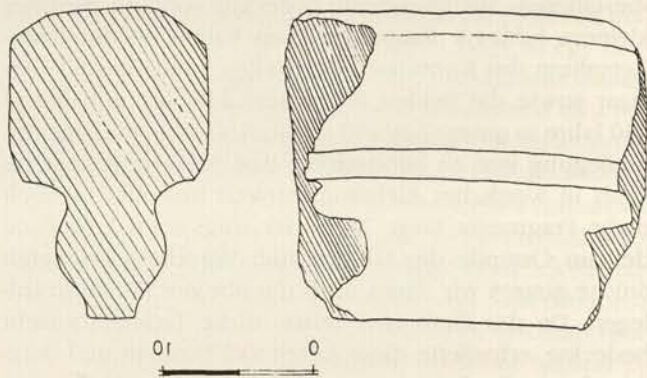

Abb. 67. Fragment einer Gewölberippe
67. kép. Boltozati borda töredéke

A kápolna feltárása során nagy számban kerültek elő építészeti töredékek, amelyek részben a kápolna épületének szerkezeti elemeihez tartoztak, részben pedig díszítésének részletei voltak. Nem tartoznak szorosan belső díszítéséhez azok az építészeti töredékek, amelyek Vilmos püspök síremlékének darabjai, illetve annak építészeti elemei. Az anyag e sokrétűsége indokolja, hogy utóbbiakat külön csoportokban tárgyaljuk.

Talán a legcélszerűbb elsőként foglalkoznunk az Aranyos Mária kápolna szerkezeti, építészeti elemeivel. Nem kívánjuk az anyagot teljes részletességgel felsorolni, abból csupán néhány jellemző darabot kiragadni, amelyeknek műformáik miatt kormeghatározó szerepük van. Közülük elsőként említenénk azt a körtetagos boltozati bordát, amelyen vörös festés nyomai látszanak (67. kép). Egy másik ilyen darab az a gazdagon profilált, íves töredék, amely a kápolna kapujának részlete lehetett (68. kép). A kápolna gótikus ablakaihoz tartozó számos kisebb mérmtöredék is előkerült. Ezek az ablakok osztottak voltak, amint erre az előkerült töredékek utalnak.

A kápolna D-i mellékkápolnájának feltárása során találtuk azt a nagyméretű festett (69. kép) baldachinrészletet, amelyből az épület gazdag belső díszítésére következtethetünk. Ez a darab háromkaréjos mérművel díszített, és sarkai eredetileg rozettás függőkönszok voltak. Egy másik, kisebb csoportot képeznek azok az egykor a kápolnát díszítő, polikróm festésű, színeiket igen jól megtartott baldachinok, amelyek a sírleletről származnak. A háromkaréjos mérművel díszített legnagyobb töredék felüle-

nes Stück von dessen Basis; dieser Pfeiler bildete zugleich den Übergang zwischen den architektonischen und dekorativen Elementen der Kapelle.

Bevor wir zur Behandlung der plastischen Denkmäler kommen, sei hier auch noch ein Skulpturenpostament erwähnt, welches ebenfalls vom Gebiet der Kapelle stammt. Das einfache, prismatische Postament ist nur geringfügig gegliedert und die Ecken seiner Stirnfläche wurden durch Abkantung verziert. Seine Ausformung

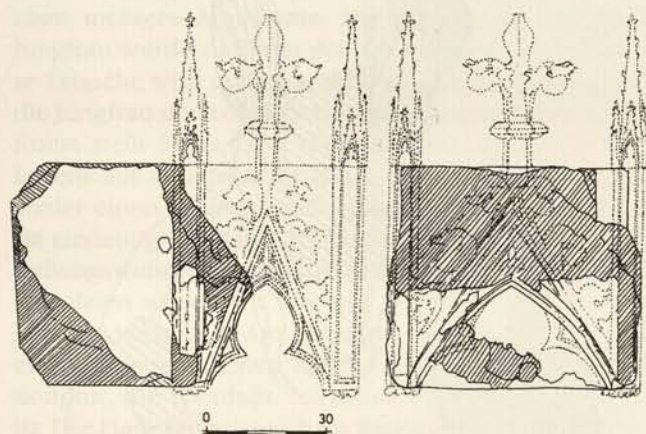

Abb. 69. Großes Baldachinfragment aus der Kapelle
69. kép. Nagyméretű baldachintöredék a kápolnából

zeigt deutlich, daß dieses Postament ursprünglich mit der Rückseite an einer Wand stand und daß er eine größere Skulptur getragen haben muß.

DIE SKULPTURENFRAGMENTE DER KAPELLE

Die große Zahl der in dem Grab zum Vorschein gelangten Skulpturenfragmente hat, was ihre Funktion anlangt – unabhängig davon, ob sie bemalt oder unbemalt waren –, teils zu der liturgischen Zwecken dienenden inneren Ausschmückung der Kapelle und teils zu einem Grabbau gehört.

Im folgenden möchten wir einige besonders bedeutende Stücke der die Kapelle zierenden Skulpturenfragmente vorstellen. Sie gelten als die herausragendsten Denkmäler der ungarischen gotischen Plastik aus der Zeit Ludwigs I. von Anjou (1342–1382).

Dieses Nachlaßmaterial der Bildhauerkunst ist größtenteils bemalt, was deshalb besondere Beachtung verdient, als es in Ungarn keine aus dieser Zeit stammenden plastischen Denkmäler mit so ausgezeichnet erhalten gebliebener Bemalung gibt. Über die Untersuchung ihrer bestimmungsgemäßen Plazierung hinaus wirft das Studium der Skulpturen noch zahlreiche andere Fragen auf. Betrachten wir als erstes die Figur einer Heiligen. Dieser 51 cm hohe Torso stellt das herausragendste Stück des Fundes dar. Die feingemeißelte und mit Sicherheit die Jungfrau Maria darstellende Skulptur aus Sandstein ist bemalt (Abb. 72, 72a). Das ovale Gesicht wird von dicht herabwallendem, reich vergoldetem Haar gerahmt. Ihr

tének nagy része aranyozott, boltozata pedig kékeszöld színű (70. kép). A kápolna belső teréhez tartozó darabnak kell tekintenünk azt az áttört töredéket, amely feltételezhetően a szentély előtti korlát kis részlete. Több egyszerű profillal tagozott párkánytöredéket határozhatunk meg még a kápolna belső díszítésének részleteként. Meg kell még említenünk egy polichrom festésű falpillér néhány részletét (71. kép), valamint egy csekély lábazati töredéket, amely mintegy átmenetet képez a kápolna építészeti és díszítőelemei között.

Mielőtt rátérnénk a kápolna szobrászati emlékeinek ismertetésére, meg kell említenünk azt a szobortalapzatot, amely ugyancsak a kápolna területéről került elő. Az egyszerű kőhasáb alakú talapzat kismértékben tagolt, homlokzati síkjának sarkai élszedéssel díszítettek. A talapzat eredetileg – amint az kialakításából egyértelműen kiderül – hátoldalával a falhoz támaszkodott, és azon egy nagyobb méretű szobor állhatott.

A KÁPOLNA SZOBRA SZATI TÖREDÉKEI

A sírból nagy számban előkerült szobrászati töredékek rendeltetésüket tekintve – függetlenül attól, hogy festettek vagy sem – részben a kápolna belső liturgikus célú díszítéséhez tartoztak, részben pedig egy sírépítmény darabjai voltak.

A továbbiakban a kápolnát díszítő szobrászati töredékek nagy jelentőségű darabjait kívánjuk bemutatni, amelyek az Anjou I. Lajos-kori (1342–1382) magyar gótikus szobrászat legkiemelkedőbb emlékei.

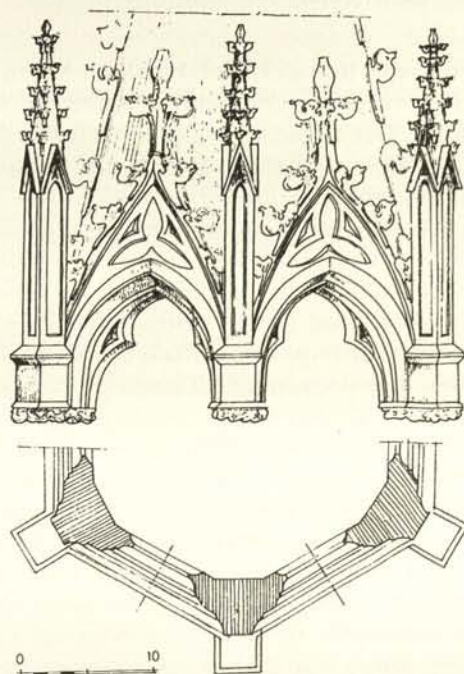

Abb. 70a. Rekonstruktion des vergoldeten Baldachinfragments
70a. kép. Aranyozott baldachintöredék rekonstrukciója

Gesicht, an dem sich die Bemalung relativ gut erhalten hat, ist leider stark beschädigt. Unten fehlt ein Teil vom Kinn. Diese Beschädigung entstand bereits, als die Figur in der Grabgrube deponiert wurde. Ursprünglich hatte das Gesicht eine blaßrosa Farbe, die man stellenweise

Ez a szobrászati emléktanyag nagyrészt festett, ami különös figyelmet érdemel, mivel e korból származó és festésüket ilyen mértékig megőrzött szobrászati emlékeink nincsenek. E szobrok rendeltetészerű elhelyezésének vizsgálatán túlmenően tanulmányozásuk számos más

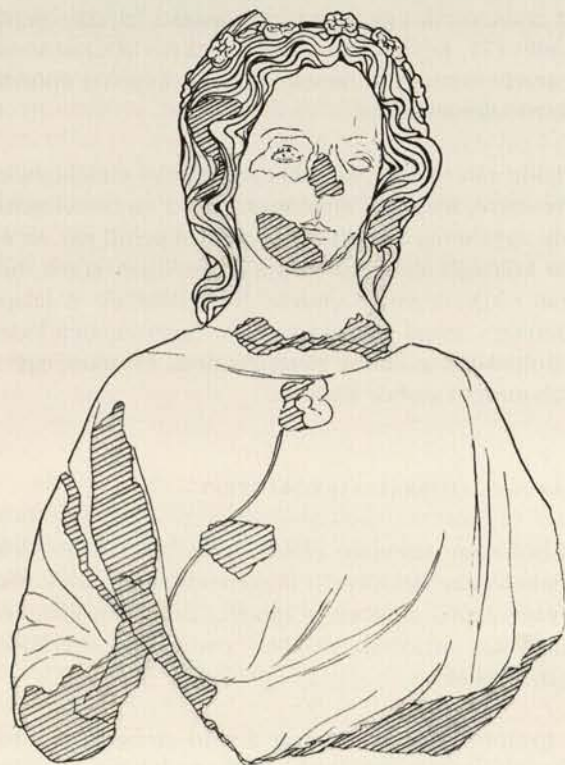

Abb. 72a. Aufnahmezeichnung der Skulptur einer Heiligen (Maria?)
72a. kép. Női szent (Mária) szobrának felmérési rajza

Abb. 73. Rückseite der Skulptur einer Heiligen (Maria?)
73. kép. Női szent (Mária?) szobrának hátoldala

noch sehen kann. Ihre gleichfalls bemalten Augen blicken geradeaus, auf den Lippen sieht man Spuren zinnoberroter Bemalung. Das Kopfdach fehlt zum Teil. Um ihre weit über die Schultern reichenden Haare (Abb. 73) ist ein aus zwölf Blüten bestehendes Band gewunden (Abb. 74). Das Band ist ebenfalls vergoldet, während die vierblättrigen, in der Mitte vergoldeten Blüten karmesinrot gefaßt sind. Der Hals ist größtenteils von dem herabwallenden Haar bedeckt. Das Gewand, dessen Oberteil zur Taille hin nur leichte Faltung aufweist, ist unterhalb des Kinns von einer kaum erkennbaren - vermutlich eine vierblättrige Blume imitierenden - Kleiderspange zusammengehalten. Der am Ellbogen abgeknickte rechte Arm weist nach vorn. Das Gewand der Skulptur war ebenfalls bemalt, einzelne Spuren der Bemalung blieben erhalten. Gegenwärtig ist seine Grundfarbe Grau, ursprünglich mag es jedoch dunkelblau gewesen sein. Auf das Gewand hatte man mit einem Pinsel verstreut ein goldfarbenes Muster aufgetragen. Das unter dem Gewand hervortragende Fragment des rechten Armes war ähnlich vergoldet wie die Haare. Über dem Gewand kann man den Rest eines Mantels erkennen. Die Rückseite der Skulptur ist weniger ausgearbeitet, die Enden der neben den Schultern herabwallenden Haare sind nur noch angedeutet. Am Hinterkopf be-

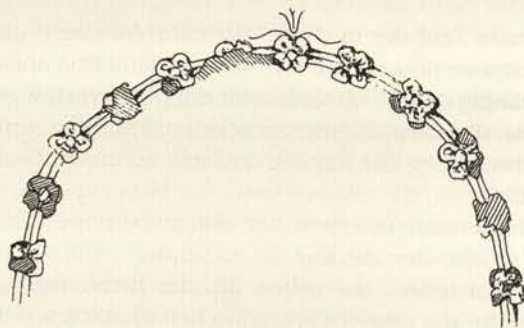

Abb. 74. Zeichnung des blumenverzierten Bandes
74. kép. Virágos szalagpánt kiterített rajza

kérdést is felvet. Ismertetésüket elsőként a női szent alakjának bemutatásával kezdjük. Ez az 51 cm magas torzó a lelet legkiemelkedőbb darabja. A homokkőből finoman faragott és minden bizonnyal Máriát ábrázoló szobor festett (72, 72a. kép). Arca ovális, amelyet sűrűn hullámzó és gazdagon aranyozott leomló haj keretez. A festését aránylag jól megőrzött arc sajnos sérült, roncsolt. Álla alsó része hiányzik; sérülése már a sírgödörbe helyezése során keletkezett. Az arc eredetileg halvány rózsaszínűre festett volt, ami foltokban megmaradt. Szeme előre tekint és

findet sich eine um einen Zentimeter vorstehende glatte, unbearbeitete Fläche. Die Rückseite weist keine Bemalung auf, was darauf hindeutet, daß es sich um kein freistehendes Standbild handelt.

Die Kapelle, geschmückt mit der oben beschriebenen Frauenskulptur, war der sogenannten Goldenen Jungfrau geweiht. Es stellt sich also die Frage, ob die qualitätsvolle, früher für eine der Heiligen gehaltene, in die sechziger Jahre des 14. Jahrhunderts zu datierende Skulptur die Goldene Jungfrau darstellt. Für diese Feststellung sprechen mehrere Argumente. Die Kapelle der Goldenen Jungfrau wurde zu Ehren der jungen Maria errichtet. Diese Tatsache wird auch von der Pécs-er bekräftigt, zeigt sie die Jungfrau doch ohne Schleier und Krone. Die bildende Kunst stellt Maria bzw. die einzelnen Abschnitte ihres Lebens auf verschiedene Weise dar. Da unsere Skulptur weder einen Schleier noch eine Krone trägt, verkörpert sie eindeutig die Maria der Verkündigung, für deren Darstellungsweise es zahlreiche Beispiele gibt. Unter diesen Beispielen wollen wir hier nur einige aus dem 14. Jahrhundert vorstellen. Am nächsten steht ihr vielleicht die einem österreichischen Meister zugeschriebene Marienskulptur, die ebenfalls Teil einer Verkündigungsgruppe ist. Die Figur befindet sich im Besitz des New Yorker Metropolitan Museums und wird von der Fachliteratur in die Zeit um 1390 datiert. Auch diese Maria hat in Wellen herabfallendes, das Gesicht und den Hals umrahmendes Haar und darin ein schmales, blumenverziertes Band. Die unbemalte Steinplastik trägt bereits Merkmale des sogenannten weichen Stils, so daß man sie in stilistischer Hinsicht nicht als Parallele ansehen kann. Das zweite Beispiel, eine Holzplastik in einer Schweizer Privatsammlung, stellt gleichfalls eine Maria aus der Verkündigungsgruppe dar, deren Haar allerdings nur ein unverziertes Band zusammenhält. Sie wird ebenfalls in die Zeit um 1390 datiert. Wie man sieht, zeigen auch die erwähnten Analogien, daß die Haartracht unserer zur Verkündigungsgruppe gehörenden Marienskulptur aus der Kapelle der Goldenen Jungfrau kein Einzelbeispiel ist, sondern daß sie im 14. Jahrhundert auf österreichischem bzw. bayerischem Gebiet sogar ziemlich verbreitet war. So allgemein die Tracht des einfachen Haarbandes jedoch verbreitet gewesen sein mag, desto seltener war das blumengeschmückte Haarband auch symbolische Bedeutung.

Einzelne Forscher stellten eine mögliche Verbindung zu einem in einer Regensburger Privatsammlung befindlichen und einen Marienkopf darstellenden Fragment her, das man jedoch nicht als Analogie betrachten kann, umso weniger, als dazu noch ein Jesuskopf gehört, es demnach also kein Abbild der jungen Maria ist. Zwar wurde das Haar auch hier vergoldet und in ähnliche Wellen gelegt wie bei unserer Skulptur, aber im Gegensatz zu dieser bedeckt es ein Schleier. Das volle Gesicht und der dicke Hals weichen gänzlich von den Zügen der Pécs-er Maria ab. Der Regensburger Kopf wird um 1380 datiert und dem Parlerstil zugeordnet.

Mit der Tätigkeit der Parlerschen Werkstatt bzw. deren Ausstrahlung läßt sich jedoch kein einziges Stück des Pécs-er Skulpturenfundes verbinden. Die oben angeführten Analogien haben ausschließlich kostümgeschichtliche

Uyancsak festett, ajkain cinóbervörös festés nyomai. A fejtető részben hiányzik. A vállra mélyen leomló haját (73. kép) 12 virágból álló szalagpánt fogja össze (74. kép). A pánt ugyancsak aranyozott, míg az egyenként négyszirmú virágok színe karminvörös, közepükön aranyozással. A nyakat nagyrészt beborítja a leomló haj. Ruhájának felső része a derék felé enyhén redőzött, az áll alatt alig felismerhető – valószínűleg négyszirmú virágot utánzó – ruhakapocs fogja össze. Könyökben megtört jobb karja előre mutat. Ruhája ugyancsak festett volt, a festés nyoma foltokban megmaradt. Alapszíne jelenleg szürke, eredetileg azonban sötétkék lehetett. Aranszínű, ecsettel festett, elszórt mintázat volt. Az alóla elötűnő jobb kartöredék a hajhoz hasonlóan aranyozott. A ruha fölött palást maradványa figyelhető meg. A szobor hátoldala kevésbé kidolgozott, a két váll mellett leomló haj vége már csak jelezve van rajta. A fej hátoldalán egy kidolgozatlan 1 cm kiülésű sima felület van. Hátoldala festetlen, ami arra utal, hogy nem körüljárható szobor volt.

A kápolna, amelyet a fentiekben leírt női szobra díszített, az Aranyos Szűz tiszteletére volt szentelve. Így felmerül a kérdés, hogy a korábban női szentnek tartott, igen kvalitásos és a XIV. század hatvanas éveire meghatározható szobor az Aranyos Szűzet ábrázolja. E megállapítás mellett több érv is szól. Az Aranyos Szűz kápolna az ifjú Mária tiszteletére volt szentelve. Ezt a tényt támasztja alá a pécsi szobor is, mivel Máriát fátyol és korona nélkül ábrázolja. Máriát, illetve Mária életének egyes korszakait különböző módon jeleníti meg a képzőművészet. Mivel szobrunkon sem fátyol, sem pedig korona nincs, így az egyértelműen az Angyali Üdvözlés Máriája, akinek ilyen módon történő ábrázolására számos példával szolgálhatunk. E példák közül csak néhányat mutatunk be a XIV. századból. Talán a legközelebb állónak tekinthetjük azt az osztrák mesternek tulajdonított Mária-szobrot, amely szintén egy Angyali Üdvözlés együttesének része. Ezt a szobrot a New York-i Metropolitan Múzeum őrzi és a szakirodalom 1390 körülre datálja. Hullámosan leomló, az arcot és nyakat keretező haját ugyancsak keskeny virágokkal díszített szalagpánt fogja le. Ez a festetlen kőszobor már az ún. lány stílus jegyeit viseli magán, ezért stíláris szempontból nem tekinthetjük párhuzamnak. Ugyancsak egy az Angyali Üdvözléshez tartozó Máriát ábrázoló a svájci magángyűjteményben levő faszobor, amelynek haját csupán díszítetlen szalagpánt fogja össze. Ennek korát is 1390 körülre határozzák meg. Mint kitűnik, az említett analógiák is azt mutatják, hogy az Aranyos Mária kápolna Angyali Üdvözléshez tartozó Mária szobrának hajviselete nem volt egyedülálló, sőt eléggé elterjedt az osztrák, bajor területen is a XIV. században. Amennyire általános viszont az egyszerű hajpánt viselete, annál ritkább a virágokkal díszített. Mindenesetre a 12 virággal díszített hajpánt szimbolikus jelentőséggel is bír.

Egyes kutatók felvetették a kapcsolat lehetőségét egy regensburgi magángyűjteményben található, Mária fejét ábrázoló töredékkal, ezt azonban nem tekinthetjük analógiának. Annál is inkább nem, mivel egy Jézus-fej is tartozik hozzá, és így nem a fiatal szűzet ábrázolja. A haja ennek is aranyozott, és hullámai hasonlóak szobrunk ábrázolásához, ám utóbbtól különbözően fátyol fedi. A puf-

Bedeutung. Bei der Pécs-er Skulptur sind es die historischen Angaben – die Amtszeit der beiden Bischöfe Nicolaus und Wilhelm –, die ihre Fertigstellungszeit eindeutig auf die Jahre zwischen 1355 und 1374 bestimmen. Selbst die Parallelen im zeitgenössischen ungarischen Material lassen eine stilkritisch begründete Datierung nach der Anjouzeit nicht zu.

Das zweite, ebenfalls bemalte Skulpturenfragment ist ein knieender Engel (Abb. 75), von dem wir annehmen, daß er der andere Teil der erwähnten Verkündigungsszene war. Die Skulptur wurde zusammen mit dem Sockel aus einem Steinblock gemeißelt, das Fragment ist 51 cm hoch. Der Engel kniet mit dem rechten Bein, am linken Oberschenkel sieht man einen auf eine Hand deutenden Stumpf. Von der Taille abwärts befindet sich die Figur in sehr gutem Zustand, während von ihrem Rumpf nur ein kleineres Stück oberhalb der Taille erhalten blieb. Den Körper bedeckt reich gefaltete, mehrschichtige Kleidung. Das vergoldete und in der Taille zusammenge- nomme Gewand ist dort, wo es auf den linken Fuß fällt, von einem weißlichen Grau. Unterhalb der Taille erhielt das Gewand eine rosa Bemalung, und daran sind weiße Streifen zu beobachten. Über dem Gewand liegt ein faltenreicher Mantel, der das – leicht aus der Sockelfront hervorspringende – rechte Bein vollständig, das den linken Unterschenkel umhüllende Gewand hingegen nur teilweise bedeckt. Der linke Fuß schaut unter dem Gewand hervor. Für den Mantel verwendete man blaue Bemalung, während das teilweise nach außen geschlagene Mantelfutter eine rötliche Farbe hat.

Der Sockel ist niedrig, am oberen Teil unregelmäßig abgekantet und rot bemalt. Ursprünglich war die ganze Skulptur bemalt. Doch auf der Seite, die mit dem Erdreich in Berührung kam, wurde die Bemalung nahezu vollständig vernichtet, so daß sich dort nur noch Spuren erhalten haben. Am nächsten steht dem Pécs-er Engel vielleicht der New Yorker Engel, der ebenfalls in Stein gemeißelt wurde, aber unbemalt erhalten ist. Die Fachliteratur hält ihn für das Werk eines österreichischen Meisters. Bei diesem Engel ruhen die überkreuzten Hände auf Oberschenkel und Knie. Letztere fehlen jedoch an unserem Pécs-er Fragment. Vom Standpunkt der Datierung kann man den New Yorker Engel gleichfalls nicht als Analogie betrachten, da er aus dem Jahr 1390 stammt.

Zur liturgischen Skulpturengruppe gehören auch zwei Bischofsfiguren. Eine der beiden ist ein nahezu lebensgroßes (Abb. 76), reich bemaltes Standbild, allerdings ohne Kopf. Bei der anderen handelt es sich um ein bemaltes Fragment vom Rumpf einer Skulptur ähnlicher Größe.

Der Torso der größeren Bischofsgestalt wurde aus mehreren Bruchstücken zusammengeklebt. Ihr Kopf und linker Arm fehlen. In der linken Hand hielt er ursprünglich einen Bischofsstab, von dem mehrere kleinere Fragmente erhalten blieben. Diese Skulptur (Abb. 76a) steht auf einem bemalten Postament, an dessen Vorderseite Spuren einer Majuskelinschrift zu beobachten sind. Gestalt und Postament wurden aus einem Stück gearbeitet. Durch das Heben der rechten Hand – die Finger fehlen – wirft das Gewand des Bischofs mehrfach Falten. Seine

fact arc és a vastag nyak azonban teljes mértékben eltér a pécsi szobortól. A regensburgi fejét 1380 körülre keltezik, és a Parler-stílus körébe sorolják.

A pécsi szoborletnek ugyanakkor egyetlen darabja sem köthető a Parler-műhely működéséhez, illetve kisu- gárzásához.

A fent ismertetett analógiáknak csakis viselettörténeti jelentőségük van. A pécsi szobor készítésének időpontját egyértelműen a történeti adatok – a két püspök, Miklós és Vilmos hivatali évei – határozzák meg, mégpedig az 1355 és 1374 közötti időszakra. Maguk a korabeli magyar anyagban fellelhető párhuzamok sem engednek meg egy stiluskritikai alapon nyugvó datálást az Anjou-kor utánra.

A második, ugyancsak festett szobortöredék egy térdeplő angyal (75. kép), amely feltételezésünk szerint a már említett anunciációs jelenet másik része. A talpzatával egy kötömbből faragott töredék 51 cm magas. Az angyal jobb lábával térdel, bal felső lábszárán kézre utaló csonk látható. A deréktól lefelé igen jó állapotban megőrződött szoborrészlet törzséből a deréktól fölfelé csupán egy kisebb szakasz maradt meg. A testet gazdagon redőzött, több rétegű ruházat fedi. A ruha aranyozott és derékban összefogott, a bal lábfeje omló része pedig fehéresszürke. A derék alatti része rózsaszínűre festett, és fehér csikozás figyelhető meg rajta. A ruha fölött a testet gazdagon redőzött köpeny borítja, amely a jobb lábat – amely a talpzat síkjából kissé előreugrik – teljesen, míg a bal alsó lábszár- rat fedő ruhát csak részben takarja. A ruha alól kilátszik a bal lábfej. A köpeny kékre festett, míg részben kihajló bélése vörös színű. A szobor lábazata alacsony, felső részén szabálytalanul lerészűzött és vörösre festett. Eredetileg a teljes szobor festett volt, de a festés a földdel érintkezett oldalán csaknem teljesen megsemmisült, és csak nyomokban fedezhető fel. A pécsihez talán legközelebb áll New-York-i angyal, amely szintén kőből faragott, de festetlen. A szakirodalom osztrák mester alkotásának tartja. Ennek az angyalnak egymásra fektetett két keze a felső lábszáron, illetve a térden nyugszik. Ez a motívum pécsi szobrunkról hiányzik. A datálás szempontjából a New York-i szobor ugyancsak nem tekinthető analógiának, mert 1390-ből származik.

A liturgikus szoborcsoporthoz két püspök-figura is tartozik. Az egyik (76. kép) csaknem életnagyságú gazdagon festett darab, amelynek feje hiányzik, a másik egy hasonló nagyságú szobor törzsének festett töredéke.

A nagyobb püspökalkak több darabból összeragasztott torzó. Feje és bal karja hiányzik. Bal kezében eredetileg pásztorbotot tartott, amely több kisebb töredékben maradt meg. A szobor (76a. kép) festett talpzaton áll, amelynek elején majuszkulás felirat nyoma figyelhető meg. Az alak és a talpzat egy darabból faragott. Jobb kezét – melynek ujjai hiányoznak – felemeli, miáltal ruhája többszörös redőt vet. Casulája elől V alakban redőzött. A durva mészkőből faragott szobor eredetileg festett volt. Festését vastag gipsz- vagy krétarétegre alapozták. E festés jó része elől hiányzik, s csupán kisebb foltokban figyelhető meg. Ugyanakkor különösen jó állapotban van és nagyobb összefüggő felületen maradt meg a palást gazdagon redőzött hátoldalán (77, 78. kép). A minták kontúráját bekarcolták, és a festést gazdagon aranyozták. A cinóbervörös

Casula ist vorn V-förmig gefaltet. Ursprünglich war die ganze Figur aus grobkörnigem Kalkstein bemalt. Die Bemalung hatte man auf eine dicke Gips- oder Kreidschicht aufgetragen. Heute ist von der Bemalung an der

alpra aranyozással készült szívmotívumokat vittek fel. E mintázat a palást előrésén is nyomokban megfigyelhető. A cingulus rojtjai szintén aranyozottak. A casula alul az alak mindkét oldalán karéjosan omlik alá.

Abb. 76a. Aufnahmezeichnung der Bischofsskulptur
76a. kép. Püspökszobor, felmérési rajz

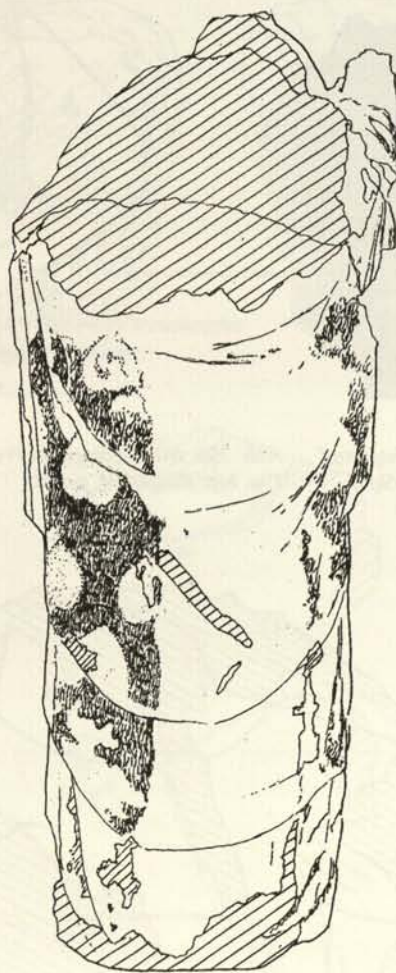

Abb. 77. Aufnahmezeichnung von der Rückseite der Bischofsskulptur
77. kép. Püspökszobor hátoldala, felmérési rajz

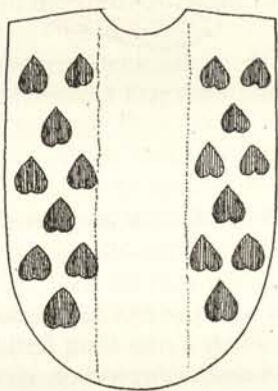

Abb. 78. Rückseite der Bischofsskulptur mit dem Muster des Mantels
78. kép. Püspökszobor hátoldala a palást mintázatával

A szoborleletben egyetlen püspökfej került elő, amely festetlen és arca jelentős mértékben roncsolt (79, 79a. kép). Süvege plasztikusan díszített, alóla sűrű fürtökben két oldalt és hátul leomló haj tűnik elő. Fülét a sűrű haj takarja, az épen maradt jobb szem lefelé tekint. Az arc bal oldala nagyrészt roncsolt, az orr és a száj hiányzik. A fej feltehetően egy életnagyságú püspökalkához tartozhatott. Mivel azonban a nyakrész hiányzik, ma már nem állapítható meg, hogy két püspökszobrunk melyikéhez. Hajának megmunkálása a részleteket figyelembe véve a XIV. századra mutat.

A püspökvár területén a múlt század végi földmunkák során is előkerült egy püspökszobor aránylag igen jó állapotban lévő fejének maradványa, amelyet ma a Dóm-múzeum őriz. Stílusában – elsősorban hajkezelését és

Vorderseite größtenteils nichts mehr bzw. nur noch stellenweise etwas zu sehen. Besonders gut erhalten blieb sie dagegen auf einer größeren, zusammenhängenden Fläche an der faltenreichen Rückseite des Mantels (Abb. 77, 78). Die Konturen der Muster wurden eingegraben und die

kompozícióját tekintve – püspökfejünk párhuzamának tekinthetjük. Korát a szakirodalom Anjou Nagy Lajos uralkodásának idejére határozza meg.

A kápolna szobrászati emlékeihez tartozik még egy angyalszobor felső részének festett töredéke (80. kép), amelynek azonban feje hiányzik. Mindössze hajának egy kis aranyozott fürtje maradt meg. Ruhája kékre festett, rajta aranyozás nyomai láthatók. A bal váll alatt sötétkék színnel festett mintázat maradt meg, amely viselettörténeti szempontból is figyelemre méltó (81. kép).

Figyelmet érdemel az a férfialak felsőtestét ábrázoló nagyobb méretű szoborhoz tartozó töredék, amelynek feje hiányzik (82, 82a. kép).

Felülete részben roncsolt, jobb karja a könyéktől, bal alsó karja pedig teljesen hiányzik. Testét gazdagon redőzött ruha fedi, amely vörösre festett. Festése több rétegűnek látszik, és azon a vörös mellett a kék maradványa is megfigyelhető. A ruha a nyak alatt pánttal összefogott, a pánt egyik vége hatszirmú virágban végződik. A karokat fedő és a testre simuló alsóruha egy részén aranyozott díszítés

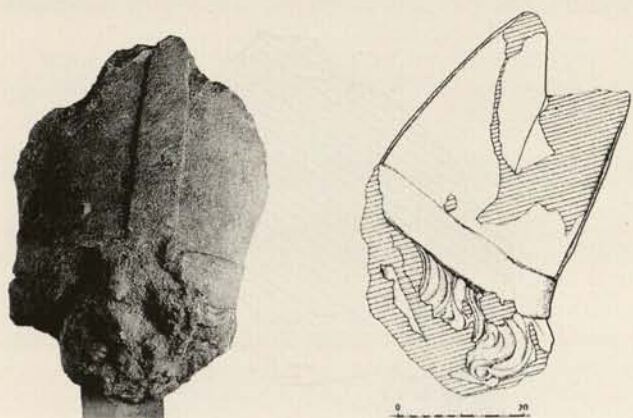

Abb. 79. Bischofskopf
79. kép. Püspökfej

Abb. 79a. Bischofskopf im Profil
79a. kép. Püspökfej, profil

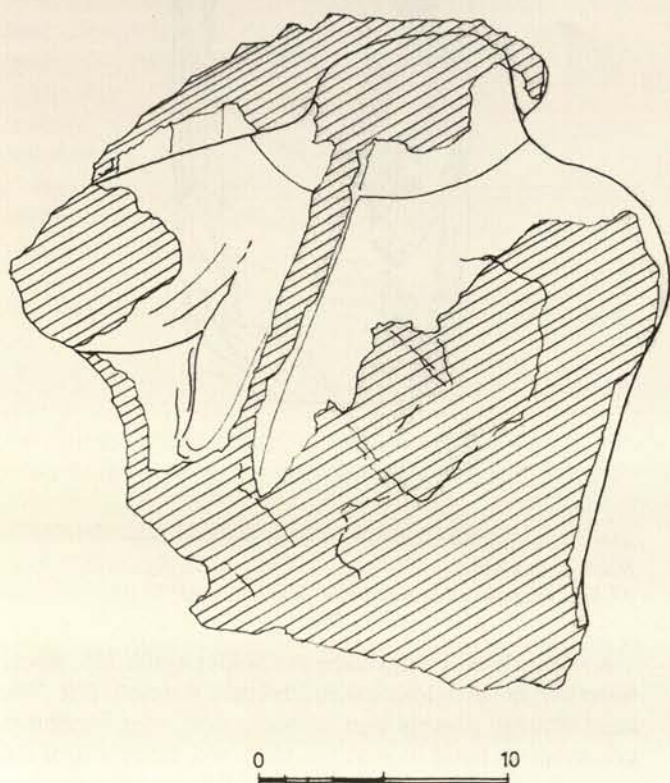
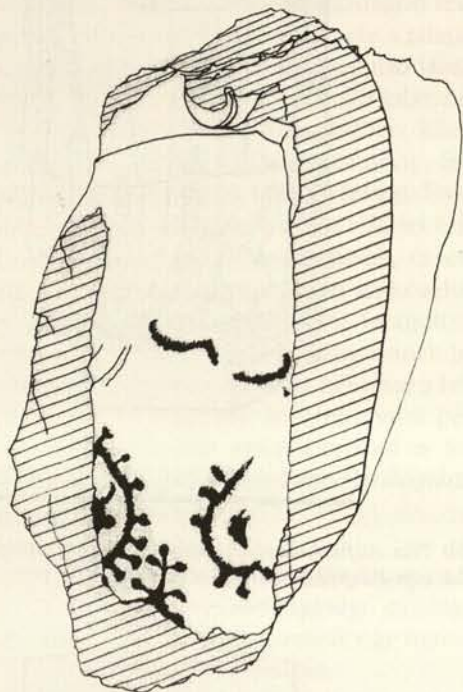

Abb. 81. Zeichnung der Engelsskulptur
81. kép. Angyalszobor rajza

Bemalung reich vergoldet. Sie stellen vergoldete Herz-motive auf zinnoberrotem Grund dar. Spuren dieses Musters kann man auch am vorderen Teil des Mantels erkennen. Die Quasten des Cingulus sind ebenfalls vergoldet. Unten wurde die Casula so ausgebildet, daß sie zu beiden Seiten der Figur in einem Halbkreis herabfällt.

Als Teil des Fundes kam darüber hinaus ein unbemal-

figyelhető meg. A bal alsó kar meglevő töredékén gomb-sorral díszített.

Viselettörténeti szempontból igen érdekes az a szobor-talapzat-töredék, amely a rajta állott férfialak mindkét lábfejét megőrizte. A szobor festett volt, erre a lábakon lévő cipők festett részlete is utal (83. kép). A vörös és fehér színekkel készült, hálómintás díszítés hasonló a Képes Krónika Anjou Nagy Lajost ábrázoló miniatúráján látható láb-beliéhez.

ter, am Gesicht stark beschädigter Bischofskopf zum Vorschein (Abb. 79, 79a). Unter seiner plastisch verzierten Mütze quillt auf beiden Seiten und hinten in dichten Locken das Haar hervor. Seine Ohren werden von den Haaren verdeckt, das unversehrte rechte Auge blickt nach

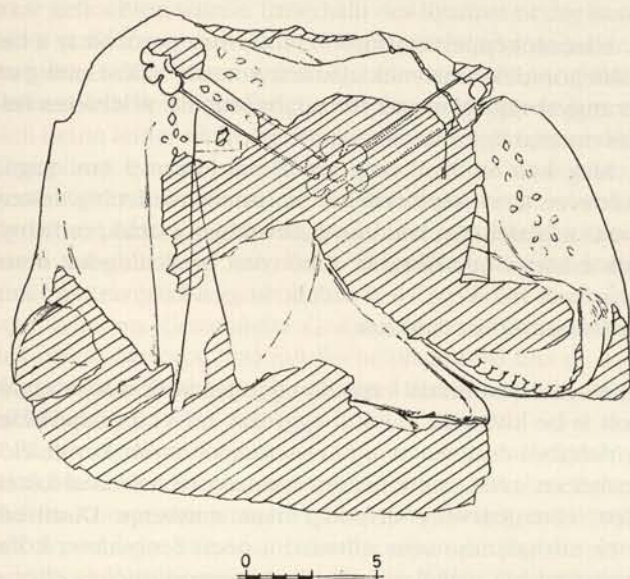

Abb. 82a. Bemalter männlicher Torso mit der Ergänzung der Kleidung
82a. kép. Férfiszobor festett torzója, a ruha kiegészítése

unten. Die linke Gesichtshälfte ist größtenteils zerstört, Nase und Mund fehlen. Dieser Kopf dürfte auf den Schultern einer lebensgroßen Bischofskulptur gesessen haben. Doch zu welchem der beiden gefundenen Standbilder er gehört hat, lässt sich heute, da der Halsteil ebenfalls fehlt, nicht mehr feststellen. Die Ausarbeitung der Haare weist, wenn man die Details in Betracht zieht, ins 14. Jahrhundert.

Ende des letzten Jahrhunderts hatte man bei Erdarbeiten im Gebiet der Bischofsburg ebenfalls ein relativ gut erhaltenes Kopffragment einer Bischofskulptur gefunden, das heute im Dommuseum aufbewahrt wird. In Anbetracht seines Stils - insbesondere der Haargestaltung und der Komposition - ist es als eine Parallele des vorgenannten Bischofskopfes anzusehen. Die Fachliteratur setzt sein Alter in die Herrschaftszeit Ludwigs I. von Anjou.

Zu den plastischen Denkmälern der Kapelle gehört desweiteren ein bemaltes Fragment vom oberen Teil einer Engelsfigur (Abb. 80), deren Kopf jedoch fehlt. Lediglich eine kleine vergoldete Haarlocke blieb erhalten. Das Gewand trägt eine blaue Bemalung, worauf Spuren von Vergoldung zu sehen sind. Unterhalb der linken Schulter kann man ein mit dunkelblauer Farbe aufgetragenes Muster erkennen, das auch im Hinblick auf die Kostümgeschichte bemerkenswert ist (Abb. 81).

Beachtung verdient der Oberkörper einer Männergestalt, ein größeres Skulpturenfragment ohne Kopf (Abb. 82, 82a). Seine Oberfläche ist zum Teil stark angegriffen, der rechte Arm fehlt vom Ellbogen abwärts und der linke Arm vollständig. Seinen Körper bedeckt ein faltenreiches

Egy másik, valószínűleg ugyancsak férfialakot ábrázoló szobor talpzata nemcsak lábfejét őrizte meg, hanem ruházatának csekély részletét is. A bokáig érő ruha redőzött, a mögötte levő háttér - feltételezhetően a leomló köpeny - kékre van festve. A lábazat, valamint a lábfej

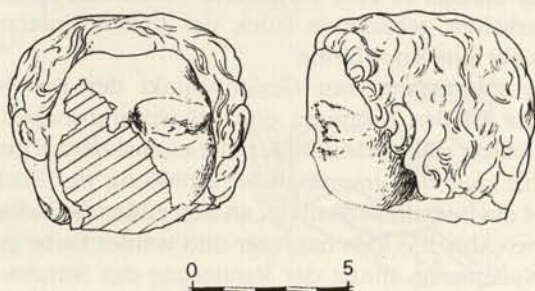

Abb. 85. Fragment eines Jesuskopfes
85. kép. Jézus-fej töredéke

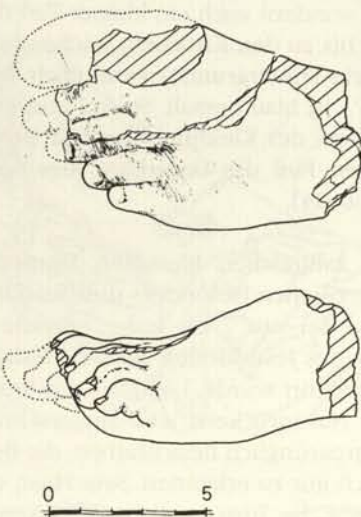

Abb. 86. Fragment eines linken Fußes
86. kép. Bal lábfej töredéke

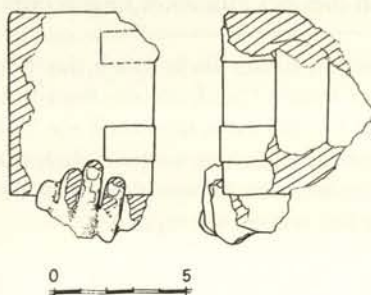

Abb. 87. Detail einer buchhaltenden Hand
87. kép. Könyvet tartó kéz részlete

vörösre festett, ruházatának maradványa pedig fehér színű. A bal lábfejen jól látható a cipő fűzőjének bőrszalagja (84. kép).

A nagy számban megmaradt kisebb figurális töredékek közül három darab érdemel különösebb figyelmet. Ezeknek egyike az a mindössze 7 cm magas festett angyal-

Gewand mit roter Bemalung, die mehrschichtig gewesen zu sein scheint, da neben den roten auch blaue Farbreste zu beobachten sind. Unter dem Hals wird das Gewand von einem Band zusammengehalten, das auf einer Seite in einer sechsblättrigen Blüte endet. An einem Teil des Untergewandes, das die Arme umschließt und eng am Körper anliegt, ist eine vergoldete Verzierung zu sehen. Das erhalten gebliebene Stück des linken Unterarmes schmückt eine Knopfreihe.

Sehr interessant vom Gesichtspunkt der Kostümgeschichte ist das Fragment eines Skulpturensockels mit zwei Füßen einer Männerfigur, die einmal darauf gestanden hat. Auf die ursprüngliche Bemalung der Skulptur deutet ein bemaltes Detail der an den Füßen befindlichen Schuhe (Abb. 83). Das mit roter und weißer Farbe gestaltete Netzmuster ähnelt der Verzierung des Schuhwerks, mit welchem Ludwig I. von Anjou auf einer Miniatur der Bilderchronik dargestellt wird.

Mit dem Sockel einer anderen, wahrscheinlich ebenfalls eine Männerfigur darstellenden Skulptur blieben nicht nur die Füße, sondern auch ein kleiner Teil der Kleidung erhalten. Das bis zu den Knöcheln reichende Gewand ist faltenreich, sein Hintergrund – vermutlich der herabwallende Mantel – ist blau bemalt. Sockel und Füße sind rot bemalt, die Reste der Kleidung dagegen weiß. Gut kann man am linken Fuß das Lederband des Schnürsenkels erkennen (Abb. 84).

Unter den zahlreichen kleineren Figurenfragmenten des Fundes verdienen besonders drei Stücke Beachtung, beispielsweise der nur 7 cm hohe, bemalte Kopf eines Engels oder eines Jesuskindes, dessen Gesicht allerdings weitgehend zerstört wurde. Lediglich das linke Auge und ein Rest des Nasenrückens sind unversehrt. Das ovale Gesicht war ursprünglich fleischfarben, die Bemalung der Augen ist noch gut zu erkennen. Sein Haar, das man vergoldete, umgibt die Stirn in dichten Locken und ist auf dem Kopf zu Wellen geordnet (Abb. 85).

Zu einer kleineren Figur hat auch das Fragment eines linken Fußes gehört, dessen Zehen fehlen und an dem Spuren von Bemalung zu beobachten sind. Wahrscheinlich war auch dies der Fuß eines Engels oder Jesuskindes (Abb. 86).

Erwähnt sei an dieser Stelle noch das Fragment einer lediglich 9 cm hohen Hand, die ein Buch hält. Die Finger abgebrochen, bis auf zwei, und auch ein Teil des Buches fehlt. Das Buch schmückten ursprünglich zwei Beschläge (Abb. 87). Zu welcher Skulptur die das Buch haltende Hand gehört hat, wissen wir nicht.

Das einzige Renaissancedenkmal der Marienkapelle möchten wir hier ebenfalls vorstellen, und zwar einerseits, weil in dem Grabfund aus der Bischofsburg nur dieses eine Renaissancestück zum Vorschein kam und andererseits, weil aus Pécs keine mit ähnlicher Technik gefertigte Grabplatte aus rotem Marmor bekannt ist. Auch der Musterschatz ihrer Verzierung ist untypisch für die Pécs-er Renaissance-Steinmetzarbeiten, und ebenso weicht sie in stilkritischer Hinsicht vom bekannten und aufgearbeiteten Material der zur Zeit des Episkopats von Bischof Georg Szatmári (1505–1521) in Pécs tätigen Steinmetzwerkstatt ab. Die Grabplatte besteht aus fünf

vagy a gyermek Jézus-fej, amelynek arca nagyrészt roncsolt. Az arcból mindössze a bal szem, valamint az orrnyereg csoncja maradt meg. Az ovális arc eredetileg hússzínű a szem festése is jól látható. Haja aranyozott, a homlok körül sűrű csigákba omló, a fejen pedig fürtökben hullámos (85. kép).

Hasonlóképpen egy kisebb szoborhoz tartozott az a lábfejtöredék, amelynek ujjai hiányoznak. Valószínűleg ez is angyal vagy gyermek Jézus lába lehetett. A lábfejen festés nyomai figyelhetők meg (86. kép).

Meg kell említeni még azt a mindössze 9 cm magas könyvet tartó kéztöredéket is, amely eredetileg festett volt. A kézfej ujjai kettő kivételével hiányoznak, és hiányzik a könyv egy része is. A könyvet eredetileg két veret díszítette (87. kép). Nem tudjuk, hogy a könyvet tartó kéz mely szoborhoz tartozott.

Az Aranyos Mária kápolna egyetlen reneszánsz emléket is be kívánjuk mutatni egyrészt, mivel a püspökvári sírleletből csak ez az egy reneszánsz darab került elő, másrészt azért, mert Pécsen hasonló technikával készített, vörösmárvány sírfedlap nem ismeretes. Díszítésének mintakincse sem jellemző a pécsi reneszánsz kőfaragványokra, végül stíluskritikai szempontból is eltér a Szatmári György püspöksége idején (1505–1521) Pécsen működött reneszánsz kőfaragóműhely ismert és feldolgozott anyagától. A vörösmárvány fedlap részben összeilleszthető töredékből áll (88, 89. kép). A meglevő töredékek alapján mérete, valamint nagyrészt díszítése is rekonstruálható. A téglalap alakú mezőt középen egy csaknem szabályos kör alakú koszorú díszíti, amelyet levelekből, gyümölcsökből és kalászokból kötöttek. A koszorút szalagpár fonja át. A koszorún belül karéjosan kialakított „címerpajzs” töredéke látható. A pajzson két párhuzamos (koncentrikus) körív részlete van. Sajnos ma már sem a pajzs, sem a címer nem rekonstruálható. A kompozíciót keskeny, vonalú keret fogja össze a fedlap szélén. Ugyancsak vésett technikával készült magának a vörösmárványnak a díszítése. A vésett kontúrokat szurokberakás tölti ki, amely az egyes töredékeken jelentős mértékben megmaradt. A magyar reneszánsz sírkőplasztikában vésett, vörösmárvány, fekete szurokberakásos sírkövet, illetve sírfedlapot ezidáig nem ismerünk.

Ezt a sírkőfajtát egy Itáliából származó, antikizáló reneszánsz típusnak kell tartanunk. Ez a kompozíciós séma 1515 körül jelenik meg Esztergomban. A Jagelló-kori reneszánsz kompozíció és a középkori, szurokberakásos, vésett technika egyaránt itáliai előzményekre enged következtetni.

Mindenesetre a pécsi reneszánsz anyag ismeretében azt ki kell zárunk, hogy darabunk helyben készült volna. Feltételezésünk szerint a sírfedlap az esztergomi műhely munkája. Pontos kormeghatározása a címer töredékes volta miatt nem lehetséges. Valószínű, hogy a XVI. század első évtizedeiben készülhetett, megrendelője a székesegyház, illetve a püspökvár valamely magas rangú személyisége lehetett. Megállapítható, hogy Johannes Fiorentinus esztergomi műhelyének hatása e darabon keresztül a pécsi emléanyagban is kimutatható.

teilweise zueinanderpassenden roten Marmorfragmenten (Abb. 88–89). Aufgrund der vorhandenen Fragmente lassen sich ihre Abmessungen und auch ihre Verzierung weitgehend rekonstruieren. In der Mitte schmückt das rechteckige Feld ein nahezu kreisförmiger, aus Blättern, Obst und Ähren gebundener Kranz, in den ein Bänderpaar geflochten wurde. Innerhalb des Kranzes ist der Rest eines paßförmig gestalteten »Wappenschildes« zu sehen. Auf dem Schild erkennt man Details von zwei parallelen (konzentrischen) Rundbögen. Schild und Wappen lassen sich heute leider nicht mehr rekonstruieren. Am Rand der Grabplatte umgibt die Komposition ein schmalliniger, gemeißelter Rahmen. Auch die Verzierungen wurden in den roten Marmor gemeißelt und die gemeißelten Konturen anschließend mit Pech ausgefüllt. An einzelnen Fragmenten blieb ein beträchtlicher Teil dieser Pecheinlage erhalten. Gemeißelte Grabsteine bzw. Grabplatten aus rotem Marmor und mit Pecheinlage sind uns in der ungarischen Grabsteinplastik der Renaissance bislang nicht bekannt.

Dieser Grabsteintyp ist als ein aus Italien stammender, antikisierender Renaissancetyp zu betrachten. Das Schema der Komposition taucht um 1515 in Esztergom (Gran) auf. Sowohl die Renaissancekomposition der Jagiellonenzeit wie auch die mittelalterliche gemeißelte Technik mit Pecheinlage lassen italienische Vorläufer vermuten. Auf jeden Fall müssen wir in Kenntnis des Pécs-er Renaissancematerials ausschließen, daß unser Stück ein Produkt einer lokalen Steinmetzwerkstatt ist. Wir nehmen eher an, daß es sich bei der Grabplatte um eine Arbeit der Esztergomer Werkstatt handelt. Ihr Alter exakt zu bestimmen, ist wegen des fragmentarischen Zustands des Wappens nicht möglich. Wahrscheinlich wurde sie in den ersten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts angefertigt. Auftraggeber mag irgendeine hochgestellte Persönlichkeit des Doms bzw. der Bischofsburg gewesen sein. Es kann also festgestellt werden, daß sich der Einfluß der Esztergomer Werkstatt des Johannes Fiorentinus durch dieses Stück auch im Pécs-er Nachlaßmaterial belegen läßt.

DIE SKULPTUR- UND ARCHITEKTURFRAGMENTE DES GRABDENKMALS BISCHOF WILHELMS

Am spannendsten und zugleich am problematischsten ist die dritte Gruppe der in der Marienkapelle gefundenen Steinmetzarbeiten. In die Aufarbeitung dieses Nachlaßmaterials haben sich auch der Kunsthistoriker Gergely Buzás und der Graphiker Kálmán Szijártó eingeschaltet. Ihnen ist die Rekonstruktion des Grabdenkmals zu verdanken (Abb. 90). Mit der Arbeitsweise bei der Rekonstruktion der Struktur und ihren Ergebnissen macht uns Gergely Buzás im vorliegenden Kapitel vertraut.

Grundlage der Rekonstruktion des Grabdenkmals bilden in erster Linie die bei der Grabung zum Vorschein gelangten Originalfragmente. Um zeigen zu können, daß es sich eindeutig um eine authentische Rekonstruktion handelt, ist es unerläßlich, die Originalfragmente im einzelnen zu beschreiben. Die Behandlung der Stücke erfolgt, auch im Interesse der besseren Interpretierbarkeit, in der Reihenfolge des Rekonstruktionsablaufs. Ausgangspunkte sind die einzelnen Ebenen des Grabbaus,

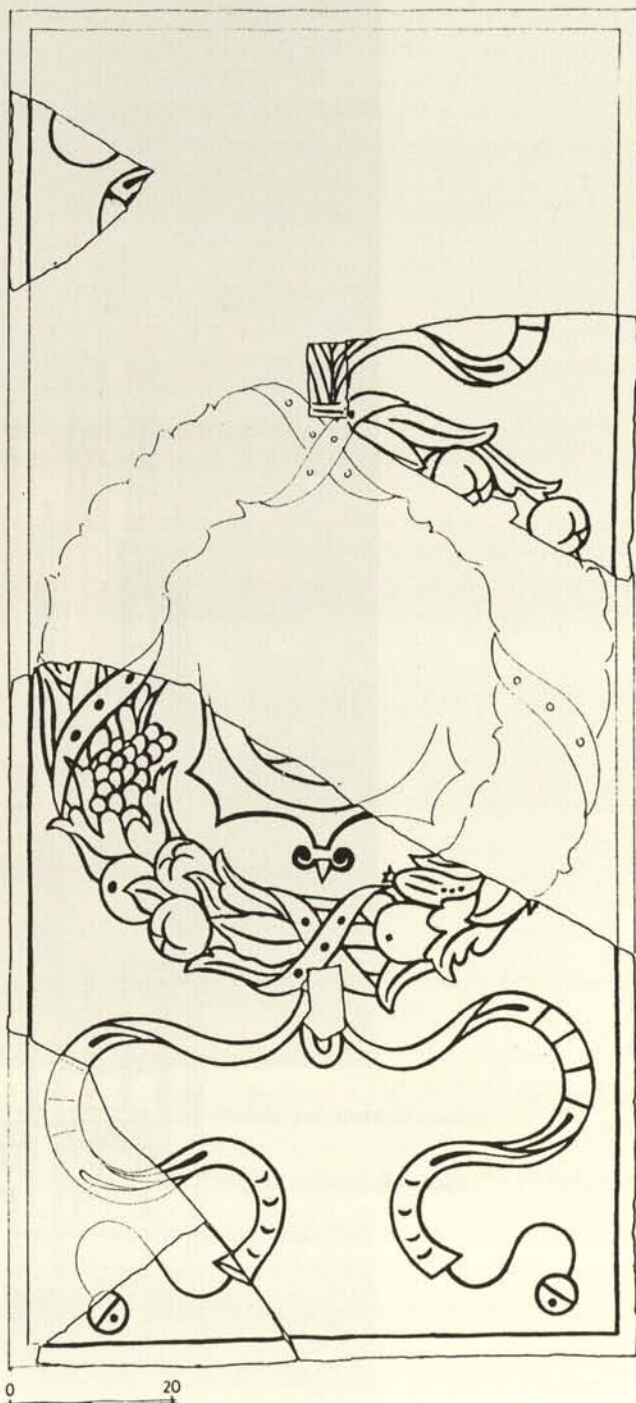
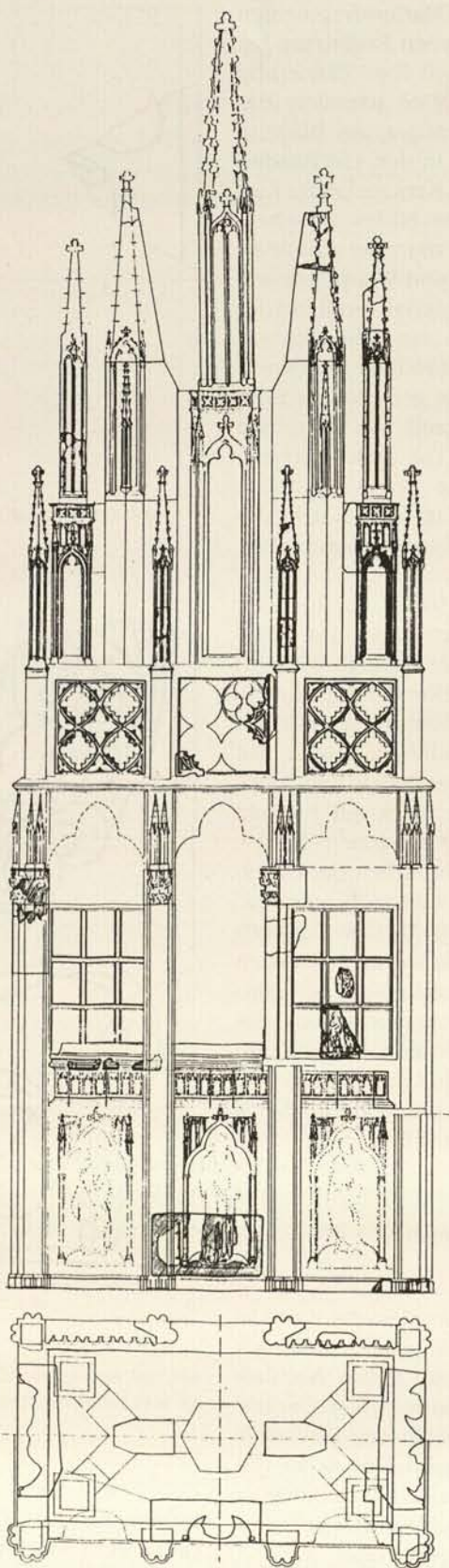

Abb. 89. Rekonstruktionszeichnung der Renaissance-Grabplatte 89. kép. Reneszánsz sírfedlap rekonstrukciós rajza

VILMOS PÜSPÖK SÍREMLÉKÉNEK FIGURÁLIS ÉS ARCHITEKTONIKUS TÖREDÉKEI

A Mária kápolna kőfaragványainak harmadik, legizgalmasabb, de egyben legproblematischeren csoportját ismertetjük. Ennek az emlékanyagának a feldolgozásába bekapcsolódott Buzás Gergely művészettörténész és Szijártó Kálmán grafikus, akik elkészítették a síremlék rekonstrukcióját (90. kép). A szerkezeti rekonstrukció módszerét és eredményeit Buzás Gergely ismerteti ugyancsak ebben a fejezetben.

0 1m.

Abb. 90. Grabmal Bischof Wilhelms.
Rekonstruktion
90. kép. Vilmos püspök síremlékének
rekonstrukciója

Abb. 72. Detail der Skulptur einer Heiligen (Maria?)

72. kép. Női szent (Mária?) szobrának részlete

Abb. 75. Detail der Skulptur eines knienden Engels

75. kép. Térdeplő angyal szobrának részlete

Abb. 76. Detail einer Bischofsskulptur
76. kép. Püspökszobor részlete

Abb. 70. Vergoldetes Baldachinfragment
70. kép. Aranyozott baldachintöredék

Abb. 71. Detail eines polychromen Mauerpfeilers
71. kép. Polikróm festésű falpillér részlete

Abb. 83. Skulpturenpostament, Füße mit Detail der Kleidung
83. kép. Szobortalapzat, lábak a ruha részletével

Abb. 84. Skulpturenpostament, Füße mit Detail der Kleidung
84. kép. Szobortalapzat, lábak a ruha részletével

Abb. 80. Fragment einer Engelsskulptur
80. kép. Angyalszobor töredéke

Abb. 82. Bemalter männlicher Torso
82. kép. Férfiszobor festett torzója

Abb. 100. Detail eines roten Marmor imitierenden Pfeilerbündels
100. kép. Vörösmárványt utánzó pilléreköteg részlete

Abb. 110. Detail einer maßwerkverzierten Fialenspitze
110. kép. Fialé csúcsának mérművel díszített részlete

Abb. 96. Detail der Basis eines Pfeilerbündels
96. kép. Pillérkötég-lábazat részlete

Abb. 88. Renaissance-Grabplatte
88. kép. Reneszánsz sírfedlap

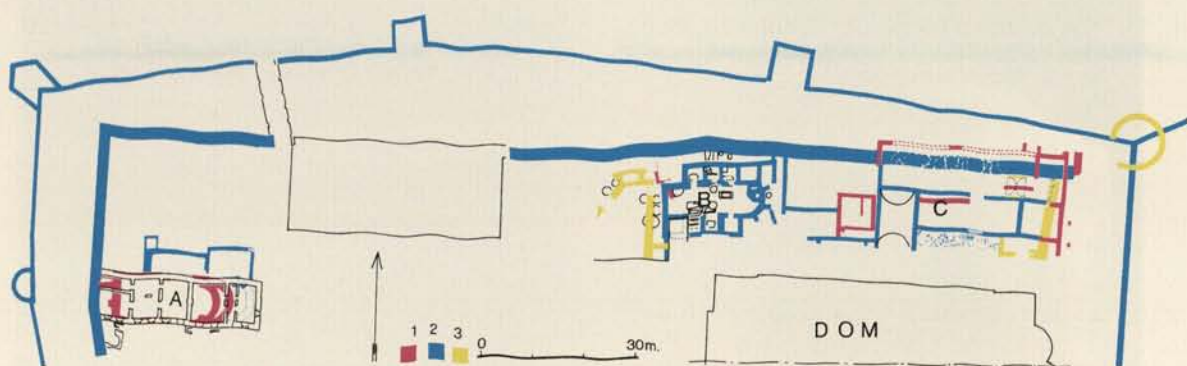
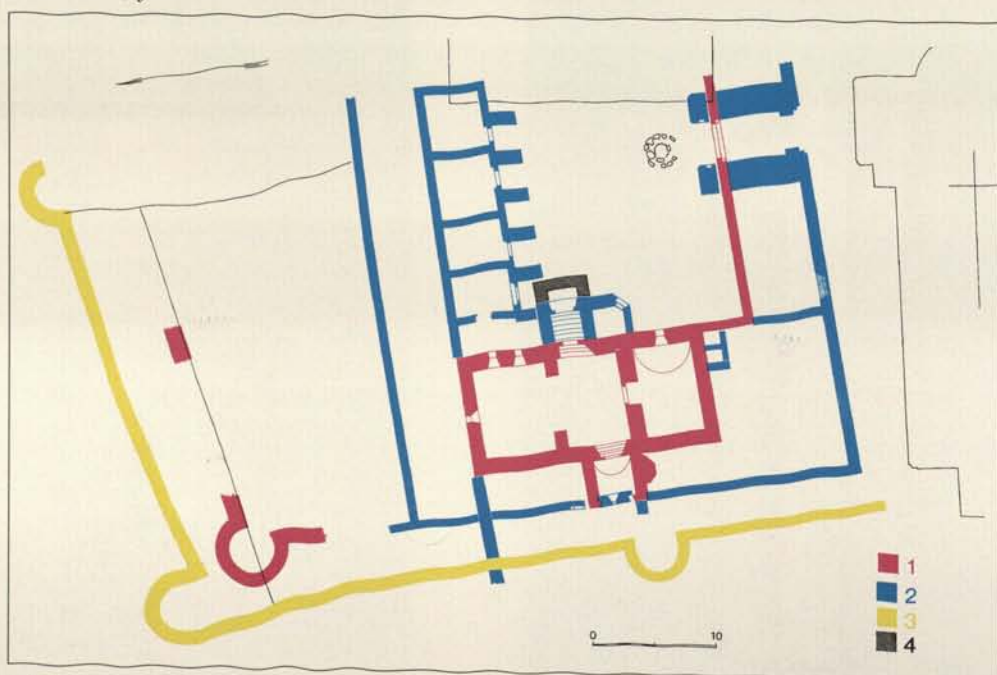

Abb. 20. Situationsplan der Freilegung mit Markierung der einzelnen Bauperioden. 1. Romanisch, 2. Gotisch, 3. Türkisch
20. kép. A feltárás helyszínrajza az egyes építési korszakok jelölésével. 1. Román kor, 2. gótika, 3. török kor

Abb. 134. Gesamtgrundriß der freigelegten Überreste der Burg mit den wichtigsten Bauperioden. 1. 13. Jhr. - 2. 14.-15. Jhr. -
3. 1543-1686 - 4. 17.-18. Jhr.

134. kép. A vár feltárt maradványainak összesítő alaprajza a főbb építési korszakok jelölésével. 1. - XIII. sz.; 2. - XIV-XV. sz.;
3. - 1543-1686; 4. - XVII-XVIII. sz.

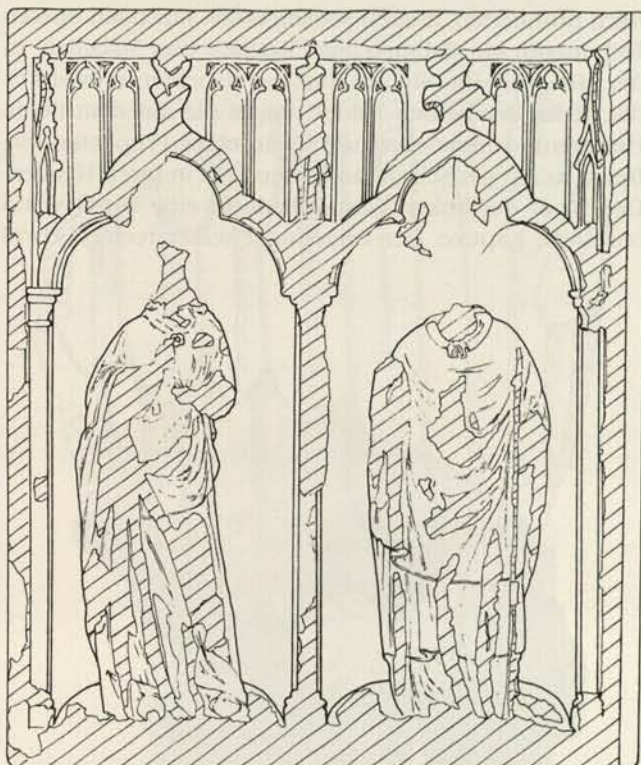
beginnend an der Westseite seiner Basis.

An der schmaleren westlichen Seite ziert die Seitenplatte der Tumba ein Relief mit zwei Gestalten, die in Nischen stehen. Beide Nischen des aus Grobkalkstein gefertigten Reliefs schließt ein Eselrückenbogen mit Dreipaß (Abb. 91). Als Trennung zwischen den Nischen sowie rechts bzw. links von ihnen steht eine Halbsäule. Aus den Halbsäulen geht jeweils eine Fiale hervor, dazwischen befinden sich dreipaßförmige Maßwerke. In der linksseitigen Nische steht, als Hochrelief ausgearbeitet, eine Heilige, in der anderen Nische ein Bischofsheiliger. Die Köpfe beider Figuren fehlen. Über Alba und Tunicella trägt der Bischof eine Casula, an seinem Hals kann man die Reste des Humerale sehen. Er hebt beide Hände, wodurch die Casula V-förmige Falten schlägt. Der Hintergrund der Nischen ist blau. An den Halbsäulen sind Spuren roter Bemalung zu beobachten, die vermutlich als Grundierung der Vergoldung diente.

Zwischen dem gemeinsamen Erscheinen der Heiligen und des Bischofsheiligen an dem Relief einerseits sowie dem Torso der Marienskulptur und dem Standbild des Bischofsheiligen aus der Kapelle der Goldenen Maria andererseits lassen sich nach unserer Ansicht Parallelen ziehen. Die chemische Analyse der Farben hat bestätigt, daß das zur Bemalung der Innenarchitektur bzw. plastischen Ausschmückung der Kapelle verwendete Farbmateriale und das Farbmateriale des Doppelreliefs identisch sind. Die Identität ihrer künstlerischen Werkstatt und ihr gleiches Alter werden also auch durch wissenschaftliche Untersuchungen belegt. Dies ist auch ein Beweis dafür, daß das Relief mit zwei Gestalten ursprünglich zur Kapelle gehörte und erst nach deren Zerstörung, während der Türkenzeit, in den Dom gelangte. Sein architektonischer Rahmen weist ebenfalls in die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts. Seine nächste Parallele findet man im Wiener Stephansdom, und zwar an der Sitznischenreihe des Langhauses.

Detail eines Eckgesimses mit einem zwei Propheten darstellenden Relief. Dies ist das Eckstück eines aus hartem Kalkstein gemeißelten und mit einem sehr fein ausgearbeiteten Relief verzierten Gesimses. Den auf dem

Abb. 92. Detail des zwei Propheten darstellenden Reliefgesimses
92. kép. Két prófétát ábrázoló domborműves párkány részlete

0 40

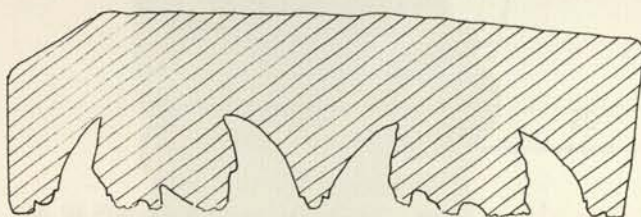

Abb. 91. Relief mit Darstellung einer Heiligen und eines Heiligen
91. kép. Kétalakos dombormű női és férfi szent ábrázolásával

A síremlék rekonstrukciójának alapját elsősorban az ásatás során előkerült eredeti fragmentumok képezik. Ahhoz, hogy e rekonstrukció hitelessége nyilvánvalóvá váljék, elengedhetetlen az eredeti töredékek ismertetése. Az egyes darabok bemutatása a rekonstrukció felépítésének rendszerét követi a könnyebb értelmezhetőség érdekében is. A sírepműny egyes szintjeit vesszük kiindulási pontul kezdve a Ny-i oldal bázisának ismertetésével.

A tumba oldallapját a nyugati keskenyebb oldalon fülkébe állított, kétalakos dombormű díszíti. A durvamész-kőből faragott dombormű mindkét fülkéjét egy hármaskarú számrhátív zárja le. (91.kép) A fülkéket egymástól féloszlop választja el. A másik két oldalon is egy-egy féloszlop áll. A féloszlopokból egy-egy fiálé nő ki, közöttük háromkaréjos mérművek sorakoznak. A bal oldali fülkében magasdomborműben faragott női szent, a másik fülkében püspökszent áll. Feje mindkettőnek hiányzik. A püspök az alba és a tunicella felett casulát hord, nyakában humerale maradványai láthatók. Két kezét felemeli, miáltal casulája V alakú redőket vet. A fülkék hátere kék, az oszlopokon vörös festés maradványa figyelhető meg, amely valószínűleg az aranyozás alapozásaként szolgált.

reich profilierten, breiten Sockelgesims sitzenden oberen Teil umgibt ein Rahmen aus Plättchen und Stäbchen. In der Mitte teilt ihn ein senkrecht Stäbchen in zwei Felder. Jedes der beiden Felder nimmt die aus dem tiefen Hintergrund hervortretende Büste eines Propheten ein. Beide halten ein Schriftband ohne Text in ihren Händen. Den Kopf der linken Gestalt bedeckt eine am Gewand befestigte Kapuze. Der Zeigefinger seiner rechten Hand

Abb. 93. Engel mit Weihrauchgefäß
93. kép. Kezében füstölőt tartó angyal

zeigt nach oben, mit der linken Hand hält er das untere Ende des Bandes. Die rechte Gestalt hat gewelltes, in der Mitte gescheiteltes Haar. Ihr Gesicht wurde sehr genau ausgearbeitet. Beide Gestalten tragen einen in Falten ge-

A női szent a püspökszent a domborművön párhuzamba hozható az Aranyos Mária kápolnát díszítő Mária szobrának torzójával, valamint a püspökszent szobrával. Amint azt a kémiai vizsgálat is igazolja, a kápolna belső architektúrájának, illetve szobrászati díszítésének azonos a festékanyaga a kettős dombormű anyagával. Műhelyük azonoságát és azonos korukat tehát természettudományos vizsgálata is alátámasztja. Ez is azt bizonyítja, hogy a kétalakos dombormű eredetileg a kápolnához tartozott, és csak annak pusztulását követően, a török korban került a székesegyházba. Architektonikus kerete is a XIV. század második felére mutat, legközelebbi párhuzamát a bécsi Stephansdom hosszházának ülőfülkesorán találjuk.

Sarokpárkány része két prófétát ábrázoló domborművel. Az egykor magát a sírfedlapot tartó, keménymézőből faragott és igen finoman megmunkált domborművel díszített tagozat sarokdarabja. A gazdagon profilált, széles lábazati párkányon ülő felső részt lemez és pálcátagos keretelés veszi körül, és középen egy függőleges pálcátagsztja két mezőre. Az így keletkezett mezőket mély háttérből kiemelkedve egy-egy próféta mellképe foglalja el. Mindkettő kezében szöveg nélküli iratszalag van. A bal oldali alak fejét a ruhával összefüggő kámsza fedi. Jobb kezének mutatóujját felfelé tartja, baljával pedig a szalag alját fogja. A jobb oldali alak hullámos haja középen elválasztott, arca gazdag részletességgel kidolgozott. Mindkét alak finoman redőzött palástot hord (92. kép).

A sarokdarab bal oldalát háromkaréjos vakmérműves tükörmező díszíti. Ez a sarokpárkány egy olyan sorozat egyetlen darabja, amely a síremlék két keskeny oldalán 6-6 mezőben jelenik meg, míg a déli hosszanti oldalon csak a kétprófétás sarokdarab beforduló mérműves oldalát ismerjük. Így nyitott kérdés marad a párkány ikonográfiai programja.

Rekonstrukciónk szerint a tumba fölött négy, kezében füstölőt tartó, térdeplő angyal őrködött. Ezek közül torzóban, de mégis a legépebben maradt meg az egyik finomszemcsés üledékes mészkőből faragott, festetlen, térdeplő angyalt ábrázoló szobor (93. kép). A jobb lábán térdeplő angyal jobb kezében füstölőt tart, a hiányzó bal kezével pedig a füstölő láncát tartotta. Szárnyának jelentős része, valamint az angyal feje is elpusztult. A testét deréktól lefelé redőkben omló ruha fedi, amely a térdnél öblösödik. A ruha alól csak a bal láb ujjja látszik ki. A jobb alsó kart fedő ruháján gyöngysorként elhelyezkedő gombok vannak. A füstölő alacsony talpon ülő bordázott felfelé szűkülő testű fedeles edény, a csúcsban végződő fedélen fogógombbal. A szobor teljes magassága 34 cm.

Egy második angyalból az üledékes mészkőből igen finoman faragott szárny pár maradt meg, amelynek teljes magassága 23 cm (94. kép). Az angyal hátából kiszakadt szárny tollainak kidolgozása igen finom. A szárnyvégek és a jobb szárny felső csúcsa hiányoznak. A bal szárny csúcsa csonka.

A síremléket a baldachin fölött húzódó kőrács díszítette. A rács mintázatát lényegében az előkerült mérműves kőrácstörédek két csoportja határozza meg. Ugyanis e

legten Mantel (Abb. 92).

Die linke Seite des Eckstückes schmückt ein Spiegelfeld mit dreipaßförmigem Blendmaßwerk. Dieses Eckgesims bildet das einzige Stück einer Serie, die an den beiden Schmalseiten des Grabdenkmals in jeweils sechs Feldern erscheint, während wir von der südlichen Längsseite nur die rechtwinklig einschwenkende Maßwerkseite des Eckstückes mit zwei Propheten kennen. Die Frage nach dem ikonographischen Programm des Gesimses muß also offen bleiben.

Unserer Rekonstruktion zufolge wachten über der Tumba vier knieende Engel mit Weihrauchgefäßen in ihren Händen. Wenn auch als Torso, ansonsten jedoch am besten erhalten blieb darunter die unbemalte Skulptur eines aus feinkörnigem Ablagerungskalkstein geformten, knieenden Engels (Abb. 93). Dieser Engel kniet auf dem rechten Bein. In der rechten Hand trägt er das Weihrauchgefäß, während er mit der linken, fehlenden Hand wohl die Kette des Gefäßes festhielt. Sein Kopf und ein großer Teil der Flügel fehlen. Seinen Körper bedeckt ein von der Taille faltig herabwallendes Kleid, das am Knie ausbaucht. Unter dem Kleid blickt nur eine Zehe des linken Fußes hervor. Am rechten Unterarm zieren den Kleiderärmel nach Art einer Perlenreihe angeordnete Knöpfe. Das Weihrauchgefäß hat einen niedrigen Fuß, einen gerippten und nach oben schmaler werdenden Körper, und auf seinem spitz geformten Deckel sitzt ein Griffknopf. Die Höhe der ganzen Skulptur beträgt 34 cm.

Von einem zweiten Engel ist nur das ebenfalls aus Ablagerungskalkstein und mit großem Feingefühl gemeißelte Flügelpaar erhalten, das insgesamt 23 cm mißt (Abb. 94). Die Federn des aus dem Rücken des Engels herausgebrochenen Flügels sind sehr plastisch ausgearbeitet. Die Flügelenden und die obere Spitze des rechten Flügels fehlen, die Spitze des linken Flügels ist verstümmelt.

Eine über dem Baldachin verlaufende Steingitterreihe teilt das Grabdenkmal. Im wesentlichen bestimmen zwei Gruppen der zum Vorschein gelangten Steingitterfragmente mit Maßwerk das Muster des Gitters, da diese Fragmente in ihrem Typ und auch in den Abmessungen voneinander abweichen. Ausgehend von der Anzahl der Fragmente gelang es, nach der Rekonstruktion beider Typen die einzelnen Gittervierecke zusammensetzen (Abb. 95).

Abmessung und Gliederung der acht Bruchstücke des gotischen Steingitters mit Maßwerk stimmen überein. Sie haben mit Sicherheit zu demselben Gitter gehört. Die tief profilierten, geschweiften bzw. paßförmigen Maßwerke umrahmt eine stäbchenverzierte Gliederung, von deren Rückseite Nasenglieder ausgehen.

Als Sockel der Pfeilerbündel des Grabdenkmals verwendete man ein polygonales, kanneliertes Trommelglied aus rotem Marmor, das nur 11 cm hoch ist. Auf seiner oberen Platte wurde das daran anzupassende Pfeilerbündel markiert (Abb. 96).

Das Mittelstück der Südansicht des Grabdenkmals bzw. der Tumba bildet jenes in eine Nische gestellte Hochrelieffragment, von welchem lediglich das untere Drittel erhalten blieb. Den 70 cm breiten und 40 cm hohen Kalksteinblock gliedert eine tief eingelassene, von zwei fragmentierten Halbsäulen begrenzte Nische. Die Gestalt in der Nische - vermutlich ein Mann - trägt ein Gewand mit

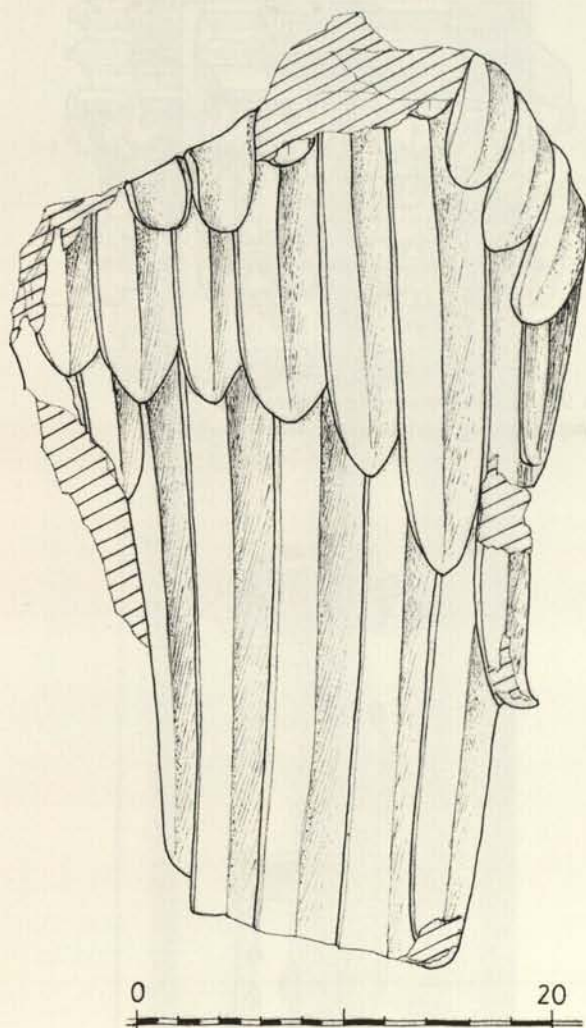

Abb. 94. Fragment eines Engelsflügels
94. kép. Angyalszárnytöredék

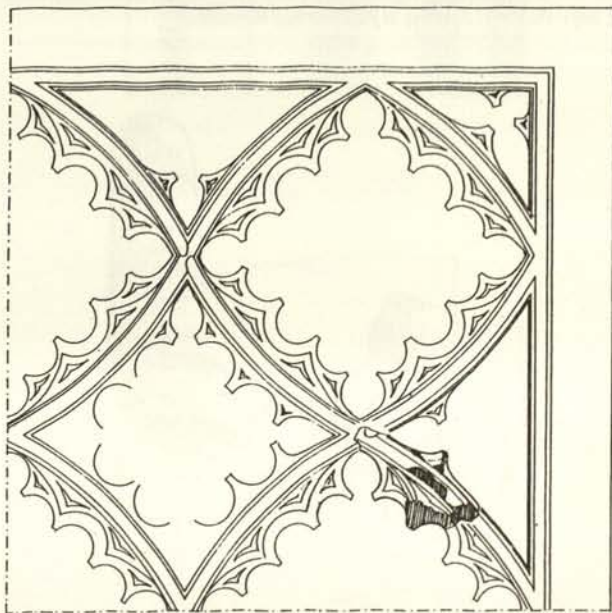

Abb. 95. Fragment eines maßwerkverzierten Steingitters,
Rekonstruktionszeichnung
95. kép. Mérműves kőrács töredékének kiszerkesztett rajza

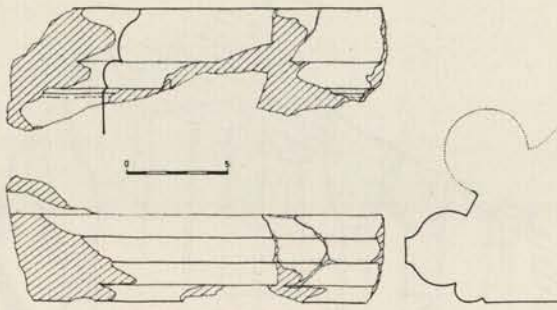

Abb. 97. Fragment eines Birnstabgesimses
97. kép. Körtagos párkánytöredék

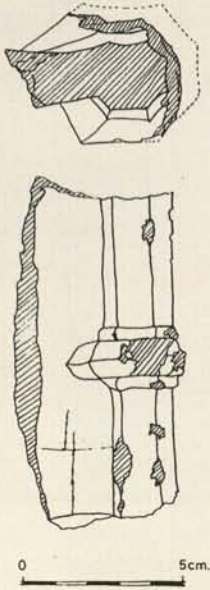

Abb. 98. Krummstabfragment von der Tumba des Bischofsgrabes
98. kép. Püspöki tumba, a pásztorbot töredéke

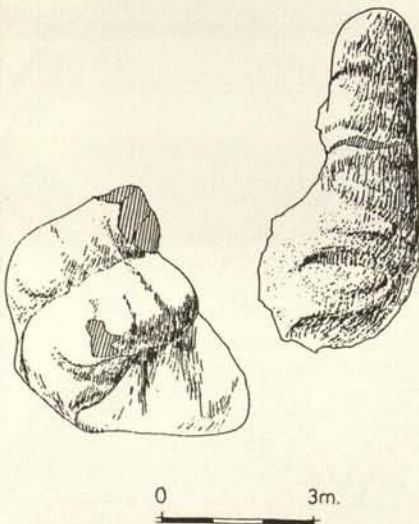

Abb. 99. Fragment einer Hand von der Tumba des Bischofsgrabes
99. kép. Püspöki tumba, a kéz töredéke

töredékek méretüket és típusukat tekintve is elkülönülnek. A két típus kiszerkesztése után a töredékek számának figyelembevételével került sor az egyes rácsnégszögek megszerkesztésére (95. kép).

A gótikus mérműves kőrács nyolc töredéke azonos méretű és tagolású. Minden bizonyosan egy rácshoz tartoztak. A mélyen profilált íves, illetve karéjos mérműveket pálcával díszített tagozat keretezi, amelynek hátából orrtagok nyúlnak ki.

A síremlék pillérkötegeinek lábázatát vörösmárványból faragott, kanelúrás, sokszögű dobtág képezi. A dobtág magassága mindössze 11 cm. Felső lapján az arra illeszkedő pillérköteg van rájelölve (96. kép).

A síremlék, pontosabban a tumba déli oldalának középső tagját képezi az a fülkébe állított magas- dombormű-töredék, amelynek csupán alsó harmada maradt meg. A 70 cm széles és 40 cm magas mészkőtömböt mélyen bevájt fülke tagolja, amelyet két töredékes féloszlop határol. A fülkében egy alak – valószínűleg férfi-, amelynek gazdagon redőzött ruhája alól csak jobb cipőjének orra látszik ki. Ruházata valószínűleg alba és tunicella lehetett. A fülke hátoldala kékre festett. A térdmagasságig megmaradt alak jobb felé fordul. Az oszlopok festése vörös drapéria, míg a ruházat vörös alapra felhordott festés nyomát mutatja. Hasonlóképpen az alak is.

A tumba fedlapja alatt többszörösen tagolt párkány fut körbe, amelyből sajnos csak néhány töredék került elő. Közülük a legnagyobb egy kemény mészkőből finoman faragott, amelyet egy körte-elem és egy pálcátag díszít. Felülete csiszolt mint a kétprófétás sarokpárkány darabja (97. kép). A párkány fölött feküdt Vilmos püspök sírköve, amelyből azonban sajnos szinte alig maradt valami. E sírkőnek a püspök személyére utaló egyik darabja a pásztorbot töredéke (98. kép). A két prófétát ábrázoló sarokpárkány anyagához hasonlóan emez is finommészkőből faragott. Maga a pásztorbot kanelúrázott, és középen többszörösen profilált párkányhoz hasonló nodus tagolja.

Ugyancsak a tumba fedlapját borító püspök-dombormű maradványa az a két ujjtöredék, amelyet szinte márványszerű, finomszemcsés mészkőből faragtak. Az ujjtöredékek a püspök áldóan felemelt jobb kezéhez tartozhattak (99. kép).

A síremlék legreprezentatívabb része a déli homlokzati oldal. Ezen az oldalon jelennek meg rekonstrukciónkban a legnagyobb számban a síremlék architektonikus töredékei. Ezek egyik jelentős darabja az a keménymészkőből faragott két oldalán két-két félhengertaggal és lemezzel profilált pillérköteg, amelyen vörösmárványt utánzó vörös festés van (100. kép).

E pillérköteget fehér mészkőből faragott levéldíszes fejezet zárta le. A négyszög keresztmetszetű törzs mindkét oldalán párosan csatlakozó faloszlopok fejezetének igen finoman kidolgozott részletei maradtak fenn (101. kép). A hármas tagolású sokszögű pillérek levéldíszes félhengeres fejezetben folytatódnak. A fejezet nagyrészt hiányos, meglévő részletei töredékesek. A rajta látható levéldíszek jellegzetesen XIV. századiak.

aufwendigem Faltenwurf, unter dem nur die Spitze des rechten Schuhs hervorschaut. Seine Kleidung mag aus Alba und Tunicella bestanden haben. Die Rückseite der Nische wurde blau bemalt. Wie das bis in Kniehöhe erhaltene Fragment erkennen läßt, wendet sich die Gestalt nach rechts. Die Säulen zeigen Spuren roter Draperie. Die Kleidung dagegen, ähnlich wie die Gestalt, Spuren einer auf rote Grundfarbe aufgetragenen Bemalung.

Unterhalb der Deckplatte der Tumba schließt sich ein mehrfach gegliedertes, umlaufendes Gesims an, von welchem leider nur einige Fragmente zutage kamen. Das größte ist ein feingemeißeltes Fragment aus hartem Kalkstein, das ein Birnstab und ein Stäbchen zieren. Seine Oberfläche wurde poliert, ähnlich wie das Eckgesimsstück mit den beiden Propheten (Abb. 97). Oberhalb dieses Gesimses lag die Grabplatte Bischof Wilhelms. Bedauerlicherweise blieb davon kaum etwas erhalten. Eines ihrer Bruchstücke, das auf die Person des Bischofs deutet, ist das Fragment eines Bischofsstabes (Abb. 98). Als Material dafür verwendete man, ebenso wie für das die beiden Propheten darstellende Eckgesims, feinen Kalkstein. Der Krummstab ist kanneliert und in der Mitte durch einen einem mehrfach profilierten Gesims ähnlichen Nodus gegliedert.

Überreste des an der Deckplatte der Tumba dargestellten Bischofsreliefs sind auch die beiden aus beinahe marmorartigem, feinkörnigem Kalkstein gearbeiteten Fingerfragmente. Sie haben zu der segnend erhobenen rechten Hand des Bischofs gehört (Abb. 99).

Der repräsentativste Teil des Grabdenkmals ist jedoch die südliche Frontseite. An dieser Seite erscheinen in unserer Rekonstruktion die meisten architektonischen Stücke des Grabmals. Eines der bedeutenden Fragmente ist das aus hartem Kalkstein gefertigte, an zwei Seiten durch jeweils zwei Rundstäbe und Plättchen profilierte Pfeilerbündel mit roten Marmor imitierender Bemalung (Abb. 100). Dieses Pfeilerbündel krönte ein blattverziertes Kapitell aus weißem Kalkstein. Hier handelt es sich um ein sehr fein ausgearbeitetes Detail des Kapitells der paarweise zu beiden Seiten an den Rumpf mit quadratischem Querschnitt anschließenden Wandsäulen (Abb. 101). Die dreigliederten, polygonalen Pfeiler setzen sich in einem blattgeschmückten Kapitell mit halbrunden Stäben fort. Ein Großteil des Kapitells fehlt, und was davon erhalten blieb, ist fragmentarisch. Die daran sichtbaren Blattverzierungen sind charakteristisch für das 14. Jahrhundert.

Wie wir es während der Behandlung der Westseite erörtert haben, gliedert das Grabdenkmal oberhalb des Baldachins ein in drei Felder unterteiltes Steingitter, über dem sich eine Reihe Fialen erhebt. Die beiden Typen der Steingitterfragmente mit Maßwerk stimmen in den Abmessungen nicht überein. Bei ihrer Rekonstruktion stellte sich heraus, daß sie unterschiedlich angeordnet waren. Von einem der beiden Typen blieben zwei Eckfragmente erhalten (Abb. 102). Dies sind aus Grobkalkstein gearbeitete, maßwerkgeschmückte Stücke, die ein mehrfach profilierter, abwechselnd mit Stäbchen und Plättchen verzierter Rahmen abschließt. Das mit Hilfe der beiden Fragmente zusammengestellte, aus vier Kassetten bestehende Bildfeld befand sich in der Mitte der südlichen Hauptfront des Grabdenkmals.

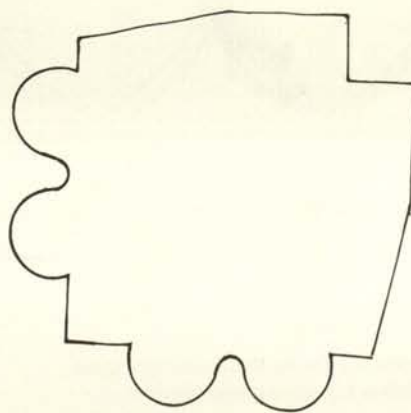
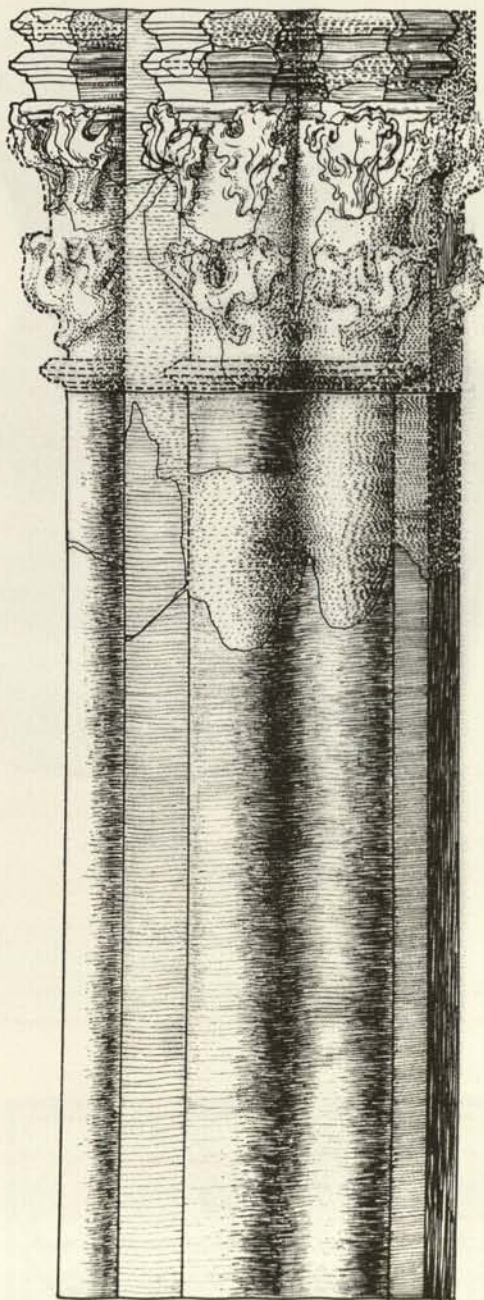

Abb. 101. Pfeilerbündel und Blattkapitell, Rekonstruktion 101. kép. Pillérböteg és levéldíszes fejezetének rekonstrukciója

Abb. 102. Eckfragment eines gotischen Steingitters
102. kép. Gótikus kőrács saroktöredéke

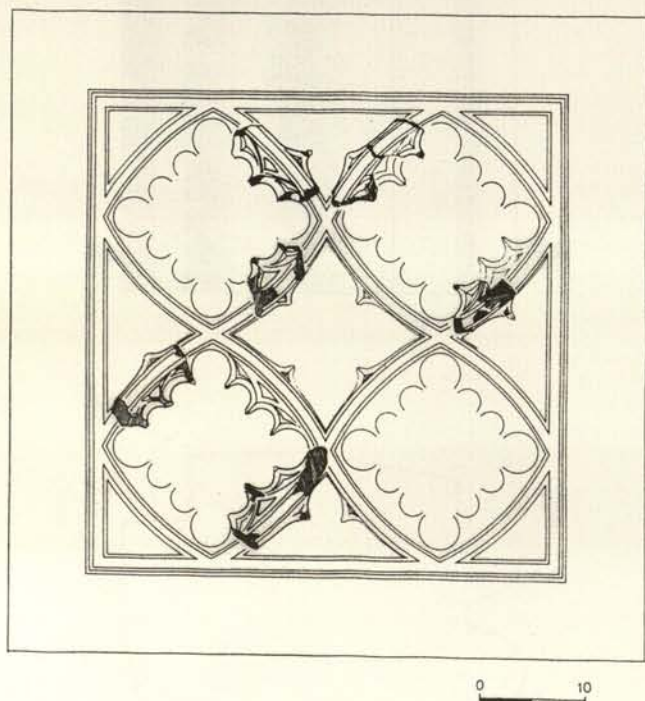

Abb. 103. Gotisches Steingitter, Rekonstruktion
103. kép. Gótikus kőrács rekonstrukciója

In der Rekonstruktion, die sich aus der zweiten Gruppe der Fragmente ergab, umrahmen die einzelnen Gitter-

A nyugati oldal kapcsán már esett szó róla, hogy a baldachin fölött a síremléket három mezőre osztott kőrács tagolja, amely fölött helyezkedik el a fiálék rendszere. A mérműves kőrács két típusú töredékei méretben nem azonosak. Kiszerveztésük nyomán kiderült, hogy mindkettőnek más-más a rendszere. Az egyik típusnak két saroktöredéke maradt meg (102. kép). Ezek durvamészkből faragott, mérműves töredékek, amelyeket többszörösen profilált, váltakozó pálca- és lemeztaggokkal díszített keretezés zár le. A két töredékből kiszerveztett, négy kazettából álló képmező a síremlék déli főhomlokzatának középső tagja.

A töredékek másik csoportjából kiszerveztett rekonstrukcióban az egyes rácsstagozatokat ívnégyszögek keretezik. Az így kialakított rácsidombból négy darab képez egy mezőt, amelyet az előző rácsstagozathoz hasonlóan többszörösen tagolt keret fog egybe (103. kép). Ez a rácsmező a homlokzat két végén helyezkedik el.

A síremlék oromzatát több lépcsőben elhelyezkedő fiálék rendje alkotja. Igen finoman megmunkált, mérművekkel gazdagon díszített darabok képviselik ezt a leletcsoportot. A fiálék anyaga különféle minőségű durvamészkből. Az egyes fiálécscsúcsok megmunkálása nem azonos minőségű, és úgy tűnik, hogy a magasabban álló darabok elnagyoltabbak.

A továbbiakban nem törekszünk a teljes anyag részletes bemutatására, inkább csak a szerkezetileg is fontos és jelentősebb elemeket ismertetjük.

Fiálé töredéke. Durvamészkből faragott, három oldalon eredetileg két-két vakmérműves tükörmező volt. Hátsó oldalának felülete hegyesvéssével megdolgozott, ami illesztésre utal. A talapzatba történő átmenetet három oldalon 45°-os szögben hajló golyvázott párkány képezi, amely alatt pálcatag van (104. kép). Ehhez a fiálétaghoz tartozik az az ugyancsak vakmérműves fiálécscsúcs-töredék, amelyet három oldalon háromkaréjos mérműpár díszít, fölötté háromkaréjos rozettával. A festetlen fiálétöredék számráthátíves vimepergáját kúszóleveles oromrózsák koronázzák. A csúcsot alkotó darabon az éleken elnagyolt kúszólevelek sora van.

Hasonló fiáléhez tartozik az a három darabból álló csúcs, amely oromrózsában végződik. Felfelé keskenyedő oldalainak éleit elnagyolt kúszólevelek sora díszíti. A csúcsot záró oromrózsa többszörösen tagolt szalagpárkányon ül (105. kép).

Valamennyi fiálétöredékünk közül a leggazdagabb az a mérművekkel és kúszólevelekkel díszített darab, amely egy többemeletes fiálé talapzatának felső tagja. Egy sokszög alaprajzú fiálétalapzat finomszemcsés mészkőből faragott eleméről van szó, amelynek két oldalát mérművekkel gazdagon tagolt faragás emeli ki. A háromkaréjos vakmérművet lezáró oromrózsás számráthátívet kúszólevelek díszítik (106, 107, 108. kép). A csúcson oromrózsa van, melynek hegye hagymaalakban végződik. Fölötté mindkét oldalon többszörösen profilált párkány van, amelyet négykaréjos mezőből álló kőrács zár le. A darab

gliedert Bogenvierecke. Jeweils vier dieser Figuren fügen sich zu einem Bildfeld, das ähnlich wie beim vorigen Gittertyp ein mehrfach gegliederter Rahmen zusammenfaßt (Abb. 103). Dieses Gitterfeld ist an den beiden Enden der Fassade plaziert.

Die Bekrönung des Grabdenkmals bildet ein in mehreren Stufen angeordnetes System von Fialen. Diese Fundgruppe vertreten sehr fein ausgearbeitete und reich mit Maßwerk geschmückte Stücke. Als Material der Fialen diente Grobkalkstein unterschiedlicher Qualität. Die Bearbeitung der einzelnen Fialespitzen ist qualitativ uneinheitlich und, wie es scheint, an den höher liegenden Spitzen oberflächlicher.

Im weiteren sind wir bestrebt, nicht jedes einzelne Detail des Materials zu behandeln, sondern möchten uns mehr auf die bedeutenderen, auch konstruktiv wichtigen Stücke konzentrieren.

Fragment einer Fiale aus Grobkalkstein. An drei Seiten befanden sich ursprünglich je zwei Spiegelfelder mit Blendmaßwerk. Die rückseitige Fläche wurde mit einem Spitzeisen bearbeitet, was sie als Paßfläche ausweisen dürfte. Den Übergang zur Basis bildet an drei Seiten ein im Winkel von 45° gekröpftes Gesims, darunter verläuft ein Stäbchen (Abb. 104). Zu dieser Fiale gehört das ebenfalls mit Blendmaßwerk verzierte Fragment einer Fialenhaube, das an drei Seiten ein dreipaßförmiges Maßwerkpaar und darüber eine Rosette gleicher Form schmücken. Den Ziergiebel mit Eselrückenbogen am unbemalten Fialebruchstück bekrönen Kreuzblumen mit Krabben, und auch an den Kanten der Spitze befindet sich eine Reihe oberflächlich gearbeiteter Krabben.

Zu einer ähnlichen Fiale gehört die aus drei Stücken bestehende, in einer Kreuzblume endende Haube. Die Kanten ihrer sich nach oben verjüngenden Seiten ziert eine Reihe von oberflächlich ausgearbeiteten Krabben. Die die Haube bekrönende Kreuzblume sitzt auf einem mehrfach gegliederten Bandgesims (Abb. 105).

Das schönste von allen unseren Fialefragmenten ist ein reich mit Maßwerk und Krabben verziertes Stück, das als oberes Element der Basis einer mehrstöckigen Fiale diente. Es ist ein Teil einer aus feinkörnigem Kalkstein gemeißelten Fialebasis mit polygonalem Grundriß. An zwei Seiten kann man reich mit Maßwerken gegliederte Verzierungen sehen. Der das dreipaßförmige Blendmaßwerk schließende Eselrücken mit Kreuzblume ist mit Krabben geschmückt (Abb. 106, 107, 108). Auf der Haube sitzt eine Kreuzblume, deren Spitze zwiebelartig endet. Darüber verläuft auf beiden Seiten ein mehrfach profiliertes Gesims, das ein aus vierpaßförmigen Feldern bestehendes Steingitter abschließt. Die Ecken des Stückes zieren Fialen. Die beiden rückseitigen Paßflächen wurden blau bemalt. In der Mitte der Spitze des Fialeteils befindet sich ein zum Zusammenfügen dienendes Dübellöch. Darauf fußte die nächste Ebene der Fiale.

Außerdem findet sich unter unseren Fialen noch ein Stück mit polygonalem Grundriß von einem Sockel. Sein unteres Teil ist in einem Winkel von 45° geschnitten, und an drei Ecken erheben sich Halbsäulen, die auf einer niedrigen, zylindrischen Basis stehen (Abb. 109). Seine beiden Schmalseiten ziert ein einfaches Spiegelfeld, das sich auf der in stumpfem Winkel zur Rückseite abgewandten, bemalten Seite fortsetzt. Die beiden profilierten

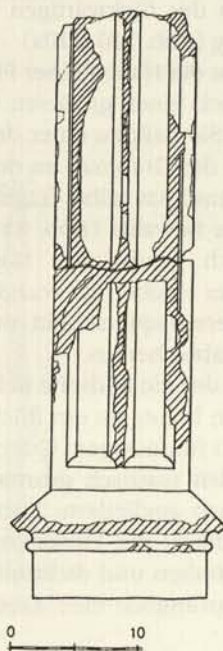
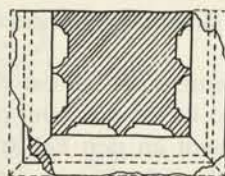

Abb. 104. Detail vom Sockel und Körper einer Fiale
104. kép. Fialé talapzatának és törzsének részlete

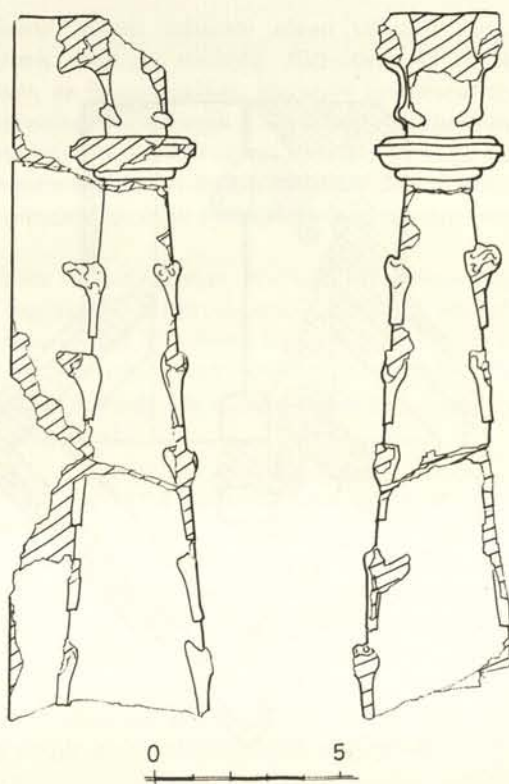

Abb. 105. Fialenhelm mit Kreuzblume
105. kép. Fialécsúcs oromrózsával

Teile der Rückseite sind blaugrün bemalt.

Unter den Haubenfragmenten der Fialen gibt es mehrere Variationen. So ist ein aus zwei passenden Stücken bestehendes Fragment an den Ecken noch einmal mit kleinen Fialen geschmückt. Die in der Kassette befindliche Maßwerkdekoration ist nicht drei-, sondern vierpaßförmig. Zwei Seiten des rückwärtigen Teils zeigen eine blaugüne Bemalung (Abb. 110–110a).

Sehr interessant ist die Haube einer Fiale, die ursprünglich zum Nebenstück einer größeren Fialekomposition gehört haben mag. Sie paßt zu einer der Krabben der in der Rekonstruktion des Grabmals an der höchsten Spitze befindlichen Fiale, und hat selbst fragmentiert ein Detail des Krabbenstückes bewahrt (Abb. 111). Das Fragment zieren hochplastisch gearbeitetes Maßwerk und eine Kreuzblume. Aus der Haube ragt waagrecht ein Verbindungsglied mit Vierecksquerschnitt und am Ende mit dem Detail einer Krabbe heraus.

Das größte Stück der die Südseite dekorierenden Fialegruppe ist ein 91 cm hohes, an der Rückseite blau bemaltes Fialenbündel mit fünfeckigem Querschnitt. Das große Steinmetzwerk bilden plastisch gearbeitete Fialen in einem durch mehrfach gegliederte Stäbchen unterteilten Feld. Die Maßwerkfialen mit Dreiecksquerschnitt enden in einer schmalen, hohen und dicht mit Krabben besetzten Haube, die ursprünglich eine Kreuzblume abschloß (Abb. 112).

Unserer Rekonstruktion zufolge stimmten die Konstruktion der Ost- und Westseite des Grabdenkmals überein. An der östlichen Seitenplatte der Tumba befindet sich ein Relief mit der Darstellung des den Drachen tö-

sarkait fiálék díszítik. Az illeszkedő hátoldalának mindkét lapja kékre festett. A fiálétag tetejének közepén az illesztésre szolgáló csaplyuk van. Erre épült a fiálé következő szintje.

Abb. 106. Detail vom oberen Glied eines Fialensockels
106. kép. Fiálétalapzat felső tagjának részlete

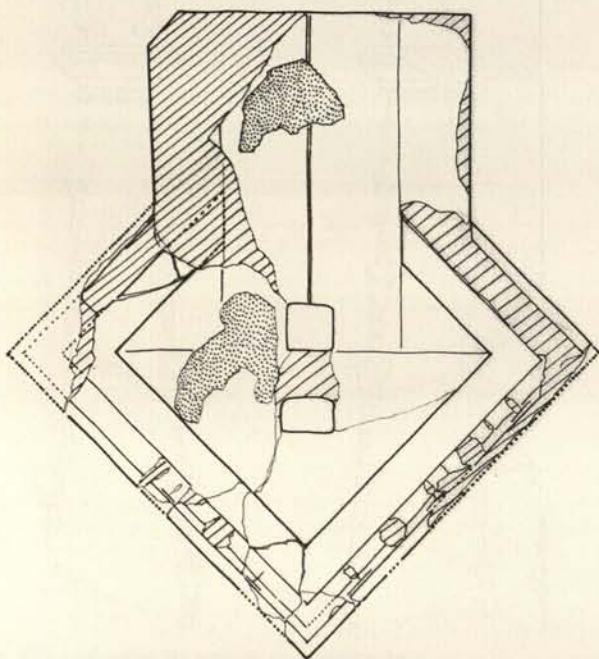
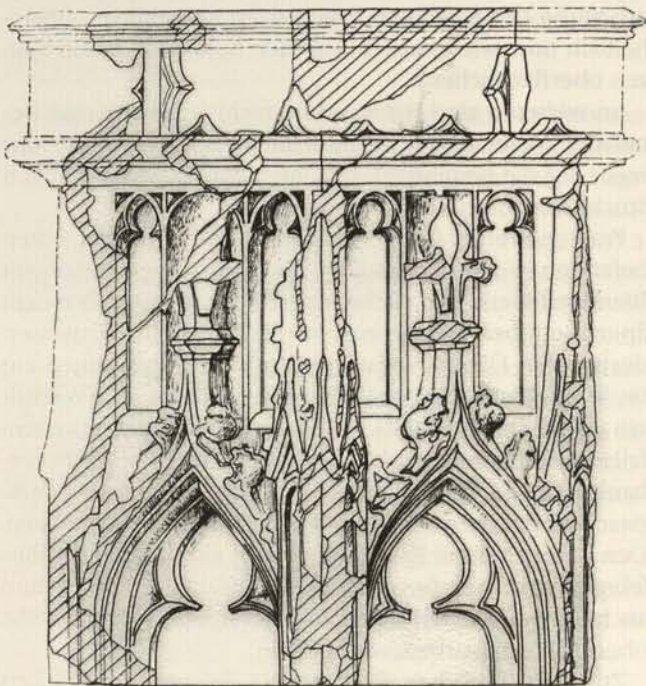
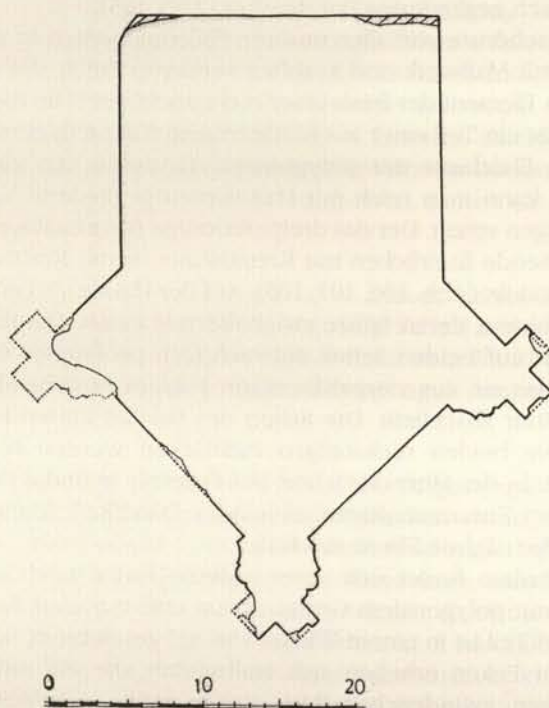

Abb. 107. Fialensockel, Draufsicht und Grundriß

107. kép. Fiálétalapzat felülnézeti és alaprajza

tenden hl. Georg zu Pferde (Abb. 113). An der Vorderseite des in weißen Sandstein gemeißelten Reliefs sind in einer vertieften, gerahmten und blau bemalten Nische das nach rechts gewandte Pferd sowie die darauf sitzende Gestalt des hl. Georg zu sehen. Der Kopf des Heiligen ist beschädigt, seinen Körper bedeckt ein Kettenhemd. Ursprünglich hatte er in der linken Hand den Schild, und in der Rechten dürfte er die Lanze gehalten haben. Am Hals des Pferdes sieht man einen Doppelzaum und darunter den auf zwei Beinen kriechenden, geflügelten Drachen. Im Hintergrund der linken Seite des Bildfeldes sind stilisierte Pflanzen zu sehen. Auch dieses Bildwerk wurde, wie das an der Ostseite des Grabmals befindliche Relief mit zwei Gestalten, im Dom gefunden. Eine chemische Analyse ergab, daß das Farbmateriale des Reliefs die gleiche Zusammensetzung hat wie das Farbmateriale der zum Grabfund gehörenden Skulpturen.

Die folgenden Steinelemente gehören zur Nordseite des Grabdenkmals. Als erstes verdient ein mehrfach profiliertes Halbpfilerbündel aus rotem Marmor Erwähnung, das aus zwei Wülsten mit identischem Durchmesser und

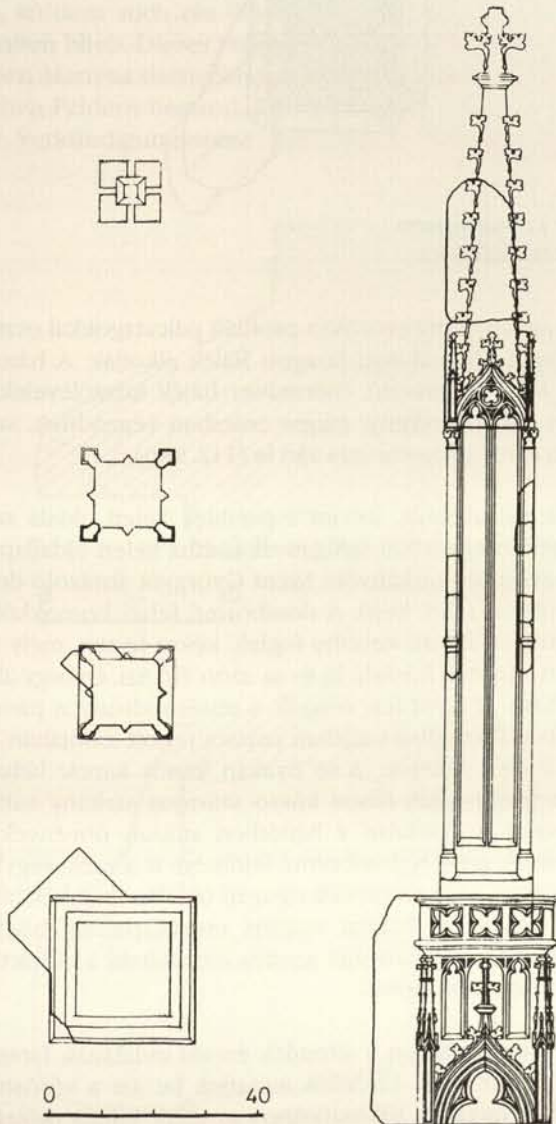

Abb. 108. Fialensäule, partielle Rekonstruktion
108. kép. Fialéoszlop részleges rekonstrukciója

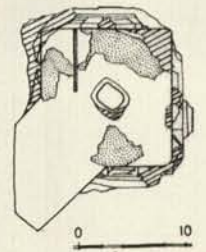
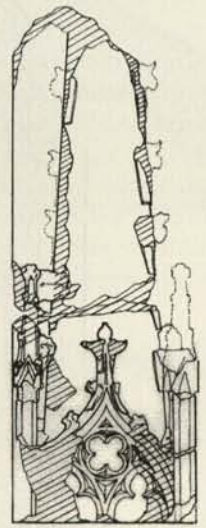
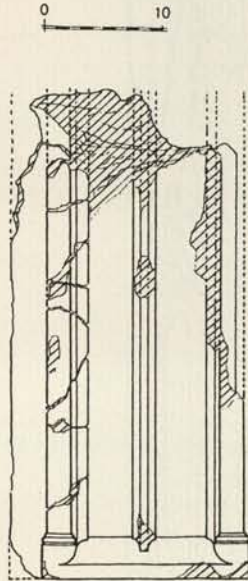
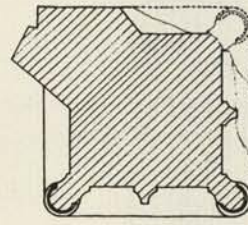

Abb. 109. Fragment vom unteren Teil einer Fiale
109. kép. Fialé alsó darabjának töredéke

Abb. 110a. Aufnahmezeichnung der Maßwerkverzierung der Fialenspitze

110a. kép. Fialécsúcs mérműves díszítésének felmérési rajza

Fialéink között találunk olyan lábazati darabot is, amelynek alaprajza sokszög, alsó része 45°-os szögben metszett, és három sarkán alacsony hengeres lábazon álló féloszlop helyezkedik el (109. kép). Két keskeny oldalt egyszerű tükörmező díszíti, amely a hátoldal felé tompaszögben elforduló, festett oldalon folytatódik. A hátoldal mindkét profilált része kékeszöld színűre festett.

A fialék csúcstörédei, között több variációt találunk. Ezek egyike az a két összeillő darabból álló töredék, amelynek sarkait kisméretű fialék külön is díszítik. A kazettában levő vakmémű nem három-, hanem négykaréjos. Hátsó felének két oldala kékeszöld színűre festett (110, 110a. kép).

Igen érdekes az a fialécsúcs, amely eredetileg egy nagyobb fialékompozíció mellékdarabjához tartozhatott. A síremlék rekonstrukciójának legmagasabb csúcán elhelyezkedő fialé egyik kúszóleveléhez rögzítették ezt a darabot, amely töredékében is megőrizte a kúszólevel egy részletét (111. kép). A töredék magas pasztikával faragott mérművel, valamint oromrózsával díszített. A csúcsból vízszintes irányban négyzet keresztmetszetű kapcsolódó tag nyúlik ki végén kúszólevel részletével.

A déli oldalt koronázó fialék csoportjának legnagyobb darabja az a 91 cm magas, ötszög keresztmetszetű fialéköteg, amelynek hátoldala kékre festett. A nagymé-

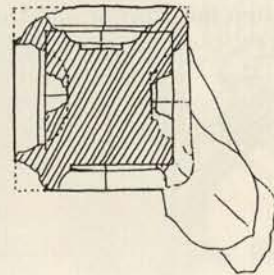
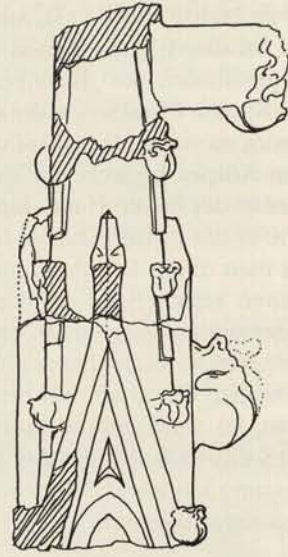
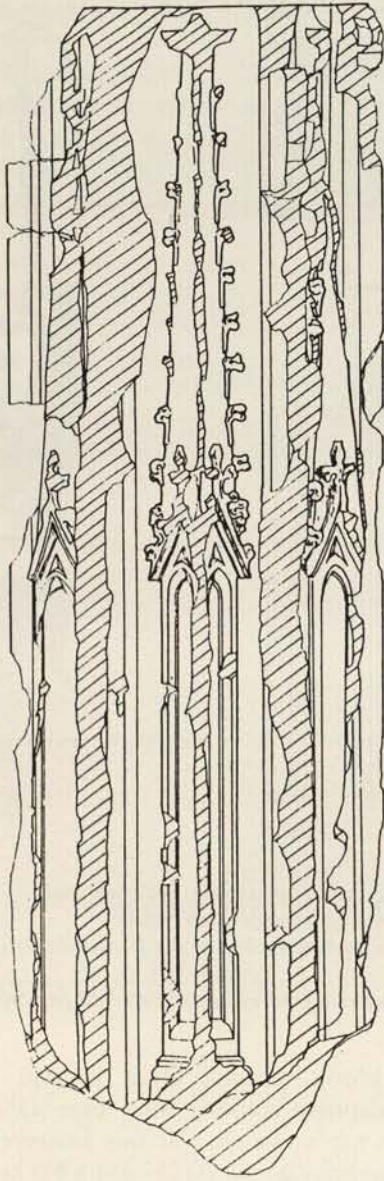

Abb. 111. Fialenspitze
111. kép. Fialécsúcs

tű faragványt többszörösen profilált pálcátaggal osztott mezőben plasztikusan faragott fiálék alkotják. A háromszög keresztmetszetű, mérműves fiálék kúszólevelekkel sűrűn tagolt, keskeny, magas csúcsban végződnek, amelyet eredetileg oromrózsa zárt le (112. kép).

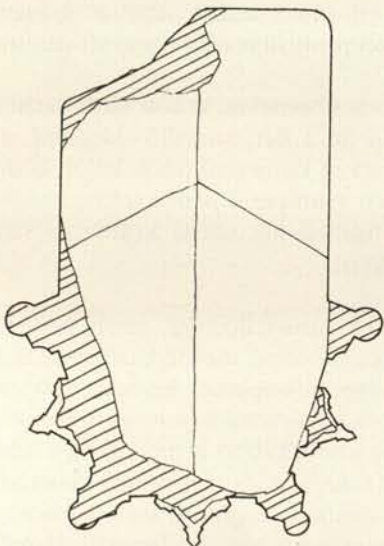

Abb. 112. Großes Fialenbündel
112. kép. Nagyméretű fiálékötveg

Rekonstrukciónk szerint a síremlék keleti oldala szerkezetében egyezik a nyugatival, tumba keleti oldallapján egy lovon ülő sárkányölő Szent Györgyöt ábrázoló dombormű van (113. kép). A dombormű fehér homokkőből faragott, előlapján keretbe foglalt, kékre festett, mély fülkében a jobbra forduló ló és az azon ülő Szt. György alakja látható. A szent feje rongált, a testét sodronyos páncéling fedi. Eredetileg baljában pajzsot tartott jobbában pedig lándzsa lehetett. A ló nyakán kettős kantár látható, alatta pedig a két lábon kúszó szárnyas sárkány van. A képmező bal oldalán a háttérben stilizált növények figyelhetők meg. E dombormű lelőhelye is a székesegyház ugyanúgy, mint a síremlék nyugati oldalán levő kétalakos domborműé. A kémiai analízis megállapította, hogy a dombormű festékanyaga azonos összetételű a sírleletből előkerült szobrokéval.

A következőkben a síremlék északi oldalának faragványait ismertetjük. Elsőként mutatjuk be azt a vörösmárványból faragott, többszörösen profilált félpillérköteget, amely két azonos átmérőjű hengertagból, valamint egy nagyobb átmérőjű féloszlopból áll. A darab hátoldalán illesztésre szolgáló kivágás van, melynek felülete durván

einer Halbsäule mit größerem Durchmesser besteht. An seiner Rückseite befindet sich ein Falz, dessen Oberfläche grob bearbeitet wurde (Abb. 114). Die Bekrönung dieses Pfeilerbündels aus rotem Marmor bildet ein aus weißem Kalkstein gearbeitetes, zum Teil fragmentiertes, beschädigtes Kapitell mit Blattschmuck. Beim unversehrtesten Stück des aus drei Halbsäulenkapitellen bestehenden, aus mehreren Bruchstücken zusammengesetzten Elementes blieb der den Schaft vom Kapitell trennende, profilierte Ring in gutem Zustand erhalten. Das Kapitell zieren in zwei Reihen angeordnete, sehr fein ausgearbeitete und tiefgegliederte Rankenblätter. Den Abschluß des Kapitells bilden unten ein polygonales und oben ein gebogenes, profiliertes Glied (Abb. 115). Auf der oberen Abdeckplatte kann man deutlich den in Stein geritzten Anriß des Pfeilerbündelkapitells sehen, so daß die beiden erwähnten Bauglieder die Möglichkeit boten, das Pfeilerbündel zu rekonstruieren (Abb. 116). Dieses blattgeschmückte Pfeilerbündelkapitell ist für die ungarische Gebäudeplastik der Anjouzeit typisch.

Ein weiteres, ebenfalls repräsentatives, die Nordseite des Grabdenkmals zierendes Stück ist das Fragment eines aus hartem Kalkstein gemeißelten Reliefs mit zwei Gestalten, an dem auch ein Rest der profilierten Umrahmung erhalten blieb. Dieses Fragment war sicher Teil einer das Leben Mariens darstellenden Reliefreihe, die aus quadratischen Feldern bestand. Die beiden Frauengestalten des zur Verkündigungsszene gehörenden Relieffragmentes

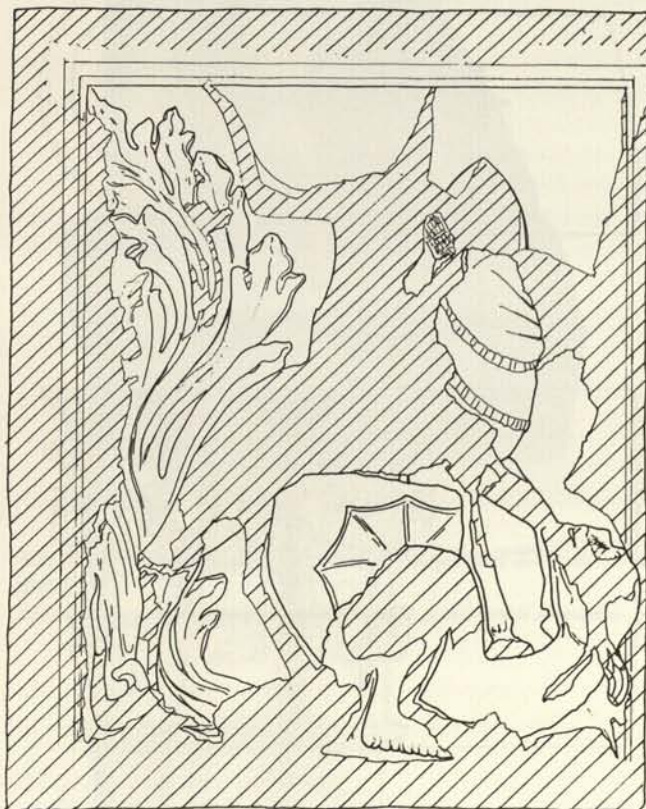
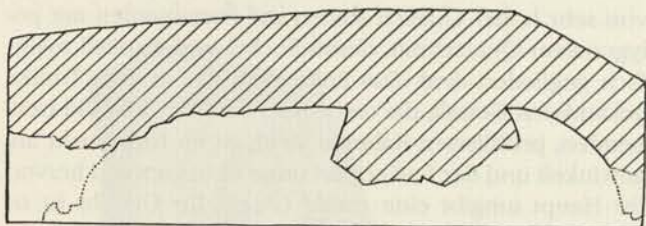

Abb. 113. Relief mit Darstellung des drachentötenden hl. Georg 113. kép. Dombormű Sárkányölő Szt. György ábrázolásával

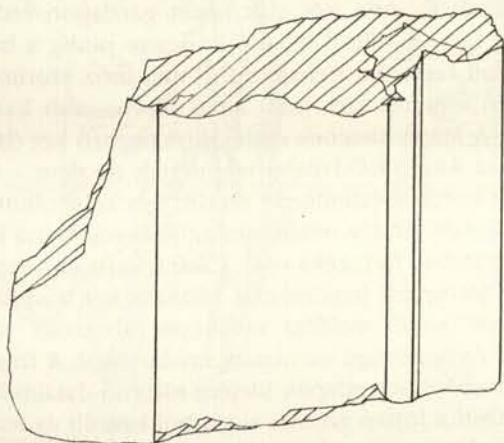
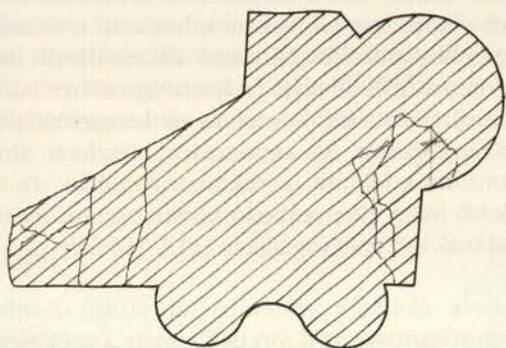

Abb. 114. Halbpfeilerbündel, Detail 114. kép. Félpillérköteg részlete

Abb. 115. Pfeilerbündelkapitell 115. kép. Pillérköteg fejezete

von sehr hoher Qualität stehen auf Postamenten mit polygonalem Querschnitt, deren Sockel und Kapitell mehrfach gegliedert sind. Das linke Bein der in eine Tunika gekleideten Gestalt, die rechts von dem das Bildfeld trennenden, profilierten Rahmen steht, ist im Knie leicht angewinkelt und der Fuß schaut unter dem Gewand hervor. Ihr Haupt umgibt eine runde Glorie. Ihr Gesicht ist so

megdolgozott (114. kép). Ennek a vörösmárvány pillérekötegnek a fejezetét alkotja az a fehér mészkőből faragott levéldíszes fejezet, amely részben töredékes és hiányos. A több darabból összeragasztott három féloszlop-fejezetből álló faragvány legépebb darabjánál jó állapotban maradt meg a törzset a fejezettől elválasztó profilált gyűrű. A fejezetet két sorban elhelyezkedő igen finoman faragott és mélyen tagolt kúszólevelek díszítik. A fejezet lezárását alul egy sokszögű, fölül egy íves, profilált tagozat képezi (115. kép). A tagozat felső lapján jól látható a pilléreköteg fejezetének kőbe karcolt szerkesztési rajza. Az említett két építészeti tagozat módot adott a pilléreköteg-rekonstrukciójára (116. kép). Ez a levéldíszes pilléreköteg-fejezet jellegzetes a magyarországi Anjou-kori épületplasztikában.

A síremlék reprezentatív darabja északi oldalt díszítő, keménymészkőből faragott, kétalakos dombormű-töredék, profilált keretezés maradványával. A relief-töredék minden bizonnyal része volt, Mária életét ábrázoló dombormű-sorozatnak, amely négyszögű mezőkből állott. Az Angyali Üdvözlés részletét képező és igen magas kvalitású dombormű-töredék mindkét női alakja sokszög keresztmetszetű posztamentesen áll, amelynek úgy lábazata, mint fejezete többszörösen tagolt. A képmezőt elválasztó profilált kerettől jobbra álló tunikás alak bal lába térdben kissé meghajlott, lábfeje pedig kilátszik ruhája alól. Az alak feje körül kör alakú glória, maga az arc erősen roncsolt, csak a hozzá simuló, élesen faragott hajtincs maradt meg belőle. Jobb keze könyökben behajlított, míg bal kezének helyzete csak sejtethető. Az egyes képmezőket keretező és elválasztó tagozat gazdagon profilált. Profilja és kőanyaga is hasonló a két prófétát ábrázoló sarokdombormű keretének profiljához és anyagához. Az annunciáció részletét ábrázoló dombormű-töredékünk a rekonstrukcióban az északi oldal jobb felén elhelyezkedő kilenc osztatú mező alsó harmadának közepét foglalja el (117, 118. kép).

A Mária életének jeleneteit ábrázoló dombormű-sorozathoz tartozik az a töredék, amely a székesegyházi gyűjteményből már századunk elején ismert volt (119. kép). A domborműves képmezőből kitörött torzó női alakot ábrázol, amelynek feje és lábfeje hiányozik. A félig oldalt forduló női alak testét gazdagon redőzött ruházat fedi. A vállról leomló köpenye pedig a bal könyék alatt redőzött. Behajlított és magához szorított bal kezében könyvet tart, jobb keze, illetve jobb karja hiányzik. A Mária életének ciklusához tartozó két darab – amely az Angyali Üdvözlés jelentének részlete – egyes kutatók korábbi véleménye szerint egy retabulum részletét képezte, amely retabulum az Aranyos Mária kápolna főoltárának tartozéka volt. Takács Imre művészettörténész szerkezeti kapcsolatba hozza a két dombormű-töredéket a két próféta mellképét ábrázoló azonos anyagú és minőségű sarokpárkánydarabbal. A fragmentumoknak Vilmos püspök idejére történő datálását csak megerősíti a főpap azonos anyagból készült és hasonló színvonalon megmunkált címerkőve, amely ugyancsak az átadás során került elő.

A síremlék azonos anyagból faragott figurális domborművei azonos mester alkotásának tekinthető. Ismerve

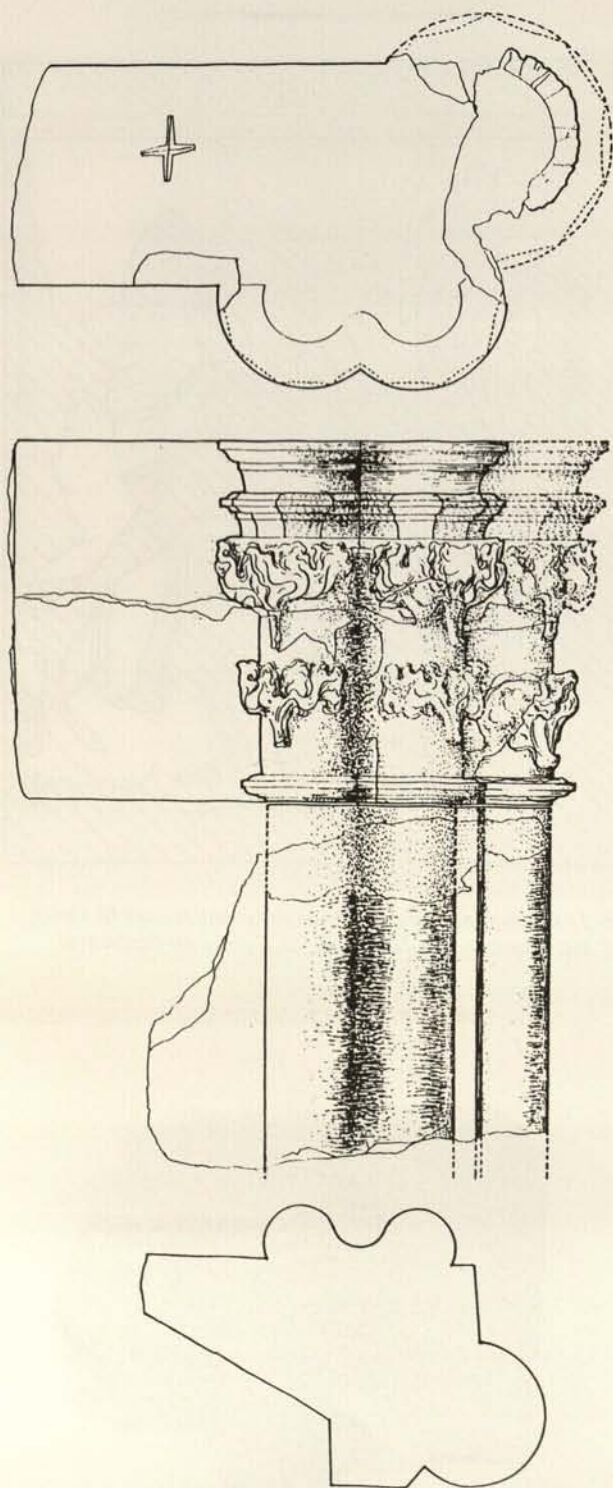

Abb. 116. Blattgeschmücktes Pfeilerbündel mit Kapitell, partielle Rekonstruktion

116. kép. Levéldíszes pilléreköteg és fejezete részleges rekonstrukciója

stark beschädigt, daß man nur noch eine sich daran anschmiegende, plastisch gearbeitete Haarlocke erkennen kann. Den Ellenbogen ihres rechten Armes hat sie angewinkelt, die Haltung der linken Hand läßt sich nur vermuten. Die neben ihr stehende Figur, von der nur ein Stück der Beine und des Rumpfes erhalten blieb, ist ebenfalls fein bearbeitet. Sie trägt einen reich gefalteten Umhang, unter dem ein Teil des rechten Fußes zu sehen ist. Die Zehen des linken Fußes fehlen. Das die einzelnen Bildfelder umgebende und gleichzeitig trennende Rahmenglied ist reich profiliert. Sowohl Profil als auch Steinmaterial dieses Rahmens ähneln dem Rahmenprofil und Material des die beiden Propheten darstellenden Eckreliefs. In der Rekonstruktion nimmt dieses ein Detail der Verkündigung darstellende Fragment die Mitte des unteren Drittels eines neungeteilten Feldes rechts an der nördlichen Seite ein (Abb. 117, 118).

Zu der Reliefserie mit Szenen aus dem Leben Mariens gehört auch das Fragment, das schon seit Anfang des 20. Jahrhunderts aus der Domsammlung bekannt war (Abb. 119). Das aus dem Relief herausgebroschene Bildwerk zeigt den Torso einer Frauengestalt, deren Kopf und Füße fehlen. Den Körper der halb zur Seite gewandten Figur bedeckt ein Gewand mit reichem Faltenwurf, und auch ihr von den Schultern herabwallender Umhang ist unter dem linken Ellenbogen in Falten gelegt. In der linken Hand, die sie anwinkelt und an den Körper preßt, hält sie ein Buch. Der rechte Arm bzw. die rechte Hand fehlen. Nach der früheren Meinung einzelner Forscher haben die beiden den Lebenszyklus Mariens darstellenden Stücke – Details der Verkündigungsszene – zu einem Retabel des Hauptaltars der Kapelle der Goldenen Maria gehört. Der Kunsthistoriker Imre Takács bringt die beiden Relieffragmente in konstruktionellen Zusammen-

Abb. 117. Fragment eines die Verkündigungsszene darstellenden Reliefs

117. kép. Annunciáció jelenetét ábrázoló dombormű töredéke

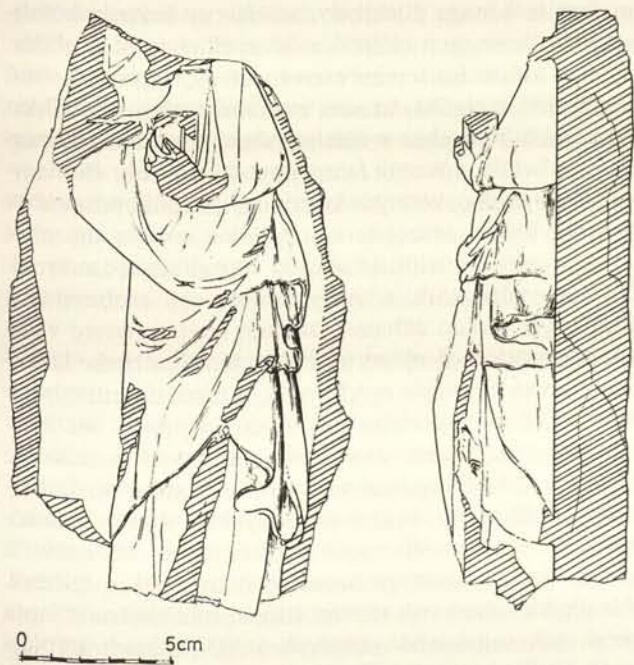

Abb. 119. Relieffragment mit dem Torso einer Frauengestalt
119. kép. Domborműtöredék női alak torzójával

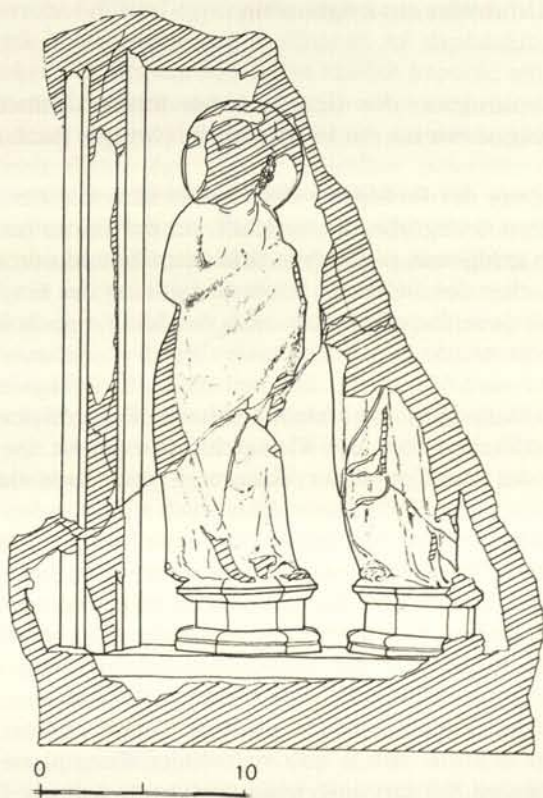

Abb. 118. Verkündigungsszene, Detailzeichnung
118. kép. Annunciációs jelenet részlete, rajz

hang mit dem Eckgesimsstück identischen Materials und identischer Qualität, auf dem die Büsten zweier Propheten zu sehen sind. Auch das gleiche Material und die ähnliche Qualität des Wappensteins des Prälaten, der ebenfalls bei den Grabungen zum Vorschein kam, bekräftigen die Datierung der Fragmente in die Zeit Bischof Wilhelms.

Demnach sind die aus identischem Material geschaffenen Bildwerke des Grabdenkmals als Arbeiten ein und desselben Meisters zu betrachten. Kennt man die Beziehungen Bischof Wilhelms zu Avignon, kann man auch in diesen außerordentlich feinfühlig gemeißelten Werken die Ausstrahlung der französischen Plastik von der Mitte des 14. Jahrhunderts erkennen.

Die Annahme, daß die zu einem die Verkündigungsszene darstellenden Relief gehörenden Fragmente Bestandteile eines Altarretabels gewesen seien, beruhte wohl darauf, daß das ganze Material des nun aufgefundenen Grabdenkmals nicht bekannt war. Erst in Kenntnis der Grabungsergebnisse wurde nämlich klar, daß ein beachtlicher Teil der im Grab gefundenen Skulpturen von dem untergegangenen Grabdenkmal Bischof Wilhelms stammt, und der andere Teil zur liturgischen Ausstattung der Kapelle gehört hat. Langwierige Forschungen und Analysen sowie das Heranziehen zahlreicher Analogien führten schließlich dennoch zum Erfolg, der Rekonstruktion des Grabdenkmals unter Verwendung der erhalten gebliebenen Fragmente. Diese Forschungsarbeit beschränkte sich bei der Suche nach Analogien nicht allein auf die einzelnen Stücke, sondern gelangte durch Vergleiche der verschiedenen Typen von Grabdenkmälern zu dem Endresultat: Das Grabmal Bischof Wilhelms deutet auf Vorbilder aus Avignon hin.

Rekonstruktion des Grabdenkmals Bischof Wilhelms von Bergzabern aus der Marienkapelle (Gergely Buzás)

Im Zuge der Freilegung der Kapelle kam in einer gemauerten Grabgrube, die im Schiff, vor der am weitesten östlich gelegenen nördlichen Seitenkapelle und von der Mittelachse des Gebäudes leicht in Richtung des Einganges zur Seitenkapelle – also nach Norden – verschoben entdeckt wurde, ein bedeutender Fund an behauenen Steinen zum Vorschein. Ein Teil dieser Steinfragmente waren Skulpturen, der andere Teil hat zu Konstruktionen der Architektur bzw. der Kleinarchitektur gehört. Da sowohl der Fundort dieser Skulpturen und Architektur-elemente als auch ihr Material identisch sind, standen sie mit Sicherheit in irgendeinem Zusammenhang. Es gab seit ihrer Freilegung verschiedene Vorstellungen, wie man den Bau, zu dem die gefundenen Fragmente gehört haben dürften, interpretieren bzw. rekonstruieren könnte. Die Ergebnisse der gründlichen Aufarbeitung des Steinmaterials haben die Interpretation als Grabdenkmal bekräftigt. Dafür spricht vor allem der Fundort selbst, bei dem es sich um eine in sehr vornehmer Weise plazierte, mit stabilen Mauern umgebene Grabgrube handelt. Dieses massive Mauerwerk hat auf keinen Fall zum Tragen eines einfachen Grabsteines gedient, sondern war zweifellos für irgendeinen größeren Tumbabau mit Baldachin

Vilmos püspök avignoni kapcsolatait, ezekben a rendkívül finoman faragott alkotásokban is felismerhetjük a francia plasztika kisugárzását a XIV. század közepén.

Az a feltevés, hogy az Angyali Üdvözlét jelenetét ábrázoló dombormű-töredékek egy oltárretabulum részei lettek volna minden bizonnyal onnan eredt, hogy a most megtalált síremlék teljes anyaga akkoriban még nem volt ismert. Az ásatási eredmények vizsgálata során vált ugyanis egyértelművé, hogy a sírból előkerült szoborlelet egy jelentős része Vilmos püspök elpusztult síremlékének maradványa, másik része pedig a kápolna liturgikus felszereléséhez tartozott. A hosszas kutató és elemző munka, a széles körű analógiák felhasználása végül is a síremléknek a töredékek felhasználásával történő rekonstrukcióját eredményezte.

Ez a kutatómunka nemcsak az egyes részleteket vette figyelembe az analógiák keresése során, hanem a síremléktípusok összehasonlítása révén jutott el a végeredményre: Vilmos püspök síremléke avignoni előképekre utal.

Bergzaberni Vilmos püspök síremlékének rekonstrukciója az Aranyos Mária kápolnából (Buzás Gergely)

A kápolna feltárása során a hajóban, a legkeletebbre lévő északi oldalkápolna előtt, az épület középtengelyétől kissé a mellékkápolna bejárata – tehát észak felé – eltolva egy kifalazott sírgödörben igen jelentős kőfaragványlelet került elő. E faragványtöredékek egy része szobrokból, más része viszont építészeti-kisépítészeti szerkezetekből származott. A szobrok és építészeti elemek lelőhelyük anyaguk azonosságából ítélve valamilyen módon minden bizonnyal összefüggtek egymással. A feltárás óta többféle elképzelés született annak a szerkezetnek az értelmezésére, rekonstrukciójára, amelyhez az előkerült töredékek tartozhattak. A kőanyag részletes feldolgozása ezek közül a síremlék-értelmezést támasztotta alá. Mindenekelőtt emellett szól maga a lelőhely, amely egy komoly kőfalazattal körülvett, igen előkelő módon elhelyezett sírgödör. Erőteljes kifalazása semmi esetre sem egy egyszerű sírkő megtartását szolgálta, hanem mindenképpen valamilyen komolyabb baldachinos tumbaépítmény számára képeztek ki. A belőle előkerült faragványok közül egy életnagyságú, áldó tartású, kesztyűs kéz és egy püspöki pásztorbot töredéke főpapi sírszoborra utal. Velük azonos anyagból készült egy füstölőt lóbáló térdelő angyalfigura, amelynek alsó része elpusztult, s amely szintén egy szoboralakos sírkő egyik sarkán állhatott. Szintén sírempítményre vallanak a sírgödörből előkerült baldachintöredékek. Előkerültek olyan egységes rendszerbe tartozó, de különböző elhelyezésű pillérek elemei, amelyek egy tipikus síremlék-baldachin részeiként értelmezhetők, továbbá többféle fiálélem. E fiálék egykor a falazattól függetlenül, de csoportosan álltak, és minden bizonnyal a sírbaldachint koronázták. A síremlék egyik legfontosabb részének, a tumbának az oldallapjai azonban hiányoztak a leletből. Már régóta ismert volt viszont három reliefdíszes kőlap a pécsi székesegyházból, amelyek a XIX. századi átépítés során kerültek elő. E kőlapok anyaga, festése, faragásuk stílusa szembeszökő rokonságot mutatott a sírgödörből előkerült faragványok egy részével. A kőlapok fülkés-figurális díszítése, mérete és hátoldaluk kiképzése

errichtet worden. Von den darin zum Vorschein gelangten Steinmetzarbeiten deuten eine lebensgroß gestaltete, behandschuhte Hand in segnender Haltung und das Fragment eines Bischofsstabes auf die Grabplastik eines Prälaten. Aus dem gleichen Material wie diese Stücke war die knieende, ein Weihrauchgefäß schwenkende Engelsfigur gefertigt, deren unteres Teil fehlt, und die ebenfalls an der Ecke eines Grabsteins mit Skulptur gestanden haben mag. Auch die in der Grabgrube gefundenen Baldachinfragmente zeugen von einem Grabbau. Zum Vorschein kamen weiters solche zu einem einheitlichen Gefüge gehörende, aber unterschiedlich plazierte Pfeilerelemente, die als Teile eines typischen Grabmalbaldachins zu interpretieren sind, als auch verschiedene Elemente von Fialen, die einst unabhängig vom Mauerwerk, aber in Gruppen angeordnet standen und gewiß den Grabbaldachin bekrönten. Allerdings fehlten im Fundmaterial die Seitenplatten eines der wichtigsten Teile des Grabdenkmals, der Tumba. Schon seit langem bekannt waren dagegen drei reliefverzierte Steinplatten aus dem Pécs-er Dom, die beim Umbau des Doms im 19. Jahrhundert zutage kamen. Das Material, die Bemalung und der Bearbeitungsstil dieser Platten zeigten auffällige Ähnlichkeit zu einem Teil der in der Grabgrube gefundenen Fragmente. Die Nischen- und Figuraldekoration der Steinplatten, ihre Abmessungen und die Ausbildung ihrer Rückseiten (oberflächliche Bearbeitung, für eckiges Aneinanderpassen gestaltete Flächen) machten es sehr wahrscheinlich, daß sie ursprünglich als Seitenplatten einer Tumba angefertigt wurden. Aufgrund der stilistischen Zusammenhänge darf mit Recht angenommen werden, daß sie einen Teil jenes Grabdenkmals bildeten, dessen übrige Elemente in der Grabgrube der Goldenen Marienkapelle zum Vorschein kamen. Auch die Tatsache ihrer abweichenden Fundorte ist im Grunde nicht überraschend. Denn für diejenigen, welche die Grabdenkmäler in der Türkenzeit zerschlugen, waren nur diese großen Steinplatten wirklich wertvoll, da sie sich ausgezeichnet zum Aufführen von Mauern eigneten. Während die Skulpturen, schlanken Pfeiler und Fialen lediglich Abfall darstellten, mit dem man höchstens die überflüssig gewordene Grabgrube verfüllen konnte. Offensichtlich wurden also die Seitenplatten der Tumba - und aller Wahrscheinlichkeit nach auch die Deckplatte des Grabes, von der man nur einige der abgeschlagenen herausstehenden Stücke fand - vom Schauplatz weggeschafft und in irgendeinen neuen Mauerverband eingefügt.

Nachdem wir den Platz und die Funktion des ehemaligen Steinbaus mit großer Wahrscheinlichkeit feststellen und die davon erhalten gebliebenen Elemente zusammentragen konnten, wagten wir einen Versuch, ihn theoretisch zu rekonstruieren. Bestimmend für die Maße des Grabes waren sein Fundament und die Deckplatten der Tumba. Davon sind die beiden breiteren Platten im wesentlichen identischer Abmessung. Die eine ziert der mit dem Drachen kämpfende hl. Georg in einem rechteckigen Rahmen, die andere ein Paar Skulpturenischen. An ihrer Rückseite erkennt man die zum eckigen Anpassen dienende Abkantung. Nach der Paßfläche zu urteilen, standen an den Ecken gesondert aus Stein gemeißelte Pfeiler. Das dritte Element ist eine unvollständige Seiten-

(kinagyolt hátsó oldal, sarkos összeállításra kialakított illesztési felületek) nagyon valószínűvé tették, hogy eredetileg tumbaoldallapoknak készültek. A stiláris összefüggések alapján joggal feltételezhetjük, hogy annak a síremléknek képezték részét, amelynek többi eleme az Aranyos Mária kápolna sírgödrében került elő. Valójában eltérő lelőhelyük sem meglepő, hiszen a síremléket a török korban szétverők számára ezek képeztek értéket, mivel a nagyméretű kőlapok igen alkalmasak voltak falazóanyagként, míg a szobrok, karcsú pillérek és fiálék csak hulladékot jelentettek, amellyel legfeljebb a feleslegessé vált sírgödört lehetett feltölteni. A tumbaoldallapokat tehát - és minden bizonnyal a sírfedlapot is, amelynek csak néhány leütött kiálló darabja került elő - nyilván elhurcolták a helyszínről, és valamilyen új falazatba építették be.

Miután nagy valószínűséggel megállapíthattuk az egykori kőszerkezet helyét és funkcióját, és összegyűjthettük fennmaradt kőelemeit, kísérletet tettünk elméleti rekonstrukciójára. A sír méreteit alapozása és a tumbafedlapok határozták meg. Ezek közül a két szélesebb lényegében azonos méretű: az egyiket négyszögletes keretben a sárkánnyal küzdő Szt. György, a másikat páros szoborfülke díszíti. Ezek hátoldalán a sarkos illesztésre szolgáló élszedés ismerhető fel. Az illesztési felületből kiderül, hogy a sarkokon külön kőből faragott pillérek álltak. A harmadik fennmaradt elem nem teljes magasságú oldal-lap, hanem annak csak alsó rétegekőve. Mindössze egyetlen szoborfülkét tartalmaz, mellette pedig egy széles, sima, díszítetlen sáv jelentkezik. Feltehetően ez elé helyezték el a pillért, amelynek a következő rétege már egybe lehetett faragva a tumbaoldallappal. Ezen elem oldalsó illesztési felületei egyenesek, tehát nem sarkon, hanem az egyik hosszoldal közepén állhatott. Az alapfalakra rátéve ezeket a kőlapokat egy olyan tumbát kapunk, amelynek hosszoldalait három-három, pillérekkel megszakított szoborfülke tagolta. A pillérek közül több szabadon álló törzs, fejezet, illetve egy lábazat töredékét ismerjük. Vannak köztük sarokdarabok is. Ezek külső sarkai élszedettek, belső sarkuk falccal van ellátva. A külső homlokoldalakat 2-2 homorlattal összekötött pálcatagozat díszíti. E pálcáknak levéldíszes fejezetei, és kannelúrázott lábazatai is voltak. A pillérlábazatot vörösmárványból faragták. Az a vele azonos profilú és magasságú egyenes lábazati elem is előkerült, amely a tumbaoldallapok alatt húzódnak. A sarokpillérek törzse mészkőből készült és vörös festést kapott. A fejezetet szintén mészkőből formálták meg. Ránk maradt egy hosszoldalt osztó egyszerű pillér töredéke is. Ezt - feltehetően karcsúbb méretei miatt - vörösmárványból faragták. A legizgalmasabb pillérelemek szintén az egyik hosszoldal tagolásához tartoztak. Egy vörösmárvány törzs és egy mészkő fejezet maradt ránk belőlük. Homlokoldaluk kiképzése megegyezik a többi darabéval: két homorlattal összekötött, levéldíszes fejezettel koronázott pálcatag tagolja őket. Oldalsó felületeik azonban eltérő kialakításúak. Az egyik oldalon a belső sarkot nagyobb méretű oszlop díszíti, a másik oldalon viszont lépcsősen kialakított illesztési felület található, azaz itt a pillér nem szabadon állt, hanem egy vékony fal végéhez kapcsolódott. E pillérelemek arra vallanak, hogy a síremlék aszimmetrikus kialakítású volt. Az egyik hosszol-

platte, von der nur die untere Steinlage erhalten blieb. Sie enthält alles in allem eine Skulpturenische, und neben ihr erscheint ein breiter, glatter, unverzierter Streifen. Davor hatte man vermutlich den Pfeiler plaziert, dessen folgende Steinlage wohl schon mit der Seitenplatte der Tumba verbunden war. Die Paßflächen dieses Elementes sind gerade. Es dürfte also nicht an einer Ecke, sondern in der Mitte einer der Langseiten gestanden haben. Setzt man diese Steinplatten auf die Grundmauern, erhält man eine Tumba, deren Längsseiten jeweils drei durch Pfeiler unterbrochene Skulpturenischen gliederten. Von den Pfeilern kennen wir das Fragment mehrerer freistehender Schäfte, Kapitelle bzw. einer Basis. Auch Eckstücke befinden sich darunter. Ihre äußeren Ecken wurden abgekannt, die innere Ecke ist mit einem Falz versehen. Die äußeren Frontseiten zieren mit jeweils zwei Kehlen verbundene Stabglieder. Diese Stäbe hatten sowohl blattgeschmückte Kapitelle wie auch kannelierte Basen. Die Pfeilerbasis wurde aus rotem Marmor gearbeitet. Zum Vorschein kam weiters ein damit identisch profiliertes, gerades Basiselement gleicher Höhe, das vermutlich unterhalb der Seitenplatten der Tumba eingesetzt war. Den Schaft der Eckpfeiler hatte man aus Kalkstein gefertigt und rot bemalt. Auch das Kapitell war aus Kalkstein geformt. Darüber hinaus gibt es im Fundmaterial noch das Fragment eines einfachen, eine der Längsseiten gliedernden Pfeilers, für den man - vermutlich der schlankeren Maße wegen - roten Marmor verwendet hat. Zur Gliederung einer der Längsseiten gehörten auch die interessantesten Pfeilerelemente. Von diesen sind ein Schaft aus rotem Marmor und ein Kalksteinkapitell auf uns gekommen. Die Ausformung ihrer Stirnseiten stimmt mit der der übrigen Stücke überein: zwei durch Kehlen verbundene, von einem blattgeschmückten Kapitell bekrönte Stäbe gliedern sie. Ihre Seitenflächen wurden allerdings anders gestaltet. Auf der einen Seite zierte die innere Ecke eine größere Säule, auf der anderen Seite hingegen befindet sich eine abgestufte Paßfläche. Das bedeutet, daß der Pfeiler nicht freistand, sondern an das Ende einer dünnen Mauer grenzte. Diese Pfeilerelemente zeugen von der asymmetrischen Form des Grabdenkmals. Eine durch schlanke Pfeiler gegliederte, offene Dreierarkade bildete die eine Längsseite, während die andere an den beiden Außenabschnitten geschlossen und nur in der Mitte von einer säulengerahmten Öffnung durchbrochen war.

Über die Ebene oberhalb der Pfeilerkapitelle - wo die Arkadenbögen bzw. die Baldachindecke gewesen sein müssen - wissen wir gar nichts. Fragmente dieser Art kamen nicht zum Vorschein. Von den feinskulptierten Steinen der die Deckplatte krönenden Attika und der Fialen hingegen blieben zahlreiche Fragmente erhalten. Aus verschiedenen, aber ähnlich profilierten und gezeichneten Steinplattenstücken mit durchbrochenem Maßwerk konnte die Balustrade der Attika rekonstruiert werden. Zwischen den Balustradepplatten, über den Baldachinpfeilern, mögen kleine Fialen mit quadratischem Grundriß gestanden haben. Von diesen kamen sogar die oberen Abschnitte solcher Exemplare zum Vorschein, die an die Ecken bzw. an die Seiten paßten. Ihre Frontseiten gliedern Blendmaßwerke, ihre Rückseiten - bzw. die seitlichen Fassaden des Echelementes - sind unverziert. Zur Fialebekrönung des Baldachins gehörten Fialen größerer

dalát karcsú pillérekkel tagolt hármás, nyitott árkád alkot, a másíknak viszont a két szélső szakasza tömör volt, és csak a középsőt törte át egy oszlopokkal keretezett nyílás.

A pillérfejezetek feletti szintről - ahol az árkádívek, illetve a baldachin födémje lehetett - semmit sem tudunk, ennek nem kerültek elő töredékei. A födémeket koronázó attika és fiáléerdő finom faragványjaiból viszont számos töredék maradt ránk. Többféle, bár hasonló profilú és rajzolatú, áttört mérműves kőlap darabjaiból lehet rekonstruálni az attika mellvédjét. A mellvédlapok között, a baldachinpillérek felett állhattak azok a négyzetes alaprajzú, kisméretű fiálék, amelyek közül sarokra, illetve oldalhomlokzatra való példányok felső szakaszai is előkerültek. Ezek homlokoldalait vakmérművek tagolják, hátsó - illetve a sarokelem oldalsó - homlokzatai viszont díszítetlenek. A baldachin fiálékoronájához nagyobb méretű fiatornyok tartoztak. Ezek között négyzetes és ötszögletű alaprajzú darabok vannak. A négyzetes fiálék alsó és felső szintjéből is került elő töredék. Az alsó szint egyik sarkához diagonális irányban kékre festett merevítőlemez csatlakozik, amelynek hátsó oldala illesztési felület. Hasonló merevítőlemezt a sisaknál is alkalmaztak, ám ott a lemez hátulról már szabadon állt. E diagonális merevítők alapján feltételezhetjük, hogy e fiálék a baldachin sarkain álltak. Két-két sarokfiálé merevítőlemezeinek találkozási pontjánál emelkedhettek az ötszögletű fiatornyok. A fennmaradt ötszögű fiálétörzs tagolása a négyzetűek felső szintjével azonos, de itt ennek egyik sarkához csatlakozik egy kékre festett merevítőlemez. A lemez alsó része illesztési felület, felső része viszont már nem, ez ferdén le van csapva. Erre illeszkedhetett a sisak fölfelé ferdén emelkedő merevítőlemeze. A fiatornyok merevítőlemezei Y alakú, csomópontjukon és végpontjukon fiálékkal leterhelt, a baldachin közepe felé emelkedő támpilléreket alkottak. Sajnos nem ismerjük azt a középső toronyépitményt, amelyet kétoldalról ezek a támpillérek támasztottak. Mindössze záradékának apró melléktornyocskáiból vannak töredékeink. Az oldaltámaszok léte arra vall, hogy egy igen magas és nem tömör szerkezetű torony lehetett. Talán egy szoborbaldachinként kell elképzelnünk. Mivel támpillérei nyilván két sarkát támasztották meg, a középső torony leginkább hatszögletű lehetett.

A síremlék fentiekben ismertetett architektonikus elemei puha, sárgás durvamészkből, illetve néhány, szerkezetileg kényes ponton lévő darab esetében vörösmárványból készültek, és általában festéssel díszítették őket. Van azonban néhány faragvány, amely egy különleges, igen finom szemcsézettségű, szinte márványszerű megjelenésű mészkőből készült, és festetlen volt. Ezeknek a síremlékhez való sorolását az indokolja, hogy közéjük tartozik az említett áldó kezét és pásztorbotot, valamint füstölős angyalt ábrázoló faragvány. Ezek a sírkő darabjai lehetnek. A sírkő keretelő párkányának néhány finoman profilált körtetagos töredékét is ismerjük. Mivel a síremlék baldachinpillérei részben a tumbaoldallapokra támaszkodtak magát a sírkövet egy kisebb alapterületű, a pillérek közé beférő talapzatra kellett helyezni. Ehhez tartozhatott egy prófétákat ábrázoló sarokfaragvány, amely lábazati párkánnyal van egybefaragva. A prófétás faragványéhoz hasonló kereteléssel készült, de annál magasabb figurális reliefablákból is ránkmaradt két töredék. A talapzatra helyezett kis figurák téglalap alakú fölkékben

Abmessungen. Darunter gibt es Stücke mit vier- und fünfeckigem Grundriß. Von den quadratischen Fialen kamen sowohl Fragmente der oberen als auch der unteren Ebene zutage. An eine Ecke der unteren Ebene schließt diagonal eine zur Stabilisierung dienende, blaubemalte Platte an, deren Rückseite als Paßfläche ausgebildet wurde. Eine ähnliche Stützplatte verwendete man auch am Helm, dort stand sie jedoch hinten frei. Aufgrund dieser diagonalen Stützplatten ist anzunehmen, daß diese Fialen an den Ecken des Baldachins standen. Jeweils am Treffpunkt der Stützplatten zweier Eckfialen mag sich eine fünfeckige Fiale erhoben haben. Die Gliederung des erhalten gebliebenen fünfeckigen Fialekörpers entspricht der vierseitigen in der oberen Ebene. Doch hier schließt sich an eine der Ecken eine blaubemalte Stützplatte an. Der untere Plattenteil ist die Paßfläche, während der obere Teil schräg abgeschnitten wurde. Darauf dürfte die sich schräg nach oben erhebende Stützplatte des Helms gepaßt haben. Die Stützplatten der Fialen bildeten Y-förmige, an ihrem Knoten- und Endpunkt durch Fialen belastete und zur Mitte des Baldachins ansteigende Strebepfeiler. Den mittleren Turmbau, der beidseitig von diesen Strebepfeilern gestützt wurde, kennen wir leider nicht. Zum Vorschein kamen lediglich Fragmente der kleinen Seitentürmchen seines Scheitels. Das Vorhandensein der seitlichen Stützen deutet darauf hin, daß er ein sehr hoher und nicht massiv konstruierter Turm gewesen sein dürfte. Vielleicht muß man sich einen Skulpturenbaldachin vorstellen. Die Tatsache, daß seine Strebepfeiler offenbar zwei Ecken abstützten, spricht am ehesten für eine sechseckige Form des Mittelturmes.

Die oben geschilderten architektonischen Elemente des Grabdenkmals hatte man aus weichem, gelblichem Grobkalkstein bzw. einige an heiklen Punkten der Konstruktion befindliche Stücke aus rotem Marmor gefertigt und im allgemeinen bemalt. Es gibt allerdings auch einige Fragmente, die aus einem besonderen, sehr feinkörnigen, fast wie Marmor anmutenden Kalkstein bestehen und unbemalt sind. Ihre Zuordnung zum Grabdenkmal gründet sich darauf, daß zu diesem Typ unter anderem die erwähnte segnende Hand, der Krummstab sowie das einen weihräuchernden Engel darstellende Fragment gehören. Dies mögen Teile des Grabsteins gewesen sein. Auch von dem Gesims, das den Grabstein umgab, kennen wir einige feinprofilerte, birnstabgegliederte Fragmente. Da sich die Baldachinpfiler des Grabdenkmals teilweise auf die Seitenplatten der Tumba stützten, mußte man den Grabstein auf ein zwischen den Pfeilern hindurchpassendes Postament geringerer Grundfläche legen. Hierzu mag ein Propheten darstellendes ECKELEMENT gehört haben, das nahtlos mit dem Sockelgesims verbunden ist. Auch von den figuralen Relieftafeln, deren Umrahmung derjenigen des Propheten-Werkstücks ähnelt, die aber höher sind als dieses, blieben zwei Fragmente erhalten. Die kleinen Figuren auf dem Postament waren in rechteckigen Nischen plaziert. Vermutlich gab es in einer Reihe mehrere Nischen. An welcher Stelle genau sich die Relieftafeln befanden, ist heute nicht mehr ganz nachvollziehbar. Es wäre jedoch denkbar, daß sie an einer der Längsseiten des Grabdenkmals jenen geschlossenen Mauerabschnitt bildeten, der die Stelle der Arkaden einnahm. Diese Details weichen nicht nur in ihrem Material, sondern

helyezkedtek el. Egy sorban több fülke lehetett. A relief-táblák helyét nem tudjuk teljesen hitelesen megállapítani, de elképzelhető, hogy ezek alkották a síremlék egyik hosszoldalán az árkádok helyét elfoglaló tömör falszakaszokat. Ezek a részletek nemcsak anyagukban, de kivételük finomságában és szobrászi stílusukban is eltérnek a többi faragványtól. Mivel ezek alkották a síremlék legfontosabb figurális részleteit, készítésüket nyilván másik, magasabb színvonalon dolgozó, modernebb stílust képviselő szobrásznál rendelhették meg. Mivel elhelyezésükre már az architektúra elkészülte után is lehetőség volt, sőt ez nyilvánvalóan csak a temetés után vált időszerűvé, a síremlék többi részénél valamivel később is készülhettek, bár ez nem szükségszerű.

A síremlék elhelyezése – a templomhajó középtengelyéből való elcsúsztatása és az egyik mellékkápolnához való igazodása –, valamint aszimmetrikus kialakítása – az egyik hosszoldal nyitott, a másik részben zárt megoldása – arra vall, hogy az északi oldal keleti oldalkápolnájához kapcsolódott, nyilván annak sírkápolnává berendezésével együtt építették fel. Így elképzelhető, hogy a sírgödörben talált egyes faragványok, főleg szobrok ehhez a mellékkápolnához tartoztak, illetve némely faragványok, pl. falpilérek, szoborbaldachinok, magából a főépületből is idekerülhettek.

A síremlék helye (a püspöki magánkápolnában), faragványainak a XIV. század második felére keltezhető stílusa szinte egyértelművé teszi tulajdonosának azonosítását Bergzaberni Vilmos pécsi püspök (1361–1374) személyében. A reprezentatív baldachinos gótikus síremléktípus a XIII–XIV. században terjedt el Európa-szerte. Magyarországon ebben az időben már talán álltak példái a székesfehérvári bazilikában, ezek azonban egy árkádnívéliségű, vimpergás baldachinok voltak. A pécsi síremlék mintaképei máshonnan származnak. A tumbaoldallapok szoborfülkéinek jellegzetes háromkaréjos vimpergás keretelése földrajzilag legközelebb a bécsi Stephansdom hosszházának a pécsi síremlékekkel nagyjából egykorú ülőfülkéin jelent meg, de annál egyszerűbb kivitelben. Ennél formailag és funkcionálisan is közelebbi, bár földrajzilag távolabbi emlék XXII. János pápa (1316–1334) avignoni síremléke (1345), (120. kép) itt is a tumbaoldallapokat díszítették hasonló fülkékkel. A sírbaldachin analógiái is Nyugat-Európa felé mutatnak. A hosszoldalán több árkáddal megnyitott, fiálcsoporttal koronázott sírbaldachin a XIV. század második harmadában jelent meg. Korai példája II. Edward gloucesteri síremléke az 1330-as évekből, Stratfordnak, Canterbury érsekének 1348 előtt készített sírja a canterbury-i katedrálisban vagy Hugh Despenser és felesége 1349 körüli síremléke Tewkesbury apátsági templomában. Angliai mintaképek alapján készült XXII. János pápa fent említett síremléke is 1345-ben.

E típusnak a pécsihez közelebb álló változatát képviseli VI. Ince pápa (1352–1362) síremléke Villeneuve-les-Avignon általa alapított karthauzi kolostorában (121. kép). A baldachinos síremléken belül a sírkő különálló talapzatra helyezését figyelhetjük meg Pierre de la Jugée narbonne-i érsek síremlékén a narbonne-i székesegyházban (122. kép). A baldachinos síremlék egyik hosszoldalán

Abb. 120. Grabdenkmal Papst Johannes XXII. in der Kathedrale zu Avignon (1345)
120. kép. XXII. János pápa síremléke (1345) az avignoni székesegyházban

auch in der Feinheit ihrer Ausführung und ihrem bildhauerischen Stil von den übrigen Steinmetzarbeiten ab. Angesichts dessen, daß sie die wichtigsten figuralen Bestandteile des Grabdenkmals bildeten, hat man mit ihrer Anfertigung gewiß einen anderen Bildhauer beauftragt, der auf höherem Niveau arbeitete und einen moderneren Stil vertrat. Da das Anbringen dieser Plastiken auch nach Fertigstellung der Architektur möglich war, und offenbar sogar erst nach erfolgter Bestattung aktuell wurde, könnten sie, wenn auch nicht notwendigerweise, etwas später als die übrigen Teile des Grabdenkmals entstanden sein.

Die Plazierung – im Verhältnis zur Mittelachse des Kirchenschiffs verschobene Lage und Ausrichtung nach einer der Nebenkappen – sowie die asymmetrische Ausbildung des Grabdenkmals – mit einer offenen und einer teilweise geschlossenen Längsseite – zeugen davon, daß es an die östlichste der nördlichen Seitenkapelle grenzte und, als man diese zur Grabkapelle umgestaltete, offenbar zusammen mit deren Einrichtung erbaut wurde. In Anbetracht dessen ist es durchaus denkbar, daß manche der in der Grabgrube gefundenen Steinfragmente, insbesondere Skulpturen, zu dieser Nebenkapelle gehört haben, bzw. einzelne Steinmetzarbeiten, beispielsweise Wandpfeiler, Skulpturenbaldachine, auch aus dem Haupt-

tömör fallal való lezárására, illetve e falnak közepén egy ablakkal való áttörésére későbbi példa Guillaume de Vienne roueni érsek egykori síremléke a burgundiai Saint-Seine apátsági templomában (1408) (123. kép). A pécsi síremlék avignoni, franciaországi kapcsolatait kiegészítőjének személye magyarázhatja, hiszen Vilmos püspök I. Lajos magyar király diplomatájaként többször megfordult az avignoni pápai udvarban, ahol alkalma nyílt megtekinteni az akkoriban még új pápai síremlékeket, és esetleg rajzokat is beszerezhetett róluk, amelyeket mintaképként felhasználhatott saját síremlékének megrendeléskor.

A gótikus baldachinos síremléktípus jelenlegi ismereteink szerint meglehetősen ritka lehetett a középkori Magyarországon. Talán nem véletlen, hogy épp Pécs közelében, a pécsváradi apátságban állítottak egy hasonlót a XV. században.

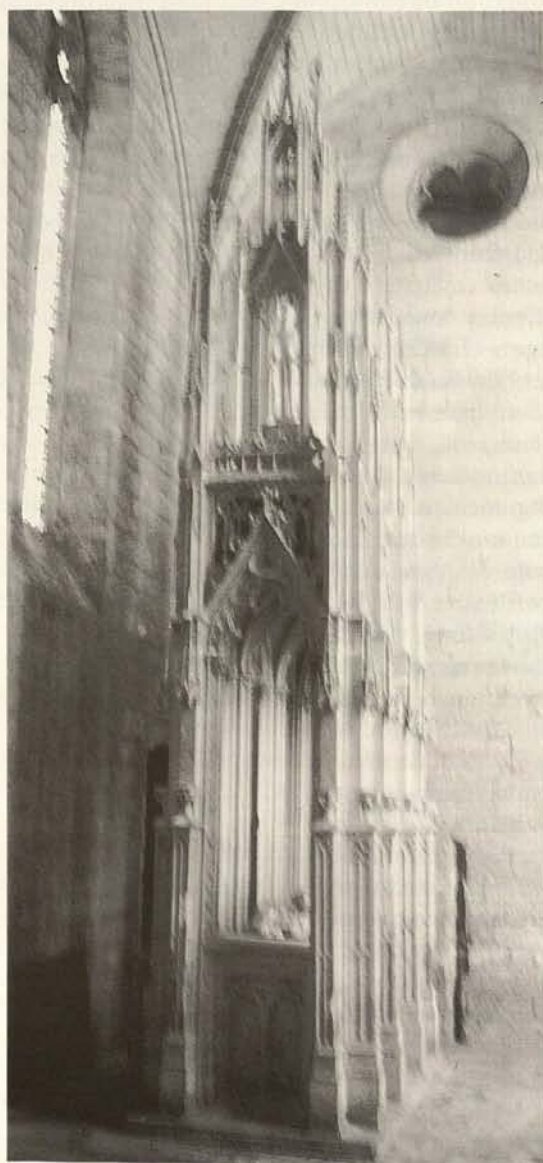

Abb. 121. Grabdenkmal Papst Innozenz VI. im Kartäuserkloster von Villeneuve-les-Avignon
121. kép. VI. Ince pápa síremléke Villeneuve-les-Avignon karthauzi kolostorában

gebäude hierher gelangt sein könnten.

Der Platz des Grabdenkmals (in der bischöflichen Privatkapelle) und der Stil seiner in die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts zu datierenden Steinmetzarbeiten ermöglichen eine nahezu eindeutige Identifizierung seines Eigentümers, und zwar in der Person des Pécs-er Bischofs Wilhelm von Bergzabern (1361-1374). Der repräsentative Typ des gotischen Grabdenkmals mit Baldachin hat sich im 13.-14. Jahrhundert in ganz Europa verbreitet. In Ungarn standen zu dieser Zeit vielleicht schon Vertreter dieses Typs in der Basilika von Székesfehérvár (Stuhlweißenburg), dies waren jedoch Baldachine mit Wimperg und einer Arkadenöffnung. Die Vorbilder des Pécs-er Grabdenkmals sind anderer Provenienz. Die geographisch naheliegendste Parallele zur typischen dreipaßförmigen Wimpergumrahmung der Skulpturenischen der Tumbaseitenplatten erschien - wengleich in einfacherer Ausführung - an den mit dem Pécs-er Grabdenkmal im großen und ganzen gleichaltrigen Sitznischen des Langhauses der Wiener Stephanskirche. Ein der Form und Funktion nach noch näher verwandtes, in geographischer Hinsicht aber weiter entferntes Denkmal ist das Grabmal von Papst Johannes XXII. (1316-1334) in Avignon (1345) (Abb. 120), wo man die Seitenplatten der Tumba mit ähnlichen Nischen schmückte. Auch die Analogien des Grabbaldachins weisen in Richtung Westeuropa. Der an der Längsseite durch mehrere Arkaden geöffnete und von einer Fialengruppe bekrönte Grabbaldachin tauchte im zweiten Drittel des 14. Jahrhunderts auf. Frühe Beispiele dafür sind das aus den 1330er Jahren stammende Grabmal Edwards II. in Gloucester, das vor 1348 entstandene Grab Stratfords, des Erzbischofs von Canterbury, in der Kathedrale zu Canterbury oder das um 1349 für Hugh Despenser und seine Gemahlin errichtete Grabmal in der Abteikirche Tewkesbury. Anhand englischer Vorbilder schuf man 1345 auch das oben erwähnte Grabdenkmal für Papst Johannes XXII.

Eine der Pécs-er näherstehendere Variante dieses Typs vertritt das Grabmal Papst Innozenz VI. (1352-1362) in dem von ihm gegründeten Kartäuserkloster zu Villeneuve-les-Avignon (Abb. 121). Die Platzierung des Grabsteins auf einem gesonderten Postament innerhalb des Grabdenkmals mit Baldachin kann am Grabmal von Pierre de la Jugée (Abb. 122), des Erzbischofs von Narbonne, in der dortigen Kathedrale beobachtet werden. Wie man eine der Langseiten des Baldachingrabmals durch eine massive Mauer abschloß bzw. die Mitte dieser Mauer mit einem Fenster durchbrach, zeigt als späteres Beispiel das ehemalige Grabdenkmal des Erzbischofs von Rouen, Guillaume de Vienne, in der Abteikirche im burgundischen Saint-Seine (1408) (Abb. 123). Die Erklärung für die Beziehungen des Pécs-er Grabdenkmals zu Frankreich im allgemeinen und zu Avignon im besonderen dürfte in der Person des Auftraggebers liegen. Hatte Bischof Wilhelm als Diplomat des ungarischen Königs Ludwig I. doch mehrfach Gelegenheit, am päpstlichen Hof in Avignon zu weilen, wo er die damals noch neuen päpstlichen Grabdenkmäler besichtigen und sich davon eventuell auch Zeichnungen beschaffen konnte, die er dann bei der Bestellung seines eigenen Grabdenkmals als Muster verwendet haben mag.

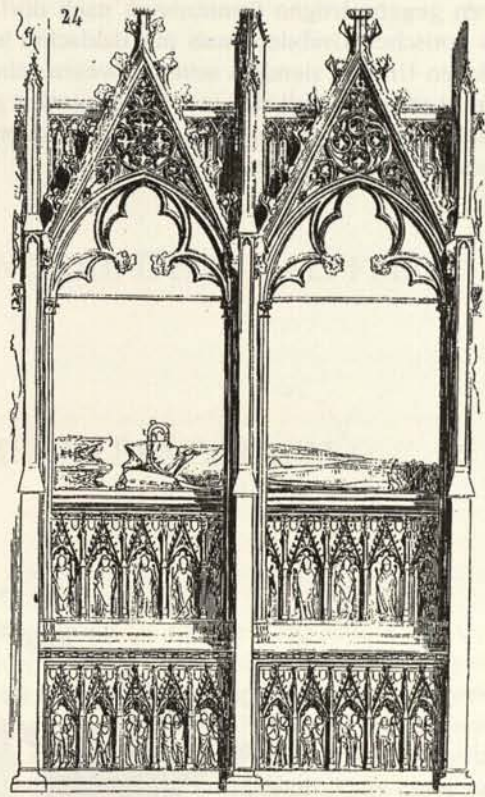

Abb. 122. Grabdenkmal des Pierre de la Jugée, Erzbischof von Narbonne, in der Kathedrale zu Narbonne

122. kép. Pierre de la Jugée narbonne-i érsek síremléke a narbonne-i székesegyházban

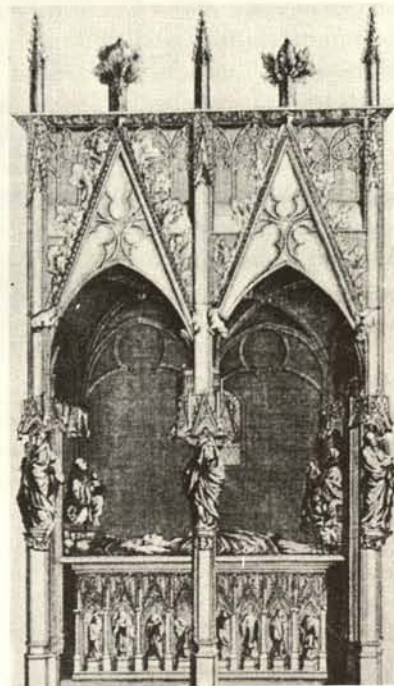

Abb. 123. Ehemaliges Grabdenkmal des Guillaume de Vienne, Erzbischof von Rouen, in der Abteikirche im burgundischen Saint-Seine (1408)

123. kép. Guillaume de Vienne roueni érsek egykori síremléke a burgundiai Saint-Seine apátság templomában (1408)

Unseren gegenwärtigen Kenntnissen nach dürfte der Typ des gotischen Grabdenkmals mit Baldachin im mittelalterlichen Ungarn ziemlich selten gewesen sein. Und vielleicht ist es kein Zufall, daß im 15. Jahrhundert gerade in der Nähe von Pécs, in der Abtei zu Pécsvárad, ein ähnliches Grabdenkmal errichtet wurde.

TAMÁS FEJÉRDY

DIE BISCHOFSBURG VON PÉCS UND DIE DENKMALPFLEGE

A PÉCSI PÜSPÖKVÁR ÉS A MŰEMLÉKVÉDELEM

Pécs nimmt sowohl unter den historischen Städten Ungarns, als auch den arpadenzeitlichen, von Stephan dem Heiligen gegründeten Bischofssitzen, einen herausragenden Platz ein. Das ist natürlich dem Zusammenspiel vieler Faktoren zu verdanken. Faktoren wie zum Beispiel der antik-frühchristlichen Kontinuität, die anderswo bei uns nicht zu finden ist. Oder dem italischen Charakter der spezifischen, mediterran geprägten Mikroumgebung, die von der nahezu aktuellen Orientierung an der jeweiligen europäischen Kultur in weitergefaßtem Sinne durchdrungen ist, deren Träger die (im Mittelalter nicht selten aus einem der deutschen Länder kommenden) Bischöfe von Pécs sind. Im Mittelalter befand sich die größte von Mauern umgebene Stadt Ungarns - der heutige Stadtkern - in Pécs. Dazu, daß wir uns vom Reichtum dieser mittelalterlichen Bischofsresidenz nach und nach ein immer nuancierteres Bild machen können, tragen nicht zuletzt die in dieser Publikation vorgelegten - wenn man so will als sensationell zu bezeichnenden - Forschungsergebnisse bei.

Aus der wesenseigenen historischen Schichtfolge der sich ständig wiederholenden Zerstörungs- und Wiederaufbauperioden entfaltet sich vor uns die Geschichte der Stadt und insbesondere der Bischofsburg. Natürlich haben sowohl die archäologisch-wissenschaftlichen, als auch die denkmalpflegerisch-restauratorischen Arbeiten schon eine lange Geschichte, die ich an dieser Stelle aber weder detailliert analysieren, noch mit dem Anspruch auf Vollständigkeit wiedergeben möchte. Denn ich bin sicher, daß man diesbezüglich aus den anderen Beiträgen der Publikation sehr vieles erfahren kann. Im weiteren beschränke ich mich also lediglich auf die Behandlung und Bewertung der denkmalpflegerischen Aufgaben im Zusammenhang mit den im Ergebnis der jüngsten archäologischen Grabungen innerhalb der Pécser Bischofsburg freigelegten Überreste der 1367 von Papst Urban V. genehmigten, von König Ludwig I. gegründeten und von Bischof Wilhelm in die Tat umgesetzten Universität.

Die mehrjährigen Freilegungen fanden in dem als Gar-

A magyarországi történeti városok, s az Árpád-kori, Szent István-i alapítású püspöki székhelyek között egyaránt kiemelt helyet foglal el Pécs. Ez természetesen számos tényező együttes hatásának köszönhető. Olyanoknak, mint például a hazánkban máshol nem tapasztalható antik-ókeresztény kontinuitás. Vagy éppen a sajátos, mediterrán jellegű mikro-környezet itáliai karaktere, amelyet át- meg átsző a tágabban értelmezett mindenkori európai kultúrához való szinte naprakész igazodás, amelynek mindenkori letéteményesei (a középkorban nem ritkán valamelyik német tartományból érkezett) pécsi püspökök. Magyarországi viszonylatban, a középkorban a legnagyobb kiterjedésű, falakkal körülvett város - a mai városmag - itt, Pécsen van. A püspöki székhely középkori gazdagságáról pedig nem utolsó sorban éppen az e kiadványban ismertetett kutatás - akár szenzációsnak is mondható - eredményei nyomán kezdünk tudni árnyaltabb képet alkotni.

A meg-megisméltendő pusztulási és újjáépítési korszakok különleges történeti rétegződéséből bontakozik ki előttünk a város, még közelebbről a püspökvár története. Természetesen mind a régészeti-tudományos, mind a műemlékvédelmi-helyreállítási munkáknak hosszúra nyúló története van már, amelynek nemhogy részletes elemzésére, de még csak teljességre törekvő ismertetésére sem vállalkozom. Teszem ezt abban a reményben, hogy e kötet más írásaiból azért e tekintetben is sokminden megtudható.

A továbbiakban tehát csupán a pécsi püspökvár területén belül, az V. Orbán pápa által 1367-ben engedélyezett, Nagy Lajos király által alapított s Vilmos püspök által megvalósított egyetemnek a legutóbb folytatott régészeti ásatások eredményeként feltárt maradványaival kapcsolatos műemlékvédelmi feladatok ismertetésére és értékelésére szorítkozom.

Magára a többéves feltárássra a püspöki Székesegyház mögötti, kertes, beépítetlen, de természetesen eleve műemléki-környezeti védelem alatt álló területen került sor. Nem szabad azt sem elfelejteni, hogy a munkálatok meg-

ten angelegten, unbebauten, aber als Umgebung eines Denkmalensembles selbstverständlich von vornherein unter Schutz stehenden Gebiet hinter dem bischöflichen Dom statt. In diesem Zusammenhang darf man nicht vergessen, daß mit den Arbeiten unter sozialistischen Verhältnissen begonnen wurde, die vor einem Jahrzehnt (und davor ganz besonders) noch sehr bestimmend waren, auch wenn sie heute bereits Geschichte sind. Das früher uneingeschränkt im Besitz der Kirche befindliche Gebiet zerfiel teils durch Eigentumswechsel, teils infolge anderer Gründe und Abläufe, auf die es sich nicht lohnt, näher einzugehen, in mehrere Parzellen, die dem Staat, der Stadt und der Kirche gehörten. Hinzu kam, daß der Zugang zu einer Parzelle meist nur über die anderen möglich war. Man kann sich also vorstellen, daß die Arbeiten, die die frühere Umgebung im nordwestlichen Sektor des Gebiets immerhin entscheidend verändern sollten, entgegen der verständnisvollen und bereitwilligen Unterstützung der jeweiligen Pécsi Bischöfe nicht immer reibungslos abliefen, weshalb sie um so höher einzuschätzen sind.

Die 1978 begonnene Erforschung des Gebiets zwischen der nördlichen Stadtmauer und dem Dom schritt planmäßig und stetig voran, eine sich unter dem Aspekt der Denkmalpflege und Konservierung mit den Ergebnissen der Freilegung befassende Tätigkeit aber war damit leider lange Zeit nicht verbunden. Von Jahr zu Jahr wuchs das erforschte Gebiet, das man mit einem zwar sachgemäß errichteten, aber dennoch nur provisorischen Schutzdach versehen hatte, ohne daß sich eine endgültige Lösung abzeichnete. Vielleicht bedarf es keiner langen Begründung, weshalb dieses Versäumnis heute nur noch mit sehr viel Mehrarbeit aufgeholt werden kann. Es ist eine alte, aber auch heute gültige Lehre, daß sich den die Gebäudereste zum Vorschein bringenden (archäologischen und Bau-) Forschungen im Prinzip sofort Arbeiten zur Konservierung der Überreste anschließen, und zugleich auch Vorbereitungen für die spätere Restaurierung und Präsentation getroffen werden müssen. Das hat selbst dann Gültigkeit, wenn wir alle wissen, daß man bis zum endgültigen Abschluß der Forschung nicht mit Sicherheit sagen kann, ob es tatsächlich gelungen ist, die richtige restauratorisch-architektonische Lösung zu finden.

Nicht allein aufgrund des Zustands der Mauerreste unter dem provisorischen Schutzdach, sondern auch des Schutzdaches selbst, wurden substanzerhaltende und restauratorische Maßnahmen deshalb immer dringlicher. 1986 lief die Planung an (Architektin: Frau I. Schöner, Landesinspektorat für Denkmalpflege, OMF), und zwar zunächst nur, um das Problem der (nun schon als endgültig vorgesehenen) Abdeckung zu lösen und das auf Seiten der Burgmauer höhere Geländeniveau abzustützen. Ab 1987 übernahm Ágnes H. Vladár (OMF, ab 1992 Staatliches Zentrum für Wiederherstellung und Restaurierung von Kunstdenkmälern, ÁMRK) die Bauplanung, und seit 1996 wird sie von dem Architektenehepaar Ilona und László Schöner weitergeführt. Die in diesem Fall außerordentlich wichtigen statischen Pläne erstellte Dipl. Ing. Prof. Dr. Ferenc Metzing (Politechnika GmbH, Pécs), der

kezdése a mára már történelemmé vált, de egy évtizede (és azt megelőzően meg különösen) még nagyon is meghatározó jelentőségű szocialista viszonyok között történt. A valaha egységesen egyházi tulajdonú terület, részben tulajdoncserék, részben egyéb, részletesen ismertetni sem érdemes okokból és folyamatok révén állami, önkormányzati és egyházi tulajdonú területekre bomlott szét.

Ráadásul ezek megközelíthetősége is nagyrészt csak egymáson keresztül lehetséges. El lehet képzelni, hogy a mindenkori pécsi püspökök igen megértő és segítőkész támogatása ellenére sem lehetett mindig zökkenőmentes a terület észak-keleti szektorában a korábbi környezetet mégiscsak gyökeresen megváltoztató munka elvégzése, amely ezért annál többre értékelhető.

Az északi városfal és a Székesegyház közötti terület kutatásának 1978-ban megkezdett, tervszerű és folyamatos előrehaladtához sajnos sokáig nem kapcsolódott a feltárás eredményeivel műemlékvédelmi-konzerválási szempontból foglalkozó tevékenység. Évről évre nőtt a szakszerűen kialakított, de mégiscsak ideiglenesnek szánt védőtetővel óvott megkutatott terület, anélkül, hogy körvonalazódott volna a majdani megoldás. Talán nem szükséges hosszan indokolnom, hogy ez a késedelem napjainkban bizony csak jelentős többletmunkával hozható be. Régi, de ma is érvényes tanulság, hogy az épületmaradványokat napvilágra hozó (régészeti-műemléki) kutatáshoz lenyegében azonnal csatlakoznia kell a maradványok konzerválási munkálatainak, s el kell indítani a majdani restaurálás-bemutató előkészületeit is. Ez még akkor is így igaz, ha valamennyien tudjuk, hogy egészen a kutatás teljes befejezéséig nem jelenthető ki, hogy valóban sikerült már a végleges restaurálási, építészeti megoldást megtalálni.

Az ideiglenes védőtető alatti rommaradványok, de magának a védőtető állapotának az alakulása is egyre sürgetőbbé tette az állagmegóvási-restaurálási munkák megindítását. 1986-ban indult meg a tervezés (Építész: Schöner Lászlóné, Országos Műemléki Felügyelőség, OMF), először csak a (már véglegesnek szánt) lefedés, és a várfal felőli magasabb terepszint megtámasztásának megoldására. 1987-től H. Vladár Ágnes (OMF, majd 1992-től Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ, ÁMRK) vette át az építészeti tervezést, amelyet aztán 1996-tól Schöner Lászlóné és Schöner László építészek folytatnak. A szerkezettervező - ez esetben rendkívül fontos - szerepkörében végig dr. Metzing Ferenc mérnök-professzor (Politechnika Kft, Pécs) vett és vesz részt a munkában.

A tervezett, és már megvalósítás alatt álló műemlékhelyreállítási munkák ismertetésében nagymértékben támaszkodom a fent említett tervezők által készített dokumentumokra, amelyért itt is szeretnék köszönetet mondani nekik - s ugyanez vonatkozik az ismertetést érthetőbbé tévő rajzok, illusztrációk közzétételéhez való nagylelkű hozzájárulásukra.

Az előzőekben igazán csak nagy vonalakban felvázolt „tervezéstörténet” után lássuk a mára gyakorlatilag már véglegesformát öltött műemlékvédelmi - műemlékhelyreállítási megoldást.

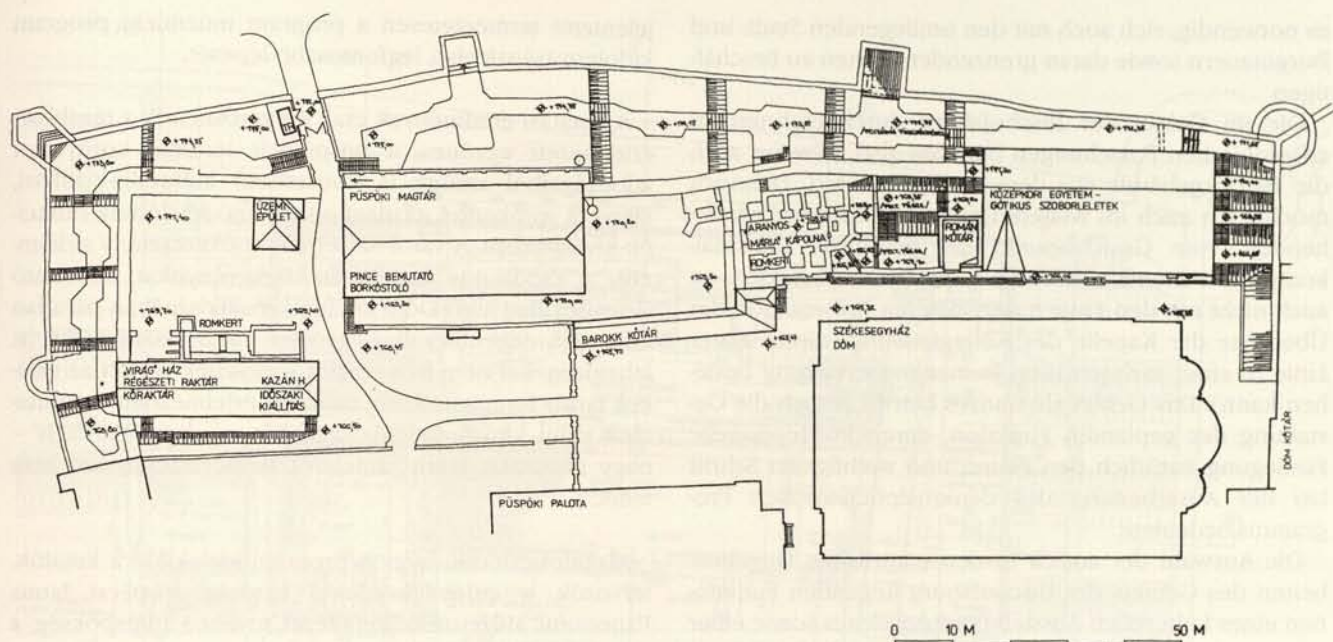

Abb. 124. Situationsplan 124. kép. Helyszínrajz

an den Arbeiten von Anfang an teilnahm.

Bei der Behandlung der geplanten und bereits in der Realisierungsphase befindlichen Wiederherstellungsarbeiten stütze ich mich weitgehend auf die von den oben erwähnten Fachleuten angefertigten Dokumente, wofür ich ihnen auch an dieser Stelle danken möchte. Das gleiche bezieht sich auf ihre großzügige Zustimmung zur Veröffentlichung der die Darlegungen verständlicher machenden Zeichnungen und Illustrationen.

Nach der vorab wirklich nur in groben Zügen skizzierten »Planungsgeschichte« komme ich nun zur Lösung der Denkmalwiederherstellung, die heute praktisch schon endgültige Form angenommen hat.

Im sogenannten nördlichen Gebiet der Pécs-er Bischofsburg lassen sich mehrere Einheiten unterscheiden, die aus historischen (sowie damit verbundenen Nutzungs-) Gründen eine ziemlich abweichende Handhabung beanspruchen (Abb. 124). Auf unterschiedliche Weise ist dementsprechend auch die Konservierung, Restaurierung, Präsentation und nicht zuletzt die zukünftige Funktion dieser Werte festzulegen bzw. zu handhaben, wobei natürlich die unterschiedlichen Vorgehensweisen aufeinander abgestimmt sind und sich ergänzen. Besagtes Gebiet wird auf drei Seiten von Burgmauern und im Süden vom Zaun des Hofes der heutigen Bischofsresidenz begrenzt. In der Reihenfolge von Ost nach West befinden sich in diesem Gebiet:

die aufgedeckten Mauerreste der mittelalterlichen Universität und eines romanischen Palastes,

die Grundmauern der Kapelle der Goldenen Maria und der Komplex der im angrenzenden Gebiet freigelegten Gräber,

die Reste der Johannes dem Täufer geweihten Kapelle des Kollegiatstifts (im Hofmeisterhaus des 18. Jahrhunderts), der bischöfliche Kornspeicher des 18. Jahrhunderts, weiters die südliche Strebemauer und das anschließende Lapidarium des 20. Jahrhunderts. Nicht zuletzt ist

A Pécsi Püspökvár úgynevezett északi területén több, egymástól történeti (és azzal összefüggő használati) okokból meglehetősen eltérő kezelést igénylő egységet különböztethetünk meg (124. kép). Ezen értékek konzerválásának, restaurálásának, bemutatásának és nem utolsósorban majdani funkciójának mikénti kezelése, kialakítása az előző megállapításnak megfelelően szintén igencsak eltérő módon alakul. Eltérő, de természetesen egymással összehangolt, egymást kiegészítő módon.

A szóban forgó terület egésze három oldalról várfalakkal határolt, délről pedig a mai püspöki udvarral, annak kerítésével záródik. Ezen a területen – keletről nyugat felé haladva – található:

A középkori egyetem és egy románkori palota feltárt falmaradványai,

Az Aranyos Mária kápolna alapfalai és a területéhez kapcsolódóan feltárt sírok együttese,

A Keresztelő János Társaskáptalan maradványai (a XVIII. századi udvarmesteri házban), továbbá a XVIII. századi püspöki magtár, valamint a déli támfal és a hozzá kapcsolódó XX. századi kőtár, s végül, de nem utolsósorban foglalkozni szükséges magukkal a környező város- és várfalakkal s a hozzájuk csatlakozó kertekkel.

A püspökvár területén folytatott régészeti kutatások tehát részben a XVIII. századi barokk épületeket is érintették, a továbbiakban mégsem kívánok foglalkozni ezekkel az álló, és a teljes műemléki együttes szempontjából szintén fontos épületekkel, így a társaskáptalan maradványainak majdani bemutatása (amely elsősorban szakszerű romkonzerválás lehet) kérdéseivel sem. Ami viszont a terület egészét érinti, az a tervezett funkció-kialakítás meghatározása, amelynek koncepcionális meghatározása

es notwendig, sich auch mit den umliegenden Stadt- und Burgmauern sowie daran grenzenden Gärten zu beschäftigen.

Die im Gebiet der Bischofsburg durchgeführten archäologischen Forschungen betrafen also teilweise auch die Barockgebäude aus dem 18. Jahrhundert. Dennoch möchte ich mich im weiteren nicht mit diesen noch stehenden, vom Gesichtspunkt des gesamten Denkmalkomplexes ebenfalls wichtigen Gebäuden befassen, so auch nicht mit den Fragen der späteren Präsentation der Überreste der Kapelle des Kollegiatsstifts (die in erster Linie in einer sachgemäßen Ruinenkonservierung bestehen kann). Das Gebiet als Ganzes betrifft jedoch die Gestaltung der geplanten Funktion, deren konzeptionelle Festlegung natürlich den ersten und wichtigsten Schritt bei der Ausarbeitung des denkmalpflegerischen Programms bedeutete.

Die Auswahl der ansich in den natürlichen Gegebenheiten des Gebiets der Bischofsburg liegenden Funktionen eines kulturellen Ausstellungskomplexes sowie einer mit einem Ruinengarten kombinierten Erholungs- und Spaziergängerzone findet auch durch die Ergebnisse der Forschungen Bestätigung. Hier, im Herzen der Stadt, in der Nachbarschaft frühchristlicher Grabkammern und eines wunderbare romanische Steinmetzarbeiten beherbergenden Dom-Lapidariums (dessen Einrichtung bereits im Gange ist), bietet sich Gelegenheit, einen einzigartigen Kultur- und Fremdenverkehrskomplex zu schaffen. Diese Möglichkeit nicht zu nutzen, wäre – unter anderem vom Standpunkt der Denkmalpflege, die sich eine dauerhafte Erhaltung sowie würdige und nachvollziehbare Präsentation der Denkmalwerte zum Ziel stellt – ein großes Versäumnis.

Es versteht sich von selbst, daß alle Mitgestalter des Programms: die Forscher und Architekten, die Denkmalpflegebehörde, die Fachleute des Pécs-er Janus-Pannonius-Museums sowie die Vertreter der Diözese, der Stadt und des Komitats, gleichermaßen bestrebt waren, zur Findung der besten Lösung beizutragen. Die Fragen der Betreuung des Komplexes nach seiner Fertigstellung konnten zwar noch nicht endgültig geklärt werden, doch bis zu seiner feierlichen Eröffnung, die für das Jahr 2000 geplant ist, wird es hoffentlich gelingen, auch auf diesem vom Gesichtspunkt des Denkmalschutzes und der Denkmalpflege entscheidenden Gebiet eine entsprechende Lösung zu finden.

Zur Konservierung der leider stark verfallenen Ruinen der als Fundort der großartigen Skulpturenfunde bekannt gewordenen Kapelle der Goldenen Maria mittels Aufstockung der Mauern bis zur Höhe von einem Meter – was auch die Grundrißanordnung anschaulicher macht –, gesellt sich eine herkömmliche Präsentation in der Art eines Ruinengartens. Nach einer mehrhundertjährigen Pause kann die Kapelle somit erneut auch Schauplatz von Gottesdiensten sein, natürlich unter freiem Himmel. Um sie zu erreichen, ist es notwendig, die bereits erwähnte, im 20. Jahrhundert errichtete (von Süden an die Kapellenreste grenzende) Strebemauer mit Arkaden, die ursprünglich als Lapidarium vorgesehen war, ebenfalls umzugestalten. Die Architekten behandeln auch dieses neuzeitliche Bauelement mit anerkanntem Feingefühl,

jelentette természetesen a program műemléki program kidolgozásának első, legfontosabb lépését.

A kutatási eredmények csak megerősítették a tágabban értelmezett együttes, a püspökvár területe környezeti adottságaiból amúgy is levezethető kulturális-kiállítási, illetve a romkerttel gazdagított pihenő-sétálóhely funkciók kiválasztását. A város szívében, az ókeresztény sírkamrák, a csodálatos román kori faragványokat bemutató (létesítés alatt álló) Dóm kőtár szomszédságában páratlan kulturális-idegenforgalmi együttes kialakítására nyílik itt lehetőség. Ezt nem kihasználni – egyebek között az értékek tartós fennmaradását, méltó és értelmezhető bemutatását célul kitűző műemlékvédelem szempontjából is – nagy mulasztás lenne, amelyről természetesen szó sem lehet.

Magától értődik, hogy a program kialakítói: a kutatók, tervezők, a műemlékvédelmi hatóság, a pécsi Janus Pannonius Múzeum szakemberei, továbbá a Püspökség, a Város és a Megye képviselői egyaránt igyekeztek a legjobb megoldás megtalálását elősegíteni. A majdani együttesnek az elkészült állapotban való működtetésének, üzemeltetésének kérdéseit ugyan még nem sikerült mindenben véglegesíteni, de remélhető, hogy a 2000-ik évben tervezett ünnepélyes megnyitásra már ez a – műemlékvédelmi/műemlékgondozási szempontból döntően fontos területre is megfelelő megoldást sikerül kidolgozni.

A nagyszerű szoborleletek helyszínékként is megismert Aranyos Mária kápolna sajnos igencsak töredékes romjainak konzerválásához, elsősorban a mintegy 1 m magasságig történő ráfalazással – amely így az alaprajzi elrendezési is szemléltetővé teszi – hagyományos, romkert jellegű bemutatás társul. Több évszázados szünet után a kápolna így is újból helyszíne lehet – természetesen szabadtéri – istentiszteleteknek. Megközelítéséhez szükséges átalakítani a már említett, a századunkban emelt, eredetileg kőtári rendeltetést magába foglaló árkádos (a kápolnamaradványokhoz délről csatlakozó) támfalat is. A tervezők elismerésre méltó tapintattal kezelik ezt az újkori alkotást is, minimálisra, valóban csak az elkerülhetetlenre korlátozva az azon javasolt változtatásokat.

A püspökvár középkori történetének, egyben a mostani műemlékvédelmi beavatkozásnak is kétségtelenül legösszetettebb és a legnagyobb kihívást jelentő eleme a középkori egyetem területének mikénti kezelése, illetve a hozzá csatlakozó román kori palota maradványainak elkülönített, mégis harmonikus bemutatása. A romkonzerválás és restaurálás, a teljes értékű műemléki helyreállítás és a majdani funkcióknak megfelelő kialakítás kérdéseire kellett a megfelelő, szakmailag megalapozott, hiteles, divattól mentesen korszerű válaszokat megtalálni (125. kép).

A tervezői munka – mint már fentebb említettem, meglehetősen késve indított – megkezdésekor a kutatás eredményeinek ismeretében az már nem volt kétséges, hogy a maradványokat be kell mutatni, s az sem, hogy ez kizárólag csak lefedetten lehetséges. Dönteni kellett azonban arról, hogy ez milyen formában történjék, s hogy a lefedett tér szolgálhat-e a rom bemutatásán túl más cé-

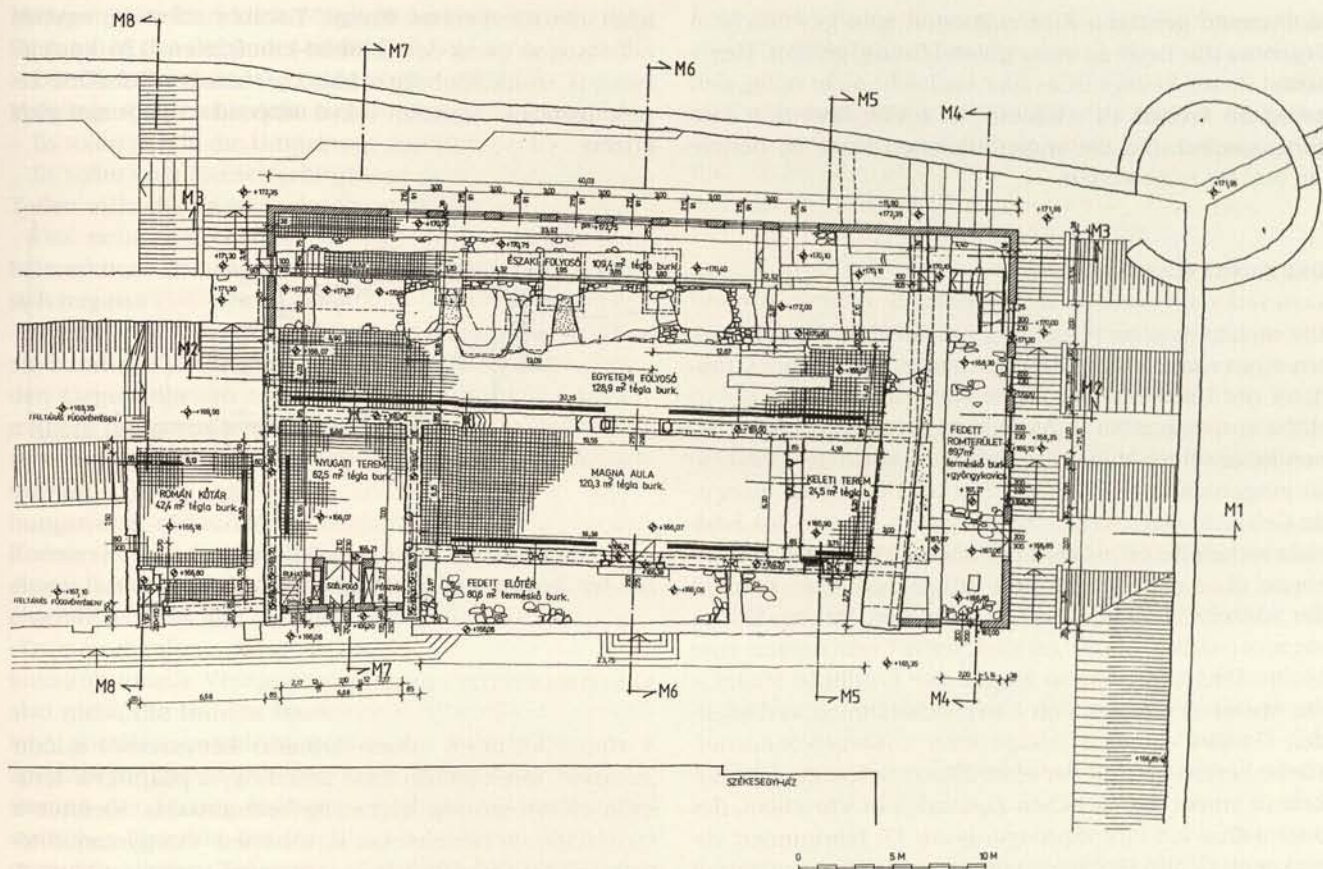

Abb. 125. Grundriß der Universität 125. kép. Az egyetem alaprajza

indem sie die daran vorzunehmenden Veränderungen auf ein Minimum beschränken.

Wie man das Gebiet der mittelalterlichen Universität handhaben beziehungsweise die daran anschließenden Überreste des romanischen Palastes gesondert, aber dennoch als harmonisches Ganzes vorstellen soll, ist zweifellos das komplexeste und die größte Herausforderung darstellende Element der mittelalterlichen Bischofsburg und zugleich der jetzigen denkmalpflegerischen Eingriffe. Demgemäß mußten auf die Fragen der Ruinenkonservierung und Restaurierung, der vollkommen denkmalgerechten Wiederherstellung und der den späteren Funktionen entsprechenden Ausgestaltung fachlich begründete, glaubhafte, von der Mode unbeeinflusste, aber moderne Antworten gefunden werden (Abb. 125). Als man die Planung – wie oben schon erwähnt, reichlich verspätet – in Angriff nahm, gab es in Kenntnis der Forschungsergebnisse bereits keinen Zweifel mehr, daß die Gebäude-
reste der Öffentlichkeit zugänglich gemacht werden müssen, und fest stand auch, daß dies nur überdacht möglich sein wird. Man mußte also entscheiden, in welcher Form das geschehen soll, und überlegen, ob der überdachte Raum außer seiner Vorstellungsfunktion für die Ruine auch noch anderen Zwecken dienen kann. Bis die heute kurz vor Vollendung stehende Lösung erarbeitet und angenommen war, verstrichen zehn Jahre, in denen viele Vorschläge der Forscher und Architekten unterbreitet und von einem Gremium (der Planungskommission) erwogen wurden. Meiner Meinung nach haben die ge-

lokat is? A ma megvalósítás alatt álló megoldás kidolgozása és elfogadásaig az eltelt tíz év alatt természetesen hosszú folyamat vezetett tervezői-kutatói javaslatokkal, testületi (tervtanácsi) megmérettetéssel. Véleményem szerint a sok-sok szellemi erőfeszítés meghozta a kívánt eredményt, a jó megoldást. A teljes folyamatot talán eredményessége ellenére sem indokolt ismertetni, elégnek látszik a kiindulási állapot, és az elfogadott terv bemutatása, értékelése.

A kiinduló állapot:

A régészeti kutatás napvilágra hozta az egyetem létesítése előtt a helyén állott román kori palota falainak nyomait, az egyetem által elfoglalt területen kívül maradt részén falinak egy-másfél méter magasan megmaradt maradványait.

Maga az egyetem céljaira használt épület kétszintes volt, terméskő falai nagyobb részben az egykori földszint feletti födém síkja magasságáig állnak. A déli oldali (homlokzati) és a középső falak állapota azt is megengedi, hogy kisebb kiegészítések után könnyű tetőszerkezetet hordozzanak. Az északi fal, amely az egyetem termei mögötti folyosó fala rendkívüli vastagságával már az egykori erődítés részeként is szolgált. A feltárás abban a drámai állapotában hozta napvilágra, amelybe közvetlenül XVII. századi „berobbantása” után került. A hatalmas darabokban lezuhant emeleti fal egymásra és törmelékre támaszkodó tömbjeinek, a közöttük, ha deformálódottan is, de egyben maradt vasrácsos-kőkeretes ablakoknak a konzerválása is nagy problémákat vet fel, ezekre tehát semmiképpen sem

meinsamen geistigen Anstrengungen zum gewünschten Ergebnis, das heißt zu einer guten Lösung, geführt. Ungeachtet dieses Erfolgs ist es hier vielleicht nicht nötig, den gesamten Prozeß zu schildern. Es reicht, über den Ausgangszustand und die angenommenen Pläne zu berichten und sie zu bewerten.

DER AUSGANGSZUSTAND

Die archäologische Forschung brachte Spuren der Mauern eines romanischen Palastes zutage, der vor der Gründung der Universität an dieser Stelle stand, sowie die in Höhe von einem bis anderthalb Meter erhalten gebliebenen Reste seiner Mauern außerhalb des von der Universität eingenommenen Gebiets. Das als Universität dienende Gebäude war zweigeschossig. Seine Mauern aus Feldstein stehen heute größtenteils bis zur Höhe der Deckenebene über dem ehemaligen Erdgeschoß. Der Zustand der Südseite (Fassade) und der mittleren Mauern läßt es sogar zu, daß sie nach geringfügigen Ergänzungen eine leichte Dachkonstruktion tragen. Die nördliche Mauer – die Mauer des hinter den Unversitätsräumen verlaufenden Ganges – diente infolge ihrer außergewöhnlichen Stärke bereits als Teil der ehemaligen Befestigungen. Sie kam in einem dramatischen Zustand zum Vorschein, der unmittelbar auf ihre »Sprengung« im 17. Jahrhundert zurückgeht. Große Probleme wirft auch die Konservierung der ineinander und im Schutt verkeilten Blöcke der herabgestürzten Mauer des Obergeschosses sowie der dazwischen liegenden, zwar deformierten, aber doch unversehrt gebliebenen Fenster mit Steinrahmen und Eisengitter auf, so daß man sie auf keinen Fall mit einem Tragwerk belasten kann. Eine weitere Gegebenheit und gleichzeitige Schwierigkeit ist der auf dem nordsüdlichen Querschnitt (Abb. 126) gut erkennbare Niveauunterschied zwischen dem deutlich höher gelegenen Fundament der äußeren und dem Fundament der inneren Burgmauer.

DIE VORGEGEBENE FUNKTION

Die mit dem aus dem Schutz der Ruinen resultierenden Überdachungszwang entstehenden »nutzbaren« Räume bieten sich an, sie zur Präsentation des im Gebiet der Bischofsburg zum Vorschein gelangten reichen Fundmaterials, einschließlich der sensationellen Skulpturenfunde, oder für historische und universitätsgeschichtliche Ausstellungen zu nutzen, und nicht zuletzt als Schauplatz von kulturellen Veranstaltungen (in erster Linie der Universität) einen neuen Inhalt zu gewinnen.

KONSERVIERUNG, RESTAURIERUNG, LÖSUNG DER DENKMALGERECHTEN WIEDERHERSTELLUNG

Die von den Architekten im Planungsprozeß beachteten Grundaspekte verdienen es nach meinem Dafürhalten, wortwörtlich aus dem Textteil der von ihnen verfertigten technischen Dokumentation zitiert zu werden:

»Die vorhandenen und zur Präsentation vorgesehenen

lehet tartószerkezetet ültetni. További adottság, egyben nehézség az észak-déli (kereszt-) metszeten (126. kép) jól láthatós szintkülönbség a külső várfalnak a belsőhöz képest igencsak magasan fekvő alapozása, alapozási síkja között.

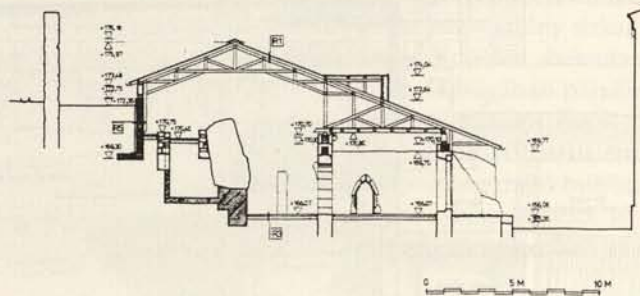

Abb. 126. Querschnitt durch die »magna aula«
126. kép. Keresztmetszet a »magna aula"-n keresztül

AZ ELŐIRÁNYZOTT FUNKCIÓ

A romvédelemből adódó lefedési kényszerből adódó »hasznos« terek kínálkoznak arra, hogy a püspökvár területén előjött gazdag leletanyag bemutatására, ideértve a szenzációs szoborleleteket is, történeti- és egyetemtörténeti kiállítások befogadására, és, nem utolsó sorban, alkalmi kulturális (elsősorban egyetemi) rendezvények helyszínéeként nyerjenek új tartalmat.

A KONZERVÁLÁS-RESTAURÁLÁS, A MŰEMLÉKHELYREÁLLÍTÁS MEGOLDÁSA

Az építésztervezők által követett alapvető szempontokat érdemesnek tartom szó szerint idézni az általuk készített műszaki dokumentum szöveges részéből:

»A meglévő és bemutatandó falmaradványok lehetőség szerint szerves részét képezze az épületnek.

Az épület kialakítása utaljon a feltételezett előzményekre. Simuljon bele a környezetbe.

A Mecsekről és a környező magasabban fekvő részokről ne zavarja a Dóm látványát.

Az új felépítmény egyértelműen viselje magán a XX. század második felének stílusjegyeit.»

A tervezett megoldás valóban jól megfelel ezeknek a céloknak. A maradványokat az adottságoknak megfelelően eltérő módon kezeli. A déli és a középső hosszfalat kissé felmagasítva, a már említett módon a (védő)tető hordására is alkalmassá teszi, felgazdagítva a töredékes, illetve kiegészített-restaurált kőkeretek anastylosisával. Az északi falmaradványok konzerválásakor csaknem megoldhatatlan feladatot kellett vállalni, hiszen valójában nem is romokról, hanem egyfajta »törmelék-halom"-ról van szó. Olyanról, amelynek elemei között nem szerkezeti kapcsolat van, s az egykori szerkezeti-épületszerkezeti rendszer visszaállítása helyett éppen ennek a »romlott« állapotnak a lehetőség szerinti érintetlen megőrzése a cél. A választott megoldás igen komoly statikai beavatkozást is igényelt. Erre a törmelékre természetesen nem lehetett letámaszta-

Mauerreste sollten nach Möglichkeit einen organischen Bestandteil des Gebäudes bilden.

Die Gestaltung des Gebäudes sollte auf die vermuteten Vorgängerbauten hindeuten.

Es sollte sich in die Umgebung einfügen.

Es sollte vom Mecsekgebirge und den höher gelegenen Teilen nicht die Ansicht des Doms stören.

Das neue aufgehende Bauwerk sollte eindeutig die Stilmerkmale der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts an sich tragen.«

Diesen Zielen entspricht die geplante Lösung durchaus. Sie handhabt die Überreste auf jeweils unterschiedliche, den Gegebenheiten angepaßte Weise. Die südliche und mittlere Längsmauer werden leicht erhöht, damit sie sich zum Tragen des oben erwähnten Schutzdachs eignen, und durch die Anastylose der fragmentierten beziehungsweise restaurierten Steinrahmen ergänzt. Bei der Konservierung der nördlichen Mauerreste stand man vor einem fast unlösbaren Problem. Denn hier handelt es sich eigentlich nicht um Ruinen, sondern eher um einen »Trümmerhaufen«, zwischen dessen Elementen keinerlei konstruktive Verbindung besteht. Ziel ist in dem Fall also nicht, die frühere Baukonstruktion wiederherzustellen, sondern stattdessen gerade diesen »Trümmerzustand« möglichst unberührt zu konservieren. Zur Realisierung der Lösung bedurfte es auch eines ernsthaften statischen Eingriffs. Die Nordseite des Schutzbaus konnte man mit diesen Trümmern natürlich nicht abstützen. Doch der Plan schmiedete aus der Notwendigkeit eine Tugend: Er bezog die das obere nördliche Gebiet tragende Strebemauer aus Eisenbeton mit ein, auf die sich auch der Schutzbau stützen kann. Darüber hinaus läßt sich neben dieser Mauer ein äußerer Umgang anlegen, von dem der wirklich in situ erhalten gebliebene, gesprengte Burgmauerabschnitt sehr gut zu besichtigen ist.

Jedes Stück der letzteren Mauer mußte einzeln befestigt werden. Eine Aufgabe, die mit ziemlicher Kleinarbeit verbunden war und viele Einzellösungen erforderte. Zwar gelang es nicht überall, die unentbehrlichen Hilfskonstruktionen zu verbergen, dennoch bin ich der Meinung, daß dieser bereits fertiggestellte Abschnitt der Konservierung gut gelungen ist (Abb. 126 und 128). Nach meiner Überzeugung war es die richtige Entscheidung, anstelle des ebenfalls möglichen »authentischen« Wiederaufbaus des gesprengten Mauerabschnitts an seiner ursprünglichen Stelle diesen tatsächlich schwierigeren Weg der Konservierung zu wählen. Eine das Wesentliche der Originalität stark mindernde Lösung ist möglich, aber weit aus »banaler«.

Im Westen grenzt der Rest eines romanischen Turms an das Universitätsgebäude. Durch Hochziehen der Mauern und Abdeckung mit einem versteckten Halbsatteldach betont der Schutzbau hier die Turmform (Abb. 129); dem dient im Inneren auch der sichtbare Dachstuhl aus Holz.

An der Ostseite reicht das Dach über die Konturen des Universitätsgebäudes hinaus, so daß es auch einen teils offenen, teils überdachten Arkadenraum überdacht, der mit Hilfe seiner Ziegelkonstruktion die neuzeitliche Ergänzung kenntlich macht. Der Fußboden dieses hinzugefügten Raumes folgt dem Gefälle des Geländes, das nach der archäologischen Freilegung zutage kam (Abb. 127

ni a védőépület északi oldalát. A terv a szükségből erényt kovácsolt: az északi felső területet megtartó vasbeton támfalat iktatott be, amelyre a védőépület is ráállhat, s amely mellett létrejöhet egy felső körüljáró sáv is, ahonnan nagyszerűen szemlélhető a valóban in situ megőrzött be-robbantott várfalszakasz.

Ez utóbbi darabjainak egyenkénti megfogása is meglehetősen aprólékos és sok egyedi rész megoldást igénylő feladat volt. S bár nem mindenhol sikerült mindenhol elrejteni az elkerülhetetlen segédszerkezeteket, véleményem szerint jól sikerült a konzerválásnak ez a már kivitelezett szakasza (126. és 128. kép). Meggyőződésem, hogy helyes döntés volt a konzerválásnak ezt a valóban nehezebb útját választani, annak ellenére, hogy a lerobbantott falszakasz eredeti helyére történő „hiteles” visszaállítása-visszafalazása természetesen szintén lehetséges lett volna. Lehetséges, de sokkal „banálisabb”, az eredetiség lényegét erősen csökkentő megoldás.

Az egyetemi épülethez nyugatról csatlakozik egy román kori torony maradványa. Felfalazásával, rejtett félnyereg-tetős lefedésével a védőépület itt a toronyszerűséget hangsúlyozza – ugyanezt szolgálja a belsőben a látható, faszervezetű fedélszék.

A kelet oldalon a tetőzet túlnyúlik az egyetem-épület kontúrján, s egy téglaszerkezetével ez a helyzetet, a mai hozzátétel tényét érzékeltető, fedett-nyitott árkádost teret is lefed. Ennek a hozzáadott térnek a padlója követi a régészeti feltárás után napvilágra került terep lejtését (127. és 130a. képek). Fontos szerepe, hogy jól láthatjuk itt az egyes korszakokból származó maradványok „áthatásait”, a keleti terem csak alapfalakban megmaradt keleti lezáró falát.

Nem esett azonban eddig még szó a koncepció talán legfontosabb eleméről, a lefedésről magáról, illetve az ahhoz illeszkedően kialakított homlokzatokról. A könnyed, fa-rácsos szerkezetű, enyhe hajlású nyeregteret javasolt megoldása véleményem szerint telitalálat. Egyetlen tömegbe foglalja össze az egyetem területét, valóban védőtető-jelleggel lefedve azt. Nagyon szellemesen használja ki a terv a szintkülönbségből, s az azzal összefüggésben jelentkező, aszimmetriából adódó lehetőségeket. Az alacsonyabb, déli oldali traktusban így alakulhat ki az egykori egyetemi terek felett az áttört, fagerendákból álló (tehát az ácsszerkezetet is látni hagyó) „födém” is hordozó nyeregteret-szakasz. S ugyanezen tetősík folytatódik észak felé, hogy ott már a védendő maradványoktól mintegy „elrugaskodva” valódi védőtetőként ereszkedjék le az északi oldalon kialakított új támfal tetejére – ahol megint csak a körüljárhatósághoz még éppen szükséges belmagasságot kell biztosítani. Egyszerűségében is kiérlelt, ökonomikus megoldás született itt, amely valóban eleget tud tenni a tervezők által előre meghatározott szempontoknak. Nemcsak védi a maradványokat, hanem ahol lehet, ott szerepet vállal az egykori terek, térarányok érzékeltetésében is. Az építészeti és a tartószerkezeti tervezés elválaszthatatlan egymástól, s szerencsésen egészíti ki egymást.

Az elmondottakból jórészt már következik az is, hogy a

und 130a.). Er erfüllt eine wichtige Rolle, da man hier die »Durchdringungen« der aus den einzelnen Zeitaltern stammenden Überreste oder die nur in ihren Grundmauern erhalten gebliebene östliche Abschlußmauer des Ostsaals gut sehen kann.

Noch nicht erwähnt wurde bis jetzt das vielleicht wichtigste Element der Konzeption, die Abdeckung selbst, sowie die passend dazu gestalteten Fassaden. Das als Lösung vorgeschlagene leichte, sanftwinklige Satteldach aus einer Holzgitterkonstruktion ist meiner Meinung nach eine Ideallösung. Es faßt als echtes Schutzdach das Gebiet der Universität zu einem Komplex zusammen. Sehr geistreich nutzt der Entwurf die sich aus dem Niveauunterschied und der damit zusammenhängenden Asymmetrie ergebenden Möglichkeiten. So kann über den ehemaligen Universitätsräumen im niedrigeren Trakt auf der Südseite der Satteldachabschnitt entstehen, der auch die durchbrochene, aus Holzbalken bestehende (also den Blick auf die Dachkonstruktion freilassende) »Decke« trägt. Dieselbe Dachfläche setzt sich nach Norden fort, um sich dort, von den zu schützenden Überresten gleichsam »abhebend«, als wirkliches Schutzdach auf die Krone der an der Nordseite errichteten neuen Strebemauer herabzusenken – wo wiederum die im Interesse der Umgehbarkeit gerade nötige Innenhöhe zu gewährleisten ist. Hier wurde eine selbst in ihrer Einfachheit ausgereifte, ökonomische Lösung gefunden, die den von den Architekten im vorab festgelegten Gesichtspunkten in jeder Weise gerecht wird. Sie schützt die Ruinen nicht nur, sondern übernimmt dort, wo es möglich ist, auch eine Rolle in der Wahrnehmbarmachung der ehemaligen Räume und Raumproportionen. Die Planung der Architektur und des Tragwerks sind untrennbar und sie ergänzen einander sehr vorteilhaft.

Aus dem bisher Gesagten ergibt sich im wesentlichen auch, wie die Fassaden aussehen werden. Von der Ostseite war oben bereits die Rede. Die Westseite dagegen, die zur Ruinengartenterrasse der Goldenen Marienkapelle blickt, hat kaum Fassadenfunktionen im eigentlichen Sinne des Wortes. Ihr einziges »außergewöhnliches« Element ist die Außenansicht des Untergeschosses des schon erwähnten romanischen Turms (Abb. 130). Noch weniger Bedeutung besitzt die Nordfassade, die – absichtlich – so gut wie gar nicht existiert, da die Traufe kaum höher als einen Meter liegt. Eine wirklich wichtige Rolle kommt also nur der früheren Südfassade zu (Abb. 129), die der ehemaligen Annäherungsrichtung entspricht. Das Hauptmerkmal ist auch hier die zurückhaltende Gestaltung. Die Pläne sehen eine Wiederherstellung der ehemaligen Fenster- und Türöffnungen vor. Ausnahmen bilden die neue Eingangszone, die an der Stelle der Mauer völlig unbekannter Bauart des westlichen Saals entsteht, sowie das kleine »moderne« Beleuchtungsfenster am westlichen Turm, in dem stilgerecht das romanische Lapidarium untergebracht sein wird. Dies ist ein von der heutigen Architektur geprägter und doch angemessen geformter Fassadenabschnitt, der auch im Verhältnis zu dem wesentlich längeren ursprünglichen Fassadenabschnitt östlich von ihm nicht überbetont wurde.

homlokzatok kialakítása milyen legyen. A keleti oldalról már volt szó, a nyugati pedig, amely az Aranyos Mária kápolna romkert-teraszra felé néz, aligha bír a szó valódi értelmében homlokzati funkciókkal. Az egyetlen „különleges” elemet itt a már említett román kori torony alsó szintjének külső megjelenítése alkotja (130. kép). Még kevésbé jelentős az északi homlokzat, amely – szándékosan – szinte nem is létezik, hiszen a tető ereszvonala egy méternél alig magasabban van. Igazán fontos szerepe tehát csupán az egykori, történeti megközelítési iránynak is megfelelő déli homlokzatnak van (129. kép).

Ennek a homlokzatnak legfőbb jellegzetessége szintén a visszafogottsága. Az egykori nyílásokat állítják helyre a tervezők, ez alól kivételt a nyugati terem teljes egészében ismeretlen kialakítású egykori fal helyére tervezett új bejárat szakasz jelent, valamint a nyugati toronybemutató, a benne stílszerűen kialakítandó román kőtár kisméretű „modern” bevilágító ablaka. Mai építészeti jellegű, de illeszkedő megformálású homlokzati szakasz ez, amely nem válik a tőle kelet felé, jóval hosszabban elnyúló eredeti homlokzatszakasznál hangsúlyosabbá.

A homlokzat mögött elhelyezkedő terek kiállítási – rendezvényi funkcióra való igénybevétel azonban több megvilágítást igényel, mint amit a kis szabad nyílásméretű eredeti ablakok biztosítanak. A terv azonban ennek az elsőre kielégíthetetlennek látszó igényre is ad megoldást. Mégpedig egyszerű, szellemes és restaurálási elvekhez illeszkedő megoldást: a déli homlokzati fal fölött – előlnezetben az előrenyújtott tetősíkkal takart –, de közvetetten mégis fénybebocsátó sávot alakítottak ki, amely a tető „lebegtetésével” egyben azt is érzékelteti, hogy az épület valaha (egy szinttel) magasabb volt. Természetesen élnek a tervezők a tetősíkon elhelyezett, kisméretű ablakok kialakításának lehetőségével is, éppúgy, mint az északi oldali új falon ablaksor nyitásával (126. kép).

Végezetül álljon itt néhány összefoglaló gondolat a pécsi püspökvár területén feltárt középkori maradványok, elsősorban az egykori egyetemépület műemlékhelyreállításáról. Napjainkban elég gyakran és elég határozottan jelenik meg a töredékesen reánk maradt építészeti alkotások, műemlékek rekonstrukciójának igénye, s különösen akkor, ha – mint itt is – történetileg fontos épületről van szó. A konzerválás és a hiteles restaurálás háttérbe szorulni látszik a harsányabb, közönség- és használati igényeket is kielégíteni szándékozó megoldásokkal szemben. A mi esetünkben szerencsére ez a kísértés fel sem merült. A mai hozzáátétel mértéke elsősorban a maradványok célszerű védelmének szolgálatában történt, s alig valamivel többet igényelt a műemlék adottságaihoz illeszkedő kulturális használat befogadása okán még szükséges kiegészítés. Bár nagyon is gondolatgazdag és kreatív tervezői munka eredménye a megszülető helyreállítás, igen távol áll attól, hogy az eredeti értékeket csak mintegy új alkotás létrehozásának ürügyeként kezelje. Nagyon remélem, hogy a munka befejeztével nemcsak a pécsi, és ezzel magyar műemlékállomány lesz gazdagabb. Úgy vélem, hogy az egyetemes műemlékvédelmi gondolat példatárát is sikerül egy újabb sikeres helyreállítással bővíteni. Általánosabb értelemben pedig sikerül minden, a történelmet, kultúrát,

Um die hinter der Fassade gelegenen Räume für Ausstellungen und Veranstaltungen nutzen zu können, ist allerdings mehr Tageslicht erforderlich, als durch die kleinen Originalfenster eindringt. Doch der Plan hält auch für diese zunächst unerfüllbar scheinende Forderung eine Lösung bereit, und zwar eine geistreiche und den restauratorischen Prinzipien angepaßte Lösung: Über der südlichen Stirnmauer fügte man einen in der Vorderansicht zwar durch die vorspringende Dachfläche verdeckten, indirekt aber lichtdurchlässigen Streifen ein, durch den das »Schweben« des Dachs erkennbar wird und der zugleich verdeutlicht, daß das Gebäude ehemals (um ein Geschöß) höher war. Natürlich nutzen die Architekten auch die Möglichkeit, kleine Dachfenster einzusetzen,

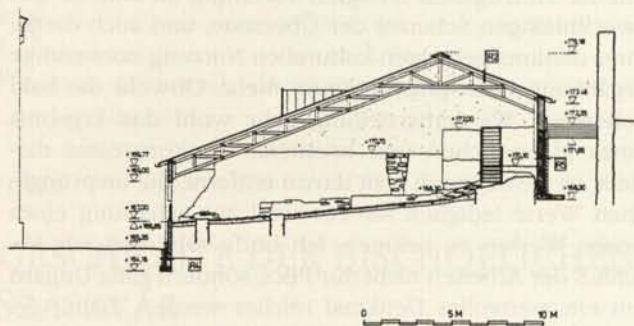

Abb. 127. Querschnitt über den anschließenden romanischen Mauerresten

127. kép. Keresztmetszet a csatlakozó románkori falmaradványok felett

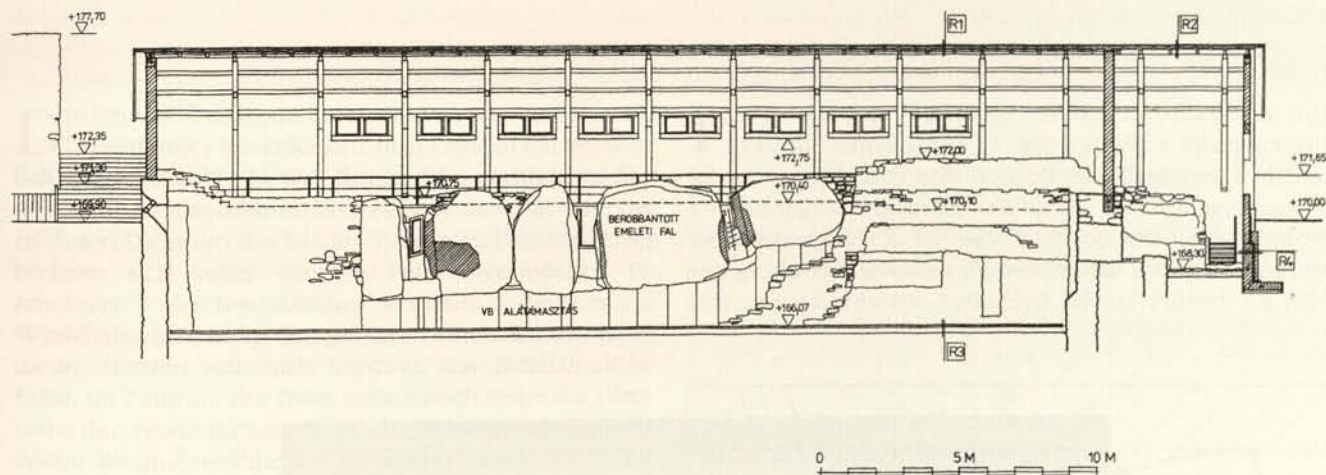

Abb. 128. Längsschnitt durch den Gang

128. kép. Keresztmetszet a „magna aula“-n keresztül

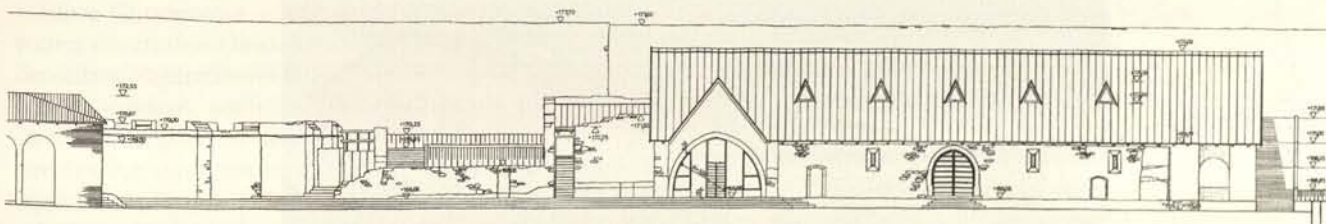

Abb. 129. Südfassade

129. kép. D-i homlokzat

und die neue Mauer an der Nordseite gliedert ebenfalls eine Fensterreihe (Abb. 126).

Abschließend nun noch einige zusammenfassende Gedanken zur denkmalgerechten Wiederherstellung der im Gebiet der Pécs-Bischofsburg freigelegten mittelalterlichen Reste und in erster Linie des ehemaligen Universitätsgebäudes. Heutzutage wird der Anspruch, die in verehrtem Zustand auf uns gekommenen Bauwerke und Denkmäler zu rekonstruieren, recht häufig und recht entschieden geäußert, insbesondere dann, wenn es sich – wie hier – um ein historisch wichtiges Gebäude handelt. Dabei scheinen Konservierung und authentische Restaurierung gegenüber den extremeren Lösungen, die auch Publikums- und Nutzungsansprüche zu befriedigen bestrebt sind, in den Hintergrund zu treten. Glücklicherweise war diese Versuchung in unserem Fall niemals ein

müßelnet szerető ember számára igazi élményt keltő bemutatást létrehozni.

Thema. Hinzugaben erfolgten vorrangig im Dienste des zweckmäßigen Schutzes der Überreste, und auch die zu ihrer denkmalgerechten kulturellen Nutzung notwendige Ergänzung beanspruchte kaum mehr. Obwohl die bald vollendete Wiederherstellung sehr wohl das Ergebnis eines ideenreichen und kreativen Denkprozesses darstellt, ist sie dennoch weit davon entfernt, die ursprünglichen Werte lediglich als Vorwand zur Schaffung eines neuen Werkes zu nehmen. Ich hoffe sehr, daß mit Abschluß der Arbeiten nicht nur Pécs, sondern ganz Ungarn um ein wertvolles Denkmal reicher werden. Damit gelingt es, wie ich meine, auch dem Beispielfundus des universellen Gedankens der Denkmalpflege eine neue, erfolgreiche Wiederherstellung hinzuzufügen und, im allgemeineren Sinne, allen die Geschichte, Kultur und Kunstdenkmäler liebenden Menschen eine wirklich eindrucksvolle Präsentation zu bieten.

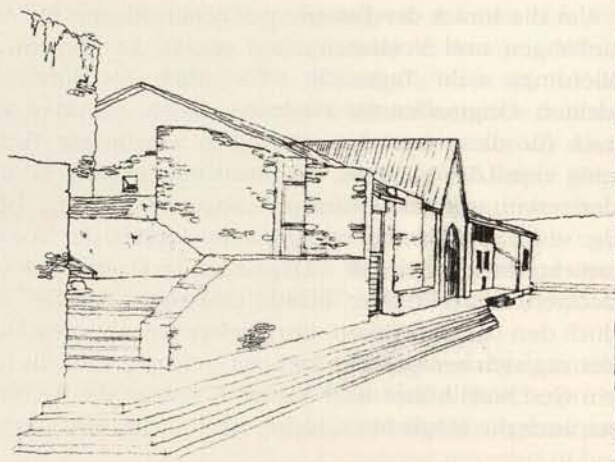

Abb. 130. Ansicht von Südwesten, Fernaufnahme
130. kép. DNy-i nézet, távlati kép

Abb. 130a. Das geplante Schutzgebäude, Südöstliche Ansicht
130a. kép. A tervezett védőépület DK-i nézete

GYÓZÓ GERÓ

SIEDLUNGSGESCHICHTE UND BAUGESCHICHTE DER BISCHÖFLICHEN BURG ZU SZÁSZVÁR

SZÁSZVÁR – A PÜSPÖKI VÁR TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE ÉS ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

Die heutige Großgemeinde Szászvár, im Mittelalter ein bedeutender Marktflecken, liegt etwa 40 km nordöstlich von Pécs (Abb. 1). Das Bistum Pécs verfügte im Mittelalter über ausgedehnte Besitzungen und war eine der reichsten Diözesen des Landes. Bereits im Frühmittelalter bildeten sich außer dem in Pécs angesiedelten Bischofssitz – der bischöflichen Residenz – Zentren zur Wirtschaftsverwaltung der größeren Güter heraus. Eines dieser Zentren war auch Szászvár, das mittelalterliche Szász. Im Zentrum des Ortes stehen noch heute die Überreste der bischöflichen Burg, die man hier außer der Pécs-er Bischofsresidenz erbaut hatte (Abb. 131). Sie haben im Schutze des ehemaligen Pfarrhauses die Zeiten überdauert (Abb. 132).

Diese Gutszentren – und somit natürlich auch Szász – waren durch den Umstand, daß sie sich jeweils im Besitz desselben Eigentümers befanden, nicht nur in wirtschaftlicher, sondern auch in kulturgeschichtlicher Hinsicht stets aufs engste mit den einzelnen Bistümern, im vorliegenden Fall dem Bistum Pécs, und der Person des jeweiligen Bischofs verbunden.

Neben den oben genannten sind es jedoch mehrere Aspekte, die eine gemeinsame Vorstellung der beiden bischöflichen Burgen – der Bischofsburg von Pécs und der Burg von Szászvár – begründen. An erster Stelle die Tatsache, daß die Burg in Szászvár als einzige Burg nahezu restlos freigelegt werden konnte. Zum anderen wurden zwar auch in der Bischofsburg von Pécs großangelegte und zu ernsthaften neuen Ergebnissen führende archäologische Freilegungen durchgeführt, die sich allerdings in nur sehr geringem Maße auf das Gebäude des Bischofspalastes selbst erstreckten, da dieses ständig bewohnt war. Aus dem Umstand, daß beide Burgen zur gleichen Zeit ein und demselben Pécs-er Bischof gehörten, resultiert wiederum, daß sich die Grabungs- und Forschungsergebnisse beider in vielerlei Hinsicht ergänzen und Quellenwert besitzen.

Notwendig ist dies umso mehr, da die historischen Quellen im Hinblick auf die Burg Szászvár – ja die mittelalterliche Siedlung überhaupt – sehr lückenhaft sind, und dasselbe trifft auch auf die Erforschung des Pécs-er Bischofspalastes und deren Ergebnisse zu. Doch angesichts

Pécs-től mintegy 40 km-re északkeletre fekszik a mai Szászvár nagyközség, (1. kép) amely a középkorban jelentős mezőváros volt. A pécsi püspökségnek a középkorban jelentős birtokai volt egyike volt a leggazdagabb egyházmegyéknek. Egy-egy nagyobb kiterjedésű birtoktest gazdasági ügyeinek intézésére már a korai középkorban az egyházmegye székhelyét jelentő Pécsen – a püs-

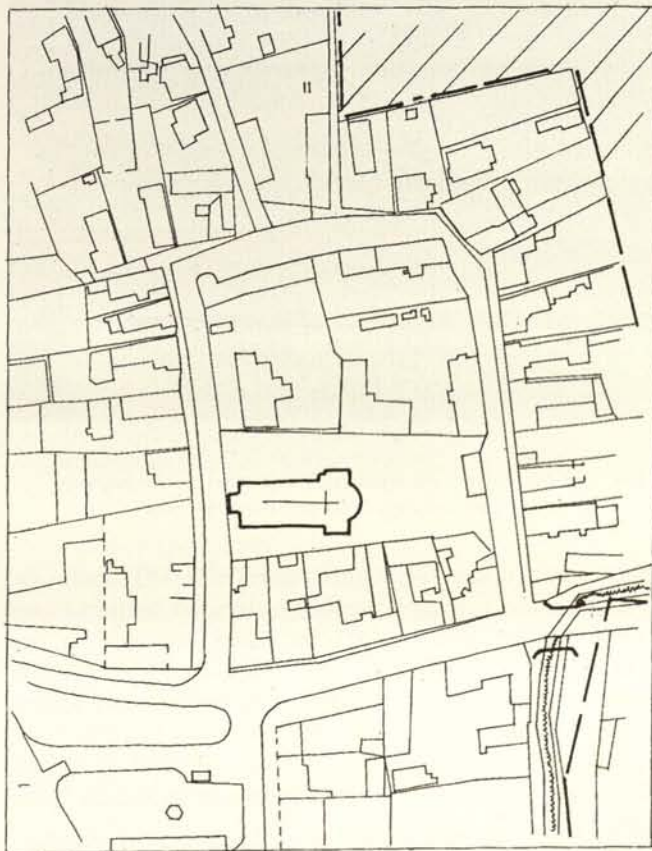

Abb. 131. Detail des Situationsplans von Szászvár, Situationsplan des Burgbezirks mit dem ehemaligen Pfarrhaus und den Überresten der Burg
131. kép. Szászvár helyszínrajzának részlete, a „Várkerület” helyszínrajza a volt plébániához és a vár maradványaival

dessen, daß der Bischofspalast mehrfach in großem Stil umgebaut wurde, darf man sagen, daß selbst im Falle seiner vollständigen Freilegung nicht alle problematischen Fragen Beantwortung fänden. Somit dienen die architekturgeschichtliche und archäologische Untersuchung der in der Burg von Szászvár freigelegten Reste bzw. die Analyse des archäologischen Fundmaterials mit zahlreichen neuen, die vorliegenden ergänzenden Angaben auch in bezug auf die Geschichte der Pécs-er Bischofsburg.

Das heutige Szászvár wird in Urkunden bereits von der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts erwähnt, und zwar unter dem Namen Zaas oder Zaz. Seine Burg, die im Zen-

Abb. 132. Ehemaliges Pfarrgebäude während der Freilegung
132. kép. A volt plébániaház épülete feltárás közben

trum der heutigen Gemeinde stand (Abb. 133), ließ - István Genthon zufolge - der Pécs-er Bischof Bartholomäus von Burgund (1219-1252) um 1235 erbauen. In der päpstlichen Zehntliste des Jahres 1334 kommt Szászvár unter dem Namen »Zaass« vor, und einige Jahre später, 1347, begegnet man ihm in einer Urkunde des Domkapitels Pécs. Im 14. Jahrhundert war es eine blühende Siedlung, die damals zum Archidiakonats des Komitats Tolna gehörte.

Von Szász als einem der Lehnsherren der Güter des Pécs-er Bischofs beziehungsweise dessen Pfarrer, »Mihály, Pfarrer von Szász« berichtet eine Urkunde von 1393. Und in einer Urkunde des Jahres 1397 taucht es erneut auf. In beiden Urkunden wird der Pfarrer vom Bischof bevollmächtigt, ihn bei kirchlichen Prozeßangelegenheiten zu

pöki rezidencián kívül - birtokközpontok alakultak ki. Ezeknek egyike volt Szászvár, a középkori Szász is. A rezidencián kívül épült püspöki várának maradványai a település központjában ma is állnak (131. kép). Maradványait a volt plébániaház őrizte meg (132. kép). Ezek a birtokközpontok, - így természetesen Szász is - az azonos tulajdonosok révén mindenkor szorosan kapcsolódtak nemcsak gazdaságilag, de kultúrtörténeti vonatkozásokban is az egyes püspökségekhez, a jelen esetben a pécsi püspökséghez és annak mindenkor püspöke személyéhez.

A két püspöki várnak - a pécsi püspökvárnak és a szászvári várnak - az együttes bemutatását azonban a fentiek kívül több szempont is indokolja. Az első az, hogy Szászvár az egyetlen, amelynek vára csaknem teljesen feltárt, a másik az, hogy bár a pécsi püspökvárban ugyancsak voltak nagyarányú és igen komoly új eredményeket hozó régészeti feltárások, ezek azonban magára a püspöki palota épületére csak igen kis mértékben terjedtek ki, mivel az folyamatosan lakott volt. Annak a körülménynek köszönhetően viszont, hogy mindkettőnek egyidejűleg ugyanaz a pécsi püspök volt a birtokosa, így a két vár ásatási és kutatási eredményei egymást sok tekintetben kiegészítik és forrásértékkel bírnak.

Erre annál is inkább szükség van, mivel a szászvári várra - de egyáltalán magára a középkori Szászvárra, a településre - a történeti források nagyon hiányosak, és ugyanez vonatkozik a pécsi püspöki palota kutatására és annak eredményeire is. A püspöki palota többszöri és nagyarányú átépítése következtében azonban nyugodtan mondhatjuk, hogy annak még teljes feltárása esetén sem kaphatnánk minden problematikus kérdésre választ. Így a szászvári vár feltárt maradványainak építéstörténeti és régészeti vizsgálata, valamint régészeti leletanyagának elemzése a pécsi püspökvár történetére vonatkozóan is számos, és a korábbiakat kiegészítő új adatokkal szolgál.

A mai Szászvár legkorábbi említésével már a XIII. század első felében találkozunk az oklevelekben, amelyek azt Zaas, vagy Zaz néven nevezik. Várát - amely a mai település központjában állott - (133. kép) Genthon István szerint Burgundiai Bertalan pécsi püspök (1219-1252) építtette 1235 körül. Szászvár az 1334-es pápai tizedjegyzékben »Zaass« néven szerepel. Néhány évvel később 1347-ben pedig a pécsi káptalan említi egyik oklevelében. A XIV. században virágzó település volt, amely akkor a Tolna megyei főesperességhez tartozott.

Szászt mint a pécsi püspöki birtok egyik hűbéres faluját, illetve annak plébánosát »Mihály szászi plébános«-t említi egy 1393-as oklevél, majd később egy 1397-es oklevélben fordul elő ismételt. Mindkét oklevélben egyházi vonatkozású peres ügyekben kap a plébános megbízást a püspöktől az ügyekben való képviselőre.

A szekszárdi konvent egyik 1401-ből származó oklevelében Szász falut vásáros helyként említik, mint »Forum comprovinc. in possessio, seu villa Zaz.«. A XV. század első felében, 1439-ben »castrum Zaas«-t mint a püspökség tulajdonát említik. Korábban középkori eredetű vára Albeni Henrik pécsi püspök 19 falura kiterjedő birtoká-

vertreten. »Eine aus dem Jahr 1401 stammende Urkunde des Szekszárdi Konvents erwähnt das Dorf Szász als Markt Flecken: »Forum comprovinc. in possessio, seu villa Zaz...«

In der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts, im Jahr 1439, führt man das »castrum Zaas« als Eigentum der Diözese. Die Burg früheren, mittelalterlichen Ursprungs bildete das Zentrum des aus 19 Dörfern bestehenden Grundbesitzes des Pécs-er Bischofs Heinrich von Alben. Eine andere Urkunde erwähnt den Ort 1460 im Hinblick auf seine wirtschaftliche Bedeutung. Und eine Urkunde von 1476 bezeichnet Szász ebenfalls als Grundbesitz des Pécs-er Bischofs, wo zu jener Zeit auch Markt abgehalten wurde.

Diese Bedeutung hat es anscheinend das ganze Mittelalter hindurch behalten, beinahe bis zum Beginn der türkischen Eroberung. Denn auch eine Urkunde aus dem Jahr 1523 hebt seine diesbezügliche Rolle hervor. Das Steuerregister von 1542 hingegen zählt alle umliegenden Ortschaften auf, die zum Grundbesitz der Diözese Pécs gehörten; unter anderem die noch heute bestehenden Siedlungen Kárász, Köblény und Császa sowie Máré.

Kurz vor der türkischen Eroberung im Jahr 1543, nach dem Tod von König János Szapolyai, erteilte Königin Isabella 1540 Simon Athinai den Befehl, Szász zu erobern, so daß es sich für kurze Zeit im Besitz der Königin befand. In diesem Zusammenhang gibt es eine Vermutung, wonach die Burg zu dieser Zeit angesichts der türkischen Bedrohung stark befestigt wurde, was die Forschungen allerdings nicht bestätigt haben.

Im Laufe seines Ungarnfeldzugs 1543 eroberte Sultan Suleiman am 13. Juli 1543 die Stadt Pécs, und am gleichen Tag ergab sich auch Szász, dessen Burg vom rumelischen Beglerbeg (Statthalter des europäischen Teils des Osmanischen Reichs) Achmed besetzt wurde. (Den europäischen Teil des osmanischen Reiches nannten die Türken Ruur, und Gouverneur dieses Gebiets war der Beglerbeg von Rumelien.) Somit waren nach der Eroberung von Buda 1541 noch nicht ganz zwei Jahre verstrichen, als auch die beiden wichtigen Orte Pécs und Szász in türkische Hand fielen.

Neben Pécs dürfte das türkische Szász schon zu Beginn der Türkenherrschaft ebenfalls eine bedeutende strategische Rolle gespielt haben, da das Fethname (d.h. Siegesdokument) des Sultans die Eroberung der Burgen von Szász und Pécs im gleichen Atemzug erwähnt. Wie aus späteren türkischen Quellen hervorgeht, behielt Szász diese auch aus seiner geographischen Lage resultierende und schon früher, im Laufe des Mittelalters erlangte zentrale Stellung weiterhin, denn auch die Türken machten es zu einem Verwaltungszentrum, zum Sitz des Nahije.

Das Nahije Szász gehörte anfangs zum Mohács-er, später dann zum Pécs-er Sandschak, und an seiner wichtigen zentralen Rolle änderte sich bis zum Ende der Türkenzeit nichts. Es erstreckte sich über ein ausgedehntes Gebiet und seine Burg war für die Türken ein entscheidender strategischer Punkt. Laut Defter (d.h. Konskription) des Jahres 1554 gehörten damals zum Nahije Szász 188 Gemeinden, deren Zahl sich einer Konskription zufolge 1564 schon auf 115 reduziert hatte. Die näheren Ursachen dafür sind nicht bekannt. Doch es ist anzunehmen,

nak központja. Egy 1460-as oklevél gazdasági jelentősége szempontjából említi. Ugyancsak a pécsi püspök birtokaként említi egy 1476-os keltezésű oklevél Szászt, amely ebben az időben vásáros hely is volt.

Úgy látszik, hogy e jelentőségét az egész középkor folyamán megtartotta, szinte a török hódoltság kezdetéig, mert ezirányú szerepét egy 1523-as oklevél is kiemeli. Az 1542-es adólajstrom pedig azokat a környező helyiségeket is felsorolja, amelyek a pécsi püspökség birtokaihoz tartoztak. Ezek között szerepel többek között Kárász, Köblény, Császa, amelyek ma is élő települések, valamint Máré.

Röviddel a török hódoltság kezdete (1543) előtt 1540-ben Szapolyai János király halálát követően Izabella ki-

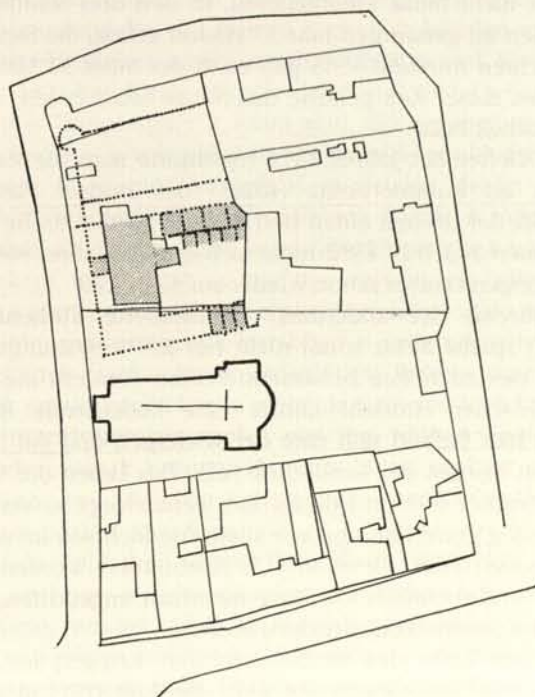

Abb. 133. Grundriß der freigelegten Reste der Burg auf dem Situationsplan, der den Zustand vor Beginn der Grabungen zeigt
133. kép. A vár feltárt maradványainak alaprajza a feltárás előtti helyszínrajzra vetítve

rállyné parancsára Athinai Simon elfoglalja Szászt, amely így rövid időre a királyné birtokába kerül. Ennek alapján van olyan feltételezés, hogy ebben az időben a várat jelentős mértékben megerősítik a török ellen, amit azonban a kutatások nem bizonyítanak.

Szulejmán szultán 1543. évi magyarországi hadjárata során július 13-án elfoglalta Pécs-ét, és még ugyanezen a napon adta meg magát Szász, amelynek várát Ahmed rumeliai bejlerbej (az Oszmán Birodalom európai részének kormányzója) vette birtokba. Így Buda 1541. évi török birtokbavételét követően még két év sem telt el, és Pécs és Szász, e két igen jelentős hely török kézre került. A török Szász Pécs mellett ugyancsak jelentős és stratégiai-
lag fontos hely lehetett már a hódoltság kezdetén is, mivel

daß das Verschwinden einer so großen Zahl von Siedlungen entweder eine Folge ihrer Zerstörung war, oder daß sich die starke Entvölkerung eventuell auf das Abwandern ihrer Einwohner als Folge der doppelten Besteuerung zurückführen läßt.

Nach der Eroberung von Szász brachten die Türken in der Burg eine zahlenmäßig starke Garnison unter. Laut Defter des Ali Tschelebi Defterdar aus dem Jahr 1545 waren damals in der Burg 142 Mann stationiert, deren Sold insgesamt 3059 Aktsche betrug.

Die Siedlung selbst wird in den Deftern als die »Stadt« Szász bezeichnet, in der es, dem oben erwähnten Dschisje-Defter (Kopfsteuerliste) des Jahres 1554 zufolge, drei Mahallen (d.h. Stadtviertel) gibt. Das sind die Stadtviertel Sankt Johannes, Németh utca (Deutsche Gasse) und Piac utca (Marktgasse), die noch immer ihren früheren ungarischen Namen trugen. Heute lassen sich diese Straßen leider nicht mehr identifizieren. In den drei Stadtteilen wurden im genannten Jahr 37 Häuser erfaßt, die Steuern entrichten mußten. 1565 gab es in der Stadt 32 Häuser, und zu dieser Zeit gehörte das Nahije Szász bereits zum Sandschak Pécs.

Im Defter des Jahres 1579 registrierte man die »Stadt« Szász als Kammerbesitz (Khaß) des Budaer Paschas Üweiß, der diesem einen Betrag von 12.298 Aktsche Einkommen brachte. 1582 hatte sich die Zahl ihrer steuerpflichtigen Häuser schon wieder auf 37 erhöht.

Während der anderthalb Jahrhunderte Türkenherrschaft spielte Szász somit nicht nur als Verwaltungszentrum des nach ihm benannten Nahije, sondern auch in militärischer Hinsicht immer eine bedeutende Rolle, denn hier befand sich eine der wichtigen und gut befestigten Burgen des Sandschak Pécs. Das Leben der Stadt aber verlief während dieser Zeit keineswegs so verhältnismäßig geruhsam und vor allem friedlich wie im nahegelegenen Pécs. Denn im 17. Jahrhundert wurden die Stadt und natürlich die Burg mehrfach angegriffen, um sie von den Türken zurück zu erobern.

Gegen Ende des fünfzehnjährigen Krieges, im Jahr 1603, wie Ortelius schreibt, ging die Burg von Szász bei einem Überfall christlicher Truppen in Flammen auf. Nach längerer Pause drangen 1662 Infanteristen aus Kleinkomarn in die Stadt ein, die bei dieser Gelegenheit sowohl die Stadt wie auch die Burg in Brand steckten. Im Jahr 1664 unternahm Nikolaus Zrínyi einen Winterfeldzug, wobei es einem Teil seiner Soldaten gelang, die Stadt zu erobern und die Burg erneut anzuzünden. Diese Kämpfe und die von den Brandstiftungen ausgelösten Feuersbrünste verursachten natürlich auch in der Stadt erhebliche Schäden.

Um 1680, wenige Jahre bevor man Szász 1686 engültig von den Türken befreite, sprengten christliche Truppen die Burg. Doch daß die Türken sie danach aufgegeben hätten, darüber ist nichts bekannt. Im Jahr 1686 wurde Pécs schließlich zurückerobert, und zur gleichen Zeit nahmen kaiserliche Truppen auch Szász und seine Burg in Besitz.

Im Verlaufe der Rückeroberung bzw. des türkischen Rückzuges wurde Szász zerstört. In einem vom 23. Juni 1687 datierenden Inventarverzeichnis, das die rückeroberten Güter erfassen sollte, liest man den Namen Szász

a szultán Fethnáméja – győzelmi irata – Szász várának elfoglalását Péccsel együtt említi. Mint a későbbi török forrásokból is kitűnik, Szász továbbra is megtartotta ezt a földrajzi helyzetéből is adódó korábbi, még a középkor folyamán megszerzett központi szerepét, mert azt a törökök is közigazgatási központtá, nahije székhellyé tették.

A szási nahije, kezdetben a mohácsi, majd később a pécsi szandzsákhoz tartozott, és a török idők végéig megtartotta e jelentős központi szerepét. A szási nahije területe igen kiterjedt volt – vára pedig a töröknek komoly erőssége. Az 1554. évi defter összeírása szerint ekkor 188 község tartozott hozzá, amelynek száma egy 1564-es összeírás szerint már 115-re csökkent. Ennek közelebbi oka nem ismeretes, de feltételezhető, hogy a nagyszámú település megszűnése vagy azok pusztulásának következménye volt, vagy e nagyarányú elnéptelenedést esetleg a kettős adózás elől történő elvándorlás okozta.

Szász elfoglalását követően a törökök a várat jelentős létszámú katonasággal látták el. Ali cselebi defterdár 1545. évi deftere szerint ekkor a várban 142 fő állomásozott, akiknek zsoldja összesen 3059 akce volt.

Magát a települést a defterek mint Szász „város”-t említik, amelyben az említett 1554. évi dzsizje – fejadó – defter szerint három mahalle – városrész – van. Ezek a Szent János, a Német utca és a Piac utca negyedek, amelyek még őrzik korábbi magyar nevüket. Sajnos azonban ma már ezeket az utcákat nem tudjuk azonosítani. A három városrészben az említett esztendőben 37 adózó házat írtak össze. A város házainak száma 1565-ben 32 volt és a szási nahije ekkor már a pécsi szandzsákba tartozott. Szász „város” az 1579-es defter összeírása szerint Üvejsz budai pasa 12.298 akce jövedelmű khász – kincstári – birtoka volt. Adózó házainak száma 1582-ben már ismét 37.

A török uralom másfél százada alatt Szász a róla elnevezett nahije központjaként mindvégig jelentős szerepet töltött be a közigazgatásban és egyidejűleg katonailag is, mint a pécsi szandzsák egyik fontos és jól megerősített vára. A város élete azonban ezen idő alatt korántsem volt olyan nyugalmas és főleg békés, mint amilyen volt viszonylag a közeli Pécsé. A XVII. században ugyanis több ízben támadás érte a várost és természetesen a várat, s e támadások mindenkor célja volt, hogy azt a töröktől visszafoglalják.

A 15 éves háború vége felé, 1603-ban – amint azt Ortelius írja – a keresztény csapatok betörték a szási várba és azt felgyújtották. Hosszabb szünet után 1662-ben a kiskomáromi gyalogosok törnek be a városba és azt, valamint a várat ez alkalommal is felgyújtják. Az 1664. évi Zrínyi-féle téli hadjárat során Zrínyi katonáinak egy része elfoglalja a várost, és felgyújtja a várat is. Természetesen e harcok és a gyújtogatások során keletkezett tűzvészek jelentős pusztulást okoztak magában a városban is.

Száznak az 1686. évi töröktől való visszafoglalását alig néhány évvel megelőzően – 1680 körül – a keresztény csapatok felrobbantották a várat, arról azonban nincs tudomásunk, hogy azt ezután a törökök felhagyták volna. Végülis Pécs 1686. évi visszafoglalásával egyidejűleg Szász

unter dem Untertitel »Districtus Nadasd« Das aus dem Jahr 1696 stammende »Neoquistica Commissio« erkannte die weiterbestehenden Anrechte des Pécs-er Bischofs auf seine Güter in Szász an. Demzufolge war Szász – das hier nur noch als Dorf bezeichnet wird – bischöflicher Lehnsbesitz.

Auch über das spätere Schicksal der bei den Kämpfen zur Rückeroberung stark zerstörten, verfallenden Burg wissen wir kaum etwas. Sehr wahrscheinlich stand sie noch lange Jahrzehnte als Ruine da, und erst in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts ging man daran, zumindest Teile von ihr wieder aufzubauen.

Das am unversehrtesten erhalten gebliebene Gebäude der Burg wurde als Pfarrhaus hergerichtet. 1776 hatte Bischof Klimó von Pécs – dem man eine rege Bautätigkeit innerhalb der Diözese zuschreibt – den Neubau des lange Zeit unbewohnten Ruinengebäudes angeordnet, das jedoch erst wesentlich später, im Jahr 1821, zur Zeit des Bischofs Király, fertiggestellt werden konnte.

Der Keller des einstöckigen Barockgebäudes der ehemaligen Pfarre, heute das Haus Kirchplatz Nr. 2, hat ungeachtet des barocken Umbaus eine ganze Reihe an mittelalterlichen Details bewahrt, die schon vor Beginn der Freilegungen sichtbar waren. Auch heute künden die noch stehenden Burgmauern bzw. der runde Eckturm im Nordwesten als Teil der Ringmauer vom einstigen Charakter des Komplexes als Burg. Diese auf die Burg und den mittelalterlichen Ursprung des Gebäudes deutenden Überreste waren, wie bereits erwähnt, schon früher bekannt und riefen das Interesse daran wach.

Ende des 19. Jahrhunderts sah József Brüstle im Gelände der Pfarre die mittelalterlichen Mauern und hielt sie für die Überreste einer in alten Zeiten erbauten Burg. In einem an den bischöflichen Sekretär adressierten Brief beschrieb der ehemalige Pfarrer von Szász, János Horváth, 1838 auf dessen Anfrage die im Pfarrgebäude sichtbaren mittelalterlichen Details. Dabei bemerkte er, daß die gesamte Burg in Form eines Vierecks angelegt sei. Wie man damals noch aus den Ruinen schließen konnte, betrug jede Seite dieses Vierecks etwa 40 Klafter; es war mit acht runden Türmen versehen. Mihály Haas erwähnte in seiner 1841 mit dem Titel »Baranya« erschienenen Arbeit nur soviel, daß »die Ruinen von Szászvár noch stehen«. Auch die Wissenschaft begann sich Ende des 19. Jahrhunderts immer stärker für die noch sichtbaren mittelalterlichen Reste zu interessieren. So kam es, daß József Stippek einerseits im Pfarrhaus den Grundriß des Kellers, wo sich die mittelalterlichen Überreste »in situ« befinden, vermaß, und andererseits den Lageplan der Burg aufnahm. Den Zeichnungen fügte er eine ziemlich detaillierte Beschreibung bei, sozusagen als Erklärung zu den Abbildungen, diese auch mit manchen Vermessungsangaben ergänzend. Alajos Várszegi, der Verfasser einer Monographie über Szászvár, hatte früher die noch sichtbaren Burgmauern und Bastionen ebenfalls aufgenommen und in diesem Zusammenhang auch erwähnt, daß im Gebiet zwischen der Einfassungsmauer des Pfarrgebäudes und der Kirche an der Oberfläche gut auszumachende Mauerreste zu beobachten sind. Die Topographie von Genthon geht nur kurz auf die im Keller der Pfarre befindlichen mittelalterlichen Mauerreste ein.

és annak vára is a császári csapatok birtokába került.

A visszafoglalás, illetve a török visszavonulás során Szász elpusztult. Az 1687 június 23-án kelt leltárban, amely a visszafoglalt javak összeírása volt Szász neve a „Districtus Nadasd” alcím alatt szerepel. Az 1696-ból származó „Neoquistica Commissio” továbbra is elismerte a pécsi püspök jogát a szászi birtokaira. Ennek következtében Szász, – amely ekkor már csak mint falu szerepel – püspöki hűbéres tulajdon. A visszafoglalás során nagymértékben megsérült és romos vár további sorsáról a későbbiekben szinte alig tudunk valamit. Nagyon valószínű azonban, hogy az még hosszú évtizedeken keresztül romokban állt és annak legalábbis részleges újjáépítésére csak a XVIII. század második felében került sor.

A vár legépebben megmaradt épületét plébániaház céljára építették újjá. Klimó pécsi püspök – akinek a nevéhez jelentős építkezések fűződnek az egyházmegyében – 1776-ban rendelte el a hosszú éveken át lakatlan romos épület újjáépítését, amely azonban végül is csak jóval később, 1821-ben Király püspök idejében épült fel teljesen.

A mai Templom-tér 2. szám alatt álló egyemeletes barokk épület – a volt plébánia – pincéje a barokk átépítés ellenére is jelentős középkori részleteket őrzött meg, amelyek a feltárások előtt is láthatók voltak. A még álló várfalak, az északnyugati kerek saroktorony a kerítésfal részeként ma is utal az együttes egykori vár jellegére. Ezek a várra és az épület középkori eredetére utaló részletek, mint már említettük korábban is ismertek voltak és felkeltették az irántuk való érdeklődést. Brüstle József, aki a XIX. század végén látta a plébánia területén lévő középkori maradványokat, azokat egy régi időben épült vár maradványainak tartotta. Horváth János egykori szászi plébános egy 1838-ban keltezett és a pécsi püspöki titkárnak címzett levelében, akinek érdeklődésére leírja a plébánia épületben látható középkori részleteket, valamint azt, hogy az egész vár négyszög alakban helyezkedik el. Annak minden oldala 40 ölnyi és nyolc kerek toronnyal volt ellátva, amint azt akkor még a romokból következtetni lehetett. Haas 1841-ben megjelent „Baranya” c. munkájában mindössze annyit említ, hogy „Szászvár romjai még megvannak.”

A XIX. század végén a tudományos érdeklődés is jobban felfigyelt a még látható középkori maradványokra. Ennek eredményeként Stippek József egyrészt felmérte a plébánia pincéjének alaprajzát, illetve helyszínrajzát a várfalakkal. A rajzokhoz eléggé részletes leírás is csatlakozik, mintegy magyarázó szöveggé egyes felmérési adatokkal is kiegészítve azt. Várszegi Alajos, Szászvár egykori monográfusa korábban ugyancsak felmérte a még látható volt várfalakat és bástyákat és említést tesz arról is, hogy a plébániaépület kerítése és a templom közötti területen a felszínen jól kivehető falmaradványok figyelhetők meg. Genthon topográfiaja csak röviden ismerteti a plébánia pincéjében látható középkori maradványokat.

RÉGÉSZET ÉS ÉPÜLETKUTATÁS

A szászi vár maradványait napjainkig megőrző plébániaház épületének kutatása, valamint a vár elpusztult részeit feltáró ásatás 1980-ban kezdődött és az még jelenleg is

Die Forschungen im Pfarrhaus, das Überreste der Burg Szász bis in die heutige Zeit bewahrt hat, sowie die Freilegung der zerstörten Teile der Burg begannen 1980, und sie werden auch gegenwärtig noch fortgesetzt. Im Laufe der Grabung und Bauforschung kamen wichtige und zusammenhängende mittelalterliche Details der Burg zutage, auf deren Grundlage nicht nur der mittelalterliche Zustand des heutigen Gebäudes und dessen einzelne mittelalterliche Bauphasen authentisch rekonstruiert, sondern auch die Grundrißanordnung des ganzen einstigen Burgkomplexes – des untergegangenen Nordflügels – sowie der Wehranlagen – darunter des großen Torturmes – weitgehend geklärt werden konnten (Abb. 134). Freigelegt wurden unter anderem ein großer Teil der Ringmauer und der Basteien sowie der ehemals einstöckige Torturm.

Im Ergebnis der Bauforschung, die sich auf das gesamte, heute in barocker Form erscheinende, eingeschossige, unterkellerte Gebäude erstreckte, gelangten außer den im Keller bislang sichtbaren Überresten weitere bedeutende mittelalterliche Details ans Licht.

Der Grundriß des ehemaligen Pfarrhauses (Abb. 135)

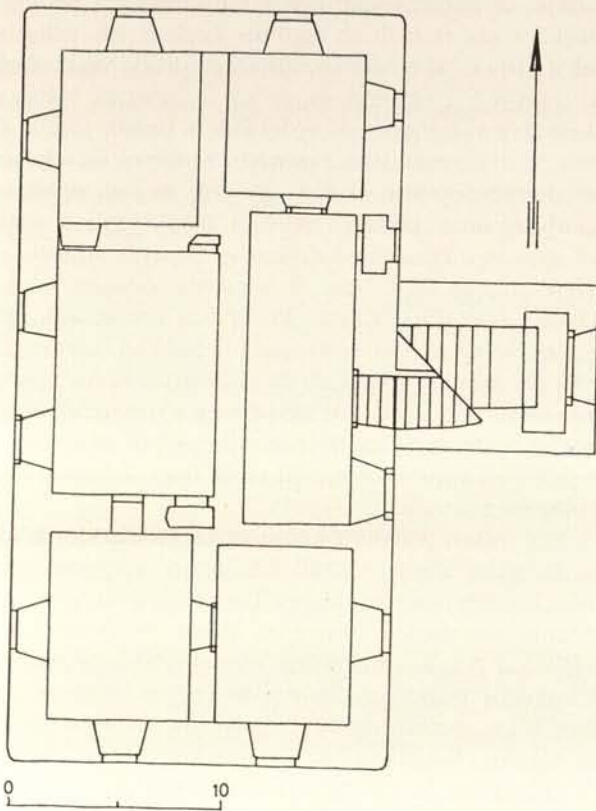

Abb. 135. Grundriß des Erdgeschosses des ehemaligen Pfarrhauses

135. kép. A volt plébániaház földszintjének alaprajza

beschreibt ein Rechteck, mit seiner Längsachse Nord-Süd, mit dem an der Ostfassade anschließenden Treppenturm sowie an der Westseite mit dem Rest eines Turmes, der sich im Mittelalter dort erhob und heute auf der Kellerebene zu sehen ist. Im 19.-20. Jahrhundert hatte man an der Nord- und Ostseite des Gebäudes Anbauten vor-

folyik. Az épületkutatás, valamint az ásás során a várnak olyan nagyjelentőségű és összefüggő középkori maradványai kerültek elő, amelyek alapján nemcsak a ma is álló épület középkori állapota és annak egyes középkori építési korszakai is rekonstruálhatók teljes hitelességgel, hanem az egykori vár teljes épületegyüttese – az elpusztult északi szárny – valamint a vár védműveinek – köztük nagyméretű kaputornyának – alaprajzi elrendezése is nagymértékben tisztázható volt (134. kép). Így többek között a várfalak és a bástyák jó részét, valamint az egykor emeletes kaputornyát is feltárta az ásás.

A mai barokk formában megjelenő egyemeletes, alápincézett épület egészére kiterjedő épületkutatás eredményeként a pincében eddig is látható maradványokon kívül igen jelentős középkori részletek kerültek felszínre.

A volt plébániaépület alaprajza (135. kép) egy észak-déli hossz tengelyű téglalap a keleti homlokzathoz csatlakozó lépcsőtoronnyal, a nyugati oldalon pedig egy a középkorban ott állott, ma a pince szintjén látható torony maradványával. Ehhez a XIX-XX. század folyamán az északi és a keleti oldalon toldaléképítményeket ragasztottak, amelyek a feltárás során elbontásra kerültek.

A vár e romos épületének a barokkban történő nagyarányú helyreállítása, illetve újjáépítése során a pincét és a földszintet beboltozták, míg az emeleten fagerendás síkfödémeket alakítottak ki. A pincét – lényegében megtartva középkori alaprajzát – egy hatboltszakaszos térré alakították. A földszinten és az emeleten kialakított helyiségek előtt a keleti oldalon keskeny belső folyosó húzódott, amely a földszinten ugyancsak boltozott volt. Itt már nem követték a középkori alaprajzot mint a pincében, hanem a déli középkori helyiséget egy közfalal két részre osztották. A keleti tornyot – amely nagyrészt elpusztult – keleti irányban megnagyobbították, és abban helyezték el a lépcsőfeljárót.

A palotaépület feltárását a homlokzatok épületrégészeti kutatásával kezdtük meg. E munka eredményeként az északi homlokzaton egy keresztosztós, gazdagon profilált gótikus kőkeretes ablak „in situ” szarköve (136, 137. kép) és a kőkeret más részlete került elő. A déli homlokzat emeleti szintjén ugyancsak feltártuk a gótikus kőkeretes ablaknyílás egyik többszörösen tagolt „in situ” szarkövét és könyöklőjének részletét (138, 139. kép). Ennek alapján kitűnt, hogy a palotaépület jelenlegi emelete is középkori eredetű. Ezt egyébként az épületben folytatott kutatásaink is megerősítették, amelyek során az emeleti szinten úgy az északi, mint a nyugati homlokzat ablaknyílásainak egy részében „in situ” kváderekből falazott középkori ablakbellek maradványait tártuk fel.

A keleti lépcsőházi torony homlokzatának kutatása során kiderült, hogy az nagyrészt barokk eredetű építmény, amely kevés középkori részletet őrzött meg. A déli homlokzat földszintjén az itt volt középkori bejárat küszöbköve és szarkövének egy része került elő (140. kép) ugyancsak „in situ”, valamint a torony sarokarmirozásának többkevesebb részlete. Egyidejűleg az is megállapítható volt, hogy a palotaépületnek ez a tornya későbbi eredetű, mint

Abb. 136. Der in situ freigelegte Stockstein des gotischen Fensters der Nordfassade
136. kép. Az É-i homlokzat gótikus ablakának „in situ” feltárt szárkőve

Abb. 138. Stockstein des im Obergeschoß der Ostfassade »in situ« freigelegten gotischen Fensters
138. kép. A K-i homlokzat emeleti szintjén feltárt gótikus ablak „in situ” szárkőve

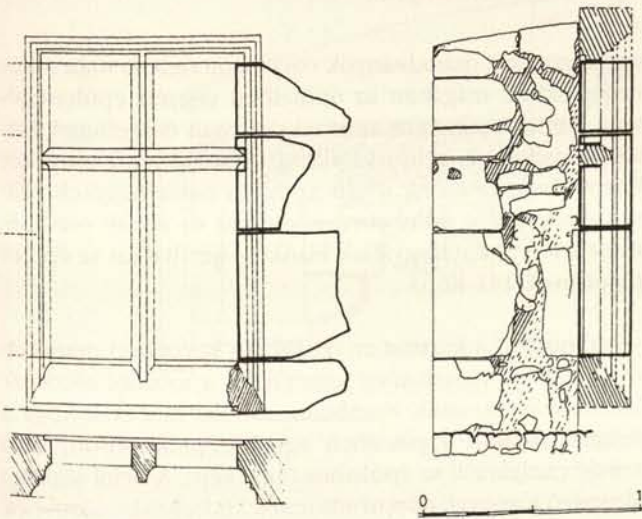

Abb. 137. Steingerahmtes Kreuzstockfenster der Nordfassade, Rekonstruktion
137. kép. Az É-i homlokzat keresztosztós kőkeretes ablakának rekonstrukciója

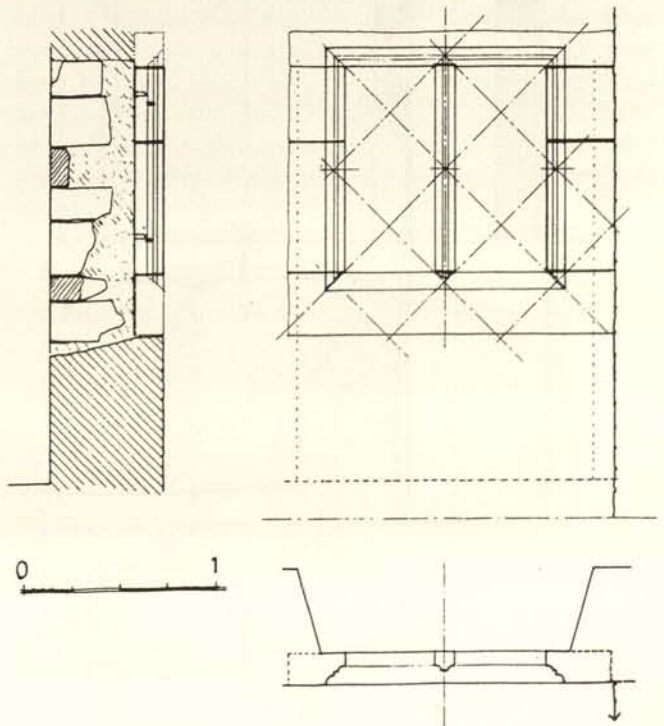

Abb. 139. Steinrahmen des Fensters im Obergeschoß, Rekonstruktion
139. kép. Az emeleti ablak kőkeretének rekonstrukciója

genommen, die im Zuge der Freilegung abgerissen wurden.

Als man dieses verfallende Burggebäude im Barockzeitalter restaurierte bzw. wiedererrichtete, erhielten der Keller und das Erdgeschoß ein Gewölbe, das Obergeschoß hingegen eine Plattendecke aus Holzbalken. Den mittelalterlichen Grundriß des Kellers ließ man im we-

maga a palota épülete. A palotaépület homlokzatain fel-

sentlichen unverändert und gestaltete ihn zu einem Raum mit sechs Gewölbejochen um.

Vor den im Erd- und Obergeschoß befindlichen Räumen verlief an der Ostseite ein schmaler Innengang, der im Erdgeschoß ebenfalls überwölbt war. Im Gegensatz zum Keller hatte man sich hier nicht mehr an den mittelalterlichen Grundriß gehalten, sondern den südlichen mittelalterlichen Raum durch eine Zwischenwand getrennt. Der größtenteils zerstörte östliche Turm wurde in Richtung Ost vergrößert und darin der Treppenaufgang untergebracht.

Die Freilegung des Palastgebäudes eröffneten wir mit Bauforschungen an den Fassaden. Im Ergebnis dieser Arbeit kamen an der Nordfassade, »in situ« der Stockstein eines reich profilierten gotischen Kreuzstockfensters mit Steinrahmen (Abb. 136-137) und noch andere Details der Fenstereinrahmung zum Vorschein. Auch an der Südfas-

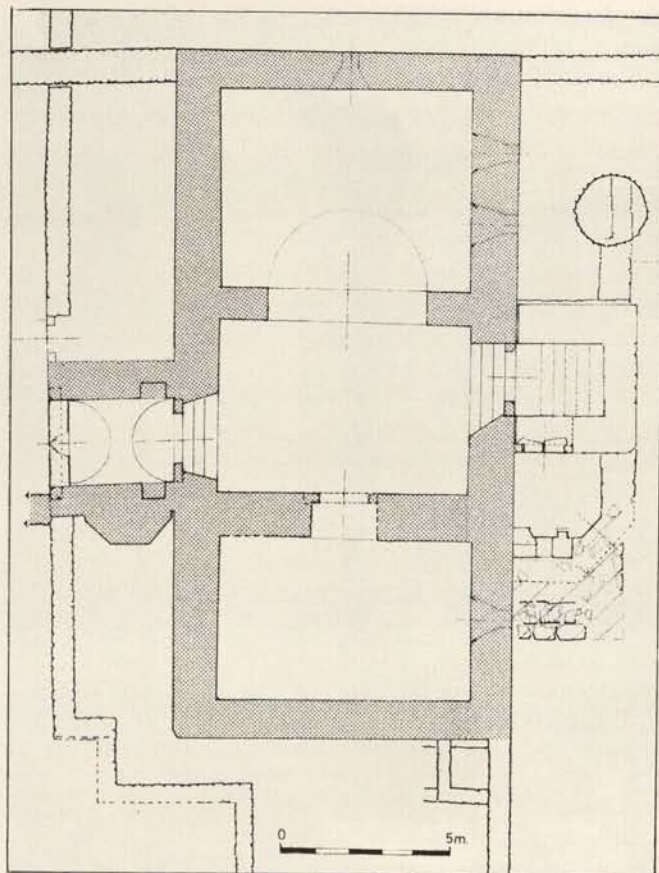

Abb. 141. Grundriß des gegenwärtigen Kellers mit Grundrißrekonstruktion des mittelalterlichen Erdgeschosses
141. kép. A jelenlegi pince alaprajza a középkori földszint alaprajzának rekonstrukciójával

tárt középkori maradványok rövid ismertetése után a következőkben magában az épületben végzett épülete régészeti kutatást, valamint az azzal szorosan összefüggő ásatást mutatjuk be, amely várakozáson felüli eredményeket hozott. Ismertetésünk során az egyes összefüggések világos értelmezése érdekében a kutatást és annak eredményeit szintenként tárgyaljuk, elsőként kezdve azt az épület pincéjével (141. kép).

A pincében a kutatást az ott látható középkori maradványok tüzetes vizsgálatával kezdtük és a további részletek feltárásával folytattuk. Korábban utaltunk már arra, hogy a nyugati oldalon a pincében egy középkori torony alsó szintje csatlakozik az épülethez (142. kép). A belül téglalap alaprajzú toronyalj dongaboltozatos kis helyiség, amelynek nyugati végében teljes épségben megmaradt a félköríves záródású, élszedéssel díszített kőkeretes ajtónyílás és küszöbköve, valamint a nyílás béléteben az alsóbb helyiségbe vezető lépcsők. Itt kell megjegyeznünk, hogy a kutatás megkezdése előtt a pinceszint nagymértékben feltöltött volt, s valójában csak az ajtónyílás kőkeretének egy jelentős része volt látható. Az ajtónyílás mellett az északi és a déli falban egy-egy faragott kövekből épített kisméretű félköríves záródású falifülke van (143. kép).

A toronyalj nyugati végfalát, amely ugyancsak törtekéből falazott, a boltozat alatt egy kisméretű, félköríves záródású kőkeretes ablaknyílás töri át. A keleti irányban enyhén lejtő téglaboltozat megmaradt középkori vakolatának egy

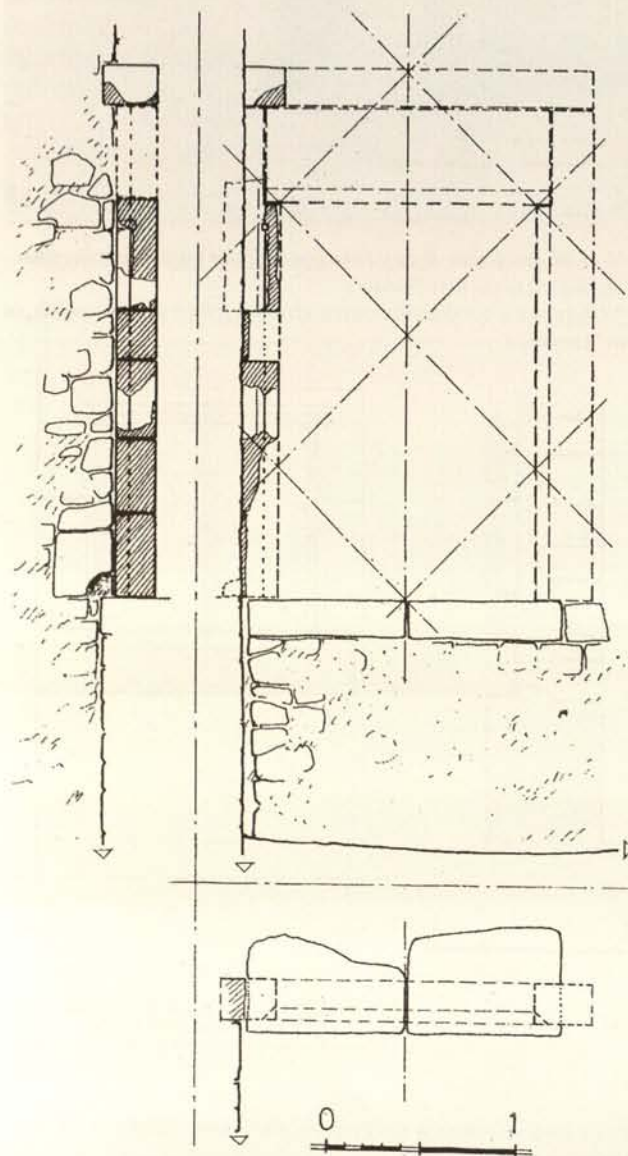

Abb. 140. Rekonstruktion des mittelalterlichen Eingangs zum Ostturm
140. kép. A K-i torony középkori bejáratának rekonstrukciója

sade legten wir auf der Ebene des Obergeschosses den mehrfach gegliederten Stockstein eines steingerahmten gotischen Kreuzstockfensters sowie Teile der Brustlehne »in situ« frei (Abb. 138-139). Anhand dieser Funde wurde deutlich, daß das gegenwärtige Obergeschoß des Palastgebäudes gleichfalls mittelalterlichen Ursprungs ist. Das bestätigten übrigens auch die im Gebäude durchgeführten Forschungen. Dabei stießen wir nämlich im Obergeschoß an einem Teil der Fensteröffnungen sowohl der Nord- als auch der Westfassade »in situ« auf die Überreste aus Quadern gemauerter mittelalterlicher Fensterlaibungen.

Bei der Erforschung der Fassade des östlichen Trepenturmes zeigte sich, daß dieser Bau größtenteils barocken Ursprungs ist und nur wenige mittelalterliche Details bewahrt hat. Im Erdgeschoß der Südfassade kamen, wiederum »in situ« der Schwellenstein bzw. ein Teil vom Stockstein des im Mittelalter hier befindlichen Eingangs (Abb. 140) sowie mehr oder weniger Details von der Ecksteinquaderung des Turmes zum Vorschein. Gleichzeitig konnte festgestellt werden, daß dieser Turm des Palastgebäudes aus späterer Zeit stammt als der Palast selbst.

Nach diesem kurzen Überblick über die mittelalterlichen Überreste, die an den Fassaden des Palastgebäudes freigelegt werden konnten, kommen wir nun zu der innerhalb des Gebäudes durchgeführten Bauforschung und

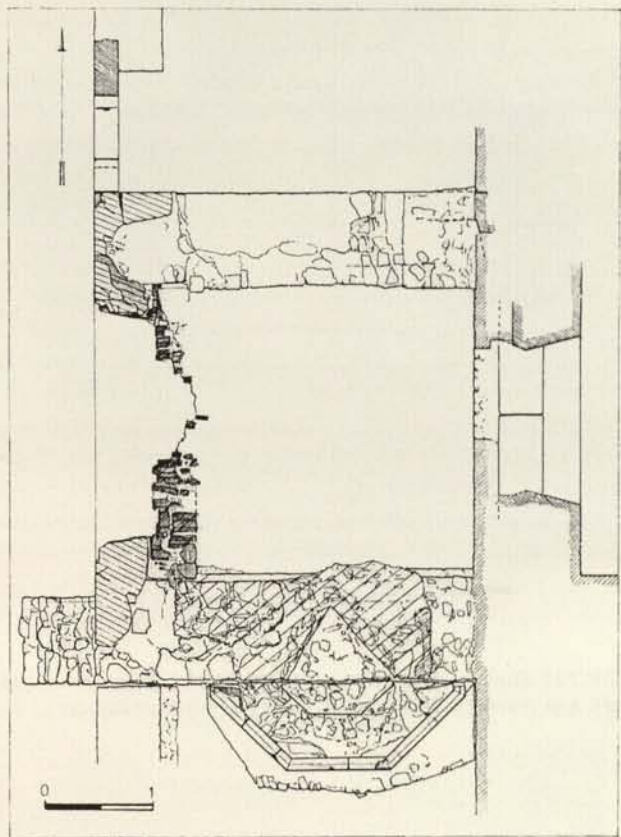
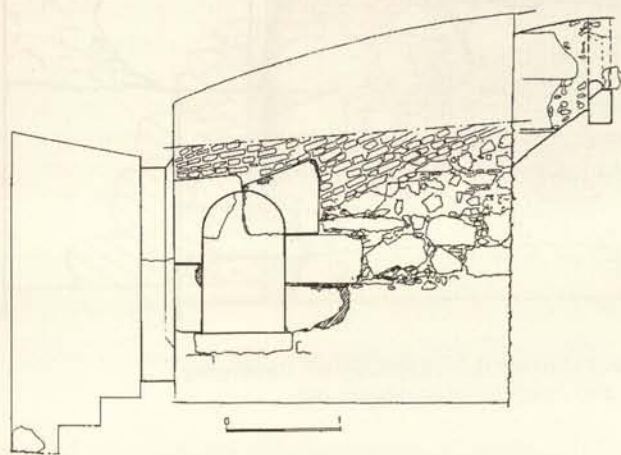

Abb. 142. Grundriß des mittelalterlichen Westturmes
142. kép. A Ny-i középkori torony alaprajza

Abb. 143. Ost-West-Ansicht der Südmauer des Turmunterbaus
143. kép. A toronyalj déli falának K-Ny-i nézete

eng damit zusammenhängenden Grabung, deren Befunde unsere Erwartungen weit übertroffen haben. Im Interesse des besseren Verständnisses der einzelnen Zusammenhänge behandeln wir die Forschungen und ihre Ergebnisse in der Reihenfolge der Geschosse, beginnend mit dem Keller des Gebäudes (Abb. 141).

Im Keller wurden zuerst die dort sichtbaren mittelalterlichen Überreste einer eingehenden Untersuchung unterzogen und die Forschung mit der Freilegung weiterer Details fortgesetzt. Wie bereits erwähnt, grenzt im Keller an der Westseite das untere Geschoß eines mittelalterlichen Turmes an das Gebäude (Abb. 142). Das im Grundriß rechteckige Innere des Turmunterbaus ist ein kleiner Raum mit Tonnengewölbe, an dessen westlichem Ende

része a nyugati zárófal alá fut, és így annak utólagos beépítésére és az itt volt bejárati nyílás megszüntetésére utal. Az ásatás során feltártuk a toronyalj eredeti belső járósíntjét, a már említett ajtókeret részletét a küszökövel és a belső térbe vezető lépcsőket. Ez egyben lehetővé tette a pince középkori eredeti szintjének feltárását is (144. kép).

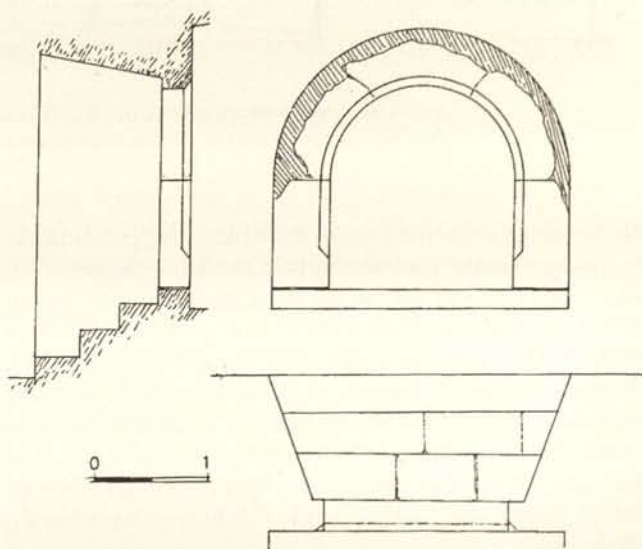

Abb. 144. Türöffnung des östlichen Turmeinganges mit den zum mittleren Raum führenden Treppenstufen
144. kép. A torony K-i bejárati ajtónyílása a középső helyiségbe vezető lépcsőekkel

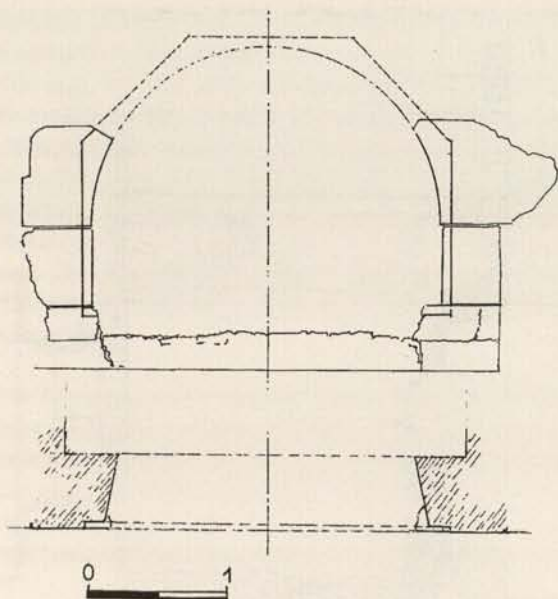

Abb. 145. Zugemauerter steingerahmter Westeingang zum Turm
145. kép. A torony elfalazott kőkeretes Ny-i bejárati kapuja

A továbbiakban az összefüggések tisztázása érdekében magát a torony maradványát is feltártuk. Az ásatás során előkerült igen jó állapotban a bejárati torony elfalazott kőkeretes kapujának maradványa (145, 146. kép). A kapu két-két nagyméretű kváderből falazott szárkövei maradtak meg, az egyiket a szemöldökív indításával. A bejárat szegmentíves záródású volt. A torony északnyugati sarka armirozott volt, egyik kváderkövén kőfaragójellel. A délnyugati sarok ugyancsak kváderkövekből falazott. Ehhez a sarokhoz épült hozzá a nyugati várfal déli szakasza.

Az épület többi részéhez hasonlóan tört kőből falazott nyugati torony déli oldalán a nyolcszög három oldalával záródó, gazdagon profilált lábazati párkánnyal tagolt zárt erkély részlete került elő (147. kép). Sarkai armirozottak, a díszes lábazati párkány fölött kváderfalazat egy sorának maradványa (148. kép). Feltételezhető, hogy ez a déli zárt erkély a toronynak egy későbbi építési korszakából származik, amikor már annak nyugati bejárati kapuját elfalazták és elvesztette kaputorony jellegét. A már említett nyugati torony feltárt kapuja, valamint a zárt erkély lábazatának részlete és az ahhoz kapcsolódó külső szintviszonyok, továbbá a pince feltárt középkori szintje egyaránt

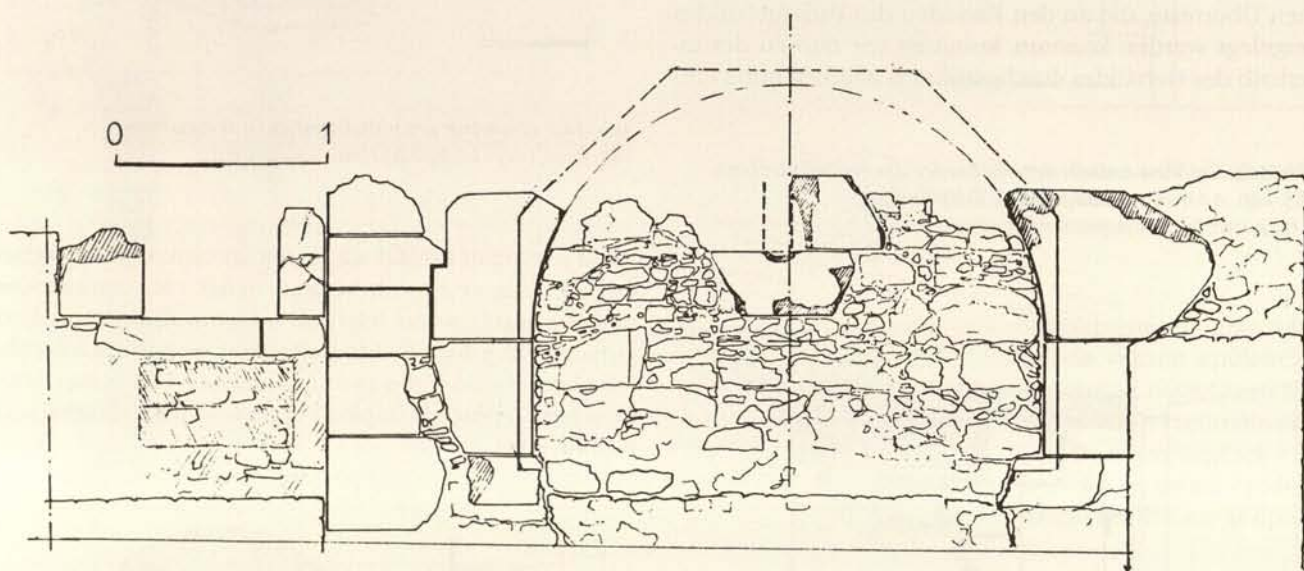

Abb. 146. Aufnahmezeichnung der Westfassade des Turms mit dem zugemauerten Toreingang
146. kép. A torony Ny-i homlokzatának felmérési rajza az elfalazott kapubejárattal

die rundbogig abschließende, mit Abkantung geschmückte, steingerahmte Türöffnung und ihr Schwellenstein sowie in der Laibung der Öffnung die zum darunter liegenden Raum führenden Treppenstufen unversehrt erhalten blieben. Hier sei angemerkt, daß das Kellergeschoß vor Beginn der Forschung zum größten Teil verfüllt war und man davon eigentlich nur ein ganzes Stück des Steinrahmens der Türöffnung sehen konnte. In der Nord- und Südmauer befand sich neben der Türöffnung jeweils eine kleine, kreisbogig abschließende Nische aus Werksteinen (Abb. 143).

Die ebenfalls aus Bruchsteinen verlegte westliche Schlußmauer des Turmunterbaus wurde unterhalb des Gewölbes von einer kleinen, rundbogig abschließenden Fensteröffnung mit Steinrahmen durchbrochen. Der er-

azt bizonyítja, hogy a jelenlegi pince valójában az első periódusú palotának a földszintje volt, illetve hogy a külső udvarszint és a belső tér szintje között mindössze három lépcsőfok volt a különbség.

Maga az épület egy háromszintes – kezdetben egy, majd későbbi korszakában kéttornyos – középkori építmény volt. A legtöbb középkori részletet a pince és a földszint őrizte meg, amelynek a helyiségeit a barokkban beboltozták.

A továbbiakban szinte teljes pontossággal rekonstruálhatjuk a pincében korábban is látható, volt középkori részletek és a feltárás során előkerült újabb maradványok alapján a középkori földszint alaprajzát és annak, valamint az egész épületnek az egyes középkori építési periódusait. Az ásatás során feltártuk a jelenleg is háromszta-

halten gebliebene mittelalterliche Verputz des leicht nach Osten abfallenden Ziegelgewölbes führte teilweise unter die westliche Schlußmauer, was darauf deutet, daß man diese nachträglich aufgeführt und den alten Eingang an dieser Stelle zugemauert hatte.

Die Grabung brachte also das ursprüngliche innere Fußgängerniveau des Turmunterbaus, ein Detail des bereits erwähnten Türrahmens mit dem Schwellenstein sowie die zum Innenraum führenden Treppenstufen zutage. Und das ermöglichte uns gleichzeitig die Freilegung des ursprünglichen mittelalterlichen Kellerniveaus (Abb. 144).

Um die Zusammenhänge zu klären, wurden im Anschluß daran auch die Überreste des Turms freigelegt. Dabei stießen wir auf einen sehr gut erhaltenen Rest vom steingerahmten Tor des Eingangsturmes, das allerdings zugemauert war (Abb. 145, 146). Von diesem Tor blieb der aus jeweils zwei großen Quadersteinen bestehende Stock erhalten. An einem der Stocksteine ist der Ansatz des Sturzbogens zu sehen. Der Eingang schloß mit einem

Abb. 147. Freigelegter Überrest vom Sockel des Erkers
147. kép. A zárterkély lábzatának feltárt maradványa

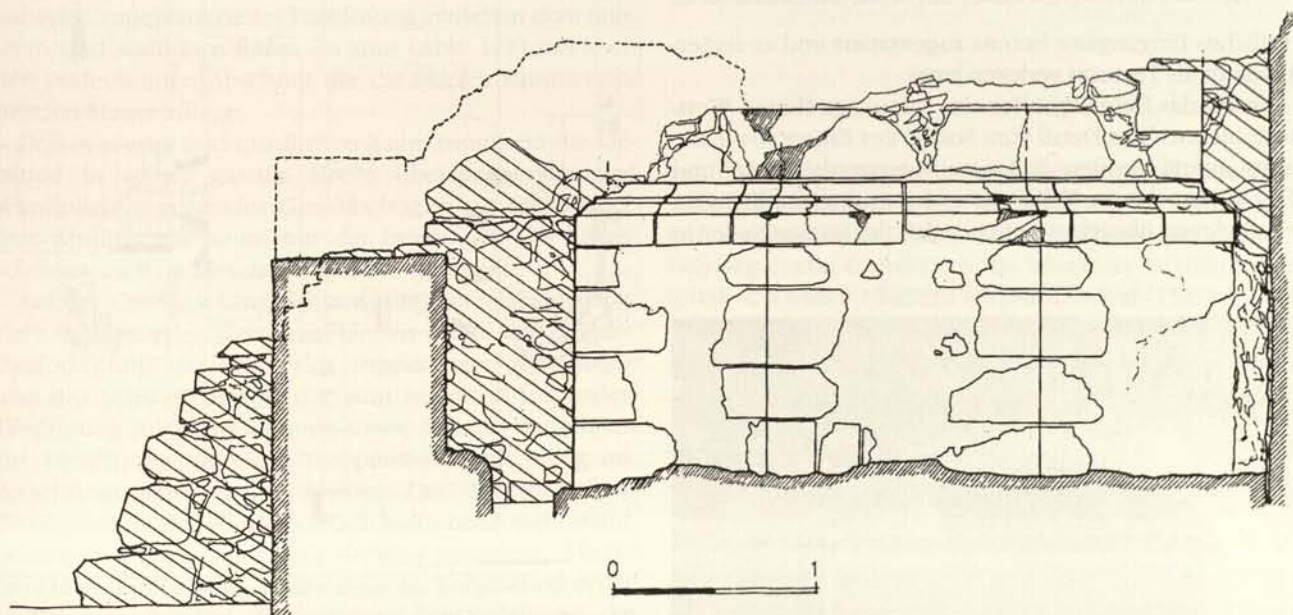

Abb. 148. Südansicht des Erkersockels
148. kép. A zárterkély lábzatának D-i nézete

Segmentbogen. Die Nordwestecke des Turmes war armiert, einer der Quadersteine trug das Zeichen des Steinmetzen. Auch für die Südwestecke hatte man Quader verwendet, und an diese Ecke grenzte der südliche Abschnitt der westlichen Burgmauer.

An der Südseite des Westturms, den man ähnlich wie die übrigen Gebäudeteile aus Bruchstein errichtet hatte, kam das mit drei Seiten eines Achtecks abschließende Detail eines durch ein reich profiliertes Sockelgesims gegliederten Erkers mit Drei-Achtel-Abschluß zum Vorschein (Abb. 147). Seine Ecken hatten Ecksteinquaderung, über dem prächtigen Sockelgesims zeigte sich eine Steinlage vom Quadermauerwerk (Abb. 148) Es darf angenommen werden, daß dieser Süderker aus einer späteren Bauphase des Turms stammt, und zwar als man sein

tú pince eredeti középkori belső járósíntjét, valamint a középső és a déli helyiség közötti – részben a barokkban elfalazott – ajtónyílás szárköveinek maradványát és küszöbkövét, „in situ“ (149. kép) továbbá a két helyiséget egymástól elválasztó közfal jelentős részletét. A középső és az északi helyiséget egy, az épület teljes szélességét átívelő, kváderkövekből falazott, falpilléreken nyugvó boltív választja el. A földszinti belső tér maihoz hasonlóan a középkorban is háromszaltu volt.

A középső helyiség, illetve a nyugati torony keletnyugati hossz tengelyében az épület régészeti feltárás során megtaláltuk az épület belső udvarra vezető kőkeretes ajtónyílása élszedett szárkövének és küszöbkövének maradványát, valamint a helyiségből az ajtónyíláshoz vezető három lépcsőfokot, amely teljesen ép állapotban, „in situ“

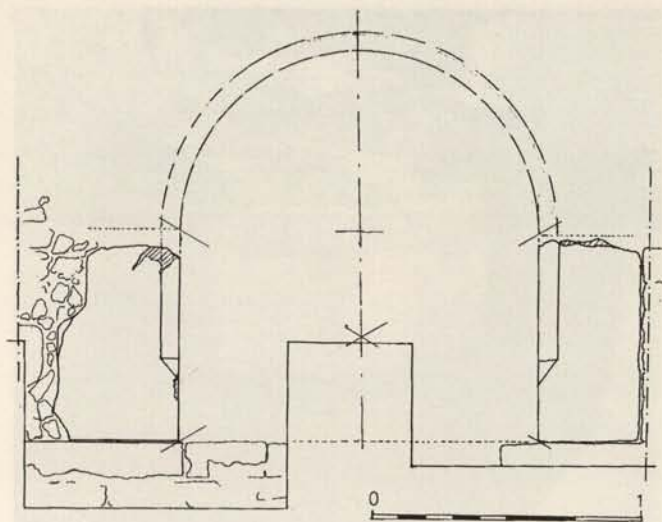

Abb. 149. Rekonstruktionszeichnung der steingerahmten Türöffnung zwischen dem mittleren und südlichen Raum des heutigen Kellers

149. kép. A mai pince középső és Déli helyisége közötti kőkeretes ajtónyílás rekonstrukciós rajza

westliches Eingangstor bereits zugemauert und er seinen Charakter als Torturm verloren hatte.

Sowohl das freigelegte Tor des schon erwähnten Westturms als auch das Detail vom Sockel des Erkers sowie die daran anknüpfenden äußeren Niveauverhältnisse und nicht zuletzt das im Keller gefundene mittelalterliche Niveau belegen übereinstimmend, daß der jetzige Keller in

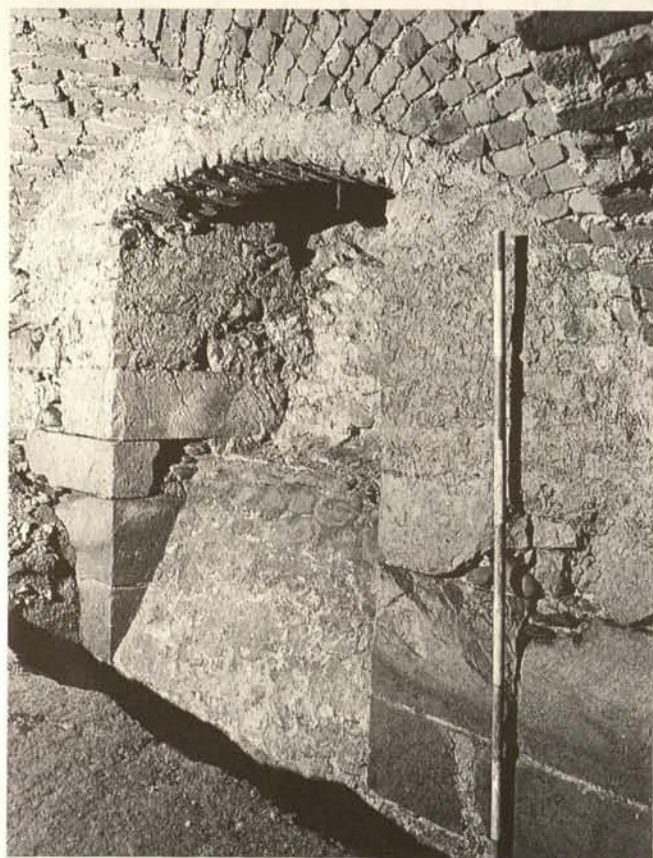

Abb. 150. Oberlichter des Kellers

150. kép. A pince felülvilágító ablaknyílásai

maradt meg. Az épületnek ebben az első építési korszakában a keleti torony még nem épült meg. Ezt igazolja egyébként az ajtó mellett – attól kissé délre – feltárt földszinti ablaknyílás „in situ” béllet- és szemöldökkövének maradványa, amely a későbbi keleti toronyba néz.

A középső helyiséget a délitől elválasztó közfal jelentős része középkori eredetű és még az első építési korszak maradványa. Ebben a déli helyiségben az egykori téglaboltozat csekély részlete is megmaradt, illetve annak vállindítása egy kisebb szakaszon. Mint már korábban is említettük a két helyiség közötti bejárati ajtónyílás „in situ” maradványait is feltártuk. A nagyfesztávú ajtónyílást a barokkban csaknem teljesen befalazták, egy a boltozatot hordó téglapillérrel, amely azonban nem volt elbontható.

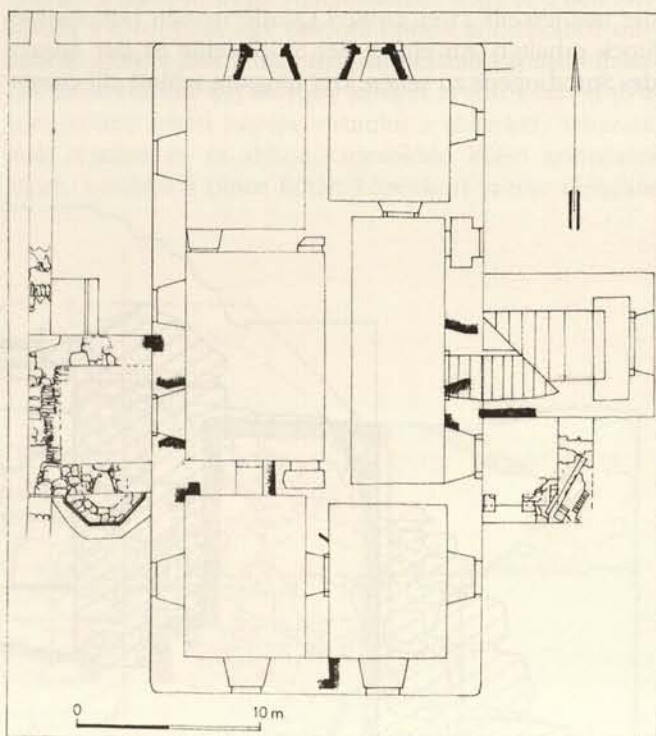

Abb. 151. Grundriß vom Erdgeschoß des Pfarrgebäudes mit den dort freigelegten mittelalterlichen Überresten

151. kép. A plébániaépület földszintjének alaprajza az ott feltárt középkori maradványokkal

A pince – mint az ásás eredményei egyértelműen igazolták – eredetileg az épület földszintje volt. Felülvilágító ablakai részben ugyancsak láthatók voltak az északi és a déli helyiségben (150. kép). Valamennyinek a homlokzati nyílása elfalazott volt, némelyiket pedig teljesen befalazták a boltozatok hevederívének építése során. A tölcserbélletes ablaknyílások bélletét nagyméretű kváderekből falazták. Az ugyancsak az első építési korszakból származó ablakok közül egy van a déli helyiségben, az északiban pedig két keletre és egy északra néző található, a középsőben pedig egy keletre néző ablak maradványát találtuk meg.

Az épület mai földszintjének épületrégészeti kutatása ugyancsak igen jelentős „in situ” középkori architektónikus maradványokat tárt fel (151. kép). A kutatás során a délnyugati helyiség északnyugati sarkában egy levésett

Wirklichkeit das Erdgeschoß des Palastes der ersten Periode gewesen ist, beziehungsweise daß zwischen dem äußeren Niveau des Hofes und dem Niveau des Innenraumes lediglich ein Unterschied von drei Stufen bestanden hat.

Dieses Gebäude war ein dreigeschossiger mittelalterlicher Bau anfangs mit einem Turm, in späterer Zeit dann mit zwei Türmen. Die meisten mittelalterlichen Details blieben im Keller und im Erdgeschoß erhalten, deren Räumlichkeiten man im Zeitalter des Barock überwölbt hatte.

Aufgrund der im Keller schon früher sichtbaren, ehemals mittelalterlichen Details und der anderen, im Zuge der Freilegungen zum Vorschein gelangten Überreste lassen sich nunmehr der Grundriß des mittelalterlichen Erdgeschosses sowie dessen einzelne mittelalterliche Bauperioden – ebenso wie die des ganzen Gebäudes – nahezu exakt rekonstruieren.

Die Grabung brachte das ursprüngliche mittelalterliche Fußgängerniveau im Inneren des auch heute in drei Räume unterteilten Kellers, weiters die Reste der Stocksteine und den Schwellenstein der – im Barockzeitalter teilweise zugemauerten – Türöffnung zwischen dem mittleren und südlichen Raum »in situ« (Abb. 149) sowie einen bedeutenden Abschnitt der die beiden Räume trennenden Mauer zutage.

Den mittleren und nördlichen Raum trennt ein das Gebäude in seiner ganzen Breite überspannender, auf Wandpfeilern ruhender Gewölbobogen aus Quadersteinen. Ähnlich wie heute war der Innenraum des Erdgeschosses auch im Mittelalter dreifach unterteilt.

Auf der Ost-West-Längsachse des mittleren Raumes beziehungsweise des Westturms fanden wir im Verlaufe der Bauforschung die Reste des abgekanteten Stocksteins und des Schwellensteins der zum Innenhof führenden Türöffnung mit Steinrahmung sowie drei aus dem Raum zur Türöffnung führende Treppenstufen, die völlig unversehrt »in situ« erhalten blieben. Daß der Ostturm in dieser ersten Bauperiode des Gebäudes noch nicht stand, bestätigen übrigens auch die »in situ« freigelegten Reste der Sturz- und Laibungssteine einer im Erdgeschoß etwas südlich von der Tür eingelassenen Fensteröffnung, die zum späteren Westturm blickte.

Ein wesentlicher Teil der Trennwand zwischen dem mittleren und südlichen Raum ist mittelalterlicher Herkunft und stammt noch aus der ersten Bauperiode. Im südlichen Raum blieben außerdem Spuren des einstigen Ziegelgewölbes beziehungsweise ein kleineres Stück von dessen Bogenanfänger erhalten. Wie oben schon erwähnt legten wir hier »in situ« auch Reste der Türöffnung zwischen den beiden Räumen frei. Diese Türöffnung hatte eine große Spannweite und war im Zeitalter des Barock durch einen das Gewölbe tragenden Ziegelpfeiler fast gänzlich verschlossen worden, der sich aber nicht abreißen ließ.

Auch die Oberlichter des Kellers, der – wie die Befunde der Grabung eindeutig bestätigten – ursprünglich das Erdgeschoß des Gebäudes bildete, waren im nördlichen und südlichen Raum zum Teil sichtbar. (Abb. 150) Ihre Öffnung von Seiten der Fassade hatte man vermauert und einige davon bei Errichtung der Gurtbogen des Gewölbes völlig zugesetzt. Die trichterförmigen Laibungen der

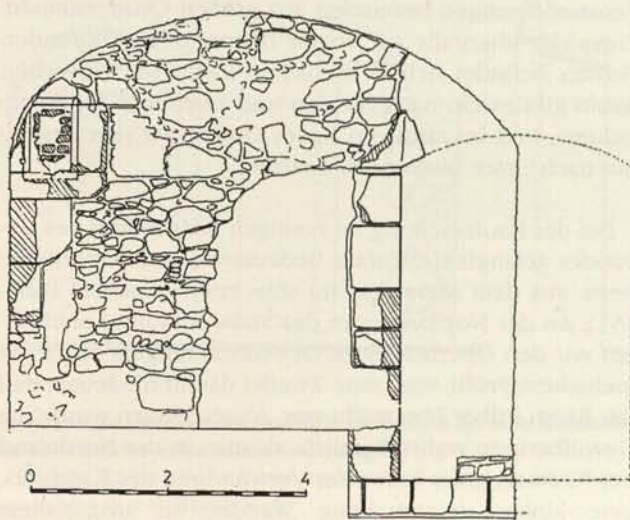

Abb. 152. Nordmauer und nordwestlicher Eckanschluß des Südwestraumes des heutigen Erdgeschosses mit den in situ vorgefundenen mittelalterlichen Bauresten

152. kép. A mai földszint DNy-i helyiségének É-i fala és ÉNy-i sarokcsatlakozása az „in situ” feltárt középkori részletekkel

profilú boltozatindítás maradványát tártuk fel, amely kétségtelenül arra utalt, hogy az korábban boltozott volt. A boltozati borda levésésére akkor kerülhetett sor, amikor a helyiség északi falában egy kis kökeretes falifülkét alakítottak ki a vállkő részbeni felhasználásával (152. kép). Azt azonban nem sikerült megállapítani, hogy maga a boltozat mikor pusztult el. Ezt az eredetileg boltozott középkori helyiséget északról lezáró fal egy jelentős része közép-

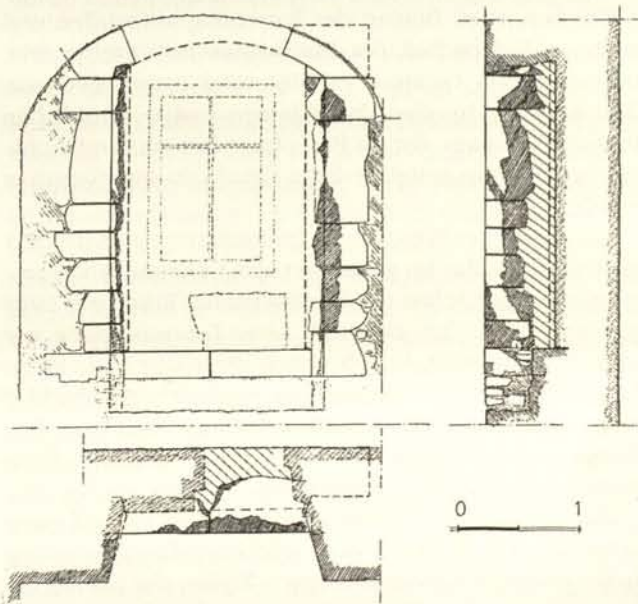

Abb. 153. Ausgang vom mittleren Raum des Erdgeschosses zum Westturm

153. kép. A középső földszinti helyiségnek a Ny-i zárterkélyre nyíló bejárata

Fensteröffnungen bestanden aus großen Quadersteinen. Eines der ebenfalls zur ersten Bauperiode gehörenden Fenster befindet sich im südlichen Raum, im nördlichen Raum gibt es ein nach Norden und zwei nach Osten gerichtete, und im mittleren Raum fanden wir den Rest eines nach Osten blickenden Fensters.

Bei der Bauforschung im heutigen Erdgeschoß des Gebäudes gelangten ebenfalls bedeutende architektonische Reste aus dem Mittelalter »in situ« zum Vorschein (Abb. 151): An der Nordwestecke des Südwestraumes entdeckten wir den Überrest eines Gewölbeanfängers mit abgemeißeltem Profil, was ohne Zweifel darauf hindeutet, daß der Raum früher überwölbt war. Abgeschlagen wurde die Gewölberippe wahrscheinlich, als man in der Nordwand des Raumes, unter teilweiser Verwendung des Kämpfers, eine kleine steingerahmte Wandnische ausgestaltete (Abb. 152). Wann das Gewölbe selbst zerstört wurde, konnte jedoch nicht festgestellt werden. Ein beträchtlicher Teil der diesen ursprünglich überwölbten mittelalterlichen Raum im Norden begrenzenden Mauer ist mittelalterlichen Ursprungs. Etwa auf der Mittelachse dieses Abschnitts gelang es uns, Reste der Laibung und des Sturzbogens aus Quadern sowie ein Stück des Schwellensteins der ursprünglichen Eingangstür freizulegen, die teils zugemauert, teils abgerissen worden war. Anhand dieser Überreste konnte festgestellt werden, daß der Grundriß des – vermutlich in der ersten Bauperiode des Gebäudes – überwölbten Raumes mit dem Grundriß des Südraumes im jetzigen Keller übereinstimmt. Anlässlich des barocken Umbaus hatte man den Raum durch eine nordsüdlich verlaufende Mauer getrennt. Diesem Umbau fielen außer dem Nordeingang auch die auf der Achse der südlichen Abschlußmauer freigelegte Mauernische mit Quaderlaibung und Steingewölbe – vielleicht auch ein Fenster – zum Opfer, die ebenfalls aus der frühen Bauperiode des Gebäudes stammte.

Wie bereits zu Beginn der Forschung aufgefallen und auch im Erdgeschoß des Pfarrhauses festzustellen war, bestand dieses Gebäude im Mittelalter ursprünglich aus drei Räumen. In allen drei Räumen sowie im östlichen inneren Vorraum, der im Barockzeitalter entstand, konnten bedeutende mittelalterliche Details »in situ« freigelegt werden.

Die Mauer der Westfassade im mittleren Raum des Erdgeschosses – das im Mittelalter das Obergeschoß war – wurde auf der Achse des Westturms mit Erker von einer großen, in der Barockzeit zu einer Fensteröffnung verengten Türöffnung durchbrochen, die in den Turm führte (Abb. 24 und 153). Laibung und Segmentbogenabschluß des Eingangs bestanden wiederum aus Quadern. Den Niveauunterschied zwischen dem Raum und dem Turm überbrückten drei Treppenstufen.

Bei Grabungen in diesem Raum stießen wir auf einen kleineren Abschnitt der den nördlichen Raum ursprünglich trennenden mittelalterlichen Mauer, die parallel neben der barocken Zwischenmauer verlief. Die nördliche Stirnwand des dritten, nördlichen Raumes, der sich im Barockzeitalter im Erdgeschoß des Gebäudes befand, durchbrachen ursprünglich zwei große gotische Kreuzstockfenster mit profilierter Steinrahmung. Auch davon

korri eredetű, amelynek mintegy a középtengelyében sikerült feltárnunk a részben elfalazott, részben pedig elbontott eredeti bejárati ajtónyílás kőkváderes bélletének és szemöldökivének maradványát, valamint küszöbkövének részletét. E maradványok alapján megállapítható volt, hogy az eredetileg – feltehetően az épület első építési korszakában – beboltozott helyiség alaprajza egyezik a jelenlegi pince déli helyiségének alaprajzával. A barokk átépítés során ezt a helyiséget egy észak-déli irányú közfallal megosztották. Ennek az átépítésnek esett áldozatul az északi bejáraton kívül a déli zárófal tengelyében feltárt kváderbélletes, kőboltozatos falifülke vagy ablak is, amely az épület korai korszakából származik.

Már a kutatás kezdetén is kitűnt és a plébániaház földszintjén is megállapítható volt, hogy az a középkor folyamán eredetileg háromszatú volt. Mindhárom helyiségben, valamint a barokkban kialakított keleti belső előtérben jelentős „in situ” középkori részleteket tárt fel a kutatás. A földszinti – a középkori emeleti – középső helyiség nyugati homlokzati falát a nyugati zárterkélyes torony tengelyében egy nagyméretű, a barokkban ablaknyílássá leszükkített ajtónyílás törte át, amely a toronyba vezetett (153. kép). A bejárat béllete és szegmentíves záródásának ívkövei kváderekből falazottak. A helyiség és a torony közötti szintkülönbséget három lépcsőfok hidalja át. A helyiségben ásatást is végeztünk, amelynek eredményeként megtaláltuk az északi helyiséget eredetileg elválasztó középkori közfal egy kisebb szakaszát, amely a barokk közfal mellett húzódik. Az épület barokkori földszinti harmadik – északi – helyiségének északi homlokfalát eredetileg két, nagyméretű profilált kőkeretes keresztosztós gótikus ablaknyílás törte át, amelynek jelentős maradványait sikerült feltárnunk. A nyugati ablaknyílás többszörösen profilált „in situ” szárköve került elő a vakolat alól, valamint az ablaknyílás kváderekből falazott bélletét és szegmentíves kőboltozatának jelentős részletét sikerült kibontanunk a barokkori elfalazásból (136, 133. kép).

Megtaláltuk a kőkeresztosztó csatlakozásának helyét is. Az ablak kőkeretének profilja az ún. „grafikus stílus” jegyeit viseli magán, amely egyik jellemzője a magyarországi XIV–XV. századi gótikának. Párhuzamait megtaláljuk Budán és Pécsen is.

A keleti ablaknyílás kváderekből falazott bélletének és szemöldökivének egy jelentős része ugyancsak előkerült a feltárás során.

A mai földszint keleti falában a keleti toronyba vezető ajtónyílás, illetve átjáró maradványának részlete került elő, a barokk befalazás részbeni kibontása nyomán (154. kép). Az átjáró, amelynek szegmentíves felső záródása kváderekből falazott volt, már a keleti torony megépülte után, illetve azzal egyidőben készült, az épület második átépítési korszakában.

Az épület keleti tornya – amely az 1686-os visszafoglalás során jelentős mértékben elpusztult – csak igen kevés középkori részletet őrzött meg. Az északi fala csaknem teljesen elpusztult, csak északkeleti sarka kváderekből falazott armírozásának kis részlete maradt meg. A legépebben a déli fala maradt meg délnyugati sarokkvádereinek „in situ” maradványát jórészt megőrizve. A torony

konnten bedeutende Reste freigelegt werden. Unter dem Verputz kam der mehrfach profilierte Stockstein der westlichen Fensteröffnung »in situ« zum Vorschein, und unter dem im Barockzeitalter aufgeführten Mauerwerk gelang es uns, die Quaderlaibung der Fensteröffnung sowie einen bedeutenden Teil ihres Segmentbogene-wölbes freizulegen (Abb. 136–138). Und ebenso fanden wir die Anschlußstelle des steinernen Fensterkreuzes. Das Profil der Steinrahmung des Fensters trägt die Merkmale des sogenannten »graphischen Stils« eines der bezeichnenden Elemente für die Gotik des 14. Jahrhunderts in Ungarn. Parallelen dazu findet man auch in Buda. Freigelegt wurden darüber hinaus ein wesentlicher Teil der aus Quadern gestalteten Laibung und des Sturzbogens der östlichen Fensteröffnung.

In der Ostmauer des heutigen Erdgeschosses befand sich ehemals eine Türöffnung oder ein Durchgang, der in den Ostturm führte. Diese Öffnung hatte man im Barockzeitalter zugemauert, so daß ihre Reste erst nach dem teilweisen Abriß der Vermauerung zum Vorschein kamen (Abb. 154). Entstanden war der Durchgang mit Segmentbogenabschluß aus Quadern in der zweiten Umbauperiode des Gebäudes, das heißt nach beziehungsweise gleichzeitig mit dem Bau des Ostturms.

Nur sehr wenige mittelalterliche Details hat der Ostturm des Gebäudes bewahrt. Er wurde bei den Kämpfen zur Rückeroberung im Jahr 1686 weitgehend zerstört. Seine nördliche Mauer verschwand fast völlig, lediglich an der Nordostecke war noch ein Teil der Ecksteinquaderung zu beobachten. Am wenigsten hatte es die südliche Mauer getroffen, wo an der Südwestecke Überreste der Eckquader »in situ« erhalten blieben. Gleichzeitig mit dem Bau des Turmes legte man den vom Westturm in das Gebäude führenden Eingang still. Die Türöffnung wurde zugemauert und in die Mauer ein kleines Fenster mit Steinrahmen eingesetzt. Der neue Eingang, dessen Überreste wir im Zuge der Bauforschung freilegten, befand sich an der Südseite des Turms. Er bestand aus einem kleinen Tor mit einer Zugbrücke davor und mußte wahrscheinlich deshalb angelegt werden, weil sich die äußeren Niveauverhältnisse im Innenhof der Burg zu dieser Zeit änderten. Der Schwellenstein des Eingangs sowie ein fast vollständiges Stück von seinem mit einfacher Abkantung profilierten Stockstein kamen »in situ« zum Vorschein. Teilweise erhalten blieb der Pfannenstein von der Zugbrücke des Fußgängertores, und auch die Wolfgrube konnte freigelegt werden (Abb. 140).

Dieser Torturm dürfte gleichzeitig als Treppenhaus gedient haben. Im Zuge der barocken Wiederherstellung hatte man den Turm in östlicher Richtung erweitert und dabei auch den noch heute vorhandenen Kellerabgang geschaffen. Die hier durchgeführten Bauforschungen brachten Reste der auf den spätmittelalterlichen Hof führenden Treppenstufen sowie »in situ« ein kleineres Detail des steinernen Rahmens der Tür zum Hof ans Licht.

Um erneut auf das Gebäude zurückzukommen, mußten wir im Zuge der Bauforschung feststellen, daß das heutige Obergeschoß die wenigsten mittelalterlichen Details bewahrt hatte. An der Ostfassade des zweiten mittelalterlichen Obergeschosses – in dessen südlich vom Turm

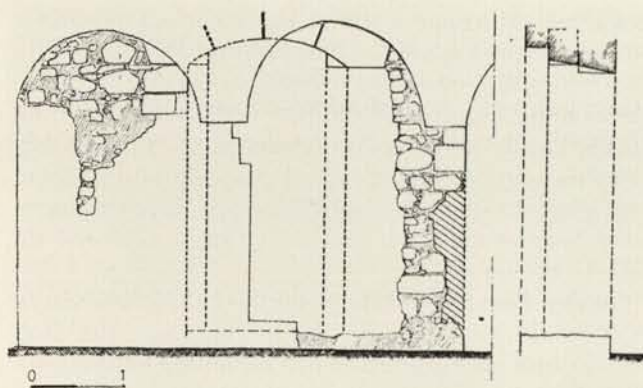

Abb. 154. In situ Überrest und Rekonstruktion des vom Gebäude in den Ostturm führenden Durchganges
154. kép. Az épületből a K-i toronyba vezető átjáró „in situ” maradványa és rekonstrukciója

megépítésével egyidejűleg megszüntették a nyugati toronyból az épületbe vezető bejáratot. A kapunyílást befalazták és a befalazásban egy kőkeretes kisméretű ablakot alakítottak ki. Az új bejárat a torony déli oldalán volt, amelynek maradványait az épületrégészeti kutatás során feltártuk. Az új bejárat egy kisméretű, felvonóhidás kapu volt, amelynek létesítését minden valószínűség szerint a várban ebben az időben a belső udvarban megváltozott külső szintviszonyok tették szükségessé. A feltárás során előkerült a bejárat »in situ« küszöbköve, valamint egyszerű élszedéssel profilált szárkővének csaknem teljes darabja. A gyalogkapu felvonóhidjának perselyköve is kisebb részben megmaradt, és feltártuk a farkasvermet is (140. kép).

Ez a kaputorony szolgálhatott egyben lépcsőház céljára is. A barokk helyreállítás során a tornyot keleti irányba megtoldják, és ekkor alakítják ki a ma is meglévő pincelejárót. Az itt végzett kutatás során előkerült a későközépkori udvarszintre felvezető lépcsősor maradványa, valamint az udvari kijáratú ajtó kőkeretének kisebb »in situ« részlete.

Visszatérve ismét magára az épületre a kutatás során meg kellett állapítanunk, hogy a mai emeleti szint az, amely a legkevésbé őrzött meg középkori részleteket. A középkori második emeleti szinten a keleti homlokzaton – annak a toronytól délre eső szakaszán – egy ablaknyílás gótikus, középosztós kőkeretének többszörösen profilált egyik szárkőve, valamint bélletének kváderekből falazott jelentős részlete, került elő »in situ« a feltárás eredményeként (139. kép). A keretkő profiljának tagolása ugyancsak a »grafikus« stílust képviseli, s mint ilyen annak kora a XIV. század második felére vagy a XV. sz. első felére, tehát az épület második nagy építési periódusához tartozik. Az emeleti homlokzatok barokkban kialakított jelenlegi ablaknyílásai a kváderekből falazott eredeti középkori bélleteknek csak igen kevés részletét őrizték meg. Az itt feltárt maradványok ennek ellenére lehetőséget adnak arra, hogy e homlokzati szakasz elméleti rekonstrukcióját elkészíthessük. Az északi homlokzaton a mai földszinten feltárt gótikus ablakpár maradványai alapján a jelenlegi emeleti szinten is ez szinten egyértelműen megoldható volt. Kisebb »in situ« maradványok kerültek még elő a nyugati homlokzat déli szakaszán, valamint az épületben a keleti torony emeleti bejárata mellett (155. kép).

gelegenen Abschnitt - waren der mehrfach profilierte Stockstein eines gotischen Fensters mit Mittelkreuz, »in situ« gefunden, sowie ein beachtliches Detail seiner Quaderlaibung die ganze Ausbeute der Freilegung (Abb. 139). Da die Profilgliederung des Rahmensteins ebenfalls den »graphischen« Stil vertritt, läßt sich dieser in die zweite Hälfte des 14. oder die erste Hälfte des 15. Jahrhunderts setzen und gehört somit zur zweiten großen Bauperiode dieses Gebäudes.

Die heutigen Fensteröffnungen der Obergeschoßfassaden, die im Zeitalter des Barock entstanden, enthielten nur äußerst wenige Details der originalen mittelalterlichen Laibungen aus Quadersteinen. Dennoch bieten die hier gefundenen Überreste eine Möglichkeit, diesen Fassadenabschnitt theoretisch zu rekonstruieren. Und aufgrund der Überreste des gotischen Fensterpaares, die an der Nordfassade des heutigen Erdgeschosses freigelegt werden konnten, ist eine ähnliche Lösung auch im Falle des gegenwärtigen Obergeschosses anzunehmen.

Daneben kamen im südlichen Abschnitt der Westfassade sowie im Obergeschoß des Gebäudes, neben dem

A volt plébániaház épülete régészeti kutatásának és ásatásának részletes ismertetését követően annak eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze, egyidejűleg megkísérelve az épület rekonstrukcióját is az egyes építési periódusokban. Mielőtt azonban erre rátérnénk, röviden foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, hogy az épület már építésének idején is erődített volt, avagy megerősítésére csak a későbbiekben került sor. Mindkét esetben felmerül a kérdés, hogy az milyen jellegű volt és az az egyes korszakokban hogyan változott. Erre a kérdésre is – legalább részben – választ adnak az épületen kívül, de ahhoz szorosan kapcsolódó feltárt maradványok és az azokkal kapcsolatos megfigyelések.

Már a keleti toronytól délre elterülő udvarszakasz feltárása során – elérve a későközépkori kövezet szintjét – megfigyeltük, hogy az épület udvarszint alatti délkeleti sarkánál a homlokzati fal tovább folytatódik déli irányban. Mivel a barokk homlokzat kialakítása alkalmával az épület sarkait legömbölyítették, így azokon az armírozás nyomai eltűntek. Remélhető volt azonban – mint ahogy erre példaként szolgál az északi homlokzat feltárás előtti udvarszint alatt előkerült északnyugati sarokrészlete –, hogy ez az armírozás itt is megtalálható lesz. A már említett fal déli irányban csak 4,3 m hosszúságban fut, majd ott az derékszögben keletnek fordul. Vastagsága mindössze 80 cm. A falnak ez a keleti szakasza az udvar későközépkori kövezetének szintje alatt folytatódik és jól megfigyelhetően a kaputorony nyugati falába köt be. A jelenlegi déli kaputorony északi kapujának „in situ” kőkerete e falba van beépítve. Az említett kelet-nyugati irányú fal – amelynek vastagsága ugyancsak 80 cm – tovább folytatódik a kaputorony túl is keleti irányba, hasonló módon, mint azt a kaputorony nyugati falával kapcsolatosan már említettük.

Az ehhez a várfalhoz a későbbi építési korszakban hozzáépült kaputorony nyugati és keleti falát, illetve annak visszabontott koronáját vizsgálva, tisztán látszik és igen jól megfigyelhető, hogy a korábbi vár falát beépítették a kaputoronyba. Figyelemre érdemes, hogy a kapu ma már hiányzó küszöbköve alatt húzódó kötőfal a várfal vastagságát követi és annak egyidejűleg épített szerves részét képezi (156. kép).

Megfigyeléseinket összegezve, azt kell mondanunk, hogy a vár első építési korszakában csak a ma is álló palotaépület épült meg, amelynek udvarát egyszerű körítőfal övezte. Ennek a legkorábbi körítőfalnak egy újabb részletét tárta fel a legújabb ásatás a vár északi részén. Itt az északi várfalnak egy jelentős maradványa került elő. Ennek az északi várfalnak – amellyel párhuzamos a jelenlegi török külső várfal – északnyugati sarkát egy kör alakú bástyatorony zárja le, amelyhez délről a nyugati várfal csatlakozik (157. kép).

A várat keleten lezáró falat sajnos nem ismerjük, mert annak kutatására nem volt lehetőség. A vár legkorábbi védelmi rendszerének tisztázása még további kutatásokat igényel, de eddigi ismereteink alapján is megállapíthatjuk, hogy a szászvári vár legkorábbi építési korszakában lényegében egy udvarház volt, amelyet az északnyugati sarkán kerek saroktoronnyal megerősített várfal vett körül.

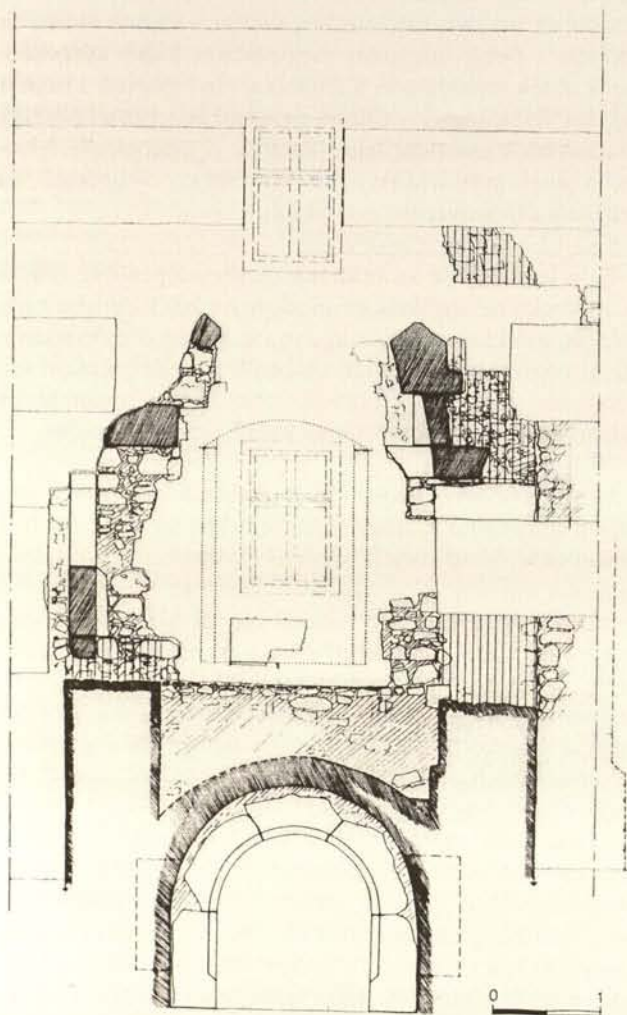

Abb. 155. Ansichts- und Profilzeichnung der im Südabschnitt der Westfassade freigelegten mittelalterlichen Überreste
155. kép. A Ny-i homlokzat déli szakaszán feltárt középkori maradványok nézeti- és metszetrajza

Eingang zum Ostturm, noch kleinere Details »in situ« zum Vorschein (Abb. 155).

Nach eingehender Schilderung der Bauforschung und Grabung im ehemaligen Pfarrhaus möchten wir im Anschluß die Forschungsergebnisse zusammenfassen und gleichzeitig versuchen, das Gebäude in den einzelnen Bauperioden zu rekonstruieren.

Zuvor soll hier jedoch noch kurz auf das Problem eingegangen werden, ob dieses Gebäude bereits zum Zeitpunkt seiner Erbauung befestigt war, oder ob es dazu erst später kam. In beiden Fällen stellt sich die Frage, welcher Art die Befestigung war und wie sich diese in den einzelnen Perioden verändert hat. Auch darauf geben – zumindest teilweise – die außerhalb des Gebäudes freigelegten, aber eng daran anknüpfenden Überreste und diesbezüglichen Beobachtungen Antwort.

Schon bei der Freilegung des Hofabschnitts südlich des Ostturmes – als wir das Niveau des spätmittelalterlichen Pflasters erreichten – zeigte sich, daß die Fassadenmauer an der Südostecke unter dem Hofniveau in Richtung Süden weitergeht. Da man die Ecken des Gebäudes bei der Gestaltung der barocken Fassade abgerundet hatte, waren hier die Spuren der Ecksteinquaderung verschwunden. Es bestand jedoch Hoffnung, daß sie – wie das Beispiel des unter dem den Freilegungen vorangehenden Niveaus des Hofes zum Vorschein gelangten nordwestlichen Eckabschnitts beweist – auch hier zu finden sein werden. Die erwähnte Mauer führte lediglich 4,3 m lang in südlicher Richtung und wandte sich dann rechtwinklig nach Osten. Ihre Stärke betrug nur 80 cm. Dieser östliche Abschnitt der Mauer verlief unter dem Niveau des spätmittelalterlichen Hofpflasters weiter und stieß gut erkennbar an die Westmauer des Torturmes. In diese Mauer war »in situ« der Steinrahmen des Nordtores des gegenwärtigen südlichen Torturmes eingebaut. Der erwähnte ost-westliche – ebenfalls 80 cm dicke – Mauerzug setzte sich hinter dem Torturm in östlicher Richtung fort, und zwar auf ähnliche Weise wie im Zusammenhang mit der Westmauer des Torturmes bereits beschrieben.

Untersucht man die West- und Ostmauer des Torturmes, der in der späteren Bauperiode an diese Burgmauer angebaut wurde, bzw. die abgetragene Bekrönung dieser Mauern, ist deutlich zu sehen und gut zu beobachten, daß man die Mauer der früheren Burg in den Torturm eingebaut hatte. Beachtung verdient, daß sich die unter dem heute bereits fehlenden Schwellenstein des Tores verlaufende Verbindungsmauer der Stärke der Burgmauer anpaßt. Sie bildet also einen gleichzeitig erbauten, organischen Bestandteil der Burgmauer (Abb. 156).

Unsere Beobachtungen zusammenfassend muß man sagen, daß in der ersten Bauperiode der Burg nur das auch heute stehende Palastgebäude errichtet wurde, dessen Hof eine einfache Umfassungsmauer umgab. Ein weiterer Abschnitt dieser frühesten Umfassungsmauer konnte bei den jüngst durchgeführten Grabungen im Nordteil der Burg freigelegt werden. Die Nordwestecke dieser nördlichen Burgmauer – zu der die gegenwärtige äußere, von den Türken errichtete Burgmauer parallel verläuft – schloß ein runder Basteiturm ab, an welchen von Süden die westliche Burgmauer stieß (Abb. 157). Aufgrund des-

Abb. 156. Detail des Südabschnitts der frühesten, im 13. Jahrhundert errichteten Burgmauer
156. kép. A vár legkorábbi – XIII. századi – falának D-i részlete

A vár első építési periódusát jelenlegi ismereteink alapján Burgundiai Bertalan püspökhöz (1219–1252) kötik, de ezt a további kutatás módosíthatja.

Abb. 157. Freigelegtes Detail der nordwestlichen Rundbastei aus dem 13. Jahrhundert
157. kép. A XIII. századi ÉNy-i körbástya feltárt részlete

A várnak ebben a korszakában – Burgundiai Bertalan (1219–1252) – a belső udvarszint mélyebben feküdt, mint az általunk teljes mértékben feltárt későközépkori udvarszint, amelynek csaknem teljes területén igen jó állapotban maradt meg a kőburkolat. Egybevetve a kaputorony melletti korai várfalhoz csatlakozó feltárt legkorábbi udvarszintet – amelyik a legmélyebben fekvő szint –, valamint a palotaépület keleti udvari kijáratának küszöbszintjét (158. kép), megállapíthatjuk, hogy a két udvarszint között mintegy 150 cm a különbség.

A főépület második építési korszakában – a keleti torony is megépült az épület korábbi udvari kijáratának meghosszabbításában kialakított lépcsőfeljártat már a megemelt udvarszinthez igazodott. A későközépkori lekövezett udvarszinten előkerült és ma még csak részben feltárt kút ebben az időben még nem létezett. Így a vár korai kutját máshol kell keresnünk.

sen nehmen wir an, daß der Palast ein Wehrsystem mit vier Ecktürmen besaß.

Die die Burg im Osten abschließende Mauer kennen wir leider nicht, da es zu ihrer Erforschung keine Möglichkeit gab. Zur Klärung des frühesten Befestigungssystems der Burg sind weitere Forschungen notwendig. Anhand unserer bisherigen Kenntnisse kann dennoch festgestellt werden, daß die Burg Szászvár in der frühesten Bauperiode im wesentlichen ein Herrenhaus war, das eine Burgmauer mit vier Ecktürmen umgab. Aufgrund der heutigen Kenntnisse schreiben wir die erste Bauperiode der Burg dem Bischof Bertalan von Burgund (1219-1252) zu, wobei die weiteren Forschungen diese Annahme noch modifizieren können. In dieser Periode lag das Niveau des Innenhofes der Burg tiefer als das von uns vollständig freigelegte spätmittelalterliche Hofniveau, dessen Steinpflaster fast auf dem gesamten Niveau in sehr gutem Zustand erhalten blieb. Zieht man das neben dem Torturm an die frühe Burgmauer anschließende früheste Hofniveau sowie das Schwellenniveau des östlichen Hofausganges des Palastgebäudes in Betracht (Abb. 158), ist zwischen den beiden Hofniveaus ein Unterschied von etwa 150 cm festzustellen.

In der zweiten Bauperiode des Hauptgebäudes - die vermutlich schon ins 14. Jahrhundert gesetzt werden kann - wurde auch der Ostturm gebaut. Der in Verlängerung des früheren Hofausganges des Gebäudes errichtete Treppenaufgang war bereits dem angehobenen Hofniveau angepaßt. Den vorerst nur teilweise freigelegten Brunnen, der auf dem spätmittelalterlichen, gepflasterten Hofniveau zum Vorschein kam, gab es damals noch nicht. Der frühe Brunnen der Burg ist also anderswo zu suchen.

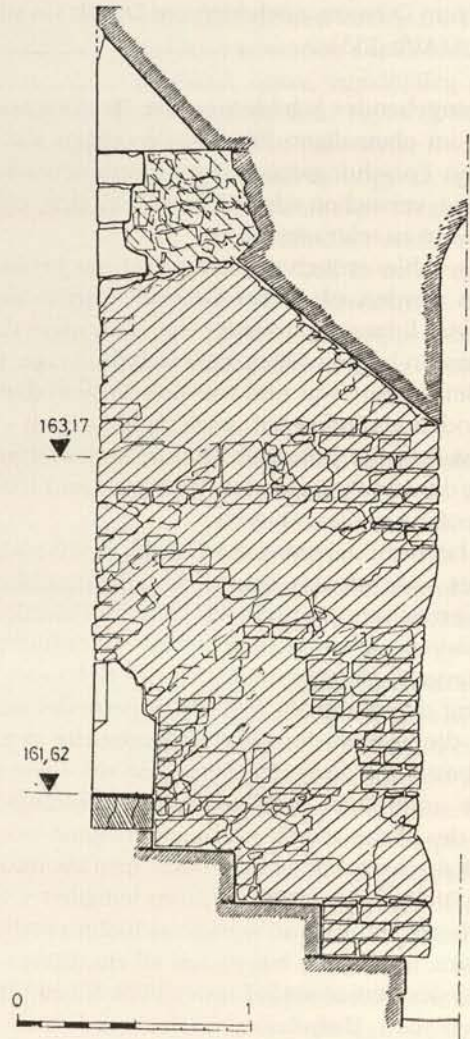

Abb. 158. Rest der vom Erdgeschoß des Palastgebäudes in den Osthof führenden steingerahmten Tür aus dem 13. Jahrhundert (Schnitt)

158. kép. A palotaépület K-i földszinti udvari kijárata XIII. századi kőkeretes ajtajának maradványa (metszet)

AZ ÉSZAKI PALOTASZÁRNY

A keleti torony megépültét követően - a pécsi püspökvárhoz hasonlóan - jelentős átrendeződés, illetve nagyobb arányú építkezés volt. Ennek során a már álló román kori épületet egy újabb szárnyal bővítették (159. kép).

Az új északi szárny az épület keleti tornya mellett - attól északra - csatlakozott a homlokzathoz. A kelet-nyugati irányú hosszanti épületszárnyat a déli homlokzaton támpillérsor erősítette. A várnak ez a szárnya az 1686-os viszszafeleépítés során, vagy azt netán már megelőzően teljesen elpusztult. Ekkor pusztulhatott el a keleti torony északi fala is.

A északi szárny maradványait teljes egészében az ásás hozta napvilágra. Ez a szárny öt helyiségből állott, amelyből négynek élszedéssel tagolt kőkeretes ajtónyílása volt, amelyek a déli homlokzatról nyíltak. Az egyik helyiség ajtónyílásának „in situ” szárkőve is előkerült (160. kép), valamint a bejáratok küszöbkövének több részlete. Sajnos azonban arra vonatkozóan, hogy e kőkeretek záródása milyen lehetett a leletek nem adtak felvilágosítást.

DIE FREILEGUNG DES NÖRDLICHEN PALASTFLÜGELS

Nach dem Bau des Ostturmes kam es wahrscheinlich in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts - ähnlich wie in der Pécs-Bischofsburg - zu einer bedeutenderen Umgestaltung bzw. zu größeren Umbauten, wobei man das bestehende romanische Gebäude um einen neuen Trakt erweiterte (Abb. 159).

Der neue Nordflügel stieß neben dem Ostturm des Gebäudes - nördlich davon - an die Fassade. An der Südfront war dieser längliche, ostwestlich ausgerichtete Gebäudetrakt durch eine Reihe Strebepfeiler verstärkt. Dieser Flügel der Burg wurde im Zuge der Rückeroberung des Jahres 1686, oder vielleicht sogar schon vorher, vollständig zerstört. Auch die Nordmauer des Ostturmes dürfte damals zerstört worden sein.

Die Überreste des Nordtraktes konnten voll und ganz durch Grabungen freigelegt werden. Dieser Flügel bestand aus vier Räumen. Jeder der Räume hatte zur Südfront hin eine durch Abkantung gegliederte, steingerahmte Türöffnung. Den Stockstein der Türöffnung einer dieser Räume fanden wir „in situ“ vor (Abb. 160), ebenso wie verschiedene Bruchstücke von den Schwellensteinen der Eingänge. Über den Abschluß dieser Steinrahmen jedoch gaben die Funde keine Auskunft.

Die Trennwände zwischen den einzelnen Räumen hatte man nachträglich an der die Nordmauer des Gebäudes bildenden früheren Burgmauer aufgeführt. Sie waren

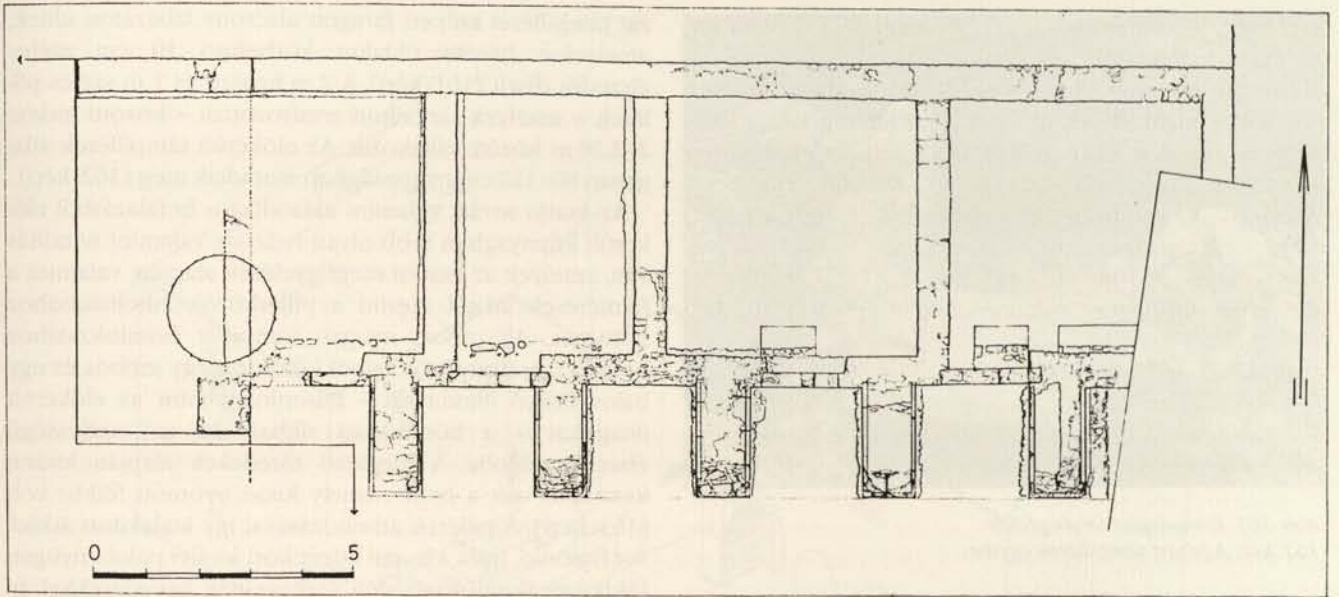

Abb. 159. Grundriß des freigelegten nördlichen Palasttraktes mit Pfeilerreihe 159. kép. A feltárt pillérsoros É-i palotaszárny alaprajza

nicht in diese Mauer eingebunden. Jeweils zwei dieser Räume haben übereinstimmende Grundflächen. Die beiden östlichen messen $4,5 \times 5$ m und die beiden westlichen annähernd $3,5 \times 5$ m. Im westlichen, an das Palastgebäude anschließenden Ende des Traktes – das in den letzten Jahrhunderten durch verschiedene Anbauten mehrfach in erheblichem Maße beschädigt wurde – mußte es noch einen fünften Raum gegeben haben, der vom vierten aus betreten werden konnte. Dies mag ein schmaler, nur 2,5 m breiter und 6,5 m langer Raum gewesen sein.

Ebenso wie der dreigeschossige Palastbau war auch dieser von Strebepfeilern gestützter Gebäudetrakt aus Bruchsteinen erbaut. Die Strebepfeiler der Südfassade saßen auf schön behauenen, niedrigen Steinbänken, die an drei Seiten eine 10 cm breite, umlaufende Abkantung zierte (Abb. 161). Der Abstand zwischen den 2 m langen und 1 m breiten – mit Ecksteinquaderung versehenen – Pfeilern wechselt zwischen 2 m und 2,20 m. Die freigelegten Pfeiler blieben durchschnittlich in einer Höhe von 80–120 cm erhalten (Abb. 162).

In dem bei der Grabung zum Vorschein gelangten sowie im sekundär verwendeten Steinmaterial befanden sich mehrere solche Rippenstücke und Rippenanfänge, die aufgrund der Grabungsbeobachtungen und Vermessungsdaten zur Überwölbung der Pfeilerzwischenräume gehörten. Den Rippenanfang eines rechten und eines linken Kämpfers, der aus der an die Front des letzten westlichen Strebepfeilers angelehnten türkischen Mauer herausgelöst wurde, gliederte an der Fassadenflucht – ähnlich wie die gefundenen Rippenstücke – eine 22 cm breite Abkantung. Mit Hilfe der vorhandenen Fragmente war es möglich, den leicht gedrückten, rundbogigen Gewölbebogen zu rekonstruieren (Abb. 163). Die durch Überbrückung der Pfeiler gestaltete Arkadenreihe ist der mit Gurtbogen überwölbten Blindarkade im mittelalterlichen Königspalast von Buda ähnlich, und zwar im Südabschnitt der Westfassade des Erdgeschosses.

Der nördliche Palastflügel mit Strebepfeilern war ein

Az egyes helyiségeket elválasztó közfalak az épület északi falát képező korábbi várfalhoz utólagosan lettek hozzáépítve és abba nincsenek bekötve. A helyiségek közül kettő-kettő azonos alapterületű, így a keletiek $4,5 \times 5$ m-esek, míg a nyugatiak alapterülete megközelítőleg $3,5 \times 5$ m. A traktusnak a palotaépülethez csatlakozó nyugati végében – amelyet az utóbbi századokban különféle beépítésekkel többször is jelentős mértékben megromgáltak – volt az ötödik helyiség, amelynek bejárata a negyediktől nyílt. Ez az ötödik egy keskeny mindössze 2,5 m széles és 6,5 m hosszúságú helyiség lehetett.

Ez a támpillérsoros épületszárny is, miként a háromszintes palotaépület törtkőből volt falazva. A déli homlok-

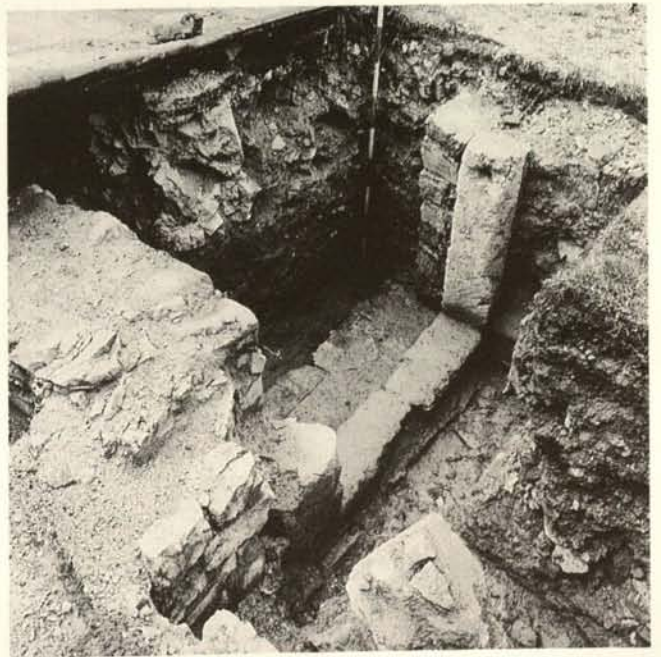

Abb. 160. »In situ« gefundene, steingerahmte Türöffnung im nördlichen Trakt mit Pfeilerreihe 160. kép. A pillérsoros É-i szárny »in situ« kőkeretes ajtónyílása

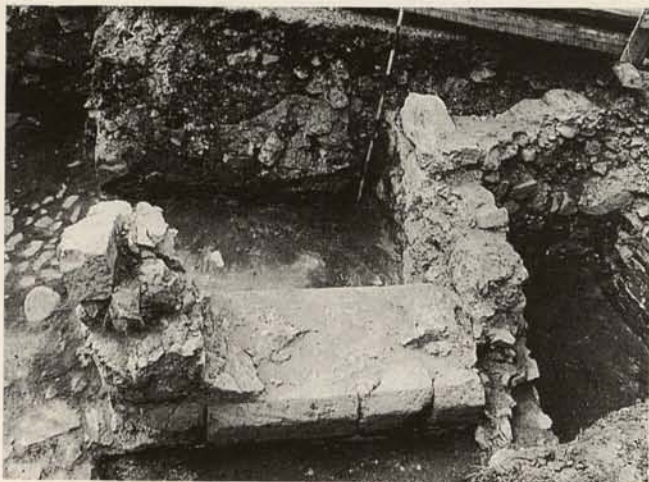

Abb. 161. Freigelegter Strebpfeiler
161. kép. A feltárt támpillérek egyike

eingeschossiger Bau, worauf auch die Grabungsbeobachtungen hindeuten. Unseren Vermutungen nach sind für

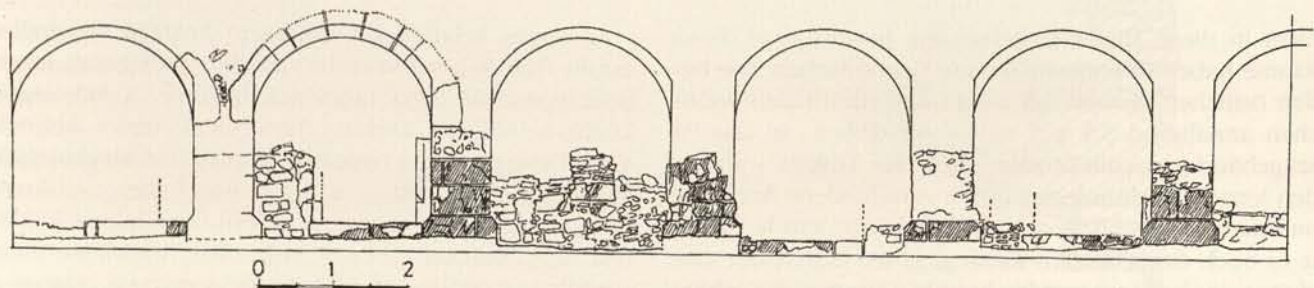

Abb. 162. Frontalansicht und Rekonstruktion der freigelegten Strebpfeiler
162. kép. A feltárt támpillérsor homlokzati rajza és rekonstrukciója

die Südfassade des eingeschossigen Gebäudes zwei Lösungen denkbar, wobei in beiden Fällen natürlich auch die Analogien in Betracht gezogen wurden. Als eine der Lösungen käme in Frage, daß die Stirnfläche des oberen Gebäudegeschosses bis zur Tiefe der Arkadenreihe im Erdgeschoß zurücksprang. In diesem Fall entstand über den Arkaden eine Laubengang, der entweder offen und nur von einem Steingeländer oder einer Brüstungsmauer umgeben war, oder welchen ein auf Säulen- oder Pfeilerarkaden ruhendes Gewölbe abschloß. Letztere könnte der Arkadenreihe im Erdgeschoß des gotischen Erzbischofspalastes von Eger ähnlich gewesen sein. Als einfachere Lösung erscheint die Variante, bei der die Fassade von Obergeschoß und Erdgeschoß in eine Ebene fallen – wie man es auch bei einer Gruppe von Häusern mit Laubengängen (ung. lábasház) beobachten kann. In diesem Fall ist mit einem geschlossenen Innengang zu rechnen (Abb. 164).

Die Deckenhöhe des eingeschossigen Baus dürfte sich nach der Höhe des westlichen Hauptgebäudes gerichtet haben. Damals hatte man nämlich das Niveau des Innenhofes, zumindest teilweise, schon aufgefüllt, und das einstige Erdgeschoß des Hauptgebäudes war zum Kellergeschoß geworden. Diese Feststellung bekräftigen einmal die »in situ« vorgefundenen Schwellenniveaus der Ein-

zut támpillérei szépen faragott alacsony lábazon ülnek, amelyeket három oldalon körbefutó 10 cm széles élszedés díszít (161. kép). A 2 m hosszú és 1 m széles pillérek – amelyek sarkaikon armirozottak – közötti térköz 2–2,20 m között váltakozik. Az előkerült támpillérek átlagosan 80–120 cm magasságban maradtak meg (162. kép).

Az ásatás során, valamint másodlagos befalazásból előkerült kőanyagban több olyan ívdarab, valamint ívindítás van, amelyek az ásatási megfigyelések alapján, valamint a felmérések adatai szerint a pillérközök átboltozásához tartoztak. Az utolsó nyugati támpillér homlokzatához hozzá ragasztott török falból kibontott egy jobbos és egy balos vállkő ivindítását – hasonlóan, mint az előkerült ivtagokat – a homlokzati síkban 22 cm szélességű élszedés tagolja. A meglévő töredékek alapján kiszerezhető volt a boltív, amely kissé nyomott félkör volt (163. kép). A pillérek átboltozásával így kialakított árkádsor hasonló, mint a budai középkori királyi palota nyugati földszinti homlokzata déli szakaszának hevederekkel átboltozott vakárkádja.

Az északi támpilléres palotaszárny emeletes épület volt, erre utalnak az ásatási megfigyelések is. Feltételezésünk

szerint az egyemeletes épület déli homlokzati megoldása két módon képzelhető el; természetesen mindkét esetben figyelembe véve az analógiákat is. Az egyik megoldás szerint, az épület emeleti homloksíkja a földszinti árkádsor mélységében visszaugrik. Így az árkádok fölött egy függő-

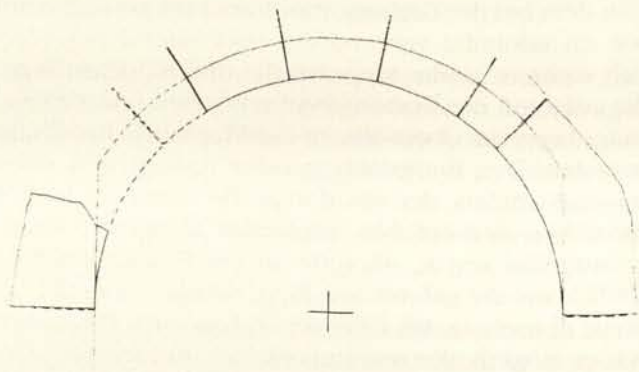

Abb. 163. Partielle Frontalrekonstruktion des Gurtbogens der Strebpfeilerreihe
163. kép. A támpillérsor hevederívének részleges homlokzati rekonstrukciója

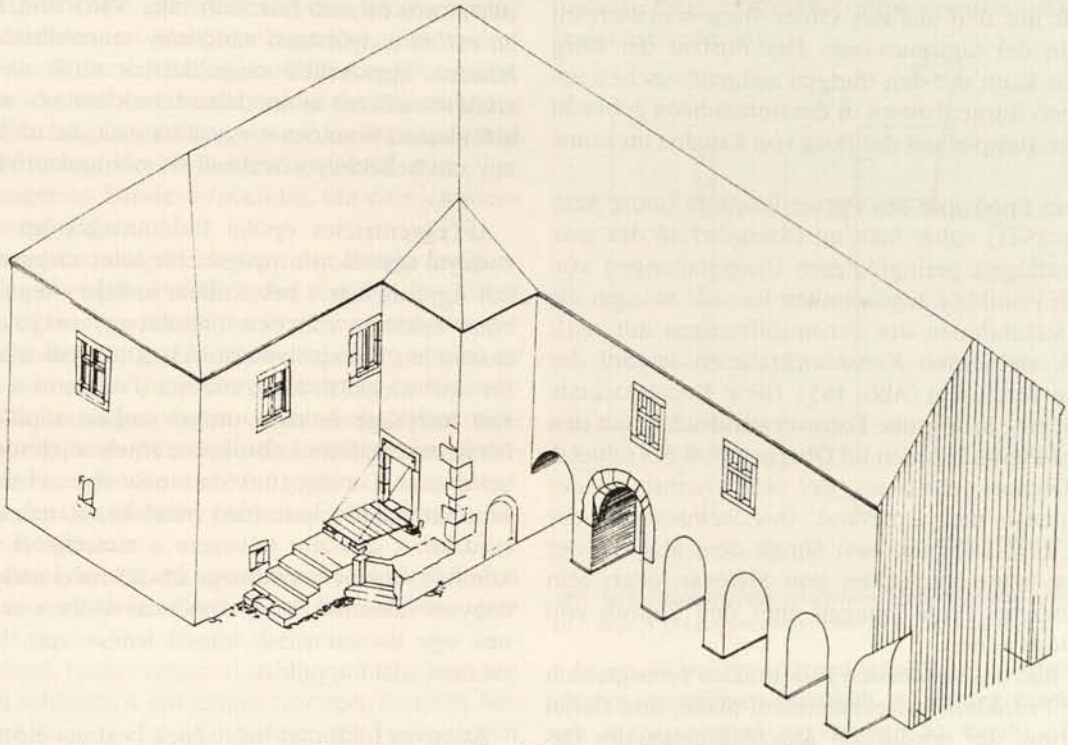

Abb. 164. Rekonstruktionszeichnung der Hoffassaden des Gebäudekomplexes (eine Variante)
164. kép. A palotaegyüttes udvari homlokzatainak rekonstrukciós rajza (egyik változat)

gänge, zum anderen die Tiefe der Mauerfundamente und nicht zuletzt das in den Pfeilerzwischenräumen freigelegte Kopfsteinpflaster, das sich kaum 10–15 cm unter dem gegenwärtigen gepflasterten Hofniveau befindet. Da jedoch das Pflaster des Hofniveaus, das an die Schwelle des Innentores des südlichen Torturmes grenzt, im Vergleich zum Bodenniveau zwischen den Strebepfeilern um etwa 25–30 cm tiefer liegt, ist es sehr wahrscheinlich, daß das Hofniveau zu dieser Zeit ein leichtes Nord-Süd-Gefälle hatte. Dafür gibt es zahlreiche Beispiele:

Den gepflasterten Vorraum vor den Eingängen der Räume im Erdgeschoß bildeten die einzelnen Pfeilerzwischenräume. Vor den beiden Osträumen blieb ein Rest vom Pflaster des früheren Niveaus erhalten, das 10–15 cm tiefer liegt als das Steinpflaster des heutigen Hofniveaus.

Über die Raumeinteilung im Obergeschoß wissen wir leider gar nichts, da die wenigen Mauerreste des Erdgeschosses dazu keinen Anhaltspunkt liefern. Doch sehr wahrscheinlich dürfte sie der inneren Gestaltung im Erdgeschoß ziemlich ähnlich gewesen sein. Möglicherweise hat es aber auch in diesem Trakt des Gebäudekomplexes ein »piano nobile« gegeben, in welchem der in der Mitte gelegene Festsaal einen bedeutenden Platz einnahm. Geht man vom Grundriß des Erdgeschosses aus, war dieser angenommene Festsaal etwa 9 m lang und 5 m breit und umfaßte die Grundfläche des von Osten gesehen zweiten und dritten Raumes.

Die Bauzeit dieses nördlichen Palastflügels kann in den Zeitraum des Episkopats des Pécs-er Bischofs Heinrich von Alben (1421–1444) gesetzt und auf stilkritischer Grundlage dem Kreis der Gotik der Sigismundzeit zugeordnet werden. Bestätigt wird unsere Feststellung auch von einer Vielzahl von Ofenkacheln mit dem Alben-Wappen, die bei der Grabung zum Vorschein kamen. Das Kachelmaterial der prächtigen Öfen der Burg zeigt Ver-

folyosó keletkezik, amelyik nyitott volt és azt csupán egy kőkorlát, vagy mellvédfal övezte, avagy oszlopos, vagy

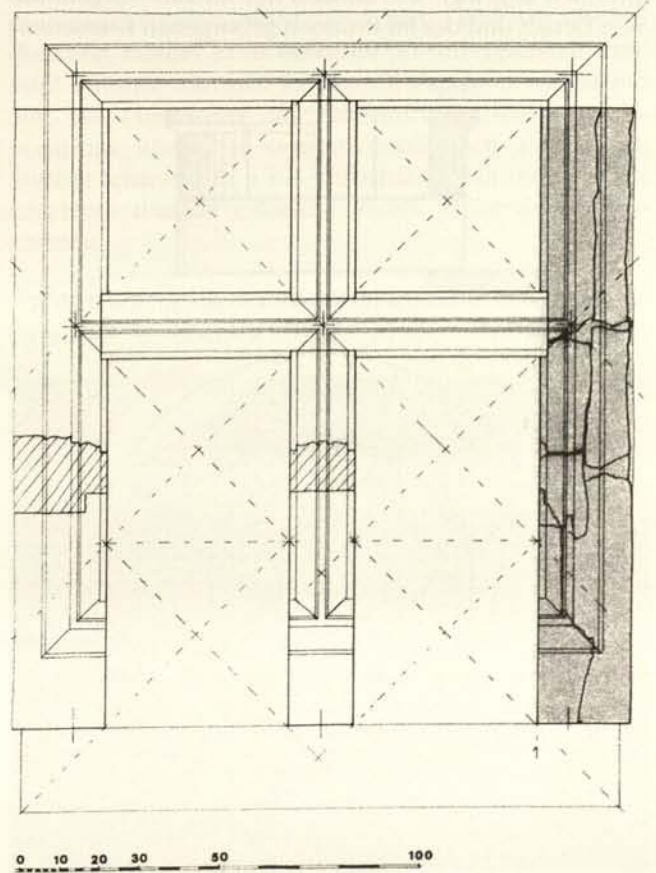

Abb. 165. Steinrahmen eines Renaissancefensters vom Obergeschoß des Nordflügels, Rekonstruktion
165. kép. Reneszánsz ablak kökeretének rekonstrukciója az É-i szárny emeletéről

wandtschaft mit den aus der Ofner Burg stammenden Ofenkacheln der Sigismundzeit. Der Ausbau der Burg von Szászvár kann mit den übrigen zeitgenössischen ungarländischen Burgenbauten in Zusammenhang gebracht werden, zum Beispiel mit der Burg von Kisnána im Komitat Heves.

Unter dem Episkopat des Pécs-er Bischofs Georg Szatmári (1505-1521) nahm man im Obergeschoß des gotischen Palastflügels geringfügigere Umgestaltungen vor. An der dem Prunkhof zugewandten Fassade wurden die gotischen Steinrahmen der Fensteröffnungen mit reich profilierten, steinernen Kreuzstockrahmen im Stil der Renaissance vertauscht (Abb. 165). Diese Kreuzstockrahmen zeigen eine sehr große Formverwandtschaft mit den Renaissance-Fenster Rahmen im Obergeschoß des mittelalterlichen Dompropstpalastes, der sich ehemals in der Pécs-er Káptalan utca 2 befand. Das Steinmaterial der Szászvári Renaissance-Rahmen ähnelt dem Material der Renaissance-Steinmetzarbeiten von Mária-vár, doch sein feingeschnittenes Profil spiegelt eher den Einfluß von Pécs und Buda wider.

Mit dem Bau des nördlichen Palastraktes verengte sich der innere Prunkhof in bedeutendem Maße, und durch die Errichtung der nördlichen Abschlußmauer des Gebäudes entstand an der Nordseite gleichzeitig ein Zwin-ger, der zur besseren Befestigung der Burg beitrug.

Die Neugestaltung des inneren Prunkhofes dürfte zusammen mit der des Gebäudekomplexes erfolgt sein, und vermutlich wurde damals auch der im Hof befindliche Brunnen angelegt. Wie anhand der »in situ« vorgefundenen Details und der im Brunnen geborgenen Kranzsteine

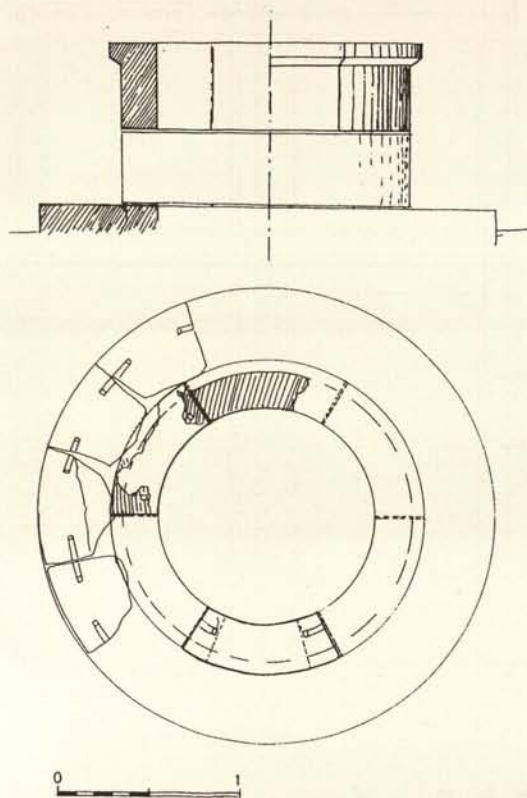

Abb. 166. Renaissancebrunnen im inneren gepflasterten Prunkhof, Grundriß und Rekonstruktion
166. kép. A belső kövezett díszudvar reneszánsz kútjának alaprajza és rekonstrukciója

pillérsoros folyosó húzódott rajta. Valószínű, hogy a gyulai vár és a nyirbátori várkastély megoldásához hasonló lehetett. Egyszerűbb megoldásnak tűnik az a változat, amikor – miként az ún. „lábás házak”-nál is – az emeleti és a földszinti homlokzat egységbe esik. Ez utóbbi esetben egy zárt belső folyosóval kell számolnunk (164. kép).

Az egyemeletes épület földemmagassága minden bizonnyal igazodott a nyugati főépület magasságához. Ekkor ugyanis már a belső udvar szintje – legalább is részben – feltöltött volt, és a főépület egykori földszintje pincésint lett. E megállapításunkat támasztják alá a bejáratok „in situ” megtalált küszöbszintjei, valamint a falak alapozási mélysége és nem utolsósorban a pillérek között feltárt macskafejes kőburkolat, amely a jelenlegi kövezett udvarszint alatt alig 10–15 cm mélységben húzódik. Mivel azonban a déli kaputorony belső kapujának küszöbjéhez csatlakozó járószint kövezete a támpillérek közötti térszinthez viszonyítva mintegy 25–30 cm-el mélyebben van, nagyon valószínű, hogy ebben az időben az udvarszintnek egy kis észak-déli irányú lejtése volt. Erre számos esetben találunk példát.

Az egyes földszinti helyiségek bejárata előtti lekövezett előtér – az egyes pillérek között esetében – a két keleti helyiség előtt a kövezet még a korábbi szint maradványa, amely 10–15 cm-rel mélyebben fekszik, mint a mai udvarszint kőburkolata.

Az emeleti szint belső térosztására vonatkozóan adataink sajnos nincsenek, mivel erre a földszinti falak csekély maradványa nem nyújt támpontot. Nagyon valószínű azonban, hogy az emeletnek a földszinhez némileg hasonló belső kialakítása lehetett. De az is lehetséges, hogy az épületegyüttes e szárnyában is volt „piano nobile”, amelyben jelentős helyet foglalt el a középben elhelyezkedő díszterem. Tekintetbe véve a földszinti alaprajzot, a feltételezett díszterem a keletről számított második és harmadik helyiségek alapterületét foglalhatta magába, s mintegy 9 m hosszú és 5 m széles lehetett.

Ennek az északi palotaszárnyak az építési idejét Albeni Henrik pécsi püspöksége idejére (1421-1444) határozhatjuk meg és stíluskritikai alapon a Zsigmond-kori gótika körébe sorolhatjuk. E megállapításunkat igazolják az ásatás során igen szép számban előkerült Albeni címeres kályhacsempék is. A vár díszes kályháinak csempeanyaga ugyancsak rokonságot mutat a budai vár Zsigmond-kori csempéivel. A szászvári vár kiépítése rokonságba hozható a korszak más magyarországi várépítészetével, például a Heves megyei Kisnánaival.

Szatmári György pécsi püspöksége idejében (1505-1521) a gótikus palotaszárny emeletén kisebb átalakítás végeztek, amelynek során a díszudvarra néző homlokzat ablaknyílásainak gótikus kőkereteit gazdagon profilált keresztosztós reneszánsz kőkeretekre cserélték (165. kép). Ezek a keresztosztós kőkeretek igen nagy formai rokonságot mutatnak a pécsi Káptalan utca 2. számú volt középkori nagypréposti palota emeleti reneszánsz ablakkereteivel. A szászvári reneszánsz kőkeretek anyaga hasonló a márévári reneszánsz faragványok kőanyagához,

festzustellen war (Abb. 166), hat man den Brunnenkranz bzw. den Zierbrunnen wohl im Zuge der von Bischof Szatmári veranlaßten Renaissance-Umbauten erneuert. Was jedoch die nähere Bestimmung der Bauzeit des Brunnens anbelangt, sind dazu weitere Freilegungen und bei der Säuberung des Brunnens eventuell zum Vorschein gelangende Funde notwendig, die eine exaktere Datierung ermöglichen.

Zu einem umfassenderen Ausbau der Burgbefestigungen dürfte es ebenfalls anlässlich der von den Bischöfen Alben angeregten Bautätigkeit gekommen sein. Um die Wehrfähigkeit des Burgeschlosses zu erhöhen, reichte es nicht mehr aus, einfach nur Burgmauern zu bauen, sondern auch Wehranlagen waren erforderlich. Neben neuen Burgmauern bzw. den dadurch entstehenden Zwingern erbaute man damals auch den großen eingeschossigen Torturm an der Südseite (Abb. 167) und weitere Abschnitte der Burgmauer.

Den Prunkhof des Palastkomplexes beschloß im Süden die Burgmauer, zu deren Bauzeit sich hier, auf der Linie der Mittelachse des Prunkhofes, ursprünglich eine Toröffnung befand. Später entstand an dieser Stelle dann ein Torbau und schließlich ein eingeschossiger Torturm. Seine Überreste kamen erst im Ergebnis der Freilegungen ans Licht, da früher in diesem Gelände keine Spuren auf seine Existenz hinwiesen. Wo das Tor zum Herrnsitz des 13. Jahrhunderts war, diesbezüglich gibt es keine archäologischen Angaben. Bekannt ist aus dieser Periode lediglich das Fußgängertor im Westturm des Hauptgebäudes. Doch nach unseren Annahmen dürfte sich das in den Hof führende große Tor zu dieser Zeit ebenfalls an der Südseite und an der Stelle des späteren Torturmes befunden haben. Begründet scheint dies auch durch den Umstand, daß der mittelalterliche Marktflücken Szász südlich der Burg lag. Infolge der mehrmaligen Umbauten bzw. durch den Bau des Torturmes verschwand dieses frühere Tor später ganz.

Beide Toröffnungen dieses bei den Grabungen freigelegten großen südlichen Torturmes, ebenso wie die Türöffnung seines Fußgängertores und seine zum angrenzenden Ostraum führende Tür, waren in voller Breite zugemauert. Das deutet darauf hin, daß der Bau in einer späteren Periode der Burg - wahrscheinlich zur Zeit der Türkenherrschaft - nicht mehr als Torturm, sondern zu anderen Zwecken genutzt wurde. Die Türken vergrößerten die Burg nämlich in ihrer Gesamtausdehnung und umgaben sie mit einer durch halbrunde Basteien verstärkten Mauer (Abb. 168). Dadurch mußte natürlich auch der Toreingang zum Burghof in die neugeschaffene Burgmauer verlegt werden. Nach dessen Fertigstellung dürfte man das noch mittelalterliche Zugangssystem dann endgültig stillgelegt und mit dem eigentlichen Umbau des Torturmes begonnen haben. Damit erhielt die Burg ein Befestigungswerk anderer Prägung, und zwar einen einfachen Turm, türkisch Kula genannt. Übrigens deutet das zum Zumauern der Toröffnungen und der Osttür verwendete Material - in kräftigem Kalkmörtel verlegte Bruchsteine - ebenfalls auf den türkischen Ursprung. Der westliche, in den Zwinger führende Ausgang wurde nach dem Umbau anscheinend noch eine zeitlang benutzt, und erst später mit in schwachen Mörtel eingebetteten Steinen flüchtig zugemauert.

finoman faragott profilképzésük azonban inkább pécsi és budai hatásokat tükröz.

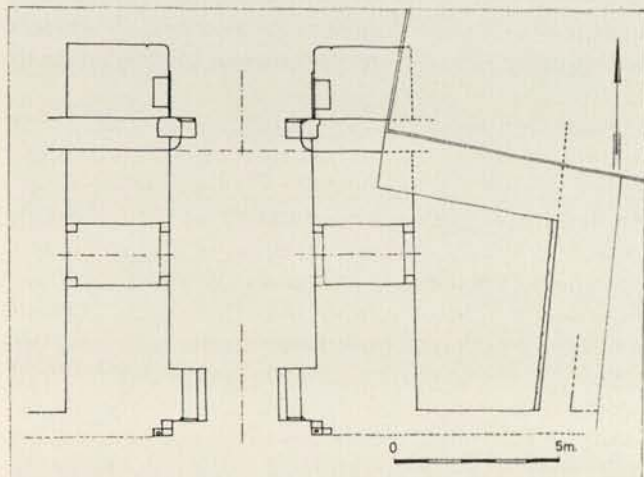

Abb. 167. Grundriß des südlichen Torturmes nach der Freilegung 167. kép. A D-i kaputorony feltárás utáni alaprajza

Az északi palotaszárny megépültével a belső díszudvar jelentős mértékben leszűkült. Az épület északi zárófalának megépítésével egyidejűleg az északi oldalon egy falszoros jött létre, amely a vár védelmi rendszerét is erősítette.

Az újonnan kialakult épületkomplexummal együtt kerülhetett sor a belső díszudvar rendezésére és feltételezhetően az abban lévő kút létesítésére is. A Szatmári féle reneszánsz átalakításokkal egyidejűleg a kútkávát, illetve a díszkutat, miként ez az előkerült „in situ” részletek, valamint a kútból származó kávakövek alapján ez megállapítható volt (166. kép). Ami azonban a kút létesítése időpontjának közelebbi meghatározását illeti ahhoz még további feltárássra és a kút kitisztítása során remélhető, a közelebbi datálást elősegítő leletek előkerülésére van szükség.

A vár védelmi rendszerének szélesebb körű kiépítésére ugyancsak az Albeniek építkezései alkalmával kerülhetett

Abb. 168. Detail der türkischen Burgmauer mit dem nordwestlichen Eckturm 168. kép. A török várfal részlete az ÉNy-i saroktoronnyal

Abb. 169. Zum Zwinger führender Westausgang des Torturmes
169. kép. A kaputorony falszorosba vezető Ny-i kijárata

Der Grundriß des Torturmes beschreibt ein unregelmäßiges Viereck (Abb. 169). Er hat zwei Tore: das Nordtor und das Südtor mit Zugbrücke und Fallgitter. Die Stärke seiner Mauern differiert an den beiden Längsseiten zwischen 2,40–2,50 m. Die Stärke der Südmauer bzw. die Tiefe der Toröffnung beträgt 1,50 m. Die an das Nord- und Südtor des Torturmes stoßenden Burgmauern sind übereinstimmend 1 m dick, wobei zwischen der nördlichen und südlichen Burgmauer ein grundlegender Unterschied zu beobachten ist. Während man die Südmauer, wie es scheint, ins Mauerwerk des Torturmes eingebunden hatte, grenzte sich die nördliche Burgmauer scharf

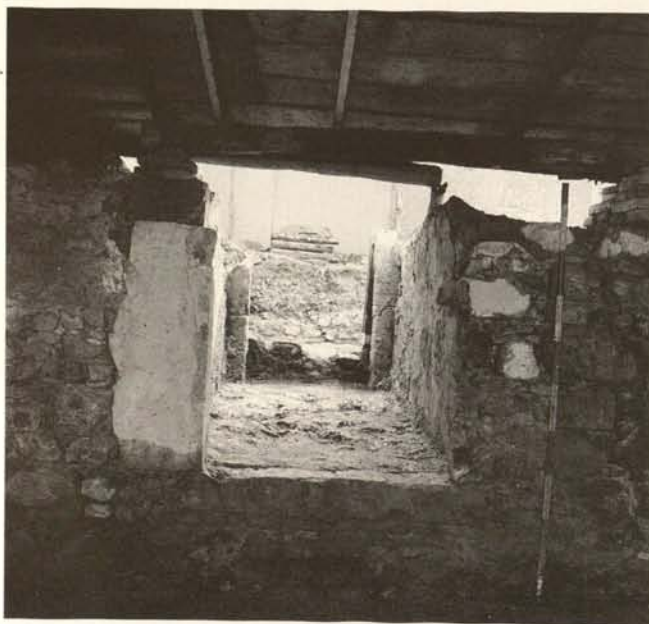

Abb. 170. Durchgang vom Torturm in den angrenzenden östlichen Raum nach der Freilegung der Vermauerung
170. kép. A kaputoronyból nyíló K-i helyiségbe vezető átjáró az elfalazás kibontása után

sor. A várkastély fokozott védelmének megteremtése érdekében már nem volt elegendő csupán csak várfalak építése, hanem védművekre is szükség volt. Az újonnan épült várfalak, illetve a megépítésükkel kialakuló falszorosok mellett ekkor emelték a vár nagyméretű emeletes déli kaputornyát és (167. kép) a várfalak újabb szakaszait.

A palotakomplexum diszudvarát délről a várfal zárja le, amelyet eredetileg még építésének idején kapunyílás tört át a diszudvar középtengelyének vonalában. A későbbiek során itt egy kapuépítmény, majd végezetül egy emeletes kaputorony épült, amelynek maradványai a feltárás eredményeként kerültek elő, mivel korábban a terepen létező semmilyen nyom nem utalt. Arra vonatkozóan, hogy a korai udvarháznak hol volt a kapuja régészeti adataink nincsenek ebből az időből csak a főépület nyugati tornyának gyalogkapuja ismeretes. Feltételezésünk szerint azonban az udvarba vezető nagykapu ebben az időben a déli oldalon és a későbbi kaputorony helyén lehetett. Mivel a középkori Szász mezőváros a vártól délre terült el így ez indokoltnak látszik. A többszöri átépítése, illetve a kaputorony megépítése következtében ez a korábbi nagykapu teljesen megsemmisült.

Az ásatás során feltárt déli nagyméretű kaputorony mindkét kapunyílása, valamint gyalogkapuja és a hozzácsatlakozó keleti helyiségbe vezető ajtónyílása teljes szélességben elfalazott volt. Ez arra utal, hogy a vár egy későbbi korszakában – valószínűleg a török uralom idején – az építményt más célra használták és az mint kaputorony megszűnt. A törökök ugyanis a várat teljes kiterjedésében megnagyobbították és félkörös bástyákkal megerősített fallal vették körül (168. kép). Így természetesen a várudvarba vezető kapubejáratot az újonnan épült várfalban kellett kialakítani. Ennek megépültével kerülhetett sor a még középkori eredetű bejárati rendszer megszüntetésére és magának a kaputoronynak az átépítésére. Ezzel a várnak egy más jellegű védműve – egy egyszerű torony, egy török kula – lett. Egyébként a kapunyílások és a keleti ajtónyílás erős mészhabarcba rakott törökőből épített elfalazása is török eredetre utal. A nyugati – a falszorosba vezető – kijáratot úgy látszik, hogy az átépítést követően is még használták egyideig és azt csak később falazták be hevenyészett módon, gyenge habarcosba ágyazott kővel.

A kaputorony alaprajza szabálytalan négyszög (169. kép). Két kapuja van, egy északról nyíló és egy déli, amelynek felvonóhidja és csapórácsa van. Falainak vastagsága a két hosszanti oldalon 2,40–2,50 m között változik, déli fala, illetve a kapunyílás mélysége 1,50 m. A kaputoronyhoz az északi és a déli kapunál csatlakozó várfalak vastagsága egyaránt 1 m, de alapvető különbség figyelhető meg az északi és a déli várfal között. Amíg a déli fal úgy tűnik, hogy szervesen egybeépült a kaputoronnyal, addig az északi várfal élesen elválik a kaputorony falától épp úgy, mint az északi kaput erősítő – egy-egy ülőfülkével tagolt, sarkain lekerekített kváderekkel falazott két kapubályványtól. Ez egyértelművé teszi a belső – jelen esetben az északi – várfal korai eredetét és abban a jelenlegi XV. sz. első feléből (Zsigmond korából) való – kapu helyén egy kocsibehajtó nagykapu meglétét.

sowohl von der Nordwand des Torturmes als auch von beiden das Nordtor verstärkenden, durch je eine Sitznische gegliederten, aus Quadern mit abgerundeten Ecken gemauerten Torpfosten ab. Dies belegt eindeutig, daß die innere - im vorliegenden Fall nördliche - Burgmauer frühen Ursprungs ist, und daß es darin an der Stelle des gegenwärtigen, aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts stammenden (sigismundzeitlichen) Tores ebenfalls eine große Wagendurchfahrt gegeben hat.

Mit dem Bau der auf der Linie der südlichen Mauerflucht des Torturmes in Richtung Ost-West verlaufenden äußeren Burgmauer entstand so auch an der Südseite ein Zwinger. Auf der Achse der Westmauer des Torturmes - der aller Wahrscheinlichkeit nach eingeschossig war - fanden wir eine Türöffnung mit Steinrahmen, die in den Zwinger führte. Nach der Freilegung des zugemauerten Durchgangs kamen an beiden Seiten der Laibung große

Abb. 172. Überrest vom freigelegten Südtor des Torturmes
172. kép. A kaputorony feltárt D-i kapujának maradványa

Abb. 171. Westliches Detail vom Nordtor des Turmes mit der Sitznische
171. kép. A torony É-i kapujának Ny-i részlete az ülőfülkével

A kaputorony déli falsíkjának vonalában kelet-nyugati irányban húzódó külső várfal megépültével ilymódon a déli oldalon is egy falsoros keletkezett. A kaputorony - amely minden valószínűség szerint emeletes volt - nyugati falának tengelyében kökeretes ajtónyílást találtunk, amely a falsorosba vezetett. Az átjáró elfalazását kibontva előkerült a bélletét mindkét oldalon nagy felületekben borító török vakolat, kökeretei azonban, főleg a homlokzaton erősen lepusztultak. „In situ” küszöbkövei, valamint a belsőben lévő nyíláskeret élszedett szárkövei megmaradtak, bár a török átépítés nyomai itt is megfigyelhetők voltak. Boltozata elpusztult (170. kép).

A torony keleti falát - a nyugati átjáróval szemben - ugyancsak egy kökeretes átjáró töri át, amely azonban egy keskeny - a toronnyal párhuzamos - helyiségbe vezet. Az átjáró toronyból nyíló ajtókeretének „in situ” csupán az egyik élszedett szárköve, valamint küszöbköve maradt meg, míg a keleti helyiségbe nyíló ajtó kökeretének mindkét szárköve és küszöbköve viszonylag jó állapotban van. Az átjáró falait fehér vakolat fedte, amely itt is nagy összefüggő felületekben maradt meg (171. kép).

Abb. 173. Östlicher Pfeiler des Südtores mit dem Mauerschlitzz für das Fallgitter und dem Pfannenstein für die Zugbrücke nach der Freilegung
173. kép. A D-i kapu K-i pillére a csapórács hornyával és a felvonóhid köperselyével a feltárás után

Flächen mit türkischem Verputz zum Vorschein, während die Steinrahmen, hauptsächlich an der Stirnfläche, stark verfallen waren. »In situ« blieben die Schwellensteine sowie die abgekanteten Stocksteine vom Rahmen der inneren Öffnung erhalten, obwohl man auch hier die Spuren des türkischen Umbaus beobachten konnte. Das Gewölbe des Durchganges war nicht mehr vorhanden (Abb. 170).

In der Ostmauer des Turmes - gegenüber vom westlichen Durchgang - befand sich gleichfalls ein Durchgang mit Steinrahmen, der jedoch in einen schmalen, parallel zum Turm ausgerichteten Raum führte. Vom Türrahmen des Durchganges blieben auf Seiten des Turmes lediglich ein abgekanteter Stockstein sowie der Schwellenstein »in situ« erhalten. Dagegen sind die beiden Stocksteine und der Schwellenstein des Türrahmens von Seiten des Ostraumes in relativ gutem Zustand. Die Wände des Durchganges bedeckte weißer Verputz, der auch hier an großen, zusammenhängenden Flächen zum Vorschein kam (Abb. 171).

Ähnlich wie die zwei Toröffnungen hatte man beide Durchgänge in ihrer ganzen Breite zugemauert. Nach dem Abbruch dieses Mauerwerks kamen die beiden Ausgänge zutage. Der östliche führte, wie schon erwähnt, in einen schmalen, rechteckigen Raum, der als Aufenthaltsraum für die Torwache gedient haben mag. Das Niveau dieses Raumes wurde zur Türkenzeit angehoben und sein Fußboden wie im Hof mit Steinen gepflastert. Dieses Steinpflaster bedeckte eine dicke Brandschicht, die auf eine bei der Zerstörung des Turmes ausgebrochene Feuersbrunst hindeutet.

Bevor wir zur detaillierten Beschreibung der beiden Tore des Torturmes kommen, sei angemerkt, daß diese sowohl hinsichtlich ihres Materials und ihrer Gestaltung wie auch ihrer Konstruktion in bedeutendem Maße voneinander abweichen. Das in den Prunkhof führende Nordtor verstärkte ein Paar 2,5 m breiter Pylonen - Torpfeiler -, deren Mauerstärke mit der des Turmes übereinstimmte und in denen sich je eine Sitznische befand. Für die Ecken der Pylonen hatte man Quadersteine mit abgerundeten Kanten verwendet. Auch die Sitznischen bestanden aus schön behauenen und präzise angepaßten Sandsteinquadern, von denen einzelne ein Steinmetzzeichen trugen. Das Gewölbe der insgesamt nur 70 cm breiten und 40 cm tiefen Sitznischen wurde aus Ziegeln errichtet (Abb. 172). Doch mit Ausnahme eines kleinen Details von einem Gewölbeanfänger in einer der Nischen waren diese Gewölbe zerstört. Das Gesims der Sitzbänke dieser Nischen sprang leistenartig aus der Mauerflucht hervor und war an der unteren Kante abgekragt.

Die Stock- und Abweissteine des Torrahmens blieben in relativ gutem Zustand »in situ« erhalten, nur die Angeln der sich zum Turminnenen öffnenden Torflügel hatte man aus den Stocksteinen herausgebrochen. Der Riß in einem der Stocksteine wurde noch während der Benutzungszeit beschlagen. Diese Stocksteine sind im oberen Teil durch eine sehr breite Abkantung gegliedert, diese wird aber im unteren Teil mit einem Prismaübergang schmaler, und setzt sich dann an einem sehr hohen Radabweiser fort. Der Torbogen und auch die Bogenanfänger fehlen. Aber aufgrund der Analogien dürfte er, wie zu dieser Zeit typisch, rundbogiger Form gewesen sein. Im Turm - von dessen Fußbodenpflaster nichts übrig blieb, da man das Innenniveau noch vor der Zerstörung herabgesetzt hatte - kamen an beiden Ecken des Torrahmens »in situ« die Pfannensteine der Zapfen der Torflügel zum Vorschein.

Dagegen läßt sich das Innenniveau des Toreinganges bzw. des Turmerdgeschosses aufgrund der übrigen »in situ« vorgefundenen Elemente, wie zum Beispiel der Überreste der Mauerkrone des Fundaments bzw. des Sockels oder der Pfannensteine, weiters des Schwellensteins des Südtores, ganz genau bestimmen. Dem so festgestellten Niveau entspricht auch das Niveau des frühen Steinpflasters, das im Schnitt der Auffüllung des Prunkhofes zutage kam.

Den Durchgang des Südtores mit Zugbrücke hatte man durch eine eng aufgeführte Doppelmauer verschlossen. Dieses Tor war völlig anders gestaltet als das Nordtor. Bei der Freilegung deckten wir nur einen kurzen Abschnitt der äußeren Abschlußmauer auf, um den zur Anbringung des Fallgitters dienenden, hinter der Mauerblende der

Mindkét átjárónyílás - hasonlóan, mint a két kapunyílás - teljes szélességben befalazott volt. E befalazások kibontása során került elő a két kijárat. Mint már említettük, a keleti egy keskeny téglalap alaprajzú helyiségbe vezetett, amely minden bizonnyal a kapuórség tartózkodási helye volt. Ennek a helyiségnek a szintjét a törökkorban megemelték, és padozatát az udvarhoz hasonlóan kővel burkolták. Ezt a kövezetet vastag égett réteg borította, amely a torony pusztulása során keletkezett tűzvészre utal.

Mielőtt még a kaputorony mindkét kapujának részletes leírására térnénk, meg kell jegyeznünk, hogy azok anyagukban és kialakításukban épp úgy mint szerkezetükben jelentős mértékben eltérnek egymástól. A díszudvarba vezető északi kaput a torony falvastagságával azonos vastagságú 2,5 m szélességű pilonpár - kapubálvány - erősíti, amelyek mindegyikében egy-egy ülőfülke helyezkedik el. A pilonok a sarkokon kváderekből készültek, amelyeknek éleit lekerekítettek. Az ülőfülkék is szépen faragott és finoman illesztett homokkőkváderekből készültek, amelyek némelyikén kőfaragójel van. A mindössze 70 cm szélességű ülőfülkék boltozata téglából falazott volt (172. kép), de elpusztult és csak az egyikben megmaradt boltváll csekély részlete utal rá. Ülőpadjuk párkánya a falsíkból párkányszerűen kívül alsó éle lerészszűzött.

A kapu kőkeretének szár- és kerékvető kövei aránylag igen jó állapotban maradtak meg „in situ” és a szárkövekből csak a toronybelsőbe nyíló kapuszárnyak sarokvasait törték ki. A szárkövek - melyek egyikének repedését még használata idején megvasalták - felső részükön igen széles élszedéssel tagoltak, de az élszedés prizma átmenettel az alsó szakaszon elkeskenyedik, majd az igen magas kerékvetőn folytatódik. A kapu boltíve hiányzik, és ivindításának vállkövei ugyancsak. A toronyban - amelynek padlóburkolatából semmi sem maradt, mivel belső szintjét még a pusztulása előtt lemélyítették - a kapukeret mindkét sarkában a kapuszárnyak forgóinak „in situ” perselyköve került elő.

Bejáratának, illetve magának a torony földszintjének belső szintjét mégis teljes pontossággal meghatározhatjuk az előkerült egyéb „in situ” részletek, így többek között az alapozás falkoronájának, illetve a lábazat, a perselykövek, valamint a déli kapu küszöbkövének maradványa alapján. Az így megállapított színhez jól csatlakozik a díszudvar feltöltésének metszetében előkerült korai kőburkolat szintje is.

A felvonóhidak déli kapu nyílását kettős fallal zárták le, amely szorosan összeépült. Ennek a kapunak a kialakítása teljesen más jellegű, mint az északié volt. A feltárás során a külső zárófalnak csak egy kis szakaszát bontottuk el, hogy a csapórács elhelyezésére szolgáló, a felvonóhid faltükre mögött kiképzett falrést, valamint a felvonóhid perselykövét a befalazásból kiszabadíthassuk.

A kapu nagyméretű, szépen faragott és illesztett szürkés kváderkövekből épült (173. kép), amelyek anyaga hasonló, mint az emeletes nyugati palotaszárny műformáinak kőanyaga. A kapukeret egy-egy nagyméretű kerékvetőn áll, amelyek a nagyméretű kőlapokból készült küszöbön

Zugbrücke befindlichen Mauerschlitze sowie den Pfannenstein der Zugbrücke aus der Vermauerung zu befreien.

Das Tor wurde aus großen, schön bearbeiteten und aneinander gepaßten, grauen Quadersteinen erbaut (Abb. 173), deren Material dem Steinmaterial der Kunstformen im Obergeschoß des westlichen Palasttraktes ähnelt. Der Torrahmen ruhte auf zwei großen Radabweisern, die an beiden Seiten auf der aus großen Steinplatten gefertigten Schwelle auflagen. Eine Verbindungsmauer fand sich unter dem Tordurchgang nicht, lediglich die dünne Untersatzmauer unter der Schwelle. Die Spannweite der südlichen Toröffnung beträgt – ähnlich wie beim Nordtor – 2,10 m, die Tiefe der Laibung 1,20 m, und die Gesamtbreite des Torpfeilers 1,70 m. Das bedeutet, ihr Ausmaß stimmte mit dem der beiden Pfeiler mit Sitznischen am Nordtor überein.

Die Südecken der Laibung des in sehr gut erhaltenem Zustand zum Vorschein gelangten Torabschnitts (Abb. 174) zieren breite Abkantungen, die auf beiden Seiten einen gekehrt gegliederten Übergang haben. An der Südfront wurde der Tordurchgang vor den nach innen zu öffnenden Torflügeln durch ein Fallgitter abgeschlossen, dessen Mauerschlitze ebenso wie der »in situ« gefundene Pfannenstein der Zugbrücke in äußerst gutem Erhaltungszustand freigelegt werden konnte. Ob es vor dem Tor eine Wolfsgrube gab oder ob dort ein Graben verlief, konnte im Laufe der bisherigen Forschungen infolge technischer Hindernisse nicht geklärt werden. Wahrscheinlich ist jedoch, daß die gesamte Burg ein Graben umgab. Darauf hindeutende Spuren waren auch bei den Grabungen an der Westseite zu beobachten. In der westlichen Laibung des Tores fanden wir ebenfalls ein Steinmetzzeichen, und in der östlichen kam ein sekundär eingebauter gotischer Werkstein zum Vorschein.

Das über den südlichen Torturm Gesagte zusammenfassend ist dessen Bauzeit aufgrund der dort »in situ« vorgefundenen Stilformen sowie unter Berücksichtigung der Analogien in die Zeit des Episkopats der Pécs-er Bischöfe Alben – in erster Linie des Bischofs Heinrich von Alben (1421–1444) – zu setzen. Östlich des aus dem Torturm nach Osten hin öffnenden Raumes setzt sich die südliche Burgmauer fort, deren weiterer Verlauf aber nur noch ein kurzes Stück verfolgt werden konnte.

Die auf den Beobachtungen der Freilegungen basierende kurze Geschichte der Burgbefestigungen läßt sich wie folgt zusammenfassen: Als man in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts den westlichen Palast errichtete, umgab bzw. schützte diesen eine einfache Steinmauer, deren Nordwestecke durch eine Rundbastei verstärkt war. Die Mauern des im Rahmen der Forschungen zum Teil freigelegten nordwestlichen Basteiturses hatten, ähnlich wie die Burgmauer, eine Stärke von 1,20 m. Sein errechneter Durchmesser betrug 4 m. Dieses Außenwerk dürfte nördlich und östlich vom Palastgebäude ein ziemlich großes Gebiet gesichert haben, während es vor der Westfront des Palastes lediglich einen zusammen mit dem Gebäude gebildeten Zwinger gab. Der Eingang zur Burg befand sich vermutlich an der Stelle des späteren Torturmes.

Dieses frühe Befestigungssystem der Burg bestand, was seine eigentliche Grundfläche anlangt, im wesentlichen

nyugszanak. A kapunyílás alatt kötőfal nincs, csupán csak a küszöb alatti vékony aljzatfalazás. A déli kapunyílás feszítvája – az északihoz hasonlóan 2,10 m. Béléletének mélysége 1,20 m, míg a kapupillér teljes szélessége 1,70 m, vagyis ugyanannyi, mint az északi ülőfülkés kapubálványok mérete.

Az igen jó állapotban előkerült kapurészlet (174. kép) béléletének déli sarkait széles élszedés díszíti, amelynek mindkét oldalon hornyolással tagolt átmenete van. A kapunyílást a déli homlokzaton a befelé nyíló kétszárnyas kapu előtt csapórács zárta le, amelynek falrése igen jó állapotban került elő, a felvonóhíd „in situ” talált kőperselyével együtt. Azt, hogy a kapu előtt farkasverem volt-e, vagy várárok húzódott a kutatás a felmerült technikai akadályok miatt egyelőre nem tudta tisztázni, de nagyon valószínű, hogy az egész várat körbefutó várárok védte. Erre utaló nyomok a nyugati oldalon végzett ásások során is megfigyelhetők voltak. A nyugati kapubéléletben ugyancsak találtunk kőfaragójelet, a keletiben pedig egy másodlagosan beépített gótikus faragott követ.

Összegezve a déli kaputoronyról elmondottakat, annak építését az ott „in situ” előkerült műformák alapján, valamint az analógiák figyelembevételével az Albeniek – elsősorban Albeni Henrik (1421–1444) – pécsi püspökségének idejére tehetjük. A kaputoronyból keletre nyíló helyi-

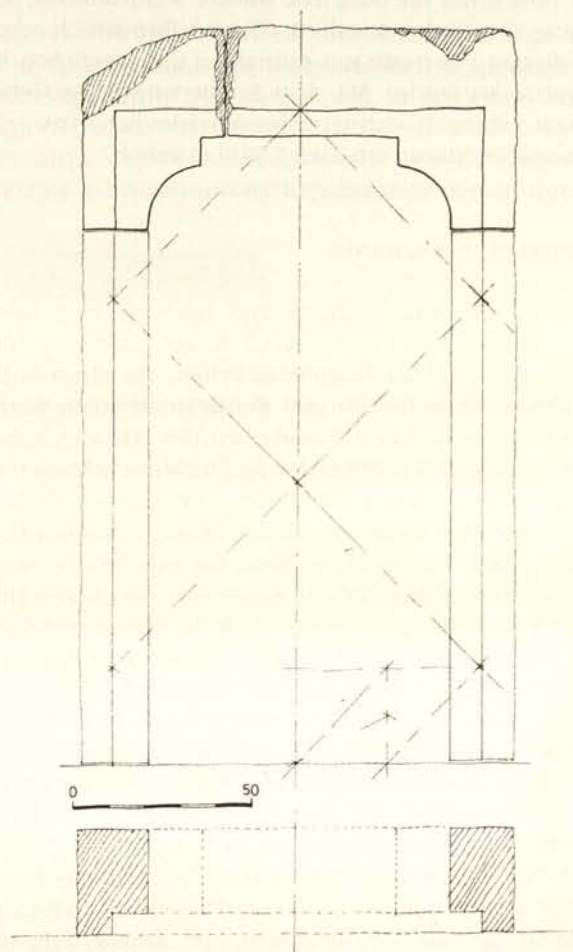

Abb. 174. Rekonstruktion eines Türrahmens mit Steinsturz
174. kép. Kőgyámos ajtókeret rekonstrukciója

bis zur Türkenzeit. Doch seine Einteilung bzw. Anlage änderten sich im Laufe des Mittelalters maßgeblich, als man innerhalb des gegebenen Gebietes um den Prunkhof, ebenso wie an der Nord- und Südseite, einen Zwinger anlegte. Wie schon erwähnt, wurde im Rahmen der Bautätigkeit zur Zeit der Bischöfe Alben der südliche Torturm errichtet, und die gleichzeitig mit dem Bau des nördlichen Palasttraktes entstandenen Zwinger erhöhten die Wehrfähigkeit der Burg weiter.

Nachdem die Türken die Burg im Jahr 1543 eingenommen hatten, behielten sie die bereits vorhandenen Befestigungen zwar bei, gingen aber zugleich auch an eine Vergrößerung des Burgterritoriums, indem sie die mittelalterlichen Wehranlagen der Burg mit einer durch acht halbrunde Basteitürme verstärkten einfachen Burgmauer umgaben. Dadurch wurden innerhalb der Burg mit unregelmäßigem Grundriß sowohl an der Nord- als auch an der Westseite weitere Zwinger geschaffen, während im südlichen Teil eine kleine Vorburg entstand. Der nordwestliche Turm dieser Türkenburg steht – wenn auch aufgrund der im 18.–19. Jahrhundert erfolgten Umbauten in bedeutend veränderter Form – noch heute, während Überreste von einem der Westtürme sowie des Nordturmes bei den Freilegungen zum Vorschein kamen.

Die Flucht der türkenzeitlichen Burgmauer haben die teilweise auch heute als Einfriedung dienenden Burgmauern sowie die Platzierung der umliegenden Gebäude bewahrt. Nach der Rückeroberung von den Türken im Jahr 1686 verlor die Burg jede weitere Wehrfunktion, und Anfang des 18. Jahrhunderts riß man ihre ansich schon verfallenen Überreste mit Ausnahme des westlichen Palastgebäudes nieder. Mit dem Schutt wurde das Gebiet verfüllt, wodurch sich das spätmittelalterliche bzw. türkenzeitliche Niveau um etwa 1,80–2 m an hob.

ARCHITEKTURFRAGMENTE

Während der Bauforschung und Grabung in Szászvár kam sehr reiches Fundmaterial zutage. Darunter auch eine große Zahl an Steinmetzarbeiten, die ehemals Bestandteile der gotischen und Renaissancebauten waren. Man hatte sie bei den Bauarbeiten des Barockzeitalters zum Teil sekundär verwendet, und teilweise stammen sie aus der aus Steinschutt bestehenden Verfüllungsschicht.

Im folgenden sollen aus diesem Material in erster Linie solche Stücke vorgestellt werden, die zum Teil selbst authentisch zu rekonstruieren waren bzw. mit deren Hilfe unter Verwendung der noch heute »in situ« vorzufindenden Überreste eine Rekonstruktion des jeweiligen Gebäudezustandes im Zeitalter der Gotik und Renaissance möglich wurde. Am bedeutendsten neben den Steinrahmen der einzelnen Fenster- und Türöffnungen sind die zum Erker des Westturmes gehörenden Fragmente, auf deren Grundlage sogar das Gewölbesystem des Erkers rekonstruiert werden konnte. Von letzterem wird später noch die Rede sein. Ferner möchten wir alle jene Einzelstücke bekanntgeben, die keinerlei Rekonstruktion ermöglichen, doch dazu beitragen, ein detaillierteres Bild von der sehr hohen Qualität der gotischen und Renaissancearchitektur der Burgbauten zu gewinnen.

Unter den mannigfaltigen Rahmensteinen der Tür- und

ségtől keletre a déli várfal tovább folytatódik, de ezt a szakaszt csak egy kis részen tudtuk nyomon követni.

A vár erődítményrendszerének rövid történetét a feltárások megfigyelései alapján a következőkben foglalhatjuk össze: A nyugati palota megépülte idején a XIII. század első felében azt egy egyszeres kőfal övezte, illetve védte, amelynek északnyugati sarkát egy körbástya erősítette. A kutatás során részben feltárt északnyugati bástyatorony falvastagsága a várfalhoz hasonlóan 1,20 m, kiserkesztett átmérője pedig 4 m. Ez a védműrendszer a palota épületétől északra és keletre meglehetősen nagy területet zárhatott le, míg a palota nyugati homlokzata előtt az épülettel együtt mindössze egy keskeny falszorost képezett. A vár bejárata valószínűleg a későbbi kaputorony helyén lehetett.

A várnak ez a korai erődrendszere alapterületét tekintve lényegében a törökkorig tovább él. Nagymértékben változik azonban beosztása, illetve szerkezete a középkor folyamán, amennyiben az adott területen belül a díszudvar körül falszorost alakítanak ki, épp úgy, az északi, mint a déli oldalon. Amint már említettük, az Albeniek építkezései során megépült a déli kaputorony, továbbá az északi palotaszárny megépítésével egyidejűleg kialakított falszorosok fokozták a vár védelmét.

A törökök az 1543-ban elfoglalt vár területét a hódoltság idején a már meglévő védelmi rendszer megtartása mellett megnövelték, és ennek során 8 félkörös bástyatoronnyal megerősített egyszeres várfallal vették körül középkori védelmi rendszerét. A szabálytalan alaprajzú váron belül ezzel úgy az északi, mint a nyugati oldalon újabb falszoros, míg a déli részen tulajdonképpen egy kis alapterületű „külső vár” alakult ki. Ennek a török várnak az északnyugati tornya – bár a XVIII–XIX. század folyamán jelentős mértékben átépített alakjában – ma is áll, míg az egyik nyugati és északi tornyának maradványa a feltárás során került elő.

A török vár falának nyomvonalát részben a ma is kerítésül szolgáló várfalak őrzik és erre utal, a környező épületek elhelyezkedése is. A vár az 1686-os visszafoglalás után elvesztette további védelmi szerepét, így amugyis romos maradványait a nyugati palotaépület kivételével lerombolták és területét törmelékével feltöltötték, ezzel mintegy 1,80–2 m-el megemelve a későközépkori, illetve a török-kori szintet a XVIII. század elején.

ÉPÍTÉSZETI FARAGVÁNYOK

A szászvári vár épülettérképi kutatása és ásatása során igen gazdag leletanyag került elő, közte nagy számban faragott gótikus és reneszánsz építészeti töredékek, amelyek egykor az épületek tartozékai voltak. Ezek részben a barokkori építkezések során kerültek másodlagosan befalazásra, részben pedig a kötöttmőléből álló feltöltési rétegből származnak.

A következőkben ebből az anyagból mutatunk be első sorban olyan darabokat, amelyek részben maguk is hite-

Fensteröffnungen verdient zunächst der Sturz mit Kragstein eines Türrahmens Erwähnung, der hier als einziges Exemplar dieses Typs zum Vorschein kam. Ähnliche Türrahmen (Abb. 174), wie er aufgrund des aus zwei Stücken bestehenden, aber an der Bruchstelle zusammenpassenden Türsturzsteines rekonstruiert werden konnte, sind in Buda sowohl in den sogenannten »überwölbten Räumen« des mittelalterlichen Königspalastes als auch in den Bürgerhäusern oder im Visegráder Königspalast häufig zu finden. Der Sturz mit Kragstein ist eines der Merkmale der Türrahmen des 15. Jahrhunderts und kommt in mehreren Varianten vor.

Darüber hinaus befinden sich im Steinmaterial sehr viele Stücke gotischer – in mehreren Fällen reich profilierter – Rahmensteine, die Elemente von Tür- oder Fensterrahmen waren. Eines dieser Stücke ist ein mehrfach gegliederter Sockel von einem Rahmenstein, der ursprünglich zu einem Türrahmen gehört haben mag (Abb. 175). Leider ist das Profil bei einem beträchtlichen Teil der Rahmensteine stark beschädigt bzw. fragmentiert, an dem einen oder anderen kann man jedoch ein Steinmetzzeichen und mitunter sogar ein Paßzeichen sehen.

Weiters kamen neben den Rahmensteinen auch Stücke gotischer Fensterkreuze, Gewölberippen sowie eine große Steinkonsole ans Licht. Besondere Beachtung verdient eine kleine, nur 14,6 cm hohe und 16 cm breite Konsole, die ursprünglich als Basis einer Fiale diente (Abb. 176). An der feingearbeiteten Konsole ist das sorgfältig eingemeißelte Monogramm AV zu sehen, vermutlich die Signatur des Steinmetzmeisters. Einer ähnlichen Konsolenlösung begegnet man auch an dem Erker im sogenannten Sigismundzimmer der Burg von Siklós.

REKONSTRUKTION DES ERKERS

Eine separate Gruppe der gotischen Steinfragmente bilden die zur Innenarchitektur des westlichen Erkers gehörenden Stücke, mit deren Hilfe wir auch versucht haben, den Erker partiell zu rekonstruieren. Wie sich im Laufe der Forschungen herausstellte, befanden sich unter den gotischen Fragmenten fünf solche Stücke, die ursprünglich zweifellos zum Erker gehört haben mußten. Und zwar in erster Linie jene reich profilierten Eckstücke, auf deren Grundlage die Rekonstruktion des Gewölbesystems des Erkers bzw. darüber hinaus auch der Gestaltung des Innenraumes im oberen Stockwerk möglich wurde (Abb. 177).

Die Gewölberekonstruktion des Innenraumes mit quadratischem Grundriß beruht auf zwei Hauptstücken. Beide Eckstücke sind mehrfach gegliedert und haben auch den birnstabförmigen Rippenanfang teilweise bewahrt (Abb. 178). Mit ihrer Hilfe ließ sich die Raumabdeckung des quadratischen Turmteils in Form eines Kreuzgewölbes eindeutig rekonstruieren.

Aus dem quadratischen Raum – der eigentlich das Obergeschoß des Westturmes war – gelangte man in südlicher Richtung in den mit drei Seiten eines Achtecks abschließenden Erker. Zum Vorschein kam auch ein Stück vom Stockstein des den Durchgang zwischen dem Erker und dem Raum bildenden Triumphbogens, dessen Profil aus einer zwischen zwei Wülsten verlaufenden Kehle

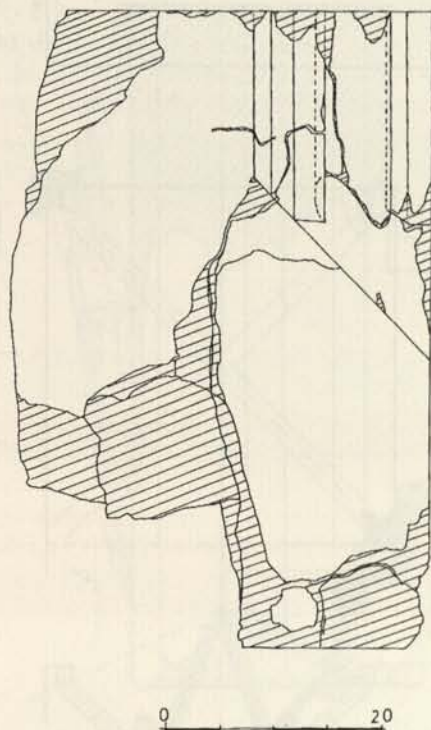

Abb. 175. Sockelfragment des Stocksteins von einem Tür- oder Fensterrahmen

175. kép. Ajtó- vagy ablakszárkő lábázatának töredéke

lesen rekonstruierbar waren, und welche mit Hilfe der Rekonstruktion des gotischen und renaissancezeitlichen Zustands der Gebäude auch die Möglichkeit der Rekonstruktion des Gebäudes in der heute vorhandenen Form gegeben ist. In der Rekonstruktion des Gebäudes sind die erhaltenen „in situ“ Überreste der Öffnungen – Türen und Fenster – sowie die zugehörigen Öffnungen – Türen und Fenster – mit den wichtigsten Bauteilen des Gebäudes verbunden.

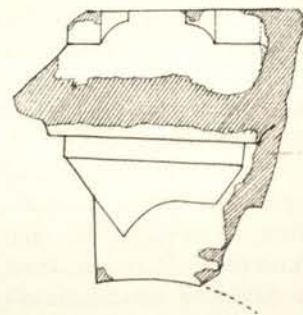
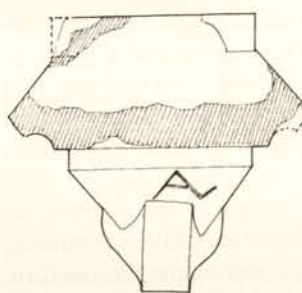
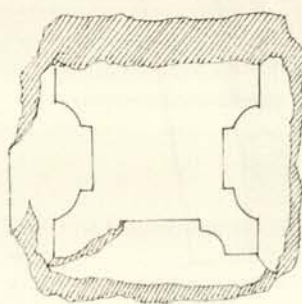

Abb. 176. Steinkonsole mit der Signatur »AV«
176. kép. Kőkonzol AV szignóval

kek, amelyek alapján maga a kápolna boltozati rendszere is rekonstruálható volt. Ez utóbbira azonban a későbbiekben még visszatérünk. Ismertetni szeretnénk továbbá azokat az egyedi darabokat is amelyek semmilyen rekonstrukciót nem tesznek lehetővé, mégis hozzásegítenek ahhoz, hogy részletesebb képet nyerhessünk a vár épületeinek igen kvalitásos gótikus és reneszánsz architektúrájáról.

Előljáróban a nyílászárók igen változatos keretkövei közül emeljük ki egy ajtókeret gyámköves szemöldökkövét, amely e típusnak itt előkerült egyetlen példánya. A két darabból álló, de törésfelülettel összeillő szemöldökkő alapján rekonstruált ajtókerethez (174. kép) hasonló kőkeretes ajtók előfordulása igen gyakori Budán, úgy a középkori királyi palota ún. „boltozatos helyiségei”-ben, mint a budai polgárházakban, vagy éppen a visegrádi királyi palotában. A gyámköves szemöldökkő a XV. századi ajtókeretek egyik jellemzője és több változatban is előfordul.

A kőanyagban igen sok gótikus – több esetben gazdagon profilált – szárkő darabja található, amelyek ajtó-, – vagy ablakkeret tartozékai voltak. Egyike ezeknek az a szárkő lábazati tag, amely többszörösen tagolt és eredetileg ajtókerethez tartozhatott (175. kép) Sajnálatos azonban, a szárkővek egy jelentős részének a profilja nagyon hiányos, illetve töredékes, holott ezeknek egyikén másikon kőfaragójel, néha illesztési jel is előfordul.

A szárkővek mellett gótikus ablakosztó darabjai is előkerültek, valamint boltozati borda, továbbá egy nagyméretű kőkonzol. Külön is figyelmet érdemel az a kisméretű – mindössze 14,6 cm magas és 16 cm széles – konzol, amely eredetileg fiálé bázis volt (176. kép). A finoman faragott konzolon gondosan vésett AV monogram látható, amely valószínűleg a kőfaragómester szignója volt. Hasonló konzolos megoldással találkozunk a siklósi vár ún. „Zsigmond” szobájának zárterkélyénél is.

A KÁPOLNA REKONSTRUKCIÓJA

A gótikus faragványok egy külön csoportját képezik azok a darabok, amelyek a nyugati zárterkély belső architektúrájához tartoztak, és amelyek alapján megkíséreltük annak részleges rekonstrukcióját is. Amint az a kutatásaink folyamán kiderült, a gótikus faragványok között öt olyan darabot találtunk, amelyről megállapítható volt, hogy eredetileg kétségtelenül a zárterkélyhez tartoztak. Közülük is ki kell emelnünk azokat a gazdagon profilált sarokdarabokat, amelyek alapján a zárterkély boltozati rendszere, emeleti szintjének belső térképezése is (177. kép) rekonstruálható volt.

A négyzet alaprajzú belső tér boltozati rekonstrukciójának két kulcsdarabja is volt. Mindkét sarokdarab többszörösen tagozott körtetagos bordaindítását is részben megőrizte (178. kép). Ezek segítségével egyértelműen rekonstruálható a négyzet alaprajzú toronyrész keresztboltozatos telerfedése.

A négyzetes helyiséghez – amely tulajdonképpen a

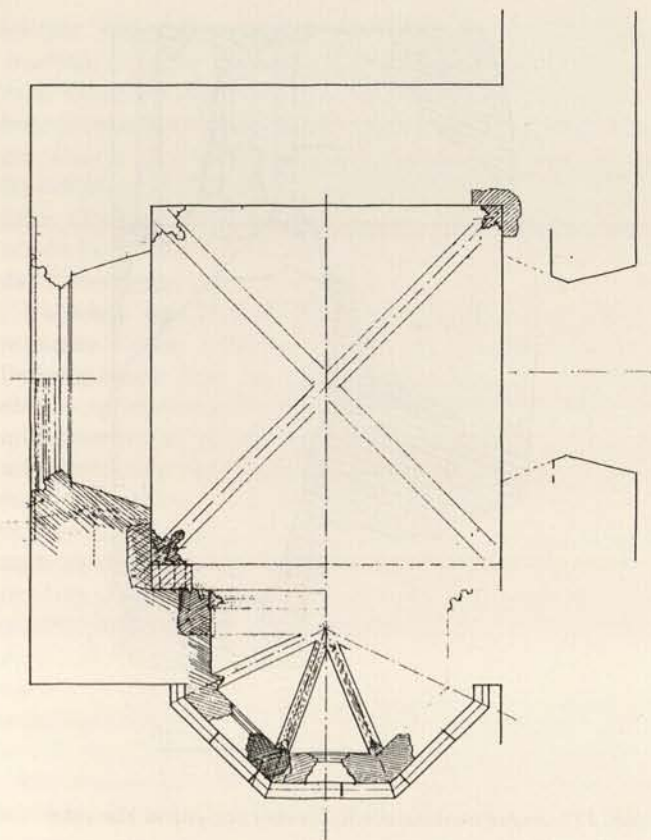

Abb. 177. Rekonstruierter Grundriß der Kapelle
177. kép. A kápolna rekonstruált alaprajza

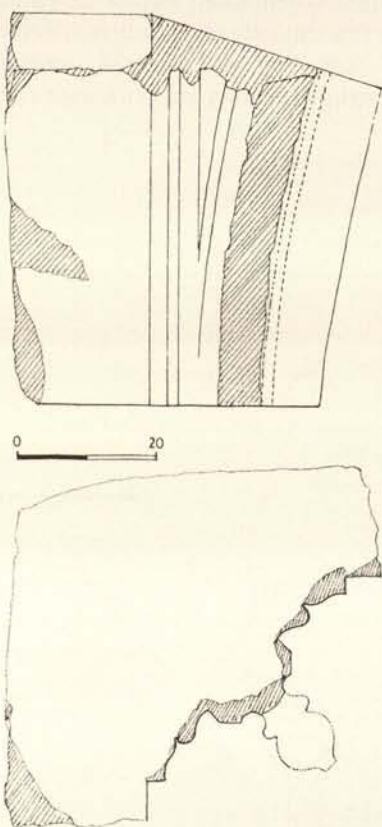

Abb. 178. Eckstein mit Rippenanfang aus der Kapelle
178. kép. Sarokkő bordaindítással a kápolnából

besteht. Ein wesentlich bedeutenderes Element ist jedoch der Rahmenstein mit Rippenanfang von einer der Fensteröffnungen des Erkers (Abb. 179). Zum Rahmen eines der anderen Erkerfenster mag das Rahmensteinfragment mit Maßwerk gehört haben (Abb. 180), dessen Profil mit dem des vorgenannten Rahmensteines fast vollständig übereinstimmt. Im Zuge der Rekonstruktion plazierten wir dieses Fenster an der Westfront des Turmes. Dies ist aller Wahrscheinlichkeit nach die Hauskapelle des Palastes gewesen, obwohl sie nicht geostet war. Dafür gibt es im Mittelalter allerdings mehrere Beispiele, und zwar in erster Linie auf deutschem Gebiet. Die Errichtung des Erkers kann mit der Bautätigkeit des Bischofs Heinrich von Alben in Zusammenhang gebracht werden.

Neben der relativ großen Zahl gotischer Steinfragmente hält sich die Zahl von Elementen der Renaissancearchitektur verständlicherweise in Grenzen, da die Bautätigkeit dieses Zeitalters in Szászvár eher Dekorationscharakter trug. Im Spiegel der Grabungen scheint es, als habe sie sich nur auf den Nordflügel des Gebäudekomplexes beschränkt. Das zum Vorschein gelangte Steinmaterial im Renaissancestil besteht hauptsächlich aus Fragmenten von Fensterrahmen, obwohl sich auch das eine oder andere Stück vom Stockstein einer Tür darunter befindet. Anhand des Materials der einzelnen Steinfragmente sowie ihrer Bearbeitungsweise und Qualität lassen sich zwei Gruppen absondern. Zur ersten, die einen beträchtlichen Teil des Materials ausmacht, gehören die Stücke aus feinkörnigem, weichem Kalkstein. Sie ähneln den Renaissancebauskulpturen im Steinmaterial von Márévár. Das Material der zweiten Gruppe ist Kalktuff. Hierzu gehören nur einige, vermutlich vom Stockstein eines Türrahmens stammende Fragmente.

Die Rahmensteine und Fensterkreuze aus weichem Kalkstein sowie die ein bis zwei zum Vorschein gelangten Gesimsfragmente weisen eine hohe Bearbeitungsqualität auf. Sie sind reich profiliert und ihre Formen präzise ausgearbeitet. Das heißt, diese Steinmetzarbeiten können mit der Bautätigkeit Bischof Szatmáris in Pécs in Zusammenhang gebracht werden. Aufgrund der vorliegenden Fragmente konnte der Steinrahmen eines Renaissance-Kreuzstockfensters rekonstruiert werden (Abb. 165), das die Hoffassade im Obergeschoß des Nordflügels mit Strebepfeilern zierte.

Erwähnt werden sollten auch noch einige abkantig profilierte Kämpfersteine und Gewölbstücke, die ebenfalls im Bereich vor dem Nordflügel mit Strebepfeilern ans Licht kamen, und zwar in der Aufschüttung des Hofes. Diese architektonischen Fragmente sind in zweierlei Hinsicht von großer Bedeutung. Einerseits belegen sie zweifelsfrei, daß die Zwischenräume der Pfeiler überwölbt waren, andererseits bietet sich mit ihnen die Möglichkeit, die Gewölbelösung der Strebepfeilerarkaden zu rekonstruieren (Abb. 162).

Von der großen Zahl architektonischer Steinfragmente sollten an dieser Stelle nur einige jener Stücke vorgestellt werden, welche nicht nur als Einzelstücke bedeutend und zum Teil altersbestimmend waren, sondern auch als Grundlage der teilweisen und in mehreren Fällen sogar vollständigen Rekonstruktion gedient haben. Vergleicht bzw. ergänzt man diese Rekonstruktionen mit den »in situ« vorgefundenen Details der Gebäudeplastik, zeich-

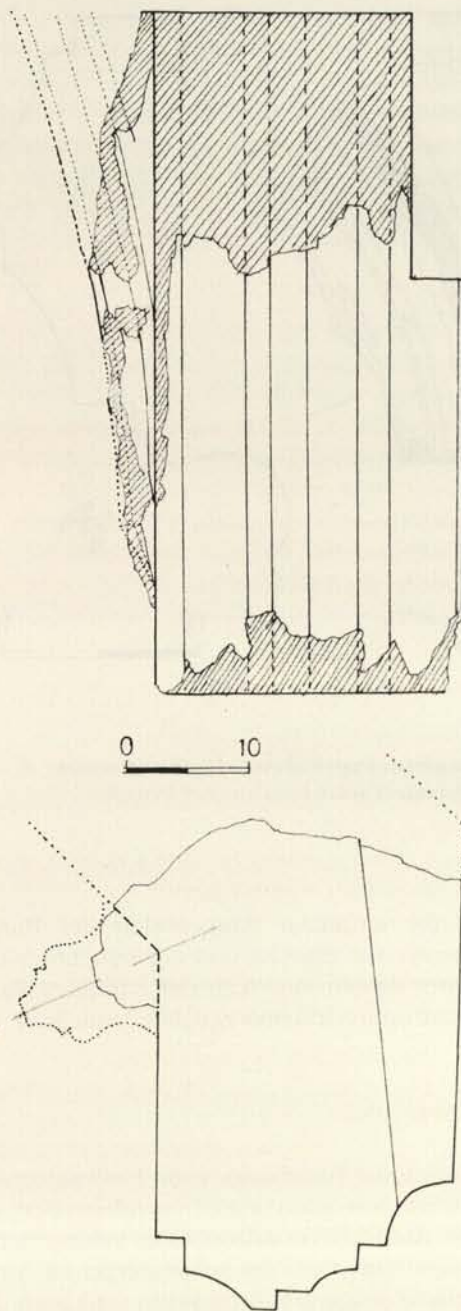

Abb. 179. Fragment eines zur Kapelle gehörenden Fensterrahmens

179. kép. A kápolnához tartozó ablakkeret töredéke

nyugati torony első emelete – déli irányban a nyolcszög három oldalával záródó zárterkély csatlakozott. A zárterkély és a helyiség közötti átjárót képező diadalív szarkóvének is előkerült egy darabja, amelyet két hengertag között egy horony profilál. Lényegesen jelentősebb faragványunk azonban az a bordaindításos keretkő, amely tulajdonképpen a zárterkély egyik ablaknyílásának töredéke (179. kép). A zárterkély egy másik ablakának kőkeretéhez tartozhatott az a mérműves kerettöredék (180. kép), amelynek profilja az előzőekben említett keretkő profiljával szinte csaknem azonos. A rekonstrukció során ezt az ablakot a toronyrész nyugati homlokzatán helyeztük el. Minden valószínűség szerint ez volt a palota házikápolnája, noha nem volt keletelt. E megoldást illetően több

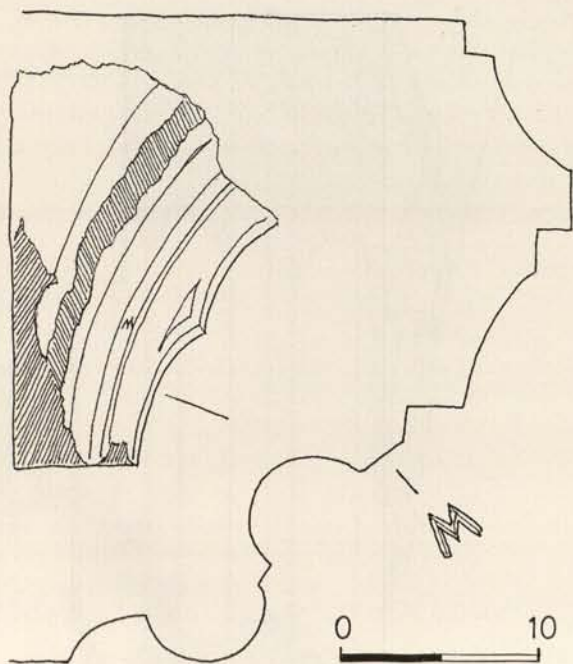

Abb. 180. Stocksteinfragment eines Maßwerkfensters
180. kép. Mérnökablak keretkövének töredéke

nen sich die einzelnen Bauperioden der Burg von Szászvár sowie die inneren und äußeren Erscheinungsformen ihrer Bauten innerhalb der einzelnen Perioden bzw. die Zierformen früherer Zeitalter deutlich ab.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Ergebnisse der Forschungen und Freilegungen in der Burg von Szászvár kann man folgendermaßen zusammenfassen. Auf ihrer Grundlage ist es gelungen, die Geschichte einer außerhalb der mittelalterlichen Pécs-er Bischofsresidenz gelegenen Burg kennenzulernen, die zugleich eines der bedeutenden Wirtschaftszentren der reichsten Diözese des Landes war. Ähnliche Bischofsburgen gab es natürlich auch in anderen Bistümern. Unter diesen ist sie jedoch heute die einzige, welche restlos freigelegt wurde und durch die man Einblick in das mittelalterliche Leben einer solchen Burg gewinnen kann. Da sich die Burg von Szász im Besitz des jeweiligen Bischofs von Pécs befand, teilte sie im Laufe der Jahrhunderte - zwischen dem 13. und 18. Jahrhundert - stets das glückliche oder tragische Schicksal der Pécs-er Bischofsburg. So war es auch zur Zeit der Türkenherrschaft. Anhand der Forschungen konnten wir die Gebäude und Wehranlagen einer solchen Burg sowie die Entwicklung ihrer topographischen Lage innerhalb der Siedlung im Laufe des Mittelalters kennenlernen.

Die Vielfältigkeit des bei den Grabungen zum Vorschein gelangten reichen Fundmaterials hingegen gewährte einen Einblick in den Alltag der Burg. Gleichzeitig diente ein Teil des Materials - in erster Linie die ebenfalls in großer Zahl gefundenen, sehr mannigfaltigen Ofenka-

példával találkozunk a középkor folyamán, mégpedig elsősorban német területen. A zárterkély kialakítása Albeni Henrik építkezéseivel hozható kapcsolatba.

A gótikus építészeti töredékek aránylag nagy száma mellett a reneszánsz kőfaragványoké érhető módon lényegesen kevesebb, mivel e korszak építkezése inkább csak díszítő jellegű volt Szászváron, s az átadások tükrében úgy tűnik, hogy csak az épületegyüttes északi szárnyára terjedt ki. Az előkerült reneszánsz faragott kőanyag elsősorban kő ablakkeret töredékekből áll, de akad közöttük egy-egy ajtókeret - darabja is. Az egyes faragványok kőanyaga, valamint megmunkálásuk módja és minősége alapján két csoportot különböztethetünk meg közöttük. Az egyik - ez az anyag jelentős része - finomszemcsés puha mészkő, amely a márévári reneszánsz faragványok kőanyagához hasonló, a másik viszont mésztufa, amelyet csak néhány töredék képvisel; valószínű, hogy ez utóbbiak ajtókeret szárkövének töredékei.

A puha mészkőből faragott keretkő és ablakosztó, valamint az előkerült egy-két párkánytöredék megmunkálása igen kvalitásos. Valamennyi gazdagon profilált és műformáik finoman kidolgozottak, így ennek alapján e faragványok Szatmári püspök pécsi építkezéseivel hozhatók kapcsolatba. A meglévő töredékek alapján rekonstruálható volt egy keresztosztós reneszánsz ablak kökerete (165. kép), amely az északi támpilléres szárny emeleti udvari homlokzatát díszítette.

Meg kell még említenünk azokat az élszedéssel profilált vállköveket és boltívdarabokat, amelyek ugyancsak a támpilléres északi szárny előtti részen kerültek elő az udvar feltöltéséből. Ezek az építészeti fragmentumok két szempontból is igen nagy jelentőséggel bírnak, egyrészt azért, mert kétségtelenül bizonyítják, hogy a pillérközők átboltozottak voltak, másrészt viszont lehetőséget nyújtanak a támpilléres árkádsor boltozati megoldásának rekonstrukciójára (162. kép).

A nagyszámú építészeti faragvány közül mindössze néhány olyan darabot kívántunk bemutatni, amely nemcsak egyedileg jelentős és részben korhatározó, hanem a részleges, vagy több esetben a teljes rekonstrukcióhoz is alapul szolgált. E rekonstrukciókat egybevetve, illetve kiegészítve az épületek „in situ” épületplasztikai részleteivel, világosan kirajzolódnak a szászvári vár építésének egyes korszakai és épületeinek az egyes korszakokban volt külső és belső megjelenési formái, valamint a korábbi korszakok műformáinak továbbélése.

ÖSSZEFOGLALÁS

A szászvári vár kutatásának és feltárásának eredményeit az alábbiakban összegezhetjük röviden. Segítségükkel sikerült megismernünk a középkori pécsi püspökök rezidencián kívüli várának történetét, amely egyben az ország egyik leggazdagabb egyházmegyéjének egyik jelentős gazdasági központja is volt. Természetesen ehhez hasonló püspöki várak más egyházmegyékben is voltak, de közülük ma ez az egyetlen, amely teljes mértékben feltárt és

cheln, hauptsächlich mit Wappendarstellungen (Abb. 181), sowie die Steinmetzarbeiten - auch als ergänzende historische, architekturhistorische, ja man könnte sagen kulturhistorische Quelle. Denn durch sie wurde es in Kenntnis der von den einzelnen Bischöfen in Szászvár veranlaßten Bauarbeiten und Ausschmückungen möglich, die entsprechenden Angaben auch auf die Bischofsburg von Pécs - die Residenz - zu beziehen, wo derartige Forschungen nicht stattgefunden haben.

Die Forschungsergebnisse der beiden Bischofsburgen ergänzen einander also gut. In Anbetracht dessen meinen wir, daß es aufgrund der neuesten Ergebnisse doch gelungen ist, die mittelalterlichen Baudenkmäler der beiden Bischofsburgen und im Zusammenhang damit die diesbezügliche Tätigkeit der einzelnen Bischöfe sowie deren Wirken als Förderer der Kunst und Kultur vorzustellen - wie beispielsweise im Falle von Bischof Wilhelm die Gründung der ersten ungarischen Universität oder der Bau der Goldenen Marienkapelle von seinem Vorgänger, Bischof Miklós, oder die Bautätigkeit zur Zeit der Bischöfe Alben und später dann der Bischöfe Zsigmond Ernusz und György Szatmári. Ihrem künstlerischen Interesse bzw. Mäzenatentum verdanken wir die Entstehung solcher Werke der ungarländischen gotischen Plastik wie die Stücke des Skulpturenfundes aus der Goldenen Marienkapelle - die Ausstattung der Kapelle, ferner das Grabmal Bischof Wilhelms -, welche den Einfluß der gotischen Plastik Frankreichs widerspiegeln, oder die großartigen Leistungen der dekorativen Skulptur an den Renaissancebauten Bischof Szatmáris, von der die Steinmetzarbeiten der Aedes Sacmariae künden.

Daß zur Innenausstattung der einzelnen Räume in den beiden Burgen auch Prunköfen gehörten, haben in erster Linie die in der Burg von Szász zum Vorschein gelangten Ofenkacheln bewiesen. Diese Kunstwerke der Kleinplastik zieren bischöfliche und königliche Wappen oder geometrische Ornamente - Maßwerke - sowie figurale Darstellungen. Eben solche oder ähnliche Öfen standen gewiß auch in den repräsentativen Räumen der Pécs-er Bischofsresidenz.

Unter den gotischen Architekturfragmenten der Burg von Szászvár sind insbesondere die von den Bauten des 15. Jahrhunderts erhalten gebliebenen Überreste hervorzuheben. Sie gehen auf die Bautätigkeit der Pécs-er Bischöfe Johann und Heinrich von Alben - hauptsächlich des Letzteren - zurück und zeigen eine enge Verbindung zur Budaer bzw. Visegráder und dadurch zur Hofkunst. Das hat für uns vielleicht deshalb größere Bedeutung, weil es in Pécs gerade aus diesem Zeitalter nur sehr wenige Denkmäler gibt.

Die in der mittelalterlichen Pécs-er Bischofsburg stehende, 1217 gegründete, Johannes dem Täufer geweihte romanische Kapelle des Kollegiatstiftes, die 1355 gegründete und gleichfalls in der Burg stehende gotische Kapelle der Goldenen Maria, die auch als Universitätskapelle diente, das ebenfalls in der Burg befindliche Gebäude der 1367 gegründeten ersten ungarischen Universität, die im Laufe der Jahrhunderte hier blühende bildende Kunst sowie die anderen Kunstgattungen, die Literatur, dies alles sind lebhafteste Beweise dafür, daß Ungarn und eine Stadt mit großer Vergangenheit wie Pécs das ganze Mittelalter hindurch Hüter und Vertreter der christ-

amelyen keresztül betekintést nyerhetünk egy ilyen vár középkori életébe. A mindenkori pécsi püspök tulajdonát képező szászai vár az évszázadok során - a XIII-XVII. század között - a pécsi püspökvár jó és rossz sorsában egyaránt osztozott, s nem volt ez másként a török uralom idején. A kutatások nyomán megismerhettük egy ilyen vár épületeit, valamint annak védelmi rendszerét és a településen belüli topográfiai helyzetének alakulását a középkor folyamán.

Az ásatások során előkerült igen gazdag leletanyag sokrétősége pedig bepillantást engedett a vár hétköznapjainak életébe. De kiegészítő történeti, építészettörténeti, egyszóval kultúrtörténeti forrást is jelent az anyagnak különösen az a része - mint a szép számban előkerült és változatos főleg címerábrázolásos kályhacsempék (181. kép), valamint a kőfaragványok, tulajdonképpen lehetőséget adtak arra, hogy az egyes pécsi püspökök építtető és díszítettő szászvári tevékenységét megismerve, annak adatait vonatkoztatni tudjuk a pécsi püspökvárra is, mivelhogy ilyen jellegű kutatások az utóbbi lelőhelyen - a rezidenciában - nem voltak.

A két püspökvár kutatásának eredményei tehát jól kiegészítik egymást. Úgy gondoljuk, hogy a legújabb eredmények alapján sikerült bemutatni a két püspöki vár középkori építészeti emlékeit és ennek kapcsán az egyes püspökök építtető tevékenységét, továbbá a kultúra és művészetpártoló munkásságukat: Vilmos püspök esetében az első magyar egyetem alapítását, elődje, Miklós püspök esetében az Aranyos Mária kápolna építését, az Albeniek és a későbbiekben Ernusz Zsigmond és Szatmári György püspökök építkezéseit. Művészeti igényük, illetve művészetpártolásuk nyomán a magyarországi gótikus szobrászat olyan alkotásai születtek, mint az Aranyos Mária kápolna szoborleletének darabjai - a kápolna belső liturgikus, Vilmos püspök síremléke. Vagy Szatmári reneszánsz építkezései díszítő szobrászatának pompás alkotásai, amelyekről az „Aedes Sacmariae” faragványai tanúskodnak.

A két vár helyiségeit díszítő kályháról elsősorban a szászai várban előkerült darabok alapján szerezhetünk tudomást. Ezeket a művészi kisplasztikai alkotásokat püspöki és királyi címerek, valamint geometrikus ornamensek - mérművek és figurális ábrázolások díszítik. Minden bizonnyal ugyanilyenek díszítették a pécsi püspöki rezidencia reprezentatív helyiségeit is.

A szászvári vár gótikus építészeti maradványai közül ki kell emelnünk a XV. századi építkezéseket, amelyek az Albeniek - János és Henrik, főleg ez utóbbi -, pécsi püspökök nevéhez fűződnek, és amelyek szoros kapcsolatot mutatnak Budával és Visegráddal és ezen keresztül az udvari művészettel. Ez számunkra talán azért is nagyobb jelentőségű, mivel ennek a korszaknak az emlékei Pécsről igen hiányosak.

A középkori pécsi püspökvárban állott, 1217-ben alapított Keresztelő Szent János társaskáptalan román kori kápolnája, az 1355-ben alapított és ugyancsak a várban álló gótikus Aranyos Mária kápolna, amely püspöki és egyetemi kápolnaként működött, az 1367-ben alapított első magyar egyetem várbeli épülete, valamint az évszázadok

lichen Kultur Europas und innerhalb dieser Wahrer ihrer eigenen nationalen Kultur gewesen sind.

során itt virágzott képzőművészet, irodalom mind annak élénk bizonyítéka, hogy Magyarország és annak egyik olyan nagymúltú városa, mint Pécs a középkor egész folyamán saját nemzeti kultúráját megőrizve az európai keresztény kultúra letéteményese és képviselője volt.

Abb. 181. Gotische Ofenkachel mit dem Wappen der Bischöfe Alben aus der Burg von Szászvár
181. kép. Gótikus kályhacsempe az Albeniek címerével a szászi várból

0 5

MÁRIA G. SÁNDOR

ZUSAMMENFASSUNG

ÖSSZEFOGLALÁS

In unserem Buch waren wir bestrebt, einen Eindruck von der Erforschung und Freilegung sowie, anhand der Ergebnisse, von der historischen beziehungsweise kunsthistorischen Bedeutung zweier mittelalterlicher Bischofsburgen zu vermitteln. Die drei ersten Kapitel behandeln die Baugeschichte der einzelnen Gebäude der Bischofsburg von Pécs, wobei wir in jedem Fall versucht haben, Geschichte, Forschungsgeschichte, Baugeschichte, Kunstgeschichte und Denkmalpflege nach einer klaren Konzeption zu besprechen. Stärkere Betonung erhielt die Behandlung der in jüngster Zeit freigelegten Denkmäler, weshalb die Abschnitte über den Dom und den Bischofspalast kürzer ausgefallen sind. Auch die römerzeitliche Vorgeschichte von Pécs wurde im Kapitel Siedlungsgeschichte nur kurz behandelt.

Die Pécs-er Bischofsburg ist eine der am unversehrtesten erhalten gebliebenen mittelalterlichen Burgen Ungarns. Unsere Forschungen erbrachten sehr bedeutende neue Ergebnisse in bezug auf das Verhältnis der beiden Burgmauern zueinander sowie deren Alter. Als Überrest der frühesten Befestigung ist die äußere Burgmauer zu betrachten, da sich die unter dem Gebäude der 1367 gegründeten Universität freigelegten früheren romanischen Bauten unter der inneren Burgmauer fortsetzen und an der äußeren Burgmauer orientieren. Im Laufe der Forschungen konnte festgestellt werden, daß es sich bei der nördlichen Abschlußmauer des nach dem Abriß des romanischen Bischofspalastes an dieser Stelle entstandenen Gebäudes um das Gebäude der unter Bischof Wilhelm errichteten Universität handelte. In dieser Zeit, also in den Jahren zwischen 1361 und 1374, baute man auch das System der inneren Burgmauer aus. Die Datierung in die Zeit Bischof Wilhelms bekräftigt auch das dort gefundene Wappen. Ebenfalls früher als die innere Burgmauer wurde die 1355 von Bischof Nikolaus gegründete Kapelle der Goldenen Maria erbaut, denn wegen der Kapelle mußte man später die Linie der Burgmauer unterbrechen. Neue Erkenntnisse im Hinblick auf die Chronologie des Befestigungssystems hat also wirklich nur die archäologische Forschung gebracht.

Besonders hervorzuheben ist der auch in mitteleuro-

Könyvünkben igyekeztünk bemutatni két középkori püspöki vár kutatását, feltárását és annak eredményeinek alapján történeti, művelődéstörténeti jelentőségét. Az első három fejezet a pécsi püspökvár egyes épületeinek építéstörténetét tárgyalja. Minden esetben megkíséreltük a történetet, kutatástörténetet, építéstörténetet, művészettörténetet műemlékvédelmet világos szerkezetben tárgyalni. Hangsúlyosabb szerepet kapott azonban az újonnan feltárt emlékek ismertetése. Ezért aránytalanul rövidebb, a Székesegyház, a püspöki palota bemutatása. A történeti fejezetben csak röviden kívántuk ismertetni Pécs római kori előzményeit.

A pécsi püspökvár Magyarország középkori várai közül az egyik legépebben fennmaradt erődítmény. A kutatások a várfalak korára és a két várfal egymáshoz való viszonyára hoztak nagy jelentőségű új eredményeket. A legkorábbi erődítésmaradványnak a külső várfal tekinthető, annak alapján, hogy az 1367-ben alapított egyetem alatt feltárt korábbi román kori épületek a belső várfal alatt tovább húzódnak és a külső várfalhoz igazodnak. Megállapítható volt a kutatások alapján, hogy a román kori püspöki palota elbontása után a helyén épült épület északi végfala, a Vilmos püspök által épített egyetem épülethez tartozik és ugyancsak ebben az időben épül ki a belső várfal rendszer is, tehát 1361–1374 közötti időszakban. A Vilmos püspök kori keltezés az ott talált címer ugyancsak alátámasztja. Az 1355-ben alapított Aranyos Mária kápolna is a belső várfal rendszer előtt épült – amelyet Miklós püspök alapított, hiszen a várfal vonalát e helyen meg kellett törni a kápolna miatt. Az erődítésrendszer kronológiája szempontjából valóban csak a régészeti kutatás tudott új eredményeket hozni.

Külön ki kell emelnünk a középeurópai szempontból is jelentős művészettörténeti értéket képviselő szobor leletet, amelyet a Mária kápolna kőfaragványai c. fejezetben tárgyalunk. Sikerült a lelet keltezése az egymást támogató történeti, régészeti művészettörténeti adatok segítségével. Így egyértelműen a XIV. század harmadik negyedére kell meghatározni azt. A síremlék esetében pedig megrendelőnek Vilmos püspököt kell tekintenünk. Így Vilmos püspök halála 1374 a meghatározó évszám.

päischer Relation einen bedeutenden kunsthistorischen Wert verkörpernde Skulpturenfund, welchen wir in dem Kapitel über die plastischen und architektonischen Fragmente der Marienkapelle behandeln. Mit Hilfe der einander bekräftigenden historischen, archäologischen und kunsthistorischen Angaben gelang es, den Fund zu datieren. Demnach muß man ihn eindeutig ins dritte Viertel des 14. Jahrhunderts setzen. Im Falle des Grabdenkmals ist Bischof Wilhelm als Auftraggeber und somit das Jahr seines Todes, 1374, als entscheidende Jahreszahl zu betrachten.

Die plastischen Elemente der Skulpturen sowie die architektonischen Elemente und Seitenplatten der Tumba des Grabdenkmals, die Bemalung des Materials und die stilistischen Übereinstimmungen deuten auf eine enge Werkstattbeziehung hin. Möglich, daß die großen bemalten Skulpturen, die auf Mauerpfeilern unter dem zum Vorschein gelangten Baldachinen standen, einst als Dekoration der Kapelle dienten.

Doch das würde, wie auch Gergely Buzás betonte, einen chronologischen Widerspruch bedeuten. Außer Zweifel steht, daß die Grabung im Chor der Kapelle, neben dem Hauptaltar, ein Grab zutage brachte, das man gleichzeitig mit den Fundamenten der 1355 gegründeten Kapelle gemauert hatte. Dies war gewiß das Grab des Kapellengründers, des Bischofs Nikolaus. Die Grabgrube, in der die plastischen und architektonischen Fragmente zum Vorschein kamen, grenzte ihrer Grundrißanordnung zufolge vermutlich an die nordöstliche Seitenkapelle. Berücksichtigt man den darüber errichteten monumentalen Grabbau, dürfte es die Grabstätte einer vornehmen Person – eines Bischofs – gewesen sein. Demnach war dies das Grabdenkmal Bischof Wilhelms, des Nachfolgers von Bischof Nikolaus. Das belegt einerseits die unbestreitbar für das 14. Jahrhundert kennzeichnende Behandlung der Steinmetzarbeiten. Andererseits geht auch aus den Quellen hervor, daß Bischof Wilhelm ebenfalls in dieser Kapelle bestattet wurde. Der Universitätsgründer, Bischof Wilhelm, hat die Kapelle auch als Universitätskapelle benützt, so daß ihm deren Innendekoration ebenso wichtig gewesen sein dürfte. Bischof Nikolaus von Neszmély verstarb im Jahr 1360, von der Gründung der Kapelle bis zu seinem Tode verblieben ihm also fünf Jahre. Da man den Bischof in der Kapelle bestattete, mußte diese schon eingeweiht worden sein. Nach Meinung des Theologieprofessors József Takács konnte man die Kapelle auch einweihen, wenn ihre Innendekoration noch nicht fertiggestellt war, der Hauptaltar aber bereits stand. Somit ist nicht auszuschließen, daß zur Zeit von Bischof Nikolaus nur die Kapelle mit dem Hauptaltar gestanden hat. Das bedeutet, daß man in den Jahren 1355-1360 zwar mit den Arbeiten zur plastischen inneren Ausgestaltung der Kapelle begann, die sich aber bis in den Zeitraum des Episkopats von Bischof Wilhelm zwischen 1361 und 1374 hinzogen. Nach Bischof Nikolaus' Tod stand der Bischofsstuhl nur zwei Monate leer. Es wäre also denkbar, daß eine Gruppe der Steinmetzmeister Pécs während dieser Zeit nicht verließ und die Arbeit unter Bischof Wilhelm fortsetzte.

Geht man jedoch davon aus, daß im Falle der Seitenplatten der Tumba und der großen bemalten Skulpturen Werkstatt und Meister identisch sind, kann man die von

A szobrok, valamint a síremlék architektonikus elemeinek és tumba oldallapjainak, anyag festés és stílusazonossága szoros műhely kapcsolatra vallanak. A nagyméretű festett szobrok lehetséges, hogy magát a kápolnát díszítették falpillérek az előkerült baldachinok alatt.

Ez azonban kronológiai ellentmondást eredményezhet, amint erre Buzás Gergely is felhívta a figyelmet. Kétségtelen, hogy Miklós püspök által 1355-ben alapított kápolna alapozásával egyidőben a kápolna szentélyében falazott sírt tárt fel az ásatás a főoltár mellett, ez minden bizonnyal az alapító püspök sírja volt. A szobor töredékeket rejtő sírgödör alaprajzi helyzete szerint az észak-keleti mellék-kápolnához csatlakozhatott. A felette álló monumentális sírépítményt figyelembevéve előkelő személy – püspök – sírhelye lehetett. Ez pedig Miklós püspök utódjának Vilmos püspök síremléke volt. Ezt a faragványok vitathatatlanul XIV. századi keltezése is bizonyítja. Másrészt a források szerint is Vilmos püspököt is e kápolnában temették el. Az egyetem alapító Vilmos püspök e kápolnát egyetemi kápolnaként is használta. Így ennek a belső díszítése is fontos lehetett számára. Neszmélyi Miklós püspök 1360-ban hal meg. Így Miklós püspöknek 5 éve volt a kápolna alapítás és halála között. Minthogy a püspököt a kápolnában temették el így annak már felszenteltnek kellett lennie. Takács József teológiai professzor véleménye szerint, ha a kápolna belső díszítése nem volt kész akkor is felszentelhető volt a kápolna ha abban a főoltár állott.

Így feltételezhető az is, hogy Miklós püspök idején csak a kápolna állott az oltárral. Avagy megkezdődött 1355-1360 között a kápolna belső szobrászati díszítése és az áthúzódott Vilmos püspök idejére 1361-1374 közé. A püspöki szék Miklós püspök halála után csak két hónapig volt üres. Így lehetséges az is, hogy a mesterek egy csoportja ez idő alatt nem távozott el Pécsről és folytatta munkáját Vilmos püspök idejében.

Ha azonban a tumba oldallapok és a nagyméretű festett szobrok műhely és mester azonosságát feltételezzük akkor el lehet fogadni Buzás Gergely azon feltételezését, hogy a sír melletti északi oldalkápolnát amely a püspök sírkápolnája volt a síremlékekkel egyidőben díszítették. Így azonban felmerül a kérdés, hogy az egész kápolna liturgikus terének szobrászati díszítését beleértve az oklevelekben említett nyolc oltár nem ugyancsak Vilmos püspök idejében készült-e. A szobrok töredékes volta a kápolnához viszonyítva kis száma nem teszi lehetővé, hogy ebben a kérdésben végérvényesen állást tudjunk foglalni.

Mindenesetre Vilmos püspök egy európai műveltségű főpap akinek az udvarral szoros kapcsolata volt. 1353-ben már Nagy Lajos király szolgálatában áll, 1361-ben megfordul a pápai udvarban Avignonban. Nagy Lajos király öt küldte IV. Károlyhoz és IV. Rudolf osztrák herceghez is.

Így érthető, hogy a síremlék analógiái Avignonba mutatnak, ahogy erre számos példa utal a könyvben. Így életrajzi adatai alátámasztják a stíluskritikai elemzést. Vilmos püspök pecsétje ugyancsak Avignoni előképre, illetve a francia XIV. századi szobrászatra utalnak. A síremlék egyes elemei a bécsi Stefánsdóm 1351 után elkészült egyes elemeivel mutatnak formai rokonságot. A baldachinos síremlék felépítése architektonikus részletei egyértelműen Avignoni előképre utalnak. Feltételezhetően raj-

Gergely Buzás geäußerte Vermutung akzeptieren, wonach die nördliche Seitenkapelle neben dem Grab, welche die Grabkapelle des Bischofs war, und das Grabdenkmal zur gleichen Zeit geschmückt wurden. Allerdings wirft das die Frage auf, ob die plastischen Dekorationen des gesamten liturgischen Raumes der Kapelle, einschließlich der acht urkundlich erwähnten Altäre, nicht ebenfalls in der Zeit Bischof Wilhelms entstanden sind. Der fragmentierte Zustand der Skulpturen und ihre im Verhältnis zur Kapelle geringe Anzahl ermöglichen es uns nicht, in dieser Frage endgültig Stellung zu beziehen.

Auf jeden Fall war Bischof Wilhelm ein Prälat europäischen Formats, der enge Beziehungen zum Königshof pflegte. Schon 1353 stand er im Dienste König Ludwigs I., 1361 weilte er am päpstlichen Hof in Avignon, und ihn entsandte Ludwig auch zu König Karl IV. nach Böhmen und zum österreichischen Herzog Rudolf IV. So ist es verständlich, daß die Analogien des Grabdenkmals, wie zahlreiche Beispiele im Buch belegen, nach Avignon weisen. Seine biographischen Daten bekräftigen also die stilkritische Analyse. Auch das Siegel Bischof Wilhelms deutet auf Avignoner Vorbilder beziehungsweise die französische Plastik des 11. Jahrhunderts hin. Einzelne Elemente des Grabdenkmals zeigen Formverwandschaft mit einzelnen nach 1351 entstandenen Elementen des Wiener Stephansdoms. Die architektonischen Details im Aufbau des Grabdenkmals mit Baldachin lassen eindeutig Avignoner Vorbilder erkennen. Vermutlich hatte sich Bischof Wilhelm Zeichnungen oder ein Musterbuch von dort beschafft oder selbst mitgebracht. Einige Jahrzehnte später folgte König Sigismund dem Beispiel und ließ, wie eine Abrechnung bezeugt, in Avignon ebenfalls Zeichnungen anfertigen.

Eine andere Frage wirft die Stilbeziehung des Meisters der großen bemalten Skulpturen auf. Es darf angenommen werden, daß Bischof Wilhelm mehrere Meister mit unterschiedlichem Können einlud, so daß sich in der Konstruktion des Grabdenkmals das Avignoner Vorbild mit dem Mitte des 14. Jahrhunderts bekannten Wiener Stil vermischt. Die bemalten Skulpturen unterscheiden sich nicht nur in ihrem Material von den unbemalten, sondern bis zu einem gewissen Grad auch in ihrem Stil. Auf jeden Fall sind sie Arbeiten eines anderen Meisters, vermutlich aber derselben Werkstatt. Parallelen fanden wir auch hierzu im Wiener Stephansdom. Den großen Figuren steht der plastische Schmuck an den Portalen der Wiener Minoritenkirche am nächsten, der nach der jüngsten Datierung um 1340 von Jakobus Parisiensis angefertigt wurde. In Betracht zu ziehen sind darüber hinaus die Impulse des »Michaeler-Meister«. Der Einfluß der französischen Plastik an diesem Ort läßt sich also nicht nur auf stilkritischer Grundlage nachweisen. Die Meister der »Minoritenwerkstatt« dürften auch die Skulpturen der im Chor der Wiener Kirche Maria am Gestade stehenden Verkündigungsgruppe geschaffen haben, und zwar ebenfalls Mitte des 14. Jahrhunderts. In diesem Zusammenhang möchten wir noch einmal auf den Umstand hinweisen, daß Bischof Wilhelm auch am Hofe des österreichischen Herzogs Rudolf IV. weilte, dessen Herrschaft im Hinblick auf die Architektur und Plastik eine Blütezeit war.

zot vagy mintakönyvet hozott vagy hozathatott Vilmos püspök.

Néhány évtizeddel később jó példáját látjuk, hogy Zsigmond király rajzot készíttetett Avignonban erről elszámolás is tanúskodik.

A második kérdés a nagy festett szobrok mesterének stílári kapcsolatát veti fel.

Feltételezhető, hogy Vilmos püspök különböző tanultságú mestereket hoz és így keveredik az avignoni előkép a síremlék konstrukcióban a bécsi XIV. század közepén ismert stílussal. A festett szobrok nemcsak anyagukban válnak el a festetlenétől, hanem bizonyos fokig stílusukban is, minden képen egy másik mester munkája, de feltételezhetően azonos műhelyben. Mint már a síremlék architektonikus részleteinél a bécsi Stefánsdómban találtuk a párhuzamot. Úgy a nagy figurális szobrokhoz, a legközelebb áll a bécsi Minorita templom kapuzatainak szobrászata, amelyet a legújabb datálás szerint 1340 körül Jakobus Parisiensis mester készített. Ugyancsak nem hagyható figyelmen kívül a »Michaeler meister« impulzusa is. Így nemcsak stílus kritikai alapon kimutatható a francia szobrászat befolyása e helyen. A »Minoritenwerkstatt« mesterei készíthették a XIV. század közepén az ugyancsak bécsi Maria am Gestade templom szentélyében állott Angyali Üdvözlöt ábrázoló szobrokat is. Fontos megjegyeznünk hogy Vilmos püspök megfordul IV. Rudolf osztrák herceg udvarában, akinek uralkodása virágzó korszak volt az építészet és szobrászat szempontjából.

Így nyugodtan elmondhatjuk, hogy a pécsi Mária kápolna általunk ismert szobrászati emlékei Vilmos pécsi püspöksége alatt készültek 1361-1374 között.

A Mária kápolna műhelyének két összetevője van egy avignoni és a bécsi szobrászat XIV. század közepéről ismert francia hatású stílusa. Kutatásaink végeredménye oda vezetett, hogy a Mária kápolna kőfaragványainak korát a XIV. század harmadik negyedére harározhatjuk meg.

Röviden összegezve eredményeinket a pécsi püspökvár több olyan középkori épületét határozta meg a kutatás, amely eddig a forrásokból volt ismert. Így a Keresztelő Szt. János társaskáptalan kápolnáját, az Aranyos Mária kápolnát, a középkori egyetem épületét továbbá a román kori püspöki palota és az ahhoz kapcsolódó erődrendszer eddig ismeretlen maradványait. Az ásatás során ezen túlmenően a stratigráfia alapján az egyes építési korszakokat szét lehetett választani, ami nagyban hozzájárult a pécsi középkori püspökvár kronológiájának tisztázásához.

Az épületek közül kultúrtörténeti szempontból a legnagyobb jelentőséggel bír az első magyar egyetem épülete, illetve annak feltárt maradványai. Mivel a pécsi középkori egyetem rövid ideig működött így annak épületét nem bővítették, ezért őrizhette meg nagyrészt XIV. századi állapotát – pusztulásáig 1664-ig.

Ez a középeurópai egyetem történet szempontjából is igen figyelemre méltó mivel a XIV. századi alapítású egyetemek első épületei nem ismeretesek.

A rom és az egyes megmaradt műrészletek bemutatása, valamint egy történeti mozzanat – az 1664-es – robbantás

Somit kann man sagen, daß die uns bekannten plastischen Denkmäler der Pécser Marienkapelle im Zeitraum des Pécser Episkopats von Bischof Wilhelm zwischen 1361 und 1374 geschaffen wurden. Die beiden Komponenten der »Werkstatt der Marienkapelle« sind einmal ein Avignoner Stil und zum anderen der ab Mitte des 14. Jahrhunderts bekannte, französisch beeinflusste Stil der Wiener Plastik. Im Endergebnis unserer Forschungen sind die Steinmetzarbeiten der Marienkapelle also ins dritte Viertel des 14. Jahrhunderts zu datieren.

Schließlich konnten durch die Freilegungen mehrere mittelalterliche Gebäude der Pécser Bischofsburg bestimmt werden, die aus Quellen bislang nicht bekannt waren. Zum Beispiel die Johannes dem Täufer geweihte Kapelle des Kollegiatsstifts, die Kapelle der Goldenen Maria, das Gebäude der mittelalterlichen Universität sowie der romanische Bischofspalast und die bis dahin unbekanntesten Reste des angrenzenden Befestigungssystems. Darüber hinaus konnten im Zuge der Grabung auf der Grundlage der Stratigraphie die einzelnen Bauperioden geklärt werden, was weitgehend zur Präzisierung der Chronologie der mittelalterlichen Bischofsburg von Pécs beigetragen hat.

Die größte Bedeutung in kulturhistorischer Hinsicht kommt dem Gebäude der ersten ungarischen Universität bzw. deren freigelegten Überresten zu. Da die Pécser Universität im Mittelalter nur kurze Zeit in Betrieb war, hat man das Gebäude nicht erweitert, weshalb es seinen Zustand des 14. Jahrhunderts - bis zur Zerstörung 1664 - im wesentlichen bewahren konnte. Dies ist auch vom Gesichtspunkt der mitteleuropäischen Universitätsgeschichte bemerkenswert, angesichts dessen, daß die ersten Gebäude der im 14. Jahrhundert gegründeten Universitäten im allgemeinen nicht bekannt sind.

Die Präsentation der Ruine und der einzelnen erhalten gebliebenen architektonischen Details sowie die Folgen der im Jahr 1664 erfolgten Sprengung stellten die daran mitwirkenden Fachleute der Denkmalpflege vor schwierige Aufgaben. Ein Kapitel des Buches beschäftigt sich detailliert mit dieser Problematik.

Bei der Planung des Schutzbaus wurde von den Architekten auch die geplante Nutzung des Raumes zu Ausstellungszwecken berücksichtigt. Dies ergab sich aus der Notwendigkeit, das reiche Fundmaterial an Ort und Stelle zu präsentieren.

Grabung und Bauforschung in der Pécser Bischofsburg brachten zahlreiche neue Ergebnisse, die unsere früheren Kenntnisse in hohem Maße bereichert und die Geschichte der Bischofsburg sowie deren europäische Beziehungen in ein neues Licht gerückt haben.

következményeinek építészeti bemutatása speciális műemlékvédelmi feladatokat rótt az abban közreműködő szakemberekre. A pécsi püspökvár ezen problematikáját külön tanulmány ismerteti részletesen.

A védőépület tervezése során a tervezők figyelemmel voltak a hasznos tér múzeumi kiállítás céljára történő kialakítására. Ennek szükségességét a gazdag leletanyag helyszínén történő bemutatása indokolja.

A pécsi püspökvár ásatása és épületkutatása, számos olyan eredményt hozott, amely nagymértékben gazdagította korábbi ismereteinket és több szempontból új megvilágításba helyezte a pécsi püspökvár történetét és annak európai kapcsolatait.

LITERATURVERZEICHNIS / IRODALOMJEGYZÉK

DIE BISCHOFSBURG ZU PÉCS – SIEDLUNGSGESCHICHTE UND BAUGESCHICHTE IM ÜBERBLICK / *A PÉCSI PÜSPÖKVÁR – TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI ÉS ÉPÍTÉSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE*

- D. Dercsényi, Románkori építészet Magyarországon, Budapest 1973.
- D. Dercsényi–F. Pogány–Z. Szentkirályi, Pécs városképei és műemlékei, Budapest 1966.
- P. Engel, Magyarország világi archontológiája 1301–1457, Budapest 1996.
- G. Entz, Gótikus építészet Magyarországon, Budapest 1974.
- F. Fülep, Sopiana, Budapest 1984.
- Gy. Györffy, Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza, Budapest 1987.
- J. de Haüy, Situationsplan von Pécs aus dem Jahr 1687, Generallandesarchiv VIII/21, Karlsruhe.
- Hermann, Plan der Pécs-er Burg, Original item, Archiv des Domkapitels, Pécs.
- M.G. Sándor, Reneszánsz Baranyában, Budapest 1984.
- M.G. Sándor, A pécsi Püspökvár a korai és késői középkorban, in: Művészettörténet-Műemlékvédelem, Budapest 1994.
- M.G. Sándor, A pécsi Püspökvár feltárt középkori egyházi és világi épületei, in: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, 37. kötet, Pécs 1994.
- M. Sándor–Gy. Gerő, Die Bischofsburg von Pécs. Archäologie und Forschung, Budapest, München 1995.
- M.G. Sándor, The Town of Pécs in the Middle Ages, in: Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 48. kötet, Budapest 1996.
- E. Tompos, Der puristische Umbau des Pécs-er Doms im XIX. Jahrhundert, in: Periodica Polytechnica Architecture, Budapest 1986, 1987.
- M. Tóth, A pécsi Székesegyház kőszobrászati díszítése a románkorban, in: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541, Ausstellungskatalog/Kiállítási katalógus, Budapest 1994.

DIE MITTELALTERLICHEN GEBÄUDE UND GEBÄUDERESTE DER BISCHOFSBURG ZU PÉCS / *A PÉCSI PÜSPÖKVÁR KÖZÉPKORI ÉPÜLETEI ÉS ÉPÜLETMARADVÁNYAI*

Der romanische Bischofspalast / Románkori püspöki palota

- I. Bellus (Übers.), Képes Krónika, o.J.
- I. Horváth–M.H. Kelemen, Esztergom. Árpádkori érseki palota, in: Komárom megye Régészeti Topográfiája, Budapest 1979.
- S. Tóth, Románkori kőfaragványok, in: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541, Ausstellungskatalog / Kiállítási katalógus, Budapest 1994.
- L. Zolnay, Az esztergomi érsekek palotái a középkorban, in: Művészettörténeti Tanulmányok 1959–1960, Budapest 1961.

Das mittelalterliche Universitätsgebäude / A középkori egyetem épülete

- R. Békefi, A pécsi egyetem, Budapest 1909.
- E. Fügedi, Alsáni Bálint, a pécsi egyetem második kancellárja, in: Jubileumi tanulmányok, Pécs 1967.
- L.A. Gábel, The medieval Universities of Pécs and Pozsony, Frankfurt am Main 1969.
- T. Klaniczay, Megoldott és megoldatlan kérdések az első magyar egyetem körül, in: Irodalomtörténeti Közlemények, Budapest 1974.
- E. Petrovich, A pécsi káptalani levéltár épületének története, in: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs 1963.
- E. Petrovich, A középkori egyetem megszűnése, in: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs 1966.
- M. Sándor, Die Bischofsburg zu Pécs und die erste ungarische mittelalterliche Universität, in: Specimina Nova, JPTE Történeti Tanszékének Évkönyve, Pécs 1979.
- M. Sándor, Freilegung der Bischofsburg von Pécs und der ersten mittelalterlichen ungarischen Universität, in:

- Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich, Wien 1987.
- M.G. Sándor, A pécsi középkori egyetem címerköve, in: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541, Ausstellungskatalog/Kiállítási katalógus, Budapest 1994.
- M.G. Sándor, A pécsi egyetem helye és épülete, in: A magyar iskola első évszázadai, Ausstellungskatalog / Kiállítási katalógus, Győr 1996.
- M.G. Sándor, Die Lage und das Gebäude der mittelalterlichen Universität von Pécs, in: Universitas Budensis 1395–1995, Budapest 1997.
- Gy. Székely, A pécsi és óbudaai egyetem alapítása a közép-európai egyetem létesítések összefüggéseiben, in: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs 1967.
- Gy. Székely, A magyar egyetemek és a külföldi egyetemjárás a középkortól Pázmány Péter egyetemalapításáig, in: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Története 1635–1985, Budapest 1985.
- Gy. Székely, Hazai egyetemalapítási kísérletek és a külföldi egyetemjárás, in: A magyar iskola első évszázadai, Ausstellungskatalog/Kiállítási katalógus, Győr 1996.
- Gy. Székely, Universitätskanzler im Ungarn des 14.–15. Jahrhunderts, in: Universitas Budensis 1395–1995, Budapest 1997.
- I. Takács, Megjegyzések a XIV. századi magyar főpapi pecsétek művészettörténeti kérdéseire, in: Bodor-Fügedi-Takács, A középkori Magyarország főpapi pecsétjei, Budapest 1984.
- I. Takács, Vilmos pécsi püspök (1361–1374) pecsétje, in: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541, Ausstellungskatalog/Kiállítási katalógus, Budapest 1994.
- Die Goldene Marienkapelle / Az Aranyos Mária kápolna
- G. Entz, A közép-európai stílus (1350/60–1390). Építészet, in: E. Marosi (Szerkesztő), Magyarországi Művészet 1300–1470 körül, I. kötet, Budapest 1987.
- E. Petrovich, A pécsi káptalani levéltár épületének története, in: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs 1964.
- E. Petrovich, Az egyetemalapító Vilmos püspök és Janus Pannonius sírhelye, in: Baranya megyei Levéltár Évkönyve, Pécs 1968.
- M.G. Sándor, A pécsi várbeli Aranyos Mária kápolna egy reneszánsz köemléke, in: Művészettörténet-Műemlékvédelem, Budapest 1993.
- M.G. Sándor, A pécsi Püspökvár Aranyos Mária kápolnája, in: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541, Ausstellungskatalog/Kiállítási katalógus, Budapest 1994.
- DAS BEFESTIGUNGSSYSTEM DER BURG IM MITTELALTER UND IN DER TÜRKENZEIT / A VÁR KÖZÉP- ÉS TÖRÖKKORI ERŐDRENDSZERE
- D. Dercsényi-F. Pogány-Z. Szentkirályi, Pécs városképei és műemlékei, Budapest 1966.
- I. Karácson (Übers.), Evlia Cselebi török világotutazó magyarországi utazásai 1660–1664, Budapest 1904.
- L. Gerő, Magyarországi várépítészet, Budapest 1955.
- L. Gerő, Magyar várak, Budapest 1968.
- Gy. Gosztonyi, A pécsi vár, in: Pécs város »Majorossy Imre« Múzeumának Értesítője. Pécs 1939–1940.
- M.G. Sándor, Pécs, in: L. Gerő (Főszerkesztő), Várépítészetünk, Budapest 1975.
- M.G. Sándor, Reneszánsz Baranyában, Budapest 1984.
- Gy. Káldy-Nagy, Baranya megye 16. századi török adóösszeírásai, Budapest 1960.
- O. Szőnyi, A pécsi belsővár egyik maradványa, in: A Pécs-Baranya megyei Múzeum Egyesület Értesítője, Pécs 1914.
- DIE PLASTISCHEN UND ARCHITEKTONISCHEN FRAGMENTE DER MARIENKAPELLE / A MÁRIA KÁPOLNA SZOBRÁSZATI ÉS ÉPÍTÉSZETI TÖREDÉKEI
- F. Baron, Avignon, in: Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400, Ausstellungskatalog/Kiállítási katalógus, Köln 1978.
- F. Baron, Collèges apostoliques et couronnement de la Vierge dans la sculpture avignonnaise des XIVe et XVe siècles, in: Revue du Louvre et des Musées de France, vol. 3, Paris 1979.
- G. Brucher, Gotische Baukunst in Österreich, Salzburg, Wien 1990.
- F. Fuchs, Das Hauptportal des Regensburger Domes, Regensburg 1990.
- K. Gellért-Gy. Gara, Avignon, Budapest 1983.
- Le fastes du gothique. Le siècle de Charles V. Galeries nationales du Grand Palais, Ausstellungskatalog / Kiállítási katalógus, Paris 1981–1982.
- Der Meister von Grosslobming, Österreichische Galerie 1994, Ausstellungskatalog/Kiállítási katalógus, Wien 1994.
- A. Hubel, Altbayern, in: Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400, Ausstellungskatalog/Kiállítási katalógus, Bd. 1, Köln 1978.
- A. Kosegarten, Die Chorstatuen der Kirche Maria am Gestade in Wien, in: Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege XVII/1, Wien 1963.
- P. Lővei, A székesfehérvári Anjou sírkápolna művészettörténeti helye, in: Művészet I. Lajos király korában 1342–1382, Ausstellungskatalog/Kiállítási katalógus, Budapest 1982.
- E. Marosi, Pécs, Székesegyház, in: Művészet I. Lajos király korában 1342–1382, Budapest 1982.
- E. Marosi, Zsigmond király Avignonban, in: Ars Hungarica, Budapest 1984/1.
- E. Marosi, A közép-európai stílus 1350/1360–1390 körül. A kőfaragó művészet stílustendenciái, in: E. Marosi (Szerkesztő), Magyarországi művészet 1300–1470 körül, I. kötet, Budapest 1987.
- M. Parucki, Die Wiener Minoritenkirche, Wien 1995.
- M.G. Sándor, A pécsi Püspökvár a korai és késői középkorban, in: Művészettörténet-Műemlékvédelem, Budapest 1994.
- M.G. Sándor, A pécsi Püspökvár Aranyos Mária kápolnája, in: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541, Ausstellungskatalog/Kiállítási katalógus, Budapest 1994.
- M.G. Sándor-Gy. Gerő, Die Bischofsburg von Pécs. Archäologie und Forschung, Budapest, München 1995.

- A. Saliger, Zur Problematik der Fürstentore des Wiener Stephansdomes, in: *Umeni*, Bd. XLV, Prag 1997.
- G. Schmidt, Die Wiener »Herzogswerkstatt und die Kunst Nordwesteuropas, in: *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, Bd. XXX/XXXI, Wien 1977/78.
- L. Schultes, Der Wiener Michaeler-Meister, in: *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte*, Bd. XXXVII, Wien 1984.
- I. Takács, A gótika műhelyei a Dunántúlon a XIII–XIV. században, in: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*, Ausstellungskatalog/Kiállítási katalógus, Budapest 1994.
- L. Varga, Szobrászat, in: *Művészet I. Lajos király korában*, Ausstellungskatalog/Kiállítási katalógus, Budapest 1982.
- R. Wagner-Rieger, *Mittelalterliche Architektur in Österreich*, St. Pölten, Wien 1991.
- Rekonstruktion des bischöflichen Grabdenkmals / A püspöki síremlék rekonstrukciója
- R. de Lasteyrie, *L'Architecture religieuse en France a l'époque gothique*, vol. II, Paris 1927.
- M.R. James, *Abbeys*, London 1926.
- E. King, *Medieval England*, Oxford 1988.
- G. Kowa, *Architektur der englischen Gotik*, Köln 1990.
- E. Violett-le-Duc, *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*. vol. 9, Paris 1870.
- SIEDLUNGSGESCHICHTE UND BAUGESCHICHTE DER BISCHÖFLICHEN BURG ZU SZÁSZVÁR / A SZÁSZVÁRI PÜSPÖKI VÁR TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE ÉS ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE
- J. Büstle, *Recensio universi cleri diocesis Quinque-Ecclesiensis*, 1–4. kötet, Quinque Ecclesiae 1874.
- D. Csánki, *Magyarország történeti földrajza III. Tolna vármegye*, Budapest 1897.
- P. Engel, Zsigmond bárói. Rövid életrajzok, in: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*, Budapest 1987.
- E. Fényes, *Magyarország geográfiai szótára*, IV. kötet, Budapest 1851.
- E. Fügedi, A 15. századi magyar püspökök, in: *Történelmi Szemle* 1965, Budapest 1965.
- I. Genthon, *Magyarország művészeti emlékei I. Dunántúl*, Budapest 1959.
- M. Haas, *Baranya, Pécs* 1845.
- Gy. Káldy-Nagy, *Baranya megye 16. századi adóösszeírásai*, Budapest 1960.
- J. Koller, *Historia episcopatus Quinque Ecclesiarum*, Pozsony 1782–1812.
- P. Lóvei, A sárkányrend fennmaradt emlékei, in: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*, Ausstellungskatalog / Kiállítási katalógus, Budapest 1987.
- T. Ortway, *Magyarország egyházi földrajzi leírása a 14. század elején*, I. kötet, Budapest 1891.
- M. Sándor-Gy. Gerő, *Die Bischofsburg von Pécs. Archäologie und Forschung*, Budapest, München 1995.
- L. Tallóczy, *Balkáni (délszláv) és magyar címerek és pecsétbeli emlékek*, Budapest 1908.
- M. Valentič, *Kameni spomenici Hrvatske*, Zagreb 1969.
- A. Várszegi, *Szászvár, Szászvár* 1991.
- A. Velics-E. Kammerer, *Török kincstári defterek*, I.–II. kötet, Budapest 1886, 1890.

ABBILDUNGSNACHWEIS

KÉPEK FORRÁSAI

- Buzás, Gergely (Abb./kép 120–121)
aus: Dercsényi, Dezső: Románkori építészet Magyarországon, Budapest 1973 (Abb./kép 6)
Esztergom, Privatarchiv des Domkapitels, Lauda 73,
Capsa caerulea 24 (Abb./kép 27)
Ficzek, Ferenc (Abb./kép 134)
aus: Fülep, Ferenc, Sopiane, Budapest 1984
(Abb./kép 2)
Füzér, Mária (Abb./kép 131, 133, 181)
Galacanu, Efstatia, OMvH (Abb./kép 7, 53, 55, 63)
Hack, Róbert, OMvH (Abb./kép 8, 15, 25, 28–29, 59,
61, 70–72, 75–76, 79–80, 82–84, 88, 92–93, 96, 100,
102, 110, 115, 117, 147, 150, 156–157, 160–161,
168–173)
Karlsruhe, Generallandesarchiv vm. /21 (Abb./kép
3)
aus: Marilier, Jean: Saint-Seine l' Abbaye, Ingersheim
1987, Abb. 22 (Abb./kép 123)
Máthé, Géza (Abb./kép 38–39)
Mihalik, Tamás (Abb./kép 21, 30, 32, 34, 37, 58, 132,
136)
MTI (Abb./kép 4)
Pécs, Archiv des Domkapitels (Abb./kép 5)
Schöner, Ilona-Schöner, László (Abb./kép 10, 124–
130)
Szekér, György (Abb./kép 12, 108)
Szijártó, Kálmán (Abb./kép 1, 11, 13–14, 16–20, 22–
24, 26, 31, 33, 35, 36, 40–49, 51, 54, 56, 60, 62, 64,
66–69, 70a, 72a, 73–74, 76a, 77–78, 79a, 81, 82a,
85–87, 89–91, 94–95, 97–99, 101, 103–107, 109,
110a, 111–114, 116, 118–119, 137, 139, 140–146,
148–149, 151–155, 158–159, 162–167, 174–180, S.)
Tamás, Károly (Abb./kép 50, 52, 57)
aus: Viollet-le-Duc, M., Dictionnaire raisonné de
l'architecture française du XIe au XVIe siècle,
tome IX, Paris 1854, S. 54, Abb. 24 (Abb./kép 122)

ICOMOS · HEFTE DES DEUTSCHEN NATIONALKOMITEES

- I. **ICOMOS PRO ROMANIA**
Exposition/Exhibition/Ausstellung Paris, London, München, Budapest, Kopenhagen, Stockholm 1989/1990, München 1989. ISBN 3-87490-620-5
- II. **GUTSANLAGEN DES 16. BIS 19. JAHRHUNDERTS IM OSTSEERAUM – GESCHICHTE UND GEGENWART**
Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS in der Akademie Sandelmark, 11.-14.9.1989, München 1990. ISBN 3-87490-310-9
- III. **WELTKULTURDENKMÄLER IN DEUTSCHLAND**
Deutsche Denkmäler in der Liste des Kultur- und Naturerbes der Welt, eine Ausstellung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS in Zusammenarbeit mit der Dresdner Bank, München 1991. 2. erweiterte Auflage von 1994. ISBN 3-87490-311-7
- IV. **EISENBAHN UND DENKMALPFLEGE I**
Erstes Symposium. Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS, Frankfurt am Main, 2.-4.4.1990, München 1992. ISBN 3-87490-619-1
- V. **DIE WIES**
Geschichte und Restaurierung/History and Restoration, München 1992. ISBN 3-87490-618-3
- VI. **MODELL BRANDENBURG**
Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS und der GWS – Gesellschaft für Stadterneuerung mbH Berlin/Brandenburg zum Thema Stadterneuerung und Denkmalschutz in den fünf neuen Bundesländern, München 1992. ISBN 3-87490-624-8
- VII. **FERTŐRÁKOS**
Denkmalpflegerische Überlegungen zur Instandsetzung eines ungarischen Dorfes/Műemlékvédelmi megfontolások egy magyar falu megújításához, hrsg. vom Deutschen Nationalkomitee von ICOMOS mit der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, München 1992. ISBN 3-87490-616-7
- VIII. **REVERSIBILITÄT – DAS FEIGENBLATT IN DER DENKMALPFLEGE?**
Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS und des Sonderforschungsbereichs 315 der Universität Karlsruhe, 24.-26.10.1991, München 1992. ISBN 3-87490-617-5
- IX. **EISENBAHN UND DENKMALPFLEGE II**
Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS, Frankfurt am Main, 2.-4.4.1992, München 1993. ISBN 3-87490-614-0
- X. **GRUNDSÄTZE DER DENKMALPFLEGE / PRINCIPLES OF MONUMENT CONSERVATION / PRINCIPES DE LA CONSERVATION DES MONUMENTS HISTORIQUES**
München 1992. ISBN 3-87490-615-9 (vergriffen)
- XI. **HISTORISCHE KULTURLANDSCHAFTEN**
Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS mit dem Europarat und dem Landschaftsverband Rheinland, Abtei Brauweiler, 10.-17.5.1992, München 1993. ISBN 3-87490-612-4
- XII. **ARCHITEKTEN UND DENKMALPFLEGE**
Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS, des Instituts für Atslandsbeziehungen in Zusammenarbeit mit der Deutschen UNESCO-Kommission und der Architektenkammer Baden-Württemberg, 18.-20.6.1992, München 1993. ISBN 3-87490-613-2
- XIII. **BILDERSTURM IN OSTEUROPA**
Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS, des Instituts für Auslandsbeziehungen und der Senatsverwaltung Berlin, 18.-20.2.1993, München 1994. ISBN 3-87490-611-6
- XIV. **Christoph Machat (Hrsg.), DENKMÄLER IN RUMÄNIEN / MONUMENTS EN ROUMANIE**
Vorschläge des Rumänischen Nationalkomitees von ICOMOS zur Ergänzung der Liste des Weltkulturerbes / Propositions du Comité National Roumain de l'ICOMOS pour la Liste du Patrimoine Mondial, München 1995. ISBN 3-87490-627-2
- XV. **Michael Petzet und Wolf Koenigs (Hrsg.), SANA'A**
Die Restaurierung der Samsarat al-Mansurah/The Restoration of the Samsarat al-Mansurah, München 1995. ISBN 3-87490-626-4
- XVI. **DAS SCHLOSS UND SEINE AUSSTATTUNG ALS DENKMALPFLEGERISCHE AUFGABE**
Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS und des Facharbeitskreises Schlösser und Gärten in Deutschland, 5.-8.10.1994, München 1995. ISBN 3-87490-628-0
- XVII. **DER GROSSE BUDDHA VON DAFOSI / THE GREAT BUDDHA OF DAFOSI**
München 1996. ISBN 3-87490-610-8
- XVIII. **DIE TONFIGURENARMEE DES KAISERS QIN SHIHUANGDI**
(erscheint 1999)
- XIX. **Matthias Exner (Hrsg.), STUCK DES FRÜHEN UND HOHEN MITTELALTERS**
Geschichte, Technologie, Konservierung
Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS und des Dom- und Diözesanmuseums Hildesheim, 15.-18.6.1995, München 1996. ISBN 3-87490-660-4
- XX. **STALINISTISCHE ARCHITEKTUR UNTER DENKMALSCHUTZ?**
Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS und der Senatsverwaltung für Stadtentwicklung und Umweltschutz in Berlin, 6.-9.9.1995, München 1996. ISBN 3-87490-609-4
- XXI. **DAS DENKMAL ALS ALTLAST?**
Auf dem Weg in die Reparaturgesellschaft. Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS und des Lehrstuhls für Denkmalpflege und Bauforschung der Universität Dortmund, 11.-13.10.1995, München 1996. ISBN 3-87490-629-9
- XXII. **DIE BISCHOFBURG ZU PÉCS, ARCHÄOLOGIE UND BAUFORSCHUNG**
Eine Publikation des Deutschen und des Ungarischen Nationalkomitees von ICOMOS mit dem Ungarischen Denkmalmat, Budapest 1999
- XXIII. **Matthias Exner (Hrsg.), WANDMALEREI DES FRÜHEN MITTELALTERS. BESTAND, MALTECHNIK, KONSERVIERUNG**
Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS mit der Verwaltung der Staatlichen Schlösser und Gärten in Hessen, Lorsch, 10.-12.10.1996, München 1998. ISBN 3-87490-663-9
- XXIV. **KONSERVIERUNG DER MODERNE?**
Über den Umgang mit den Zeugnissen der Architekturgeschichte des 20. Jahrhunderts. Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS mit der 'denkmal '96, der Europäischen Messe für Denkmalpflege und Stadterneuerung, Leipzig, 31.10.-2.11.1996, München 1998. ISBN 3-87490-662-0
- XXV. **DOM ZU BRANDENBURG**
Eine Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS und des Brandenburgischen Landesamtes für Denkmalpflege, mit Unterstützung des Domstifts Brandenburg und des Fördervereins 'Dom zu Brandenburg', Brandenburg, 2.-3.12.1996, München 1998. ISBN 3-87490-661-2
- XXVI. **LEGAL STRUCTURES OF PRIVATE SPONSORSHIP**
International Seminar organized by the German National Committee of ICOMOS with the University of Katowice, Weimar, 17th-19th of April, München 1997. ISBN 3-87490-664-7
- XXVII. **EISENBAHN UND DENKMALPFLEGE III**
Drittes internationales Eisenbahnsymposium des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS, Frankfurt am Main, 14.-16.4.1997, München 1998. ISBN 3-87490-667-3
- XXVIII. **DIE GARTENKUNST DES BAROCK**
Eine internationale Tagung des Deutschen Nationalkomitees von ICOMOS in Zusammenarbeit mit dem Bayerischen Landesamt für Denkmalpflege und dem Arbeitskreis Historische Gärten der Deutschen Gesellschaft für Gartenkunst und Landschaftskultur e.V., Schloß Seehof bei Bamberg, 23.-26.9.1997, München 1998. ISBN 3-87490-666-3
- XXIX. **Martin Mach (Hrsg.), METALLRESTAURIERUNG / METAL RESTORATION**
Internationale Tagung zur Metallrestaurierung, veranstaltet vom Bayerischen Landesamt für Denkmalpflege und vom Deutschen Nationalkomitee von ICOMOS, München, 23.-25.10.1997, München 1998. ISBN 3-87490-665-5
- XXX. **Michael Petzet, PRINCIPLES OF CONSERVATION / PRINCIPES DE LA CONSERVATION DES MONUMENTS HISTORIQUES**
München 1999, ISBN 3-87490-668-X

